

223 i 3

HUGONIS GROTHII

BAPTIZATORUM PUERORUM

INSTITUTIO:

ET

EUCHARISTIA:

Una cum ejusdem

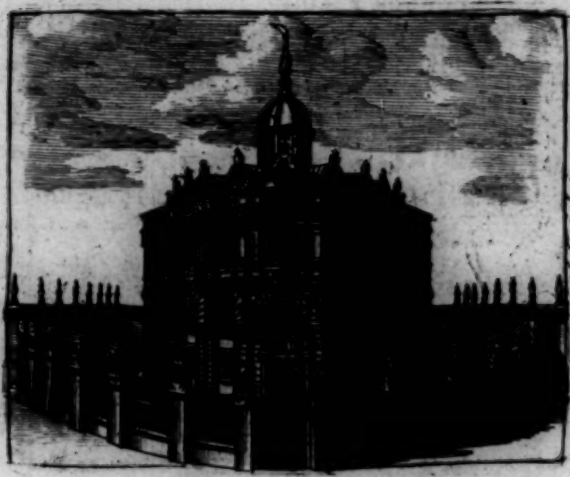
ADNOTATIONIBUS

AD DECALOGUM,

ET

AD SERMONEM CHRISTI

IN MONTE HABITUM

O X O N I I,

E THEATRO SHELDONIANO

An. Dom. MDCCVI.

Imprimatur,

AR. CHARLETT,

Pro-Vice-Can. Oxon.

Dec. 14. 1706.

Baptizatorum Puerorum INSTITUTIO

Alternis interrogationibus & responsionibus

*Ex Belgicis rhythmis, quos in carcere Hagienſi Hugo
Grotius fecerat, ab auctore latine reddita.*

SCIS, mi nate, ſacro quondam te flumine lotum?
Iſtud recordor ſæpe narratum, pater.
Scisne etiam ritus tali quis voce notetur?
Perſudit artus purus undarum liquor.
Quis fuit ille autem ſacrum qui tale peregit?
Præco ſupernæ legis, interpres Dei.
Quis locus antiquo vidit te more piatum?
Gens pia ſacratſis quem celebrat cœtibus.
Quod ſonuit carmen? quæ nomina dicta lavacro?
Summi Parentis, Filiiſque, & Spiritûs.
Tresne Deos igitur tingendi ritus adorat?
Quin noſter unum nescit æqualem Deus.
At quibus indiſciis agnoſcitur iſta poteſtas?
Sermo loquentem, mundus auctorem docet.
Quid Deus eſt, tenta brevibus mihi dicere verbis.
Mens recta, ſimplex, perpes, immutabilis.
Cur Deus hic unus ternâ tibi voce notatur?
Papyrus illum ſacra ſic noſci jubet.
Quæ ratio ſuadet tres ut credantur in uno?
Diſtat carenti ſine quod fines habet.
Artificis nuſquamne ſui ſpectatur imago?
Sol, lux, calorque trina ſunt, unum tamen.

A

Nil

Nil hominum natura jubet nos tale tueri?
Vigere, sapere, velle in uno sunt tria.
Suntne pares Genitor Natusque & Spiritus insons?
Commune regnum est, unus æternus vigor.
Quid proprium summo fas est adscribere Patri?
Quod capit ab ipso quicquid est exordium.
Quid Deus ante sui fecit primordia mundi?
Ut nil sit extra, sufficit numen sibi.
Ede mihi, coeptis fuerit quæ rebus origo?
Coelum solumque fecit ex nihilo Deus.
Materiam duplicem quæ distinxere figuræ?
Herba, arbor, aqua, lux, sidera, animantes, humus.
Quo genus humanum lucem conspexit ab ortu?
Terrestre corpus, mens data est divinitus.
At quos ille opifex hominem produxit in usus?
Deum colens beatus ut semper foret.
An facile hoc homini divina capeßere iussa?
Certe, creato quippe ad exemplum Dei.
Unde igitur labes ægrotis mentibus hæret?
Primi Satoris crimine, at nostro quoque.
Resne Deus lapsu volvi permittit inani?
Extat, manetque nil nisi ejus numine.
Cur mala committi patitur, si cuncta gubernat?
Bonus atque sapiens utitur recte malis.
Estne Deo quidvis faciendi plena facultas?
Quicquid decorum est, unde Cunctipotem vocant.
Vera Dei soboles, dic, quando duxerit ortum?
Homo ille in ævo natus, ante ævum Deus.
Quid fuit ille Dei prius omni filius ævo?
Imago, ratio, sermo, consilium Patris.
Estne aliquid, Nati quo sit testata potestas?
Factus per ipsum mundus, absque ipso nihil.
Unde animam humanam, mortalesque induit artus?
Fœcunda virgo Spiritus peperit satum.

Quod

Quod tulit, ede mihi, Divina Puerpera nomen?

Stirps Abrahami Maria, Davidis genus.

Ergo Deo diversus homo, binique fuere?

Erat unus idem, quique homo, quique & Deus.

Permixture fuit cum non pereunte caducum?

Convenit impermixta natura utraque.

Afferrine potest res, hoc quæ foedus adumbret?

Existit homo sic unus animo, & corpore.

Natus at ille Dei cur nomine dictus Jesu?

Vox ista Solymis sospitatore notat.

Nomine cur illum Christi pia turba celebrat?

Mos Regem intungi: fecit hunc Regem Pater.

Quâ vero peperit nobis ratione salutem?

Vitâ, atque morte, deinde vitâ redditâ.

Illius ex vitâ quos est tibi carpere fructus?

Docet illa verbis, monstrat exemplo viam.

Perspiciuâ, quicquid docuit, complectere summâ.

Nosse, atque purâ mente venerari Deum

Quas cupit ista sibi pietatis regula partes?

Has, pænitere, credere, & bene vivere.

Dic, quid significet pars isto ex ordine prima?

Commisâ flere, flenda non committere.

Quænam vera fides certam paritura salutem?

Deo loquenti credere, & confidere.

At cui nos opus est imprimis credere dicto?

Gratis quod homines crimine absolvit Deus.

Quid benefacta igitur, quæ lex præscribit amoris?

Sunt ista fidei fructus, ad vitam via.

Sanctior aura Dei quos nobis dictat amandos?

Deum ante cuncta, proximeque hominem alterum.

An privata cupit Deus, an communia vota?

Vult utraque genitor singulorum, atque omnium.

Quid cupit à nobis Divina potentia posci?

Quod gloriæ ipsi, quodque nobis usui est.

Quid bene cessurum Divino optetur honori?

Laus, atque regni decus, & obsequentia.

Utile quid nobis precibus deprecari fas est?

Alimenta, veniam, deinde depulsum mali,

Quo se more jubet Numen cæleste vocari?

Pure, modeste, spe bonâ, nullo ambitu.

Fasne Deum juxta est alios in vota vocare?

Fert ille graviter æmulum apponi sibi.

An Deus ulla sibi patitur simulacra locari?

Spernit figuras aspici vultus negans.

An lethi reus est, si quis mendacia jurat?

Sane; sed & qui jurat ubi non est opus.

Concelebrare pios coetus quæ causa subegit?

Aqua, cæna, cantus, munera, auditus, preces.

Quid fidus populo debet recitare magister?

Legis vetustæ pignus, & fœdus novum.

Quo nos usque tenent devinctos verba docentis?

Orâcla nobis quatenus produnt Dei.

Quam sibi sacra docens debet præscribere normam?

Tacita Deo tacere, quæ loquitur loqui.

Quod summum decus est ornamentumque magistro?

Sincera vita, crimine & probro vacans.

Debita doctori quæ sunt à plebe vicissim?

Subsidia vitæ, charitas, reverentia.

Pro quibus officiis expectant præmia nati?

Ament parentes, & colant, & audiant.

Quid de se genitis jus est præstare parentes?

Victum ministrent, ætheris monstrent viam.

Cur Patriæ Patres tanto Deus auxit honore?

Ut sint bonis tutela, terrendo malos.

A grege subjecto ducibus quæ jussa rependi?

Obsequium, honos, tributa, vectigal, metus.

Munera dic etiam, quæ sint injuncta marito?

Rem curet, adamet conjugem, & placide ferat,

Quis

Quis decet ornatus florenti ætate puellas?
Non ficta virtus, castus in vultu pudor.
Quâ poterit ratione Deo matrona placere?
Viro minorem se gerat, prolem educet.
Quid viduo deserta toro curare jubetur?
Orare, luxum fugere, adesse egentibus.
Imperium quale in famulos laudatur herile?
Quod æquitate temperet vires suas.
At famulus domino quid sit, quod debeat, ede?
Industria, & non blandiens oculis fides.
Quid docuit Christus vetitâ sub cæde notari?
Livoris atrum virus, atque odii faces.
Quid vero si forte prior nos læserit alter?
Det ille veniam facile, cui veniâ est opus.
Ergo nec ulcisci contemptum, & damna licebit?
Quin alia potius perferenda injuria est.
Nonne bonis lex sacra jubet nos esse benignos?
Sed & his, malo facinore qui nobis nocent.
Quis dedit exemplum prodesse nocentibus ipsis?
Bonos malosque sole qui illustrat suo.
Dic, sub adulterii titulo quæ culpa notetur?
Quæquæ jugale foedus excedit Venus.
An satis est Christo, factum si tale cavetur?
Et ori, & oculis imperatur castitas.
Conjugii melior fors est, an cælibis ævi?
Innupta Christum vita liberius colit.
Offenduntne Deum socialis foedera lecti?
Quin ipse thalami jura sacravit Deus.
An contracta semel possunt connubia solvi?
Deferere stupro corpus intactum nefas.
Quanto igitur potior thalami sine foedere vita?
Imperia Sexûs vincere haud cuivis datum.
An nihil, unde habeas refert, sed oportet habere?
Qui parat opes non jure, furti se alligat.

Ergo

6 *Baptizatorum Puerorum*

Ergo satis præstat manus impolluta rapinis?
 Rea & cupiditas quæ sui nescit modum.
 Non & divitibus cœlestis porta patefcit?
 Arctum intrat ægre, si quis est distentior.
 Quid Deus indicit quibus est opulentior arca?
 Remove fastum, munerari largiter.
 Pauperibus collata Deus quæ munera laudat?
 Læte data homini, non honori, aut gratiæ.
 Sed metus est largos ne fera sequatur egestas?
 Sufficere debent vestis, alimentum, domus.
 Quem mihi sponforem das hæc non defore nobis?
 Qui passeret alit, atque vestit lilia.
 Annon prospicere est æquum quæ vita requirit?
 Nostra in diem sit cura, de reliquo Dei.
 Mentiri an vetitum Christi præcepta secutis?
 Etiam cavenda jurgia, & loquacitas.
 Permittitne jocos exactæ regula vitæ?
 Obscœna dicta maximus Censor notat.
 Quæ nostris igitur linguis concessa voluptas?
 Præclara monita, vox Dei, carmen pium.
 Arguiturne etiam nonnunquam culpa tacentis?
 Si prodat hominis jura vel honorem Dei.
 Quod manet intra animi fines an lege solutum est?
 Consilia cordis prava condemnat Deus.
 Quæ tres decipiunt mortalia pectora pestes?
 Fastus, & aviditas, & voluptas corporis.
 At per quos dilapsa gradus peritura ruit mens?
 Parit cupido facinus, id mortem parit.
 Quod caput est rerum, quas lex præscripsit Jesu?
 Crucem subire, semet a se abdicere.
 Qualis homo est, Christus quem prædicat esse beatum?
 Mœrens, misericors, purus, esuriens, inops.
 Quid placidi, mites, ob Jesum scœva ferentes?
 Hos par vetustis Vatribus merces manet.

Ede

Ede, quis adstabit regnanti dexter Jesu?
Qui visit, operit, excipit, nutrit, rigat.
Quæ turba officiis recte mulcebitur istis?
Capta, ægra, nuda, externa cui sitis, & fames.
Quos habuit testes Christi doctrina Magistri?
Patremque, Christumque, utriusque & Spiritum.
Quî potuit Genitor Natum laudare docentem?
Clare professus, hic mihi demum placet.
Quâ se veridicum Christus ratione probavit?
Verbo docentis vita fuit exactior.
Unde fidem Christo fecit Cælestior aura?
Miraculorum ingente testimonio.
Qualia, dic, Christi nobis ostenta fuerunt?
Ægris salutem, mortuis vitam dedit.
Exemplumne igitur vitæ debemus Jesu?
Eadem faventem præstitit nobis Deum.
Ad mortem quâ deinde viâ pervenit Jesus?
Popularium odio per Latinum Præsidem.
Is necis immeritæ judex quo nomine dictus?
Hunc Pontium monumenta Pilatum vocant.
Quæ probra sunt illi scelerato impacta furore?
Irrisus, alapæ, sputa, fustigatio.
Quis tot pænarum tandem fuit exitus, adde?
Pedes manusque foditur affixus cruci.
Egressamne animam Christi de corpore constat?
Dies diem quæsit, intremuit solum.
Jam locus exanimos narra quis ceperit artus?
Corpus sepulchri conditum jacuit specu.
Corporis an solos persenserat ille dolores?
Mæror quoque animum prefferat luctu gravi.
Cur Pater infontem voluit tam tristia ferre?
Per ista nobis venia parta est fontibus.
Nullane pax pretio nisi sanguinis emptâ patebat?
Justitia sic se summa patefecit Dei.

Cunctorum

Cunctorum culpis an victima sufficit una?

Certe hæc, ab omni parte quæ culpâ vacat.

Qualis erat Christus supremâ imitandus in horâ?

Patiens, modestus, hominum amans, Patri obsequens
Morte semel functus, mansitne obnoxius Orco?

Imo recepit tertio vitam die.

Quid nos edocuit Christo quæ reddita vita est?

Certam probavit maximi prolem Patris.

Nonne hominem vincit Cherubinæ gloria turmæ?

Illum superna castra venerantur ducem.

An nostri meminit cœlesti sede receptus?

Est noster illic Pontifex, & Rex simul.

Ætheriâ nobis quid præstat in Æde Sacerdos?

Fusi cruoris obsecrat pretio Patrem.

Quæ bona Regali nobis demittit ab arce?

Manu tuetur subditos, hostes fugat.

Ergo inconspicuus sublimi in sede manebit?

Dum reddat illum pristinis nubes locis.

Cur igitur Christus telluris regna reviset?

Ut mortuis jus dicat, & viventibus.

Spiritus ille quis est, quem tertia sancta notat vox?

Vis unica, atque unanima Patris, & Filii.

Virgineone prior fuit ista potentia partu?

Vatum entheata quippe movit pectora.

Præcipuum Christus bis sex quid spondet amicis?

Majora dona, jusque donandi alteros.

Qui radii ex isto fluxerunt igne micantes?

Medicina, linguæ, oracula, furiarum fuga.

Quid sanctum nunc flamen agit cessantibus istis?

Adhuc docet nos, & juvat solatio.

Nonne satis verum nobis sacra pagina monstrat?

Torpet papyrus destituta Spiritu.

Non opis est nostræ documentis credere Christi?

Sine ejus aurâ nemo eum Dominum vocat.

An non ingenii sibi sufficit ipsa facultas ?
Superna non admittit huic vitæ studens.
Spiritus ergo suo perfundit lumine mentem ?
Sane ; & refingit insuper præcordia.
Ecquid opem pietas jam non incredula poscit ?
Et velle, & agere donat adjutor Deus.
Humani profuntne Dei post cœpta labores ?
Ita est : requirens reperit, orans accipit.
Quid fiet, si dura animum certamina vexent ?
Vigili & precanti dat Deus victoriam.
Spiritus ille animis quæ dat solatia nostris ?
Deum esse nobis velle perpetuo Patrem.
Ast ubi repperies hanc Sancti Numinis auram ?
Cœtu in piorum, cujus ipsa est vinculum.
Ille Dei populus quâ se regione coërcet ?
Cuncta implet Orbis spatia, qua Christus sonat.
Nonne Deus Solymos proprio sibi foedere junxit ?
Olim : sed ista sepra Christus diruit.
An non lex igitur, Mosi quæ tradita, durat ?
Priora scita foedus antiquat novum.
Sabbata nunc, ubi nunc signum genitale remansit ?
His abdita umbris ipsa res nobis data est.
Sanctorum quæ sunt hominum communia nôsti ?
Bona hujus ævi, sed magis cœlestia.
Hujus militiæ numeros quæ tessera signat ?
Christi innocentis corpus, & fusus cruor.
Hisne datur tanto post mortem tempore vesci ?
Vini atque panis scilicet sub imagine.
Quid par corpus habent & sanguis, & esca, merumque ?
Quod ista corpus, illa mentem nutriunt.
Et cur una Ceres, cur vintum sumitur unum ?
Ut sic patefcat esse nos concorpores.
Estne Dei in populo teneros spectare rudesque ?
Hos ferre oportet, & docere comiter.

Quid si res nostras, si famam denique lædant ?
Unum advoca duosque, plures postea.
Quid si pertendant, vel aperto crimine peccent ?
Tunc segregentur a piorum coetibus.
Semper an abtenti divinâ a plebe manebunt ?
Donec dolere crimen ostendant sibi.
Judicii in partem num vis est hujus utramque ?
Simul ipse damnat, simul & absolvit Deus.
Permissum quo more novos inscribere cives ?
Tinctu sacrați laticis ingressus patet.
Cur igitur merfamus adhuc de matre recentes ?
Ut consecrentur rite quam primum Deo.
Nonne fidem præmittit aquis Divina papyrus ?
Fides parentum & vota profunt liberis.
Quæ bona signantur venerandi fluminis undâ ?
Venia, ortus alter, vita de tumulo redux.
Dic, aqua cur veniam sancit diffusa per artus ?
Maculas ut aufert unda, sic culpam Deus.
Quæritur an meritis hæc indulgentia nostris ?
Dat hanc sua bonitate permotus Pater.
Nemo igitur nobis peperit tam grandia dona ?
Insons Jesus imputato sanguine.
Qui sunt, prisca Deus quorum peccata remittit ?
Qui se reos fatentur, & quos poenitet.
Quem peccasse pudet veniæ sibi conscius ergo est ?
Si pollicenti credit, & fidit Deo.
Estne iterum lapsis veniæ spes ulla superstes ?
Est, si patrati sceleris ex animo piget.
Sed quid habet lymphis commune recentior ortus ?
Ut merfus undis Christianus interit.
Vivere at hunc ipsi tamen & spirare videmus.
Non ille culpæ vivit, aut etiam sibi.
Quæ vita induitur meliori luce renato ?
Ad ejus instar quem Deo propter placet.

Nil illi posthac superest curæve metûsve ?

Manet usque sensûs prælium & mentis bonæ.

Brutam animi partem quæ nobis arma coërcent ?

Fides, Dei vox, pax, preces, jejunium.

Correctis jam nulla manent vestigia culpæ ?

Hæc ipsa magna est culpa blandiri sibi.

Ergo quid est, in quo vincit nova vita vetustam ?

Quod vitia debellata sine regno jacent.

Lapsantesne Deum possunt retinere faventem ?

Labis reliquias donat ob Christum Pater.

Lympha revicturum quâ signat imagine corpus ?

Surgemus, urinator ut pelago solet.

Quæ loca, dic, animas sunt exceptura piorum ?

Christo manebunt ultimum junctæ diem.

Ille dies quis erit ? quos illucescet in usus ?

Cineres citabit civis ætherii tuba.

Et cur infernis ex sedibus ossa resurgent ?

Ut æqua factis præmia, aut pœnas ferant.

Quâ statuit Christus pœnâ damnare rebelles ?

Flammâ perenni, & morte quæ nescit mori.

At quæ dona piis bonitas Divina paravit ?

Non desitura gaudia animi, & corporis.

Exurgentne iterum dilapsa cadavera tabo ?

Ita excitantur farra corrupto sâtu.

Quale prius fuerat corpus, num tale redibit ?

Non : sed perenne, fulgidum, ætherium, vicens.

Ullane erit thalami, potûsve, cibive cupido ?

Fruemur, horum nescii, ævo cœlitum.

Lustrabitne oculos, aut sol, aut cornua Lunæ ?

Unum jubar Divina Majestas erit.

Qualis erit nobis ibi quæ promissa voluptas ?

Qualem nec auris, nec oculus, nec mens capit.

Illuc ut venias ex normâ vive lavacri ;

Adjutor adfit ille qui jussit Deus.

E U C H A R I S T I A.

P Rocul profani, qui quod os & quod manus
 Oculique monstrant, nec quid ultra creditis,
 Queis una mens exfensa, ventri obnoxia
 Humoque prona gens, & ut summam loquar,
 Homines, nisi qua bestiis differt homo:
 Quid has stupetis ad dapes? ejus quod est
 Nihil videtis, quod videtis id est nihil.
 At vos, quibus lux aurea, & rerum color,
 Quem Sole fufum vultus hic noster videt,
 Tantum Paternæ lucis est radiatio,
 Et oculus animi est hoc, quod est animus Dei,
 Audite Mystæ. Mundus hic unus triplex,
 Incorpor, immortalis, & mortalis est,
 Quæ sic vocantur, Spiritus, cœlum, solum.
 Mundi sator Divinus à summis Amor,
 Per media ad ima venit, & variis modis
 Hoc universum particeps fecit sui.
 Sic esse cœpit quicquid est: simul exstitit
 Perfector, ima copulans mediis Amor,
 Et media summis, ut potirentur bono.
 Sic coiit ingens circulus: sic omnia
 Tum per Deum fuere, tum propter Deum.
 Quæque alia fuerant, quia quod unum est non erant,
 Ut facta ab uno rursus unum facta sunt.
 Sed reliqua quod sunt hoc semel debent Deo:
 Soli bis homines, quos Creator perditos
 Ut recrearet, est Deus factus caro,
 Caroque noster panis. Inverso ordine
 Quare necesse est, & recurrenti vice
 Ut iste panis Caro, caro fiat Deus.
 Panis caducus, fragilis; at contra caro

Cœlestis,

Cœlestis, immortalis, incorpor Deus,
Mens ipsa mentis unde spirant Spiritus.
Mediumque principiumque cum fine est idem,
Caro Deus, & caro panis, & panis Deus.
Utriusque sedis qualis in confinio
Locatus astri semilucis globus,
Nunc quo corusci Solis orbem respicit
Vultu nitescens deserit nigrâ abditas
In nocte terras, nunc ab infernâ micans
Regione nobis candidum obvertit jubar
Inimica cernens lucis auctorem suæ:
Sic noster animus corpori datus à Deo,
Hinc medius ipse lucis, & caliginis.
Felix profecto, si quod est clarum sui
Tenens superne luce lucem respicit,
Altusque formam cuncta formantem videt,
Damnans tenebris hoc tenebrosum Chaos.
Miser sed idem, jubare depresso Deum
Si derelinquit, inque materiam cadit,
Quæ quantum abivit à bono, tantum mala est.
Si jure periit sanguinis nostri parens
Simulatque in epulas à Deo descenderat,
Qui contra ab epulis ad Deum scandit, bonum
Esu recepit, sicut esu perdidit.
Nullæ pateſcant sensuum nobis fores,
Intus vocandum est quicquid animo est virium:
Hebent amantùm lumina, atque artus stupent;
Quos entheatos sanctus externat furor.
Res tota mentis vertitur; sursum, viri,
Sursum est eundum. Vivere hoc nostrum est mori;
Nam caro per animum vivit, animus per Deum:
Ille animus animi, quo sine animus mortuus.
Terrena sic pars seque & ætheriam necat,
Nisi vitâ in istâ vitâ nascatur nova;

Quæ

Quæ vita mors prioris, & mors mortis est:
Vita ipsa vitæ mortua hanc vitam dedit.
Quid illud ergo est quo creamur denuo?
Aqua prima rerum mater. At quæ suppetunt
Alimenta natis, duret ut vitæ tenor,
Et aucta virtus robur in solidum exeat?
Panis, merumque. Sanguinem terræ, merum
Dixere veteres: farra sunt terræ caro:
Ut ergo fomes ille naturæ calor
Vitæ priori consulens, vultum novat
Faciemque rebus, unit & difformia,
Vinum ut sit homini sanguis, & panis caro:
Sic ignis alter iste, naturæ nihil
Leges moratus, nosque perficiens amor,
Ut intus hominem pascat, & vitæ alteri
Ministret auctus, transitu miro facit
De pane carnem, deque vino sanguinem,
Carnem salutis, & salutis sanguinem.
Ut ille potus, & cibus, qui corpora
Hominum solet nutrire, mentes nutriat:
Ita quod merum panisque carni, & sanguini est,
Hoc jam caro sanguisque fiunt mentibus.
Antiquus hic est sermo: mentis filium
Porum fuisse, cui madenti nectare
Permista Penia pignus ediderit sacrum,
Hunc esse Amorem. Scilicet Natus Dei
Æternus ipse, mente ab æternâ fatus,
Pulchrûmque Princeps, forma vitalis boni
In quo refulget, & perennis gratia,
Exemplar Universi, & exemplum Patris,
Species quod omnes continens unum facit,
Quo cuncta vis Divina seque intelligit.
Hic ille dives, insitæ quem conscia
Privationis nostra paupertas adit,

Ut
Fan
Am
Am
Nan
Sed
Idem
Adv
Et
Hic
Nos
Non
Dei
Et
Quo
Deu
Ac
Inte
Un
Coe
Fue
Qui
Qua
San
Tan
Un
Fra
Rex
Pop
Sed
In
Ita
Eac
Vit

Ut ejus opibus ipsa, quæ nil possidet,
Famem sitimque satiet. Hæc verissima
Amoris est origo: sed nemo Deum
Amare possit, quem Deus non ante amet
Nam sicut oculus luce non tantum suâ,
Sed Solis ipsum luce Solem conspicit,
Idemque qui videtur, & visum facit:
Adversus & nos sic Dei prior est amor,
Et causa nostri amoris adversus Deum.
Hic ut beetur quærit, ille autem ut beet.
Nos certe egestas nostra propellit, Deum
Non sua, tamen sua, quippe simulachri sui:
Dei est profecto, nostra non est copia,
Et nostra tamen est, cum sit in nobis Deus.
Quod amat in id quod amatur ipsum vertitur:
Deus homo factus, ut hominem faceret Deum.
Ac sicut Uxor, Virque consortes thori
Inter se amoris foederantur vinculo,
Unumque fiunt corpus, haud aliter Deo
Coetus fidelis corpus est ipsum Dei.
Fuere grana plurima, uvæ plurimæ,
Qui panis est nunc unus, atque unum merum.
Quamquam caro olim fracta, panis frangitur,
Sanguisque fusus, funditur vinum; caro
Tamen una, sanguis unus, panis unus est,
Unumque vinum: nec minus quorum usibus
Franguntur, & funduntur, unum sunt & hi.
Rex unus, unus Populus est: Rex in suo
Populo: Populus in Rege: Populus, Rex idem.
Sed Populus est ut corpus, & Rex ut caput.
In capite mens est ordinatrix corporis,
Ita ut sit eadem tota toto in corpore,
Eademque tota singulis in partibus.
Vitæ prioris ille miserandus parens

Con-

Contaminatam posteris carnem dedit:
Hâc pariter omnes à Deo discessimus,
Et ab altero alter, quodque fuimus non sumus:
Sed aliud ex uno, sed ex aliquo nihil.
Novæ sed auctor optimus vitæ, suâ
Purâ, innocenti carne donavit suos.
Hâc restituti nos, & uniti Deo,
Et alteri alter, quod fuimus iterum sumus,
Et aliud unum est, & nihil factum omnia:
Conjunctus animus carne cum nostrâ, facit
Vitam priorem, carne cum prolis Dei
Vitam secundam. Non amans tam se penes,
Quam penes amatum est: unde non tam nos caro
Nostra maculosos, quam Dei puros facit.
Mors amor, & idem vita; mors idem domi,
Forisque vita: propter hæc nostrâ mori
Nos carne decet, ut carne vivamus Dei.
Lex vetus amare, nec nova aliud præcipit,
Primo Deum, deinde & effigiem Dei.
Deus ipse sese, Deus & ipse homines amat:
Homines amemus igitur, ut amemus Deum.
Propter se amandus Deus: homo propter Deum:
Per multa amoris motus: at in uno quies.
Utcunque late circuli patet ambitus,
Tamen omnis inde linea in centro coit.
Fructus hic amoris est voluptas maxima,
Terram colentes quæ supra cœlum locat,
Æternitatemque antevertit tempore.
At & hic amoris usus, ex se gignere
Quod simile amato est; hoc in animo dicimus
Meditationem. Nostra mens igitur Deum
Figurat, ipsumque imprimit pulchrum sibi
Ligante vero: namque cognitio est duplex;
Illa est amoris mater, hæc est filia:

Sed matre multo filia est perfectior :
Ut illa pulchro simile, ita hæc pulchro est idem.
Si prima virtus mentis est sapientia,
Eademque nobis ultima est felicitas,
Et sapere cuncta est scire: felices erunt
Quicumque poterunt cuncta in uno discere,
Præstare sola quod potest sapientia
Divina, per quam cuncta, & in quâ cuncta sunt.
Beatitatem donat hanc nobis amor :
Quo noster intellectus, is qui non capit
Formas quidem omnes, capere sed tantum potest,
Patique natus agere nil per se valet,
Fit purus intellectus, inque actum venit,
Ut cuncta agenti junctus intellectui.
Sic finis absque fine mentem perficit,
Idemque sine primordio primordium est.
Te nunc precamur optimumque & maximum,
Qui solus unus, atque simplex es quod es,
O causa causarum, & soluta necessitas,
Quies suprema, motus unde omnis venit,
Nihil ipse patiens, cuncta agens, primum, ultimum,
Mediumque, vitæ vita, lux lucis, bonum
Verum boni, natura naturâ prior,
Semper, & ubique totus, immutabilis,
Ultra, supraque mundum, at in quo mundus est :
Æterna tua mens hoc quod est intelligens
Sapientiam progenit æqualem sibi,
Se mensa quanta est compari sub imagine.
At hinc videntem colligans visumque amor
Processit, in se vim reperiens suam,
Unumque tria sunt : nam quod es, scis, vis, idem est :
Oramus ergo qualis existis tibi,
Talem ipse te per opera nobis exhibe :
Amorque primum sancte purgans spiritus,

Odii repelle virus, & quo nos Deus
Amore amarit, inde sensum mentibus.
Fac istum amorem nos amemus mutuo,
Ut igne natus ignis ignem nutriat.
At tu suprema maximi pietas Patris,
Verbumque primum, Ratioque & Sapientia,
Quem monstrat ille tectus in nobis amor,
Quique ex amore facta nos propter caro es,
Sine Patre homo, sine matre, qui fueras Deus,
Homo mortuus es ut vinceret mortem Deus.
Mors nata falsi: vita tu, & veri parens.
A te fluens nos imbuat sapientia
Vox vera, vox iustifica, vox exsuscitans,
Via ad salutem, quâ tuam sapientiam
Sapiamus omnes: ergo tenebras disjice,
Ut lux ab ipsâ luce lucem proferat.
At tu Parens ingenite, fons substantiæ,
Tua ipse origo, mens coæternis prior,
Ad quem tua illa nos rapit sapientia
A te profecta, quique amoris Spiritu
Permotus omne hoc esse iussisti, tuo
Sapiente Verbo, quod prius fuerat nihil,
Hominemque rursus aliter effectum nihil
Revocasti ad esse motu eodem Spiritûs.
Per idemque Verbum, tolle quodcunque est mali,
Bonusque summo fac bono simus boni,
Nostrum esse ab esse ut esse concipiat tuo.
Deus unus, unus in tribus, fac nos ita
Amare, & intelligere, & esse, unum ut simul
Fiamus alter alteri, atque unum tibi.

Hugonis Grotii

ADNOTATIONES

A D

DECALOGUM.

H

Ad

היה
לא

i.]

היה
היה

היה

i.]

He

str

i. j.

ru

qu
lo
ho
ra

HUGONIS GROTHII

ADNOTATIONES

Ad Decalogi Præceptum primum.

TEXTUS HEBRÆUS.

וידבר אלהים את כל הדברים האלה לאמר: אנכי יהוה
אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים: לא
יהיה לך אלהים אחרים על פני

Verfio LXX. Intt.

1. **K** ΑΙ ἐλάλησε Κύριος πάν-
τας τοῦ λόγου τούτου,
λέγων.

2. Εγώ εἰμι κύριος ὁ θεός
σου, ὅστις ἐξήγαγόν σε ἐκ γῆς Αἰ-
γύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας.

3. Οὐκ ἔσονται σοι θεοὶ ἑτεροὶ
παλιν ἐμὲ.

Verfio Vulgata.

1. **L** Ocutusque est Domi-
nus cunctos sermones
hos.

2. Ego sum Dominus Deus
tuus, qui eduxi te de terra
Ægypti, de domo servitutis.

3. Non habebis Deos alie-
nos coram me.

Adnotationes ad Præceptum primum.

1. **K** ΑΙ ἐλάλησε κύριος, *Locutusque est Dominus*]
κύριος, *Dominus*, Græcum modo respondet
Hebræo אלהים, ut hoc loco, quia ubi ea vox con-
struitur cum singulari est ἐλεηπίσκη, pro אלהים
i. *Deus deorum*, ut בהמות ponitur pro בהמה
i. *fera ferarum*, חכמות pro חכמה i. *doctrina-*
rum præcipua; modo vero nomini proprio veri Dei,
quod scribitur יהוה, efferri autem ne olim quidem
solebat, nisi in sacerdotali ad populum benedictione,
hodie autem efferri non potest, quia vocales igno-
rantur. Nam quas scripsere Masorethæ, sunt com-
modatæ

modatæ ex voce אֲדוֹנִי, tantum Pathach Schevato mutato in Scheva per compendium, quia & revera vocales Schevatæ nihil aliud sunt, quam ipsum Scheva εὐφωνίας causâ aliquantulum variatum ob difficultatem pronuntiationis, puta sub gutturali, aut ubi duo Scheva concurrunt: Sic quoties præcedit aut sequitur אֲדוֹנִי, eadem vox יְהוָה in textu quo utimur Hebræo vocales commodatas sumit ab אֱלֹהִים. Idem autem significat aut nomen proprium, aut nomen elatum καὶ ἐξοχλῶν, per excellentiam; ut *Homerus* aut *Poeta*. Cur autem Græci Interpretes κύριον *Domini* in hoc sensu dicere maluerint, quam θεὸς *Deus*, puto hanc esse causam, quod cum scriberent Græcis, inter quos numerandi & Ægyptii Reges Macedonico e sanguine Hebræis dicti Reges Græci, מלכי יִן *Reges Græcia*, apud Græcos autem etiam qui plus sapiebant, ut Platonici, cujus instituti fuere Ptolemæi Reges, θεὸς *Dei*, appellationem etiam de illis quos ipsi δαίμονας *dæmones*, Hebræi מלאכים, & inde Græci ἀγγέλους *angelos* vocant, usurparent, aperte testatum voluerunt se de eo agere, qui illis ipsis dictis diis summo jure imperaret; sicut inter mortales Reges Rex Persæ βασιλεὺς βασιλέων *Rex Regum* vocabatur.

Quamquam verò hæc verba quæ sequuntur elocutus dicitur κύριον i. Summus ille Deus, tamen pro certo habendum, non id eum fecisse ἀμέσως *immediate*, sed per Angelum legatum summi Dei agentem nomine: quod & de aliis visis similibus, quæ viris sanctis evenere, pari ratione debet intelligi. Angelus enim Mosi & populo in Sina locutus est, *Act. 7. 38*. Sic & Josephus sensit lib. 15. *Antiq. Hist.* ἡμῶν δὲ τὰ κάλλιστα τῶν δογμάτων καὶ τὰ ὁσιώτατα τῶν ἐν τοῖς νόμοις δι' ἀγγέλων ὡσαύτῃ τῶν θεῶν μαθόντων, *Cum nos dogmatum potissima & sanctissimam legum partem per Angelos à Deo acceperimus*. Errant graviter qui hic per Angelum

Decalogi præceptum primum. 23

gelum intelligunt secundam Dei hypostasim, ob illud nomen יהוה. Variis enim multiplicibusque modis Deus locutus est Patribus: at per Filium ultimis demum temporibus ad nos capit loqui. Heb. 1. 1. Lex data per Angelos ministerio internuntii, Moïsi scilicet, ut valeret donec veniret semen promissum, Gal. 3. 19. Et ad Hebræos scriptor Evangelium eo præfert Legi, quod Evangelium per Dominum Jesum datum est, Lex per Angelos tantum, Heb. 2. 2. Quibus in locis multitudinis numero Angeli nominantur, cum Angelum dixerit Stephanus, quod ita mos habet visorum ejusmodi, ut unus sit Angelus Dei personam nomenque sustinens, alii autem ei adsint velut apparitores. Vide Gen. 18. Luc. 2. 13. confer 1 Thess. 4. 16. cum Matth. 13. 39, 41, 49. Quomodo igitur is qui Legem pronuntiavit, Angelus dicit, Ego יהוה, ita & alii, qui ad res magnas a Deo legati sunt Angeli loquuntur, & simili modo compellari se ferunt. Sic Moïses in rubo sibi locutum dicit Deum יהוה, Exod. 3. 15. & is qui locutus erat se dixerat esse אֲנִי אֲשֶׁר יהוה, quæ vocis יהוה est explicatio. At Stephanus Act. 7. 30. visum ait, Moïsi in flammâ rubi Angelum Κυρίου Domini, idque ipso Moïse Auctore, Exod. 3. 2. Neque aliter Hebræorum doctissimi explicant loca similia, ubi & Angeli apparet nomen, & is tamen Angelus ut יהוה loquitur, & ut יהוה compellatur. Vide Gen. 18. 13, 33. collato loco ad Heb. 13. 2. Gen. 22. 15, 17. Jos. 5. 14. collato 6. 1. Jud. 6. 11. collato 14. & 13. 3. collato 8. 2 Sam. 24. 16. collato 17. Philoni in Decalogi enarratione dicitur Deus locutus non per se, sed ψυχὴν λογικὴν ἀνὰ πνεύματος καὶ φρονήσεως, ἢ τὸν αἶρα σχηματίζουσαν καὶ ὑποτάσσουσαν καὶ πρὸς πῦρ φλογουμένην μεταβάλλουσαν, κατὰ πνεύμα ἀλλὰ οὐ κατὰ γῆ, φωνὴν πανότιον ἐναερόν ἐξήγησεν, Mentem quandam rationalem implens perspicuâ cognitione,

tione, quæ aërem formans atque attenuans velut in igni flammantis speciem, tanquam spiritus per tubam, vocem edidit distinctam. Ubi & alia sequuntur ejus argumenti. Vide, si vacat, Josephum Album fundamentorum l. 2. c. 28. aut, si Christianum mavis, auctorem scriptorem Responsionum ad Orthodoxos, τῶν ἀγγέλων ὅσοι ἐν τῷ Θεῷ ὡφθησαν ἢ ἐλάλησαν τοῖς ἀνθρώποις, ἐαρήκασι καὶ αὐτοὶ τῷ Θεῷ τὴν κλήσιν, ὡς ὁ λαλήσας τῷ Ιακώβ καὶ τῷ Μωυσῇ. ἐκλήθησαν δὲ καὶ οἱ ἄνθρωποι Θεοί. ἐκ τούτοις δὲ ἄρα τὴν ἐγγχειροθεσίαν αὐτοῖς χρεῖαν ἐδόθη τῷ Θεῷ τὴν τῶν καὶ τὴν προσηγορίαν ἔχειν. πληρωθείσης δὲ τῆς χρεῖας πᾶν ὅταν τῷ καλεῖσθαι Θεοί, οἱ χρεῖας τινὸς ἐνεκεν εἰληφότες τῷ Θεῷ τὴν κλήσιν, Angelorum qui Dei loco visi aut locuti sunt hominibus, Dei vocabulo nominati sunt, ut ille qui Jacobo quique Mosi est locutus. Etiam homines Dii vocantur. Utrisque ob officium ipsi injunctum datum est Dei vicem & nomen obtinere. Expleto autem officio desinunt vocari Dii, qui tantum operæ alicujus causâ in nomen acceperunt. Sic Phanuel πρόσωπον Θεῷ faciem Dei exponunt & Josephus & Gerundensis.

Sciendum autem est quæ in Exodo hoc loco habentur verba per Angelum Dei nomine prolata; quæ verba sunt Deut. 5. esse Mosi eadem memoriter referentis, & quidem eâ libertate, ut voces transponat inter se, quædam cum idem significantibus commutari possit, omittat quædam satis nota ex prioribus, addat alia interpretamenti vice. Est autem Deuteronomium, sive ut Philo loquitur, *Epinomis* nihil aliud quam Lex & historia summatim repetita in eorum gratiam quæ promulgationi Legis rebusque illis non interfuerant. Par mutandi verba libertas & aliis in locis sacre Scripturæ non indiligenti ejus lectori apparet, ut Gen. 17. 4. collato 7. Gen. 24. 17. collato 43. Exod. 11. 4, 5. collato 12. 9. Exod. 32. 11, &c. collato Deut. 9. 27, &c. Pertinet autem hæc observatio eo

Decalogi præceptum primum. 25

ne in sacris literis superstitiosi simus vocularum aucupes, ut Judæi quidam, qui & illa, quæ in Exodo sunt & quæ in Deuteronomio sunt, verba pariter uno eodemque temporis puncto prolata, simulque ubi transpositio est, inverso ordine quæ prius dicta fuerant dicta & posterius, posteriora sensum eundem continentia, prius etiam dicta somniant. Satis multa sunt in sacris historiis miracula, ut nova extra necessitatem nullique usui comminisci nihil sit opus.

Πάντας τὰς λόγους, λέγων, *Cunctos sermones hos, dicens*] Hæc ipsa, ne quis posterum putaret additum aliquid aut demptum, Deut. 5. non reperiuntur ista tam expressa; ideoque sufficit ibi sensum significari, ut modo diximus.

2. Εγώ εἰμι ὁ Κύριος ὁ Θεός σου, ὅστις ἐξήγαγόν σε ἐκ τῆς Αἰγύπτου, ἐκ οἴκου δουλείας, *Ego sum Dominus Deus tuus, qui adduxi te de terrâ Egypti, de domo servitutis.*] Respondet Κύριος Dominus Hebræo יהוה ut plerumque ob eam quam diximus causam.

Θεός σου Deus tuus, autem in Hebræo יהוה. Ubicunque est יהוה in Hebræo, significatur imperium. Est vox attributa & Angelis, ut Ps. 82. 1. & Magistratibus eximiis, ut Exod. 21. 6. & 22. 28. ita ut in Ps. 82. 1. & 138. 1. dubium sit inter Hebræorum doctissimos Angeli an Magistratus intelligantur. At quoties cum singulari conjungitur plurale κατὰ πρόθεσιν per appositionem, sed ἐλλειπτικῶς defectivam, non dubium est eum intelligi, qui & Angelis & Magistratibus cunctis præsidet summo cum imperio. Solet autem ei voci addi sæpe casus possessivus, quo significatur ei summo Deo, præter jus quod in cunctos habet, jus aliquod peculiare in hos aut illos competere per beneficia non communia. Est enim ea beneficiorum natura, ut semper in eum, qui beneficium accepit, det aliquid novi juris ei qui beneficium præstitit. Et hæc causa est cur hic

D

non

non conditi humani generis fiat mentio, sed earum rerum quæ Jacobi posteros proprie spectabant, & quidem maxime recentium, quarum memoria firmius & efficacius animis inhæret. Confer causam servandæ Legis, quam parentes tradere filiis jubentur Deut. 6. 20, &c.

Est autem quod hoc loco dicitur non Lex sed Legi præfatio. Seneca non probat legem cum prologo quod imperare ea nata sit non suadere: at aliter censuere Philosophi, Zaleucus, Charondas, Plato, Philo. Media via optima est, ut breve sit, quod præmittitur, auctoritatem non disputationem præferens.

Numerus denarius gentibus ferme cunctis numerandi finis est: qui enim sequuntur numeri compositi habent nomina, aut sono, ut *undecim*, *duodecim*; aut significatu, ut *centum*, *mille*. Nimirum per digitos numerare mos antiquissimus, qui homini decem. Quam & in his præceptis, quæ supra cætera memoriæ infundenda erant, hunc numerum elegit Deus, in quo omnes numerorum diversitates, omnes *αναλογια* omnes quæ ad numeros referuntur figuras Geometricas reperiri, late ostendit Philo de decem præceptis & Martianus Capella, *Decas vero ultra omnes habenda quæ omnes numeros diversæ virtutis ac perfectionis intrinsece habet*. Neque aliâ de causâ in decem classes, quæ vulgo *Categoriæ* vocantur, rerum genera Pythagorici & eos secuti Peripatetici retulere. Tum vero non in Lege tantum, sed & ante Legem Decimæ Deo votæ, qui mos ad gentes etiam transiit. Vide Livii & Plutarchi historiam de Camillo: meminit ejus moris ut antiquissimi & Herodotus.

Data autem Lex in locis incultis, ut & remotus a urbium contagio populus, & rebus duris purgatus, & per miracula doctus à Deo non à rebus conditis perducere, ad eam, quam Deus moliebatur, rempublicam præpararetur.

Dic

Decalogi præceptum primum. 27

Dicit autem Lex *σὺ Tuus*, & deinceps imperans ac vetans Unitatis numero singulos alloquitur, ut ostendat non aliam hic esse viri principis quam minimi de plebe Hebræi conditionem.

3. οὐκ ἔσονται σοι Θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμῶν, *Non habebis Deos alienos coram me.*] Recte illud פני על Græci explicuere per πλὴν פני לא 2 Reg. 3. 13, 25. est *extra quam, nisi*: ubi פני ל similiter exceptionis vim addit conditionali locutioni. פנה est *persona*: פני circumlocutio pro eo quod simpliciter diceremus *me*, פני על *super me*. Sic & Latinis *super* pro *præter* sumitur. In Græco Deuteronomii non male, πρὸ προσώπου μου. Est autem & πλεονασμὸς, *Alius præter me*: nam suffecerat *præter me*: Similis locutio ἕτερος εἰ μὴ *alius nisi*, 1 Cor. 3. 4. & ἄλλον πλὴν *aliud præter*, 1 Cor. 3. 11. Sensus est, non modo non pro vero Deo substituendos alios, sed nec assumendos ad eum alios, quod multi faciebant ut 2 Reg. 17. 33. *Dii* hic vocantur non tantum ii qui in scriptis sacris vocantur אלהים, Angeli & eximii Magistratus, dum suo funguntur munere; verum etiam ii, quos eo nomine, quamvis sine causâ justâ, Gentes appellabant, οἱ λεγόμενοι Θεοὶ, *qui dicuntur Dii*. 1 Cor. 8. 5. Sic *Prophetæ* dicuntur qui se venditant pro talibus. Jer. 28. 1. Tale & illud, 1 Sam. 28. 15. Videamus primum de falsis Diis, visuri postea de iis qui Dii non sine causâ dicuntur.

Primos quos homines pro Diis venerati sunt Ignes fuisse cælestes sentiunt doctissimi Hebræorum, Abenesdras, Moses Maimonides, alii. Favet huic sententiæ traditio de Abrahamo, qui eum cultum fugiens migrâsse dicitur, & historia de Jobo ex temporibus sumpta antiquissimis, Cap. 31. 26, 27, 28. Adde Deut. 4. 19. & 17. 3. sunt autem Astra falsi dii, non quod non magna ab ipsis bona ad homines perveniant, sed quod nec precum intellectum neque li-

bertatem huic magis quam illi benefaciendi habeant
 quæ duo conjunctim ad implendam nominis istius
Dei veram significationem requiruntur, Heb. 11. 6.
 Quare cum dicitur, *Deus ista astra* קלל ἀπένειμε *distri-*
buit, ut est in Græco, *ceteris gentibus*, quod Justinus
 cum Tryphone disputans sic interpretatur, τὸν ἡλίου
 ὁ Θεὸς ἐδεδώκει πρότερον εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτὸν, *Solem de-*
dedit ante adorandum. Interpretandum est finendi non
 approbandi sensu, quomodo dicit Paulus Apostolus
 Act. 14. 16. εἰσαγε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι τῆς ὁδοῦς αὐ-
 τῶν, *dimisit omnes gentes ingredi vias suas*: Quomodo
 & Chrysostomus quod est Rom. 1. 24. παρέδωκεν tra-
 didit, interpretatur εἰσάγειν εἶναι *sivit esse*, & ad cap. 11.
 ejusdem Epistolæ τὸ ἔδωκεν ἐνταῦθα μὴ ἐνέργειαν νόμου
 ἀλλὰ συγχώρησιν, *illud Dedit non efficaciam interpretare*
sed permissum: neque vero simpliciter sed comparate
 quia nimirum postquam primæ illæ veræque noti-
 ones malis moribus atque institutis erant obliterate
 non misit ad eos cum Divinâ autoritate legatos a-
 nuntios, qui eos ad priora & rectiora retraherent
 ac per definitas quasi lineas ducerent.

Post astra, imo simul cum astris & in astris, Dii vo-
 cati, Divinisque culti honoribus Reges & Reginae, po-
 sterorum arte, quo ipsi augustiores apud populos fi-
 erent, & eruditorum in eos adulatione. ἔγω γὰρ εἰδὼς
 λατρεῖν τὰ ἀρχαῖα ἐκράτησαν, τὰ ἀνθρώπων ὑπὲρ τὰ ἀξίαν θαυ-
 μαζομένην, *sic enim idolorum cultus primum obtinuerunt*
cum homines supra meritum in admirationem venirent
 ait Chrysostomus ad 2 Cor. cap. 12. Azaeli & Aderi
 Regibus Divinos honores a Syris habitos narrat Jo-
 sephus. Ab Ægyptiis venisse hunc morem cense
 Athenæus, sed vetustissima ejus rei memoria apud
 Sanchuniathonem est, qui nos docet Regem Phæ-
 nicum קרן Κρόνον in eam stellam, quam Græci a Phæ-
 nicibus edocti Κρόνος, Latini Saturni vocabant conse-
 cratum

Decalogi præceptum primum. 29

cratum. Idem est qui per excellentiam מלך i. *Rex*, dictus est, cui Phænices liberos sacrificabant: Qui mos à Tyriis ad Carthaginienses aliosque Africæ populos venit. Sic Astarte consecrata in Veneris stellam. Et aliquanto post apud Ægyptios Osiris in Solem, Isis in Lunam. Sic Hammon in Arietem, Decreto in Piscem. At de Mauris Cyprianus, *manifeste Reges colunt, nec ullo velamento hoc nomen obtexunt.*

Quia autem sidera in animantium figuram pridem ab hominibus formata sunt, ob similitudinem aut unius aut plurium stellarum, aut etiam quædam animantia cognationem quandam habere cum sideribus, eorumque vim efficacius percipere credita, ideo ea animantia ab Ægyptiis in Deos relata: Bos dictus Apis, ob Lunam sive Lunum potius; nam masculino nomine magna pars Orientis id sidus appellabat. Phænix, ob Solem, alibi ob eundem Lacerta, Leo, Draco, Accipiter: Ibis, ob Mercurium: Canis, ob Sirium; parique modo cætera animantia, quorum ad formas τὰς ἀστρονομίας *stellarum congeries* figurare aliter Chaldæi, aliter Persæ, Indi rursus aliter.

Processit res longius, ut etiam in Deos referrentur animantia unde magnæ ad homines utilitates venire, quales recenset Plinius l. 8. c. 27. & Philo ad præceptum secundum, & Porphyrius De abstinentiâ 4. Vide de his animalium formis Mosen Maimoniden Ductore dubitantium parte 3. c. 32. & Salustium de Diis c. 4. *Ægyptii*, ut loquitur Arnobius, l. 6. *mutorum animantium formas causis inseruere divinis.* Adde locum Philonis, quo mox utemur. Adjuverunt hunc errorem dæmones, hic hujus, ille illius animantis specie se hominibus ostendendo, unde alii οφιδόμορφοι, alii ταυρόμορφοι, alii τεταρόμορφοι, ὀρνιθόμορφοι alii, atque ita deinceps. Vide de Serpentibus, quos κνήφ vocabant, Eusebium Præparatione, ubi de
Taaute;

Taaute; Plutarchum Alexandro, Servium ad Virgilium, & adde Gen. 3. 1. de Hirco, Esai. 34. 14. Hâc formâ Asinam colebant Samaritani, ut Nergalem Gallinæ sylvestris effigie. De aliis animantium formis vide Iamblicum De mysteriis Ægyptiorum, & Psellum: *κυνόδη φάρμακα spectra canina* etiam ad Hesiodum Proclus nominat. Vide & Athanasium de vitâ Antonii. De his animalibus multo magis dicendum quod de stellis diximus, cum ad preces surda sint, neque libertate eligendi sint prædita, falso iis *Deorum* imponi nomen.

Non potest idem dici de Angelis, qui & intelligere preces possunt, & beneficia ex animi quâdam libertate præstare. Hos ergo qui honore prosequitur aliquo, qui etiam aliquid eorum beneficio se sperat consequi, non peccat in hanc legem, sed is demum, qui eis ea tribuit, quæ summo Deo sunt propria. Nam vox *Dei* in hoc præcepto in summitatis sensu sumenda est: exempla rem illustrabunt. Non peccârunt, qui Angelos, quoties ipsis conspicui apparuere, venerati sunt procumbendo, ut Josue 5. 14. Quippe cum & Prophetis idem honos exhibitus sit sine peccato, ut ei, qui putabatur Samuel, 1 Sam. 28. 14. Eliæ, 2 Reg. 1. 13. Dannacli, 2. 46. Qui munus & libamina vetat, reverentiæ signum non vetat, ut ibi notatum ab Josepho Jachiade. Nam quod in Apocalypsi Angelus eum honorem a se amovet, non inde venit, quod in eo esset quid illiciti, sed Apostolum sibi æquat Angelus, quod ambo Christi, jam Angelorum capitis, ministri essent (vide locum Col. 1. 16. 18.) & Apostolica legatio ad hominum comparata nullâ parte Angelicâ esset inferior. Non solent autem collegæ inter se ista submissionis signa usurpare. Origines 8. adversus Celsum concedit *ἱεραγινεῖν* veneratione honorari posse

Decalogi præceptum primum. 31

posse Angelos, si modo repurgetur ejus vocis significatio. Neque peccaturum putem, si quis Angeli sibi apparentis commendationem apud Deum imploret: quo Maimonides trahit ea quæ apud Jobum leguntur 33. 23. quicum consentit, quod Philo sæpe ἀγγέλους μεσότητας *Angelos mediatores* vocat. Sed in utroque hoc diligenter videndum, ne dæmon malus sit, qui sub Angeli specie appareat, quod fieri interdum solere, non Paulus tantum Apostolus nos docet, 2 Cor. 11. 14. Sed & Porphyrius, citatus à Cyrillo contra Julianum, & 2. De abstinentiâ, ubi hæc habes, ὡς περ ἱεροδωτίης τῶν ἄλλων θεῶν πρόσωπα τῶν ἡμετέρων ἀγγελίας ἀπολαύσσι, *aliorum Deorum velut vultum induti nostrâ imprudentiâ fruuntur*: & Iamblicus De mysteriorum Ægyptiorum l. 3. c. 32. & l. 4. c. 17. quibus addi potest Arnobii illud 4. advers. Nationes, *Si magi haruspicum fratres suis in actionibus memorant antitheos sæpe obrepere pro veris; esse autem hos quosdam materiis ex crassioribus spiritus, qui Deos se fingunt*. Pro talibus autem habendi sunt, qui aut à veri Dei cultu homines avocant, aut ei se æquant.

Præter hos multis aliis modis in Angelorum honore peccari potest: Primum si ea illis venerationis signa exhibeantur, quæ consensus gentium Divini cultûs esse propria voluit, puta sacrificium, libamen, suffitus. Vide Jud. 13. 16. & confer eum quem modo dixi Danaelis locum. Deinde si per eos vota aut juramenta faciamus, ab eis ea poscamus quæ à Deo solo, aut in Novo fœdere à Deo & Christo ex Dei mandatu, peti debent, qualia sunt, Remissio peccatorum, Spiritus Sanctus, Vita æterna. Id vero est ut recte hic ait Philo, ἴσα διδόναι ἀγίοις, εἰκὶ θεῶν τιμῇ τῶν πεπειωτέρων, ἀλλ' ὅτι καὶ ταπεινῶς τὸ κρείττονος, *equalia dare inæqualibus, qui non est inferiorum honos, sed superioris depressio*. Pertinet huc & Originis locus

adv.

adv. Celsum l. 1. Ἰδαίῳ δὲ τίνα τρόπον συκοφαντῇ Ἰδαίῳ
ὁ πάντ' ἐπαγγελόμηνος εἰδέναι Κέλσος, λέγων αὐτὸς σέβειν ἀγγέ-
λους, καὶ γοητεία προσκείμεται, ἥς ὁ Μωυσῆς αὐτοῖς γέγονεν
ἐξηγητής. Πᾶ γὰρ τὰ γραμμάτων Μωυσέως εὖρε τὸν νομοθέτην
ᾧ δαδόντα σέβειν ἀγγέλους; λεγέτω ὁ ἐπαγγελόμηνος εἰδέ-
ναι τὰ Χριστιανῶν ἔκ Ἰδαίων, *Vidcamus autem quomodo ca-*
lumnietur Judæos is, qui omnia se nosse prædicat Celsus,
dicens eos Angelorum esse cultores, & deditos præstigiis,
quas à Mose dedicerint. Ubi vero in Mosis libris inve-
nit, illum legum conditorem præcepisse Angelos coli? hoc
nobis dicat is qui jactat se cuncta nosse & Judæorum &
Christianorum. Et lib. 5. ubi de Angelorum ministe-
rio in precibus offerendis & in beneficiis procurandis
differuerat, addit, τὰς δὲ ἀγγέλους δοτὶ ἔργα αὐτῶν
μεμαθηκότες καλεῖν εὐρίσκομεν αὐτὰς Διὰ τὸ θεοὺς εἶναι,
ἔ θεοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτε ὀνομαζομένους γραφαῖς· ἀλλ' οὐκ
ὥς πεποιθότες εἶναι ἡμῖν τὰς διακονήσας καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ
θεοῦ σέβειν καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τῆς θεῶν, *Hos Angelos ab ope-*
ribus quæ faciunt nominare assueti didicimus eos & Deos
esse, & ita in scripturis vocari; non autem imperari no-
bis ut eos, qui ministrant Deo, & ad nos Dei beneficia
perferunt, pro Deo colamus atque adoremus. Alibi, Εὐ-
φημεῖον ἔ μακαρίζομεν ἐγχαιρεμένους ὑπὸ τῆς θεῶν τῶ χρη-
σима τῶ γένει ἡμῶν· & μὲν πρὸς οὐρανὸν πρὸς θεὸν τιμῶμεν
τῆτοις δὸ πονέομεν, *Laudamus & beatos prædicamus eos,*
quibus Deus commisit illa, quæ humano generi sunt uti-
lia; verum debitum Deo honorem ipsis non impendimus.

Angelici Epiphanio inter hæreticos memorantur,
sed eorum quale fuerit institutum ait se nescire.
Maxime credibile est tale fuisse, quale est Cabali-
starum inter Judæos, probatum quibusdam, impro-
batum Jos. Albo l. 3. Fundamentorum c. 18. censent
illi cum Pythagoricis & Platoniciis, quorum senten-
tiam nobis Iamblicus exprimit, per Angelos inferi-
ores superioribus, atque ita per multos gradus sum-

Decalogi præceptum primum. 33

mis illis homines commendari debet, & illis dant sua nomina, dant officia, & dispensandorum beneficiorum facultatem. Alios statuunt paredros, alios oniropompos, ut Irenæus docet.

De his, qui talia de Judaismo in Christianismum inferrent, agere videtur Apostolus Col. 2. 16. Mitius enim de eis loquitur quam ut eos intelligat, qui Angelos aut honoris proprie Divini signis, aut effectuum mere Divinorum expetitione, Deo æquabant. Neque tamen probat morem nusquam in Lege traditum, nusquam in Evangelio præceptum, nulla ibi quoque habentem exempla. Sic ergo ait, *Μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβεύετω*, *Nemo vobis honorem auferat*, nempe eum qui proprius est Christianorum, ut jus habeant Deum invocandi *Ἀπὸ τῆς λόγῃς per verbum*, ut sæpe notat Origenes, apertissime vero l. 5. *ἐπεὶ παπῶν μοι πρὸς τῷ Θεῷ, καὶ ἄλλῳ πινὶ δαλεῦεν μετ' αὐτῶν*, *Non advocari nos sinentes ut præter Deum & alteri serviamus*, ut ait idem l. 8. Addit Paulus, *ἐν ταπεινοφροσύνῃ*, *in humilitate*. Videtur enim esse quædam animi submissio non audere nisi per tot gradus Deum accedere: at tale revera id non est, cum, ut recte ait Origenes, in Dei honore satis comprehendatur honos ipsi ministrantium, neque ex usu sit ita *περιπαῶναι*, & ab eo, quod maxime necessarium est, advocari. Pergit *καὶ θρησκεία ἀγγέλων, & cultu Angelorum*, ubi & ut sæpe positum est *καὶ ἐπεξηγήσιν ad explicationem verborum præcedentium*. *Θρησκεία cultus* vox mediæ est significationis, nam & in bonam partem usurpatur, ut Act. 26. 5. Jac. 1. 27. & in malam, ut Sap. 11. 16. & 14. 16. & eo sensu qui inter utrumque est, ut Jac. 1. 26. & hoc loco. Explicat quod cœpit Apostolus, *ἀπὸ μὴ εἰσελθόντων ἐν τοῖς ἱεροῖς, penetrans in ea quæ non vidit*: is enim est sensus vocis *ἐν τοῖς ἱεροῖς*, ut apparet, 1 Macc. 12. 25. & 13. 20. & 15. 31, 40. Nesciunt enim Angelorum,

gelorum, qui non sine causâ mitti dicuntur Heb. 1. 14. qui ipsis adsint, aut non adsint: nesciunt quid possint, quid valeant: quod latius etiam sequentibus explicat, εἰκὴ φυσικῶν ὑπὸ τῆς νοῦς τῆς σαρκὸς αὐτῆς, frustra inflatus sensu carnis suæ: quo loco nō est cogitatio, ut Rom. 1. 28. & 14. 5. Ephes. 4. 17. 1 Tim. 6. 5. 2 Tim. 3. 8. Tit. 1. 15. Illud autem σαρκὸς carnis opponitur patefactioni Divinæ ut Matth. 16. 17. Quæ usurpant nomina Angelorum, in Scripturis nusquam posita, (qualia multa sunt in libro Enochii falsum nomen præferente) quæ munia ipsis attribuant, quibus verbis quoque modo quemque alloqui, quid à quoque polcere debeant, hæc non accipere à Deo aut ab ipsis Angelis, ut certi esse possint sed ex humanis commentis, quorum disciplinâ sibi placent, seque cæteris præferunt; unde Γνωστικῶν Gnosticorum nomen. Sequitur, καὶ ἡ κρατὶς τῷ κεφαλῇ, & πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῆς ἀφ᾽ οὗ ἐσπεύσαντες ἡπάρχοντες, ὡς οὐκ ἐστὶν αὐτῶν τὸ αὐτῶν τῆς θεῆς, & non tenent corpus, ex quo corpus per nexus & conjunctiones subministratum & constructum crescit in augmentum Dei: Non tenent se Christo, id est, eo non sunt contenti apud Deum commendatore & purgationis nostræ opifice, eum non sufficere, qui tamen est caput & coagulum totius Ecclesiæ: Unde fit ut illi homines, alii alii Angelis se velut mancipando, paulatim & ab Ecclesiâ, specie majoris scientiæ, se subducant, & inter se dividantur, nimirum per gradus quosdam devoluti ad illam εἰδωλολατρείαν, quam propter hoc κεκερμενισμένη vocat Laodicensa Synodus.

A Regibus quin ea peti possint, quæ humanæ sunt opis, dubitandum non est. Neque vero flexo aut prostrato corpore eos honorare illicitum est, ubi mortalitas obtinet: Fecit id Nathan coram Davide 1 Reg. 1. 23. Scriptor Vitarum illustrium in Conone. Ne-

cess

Decalogi præceptum primum. 35

cesse est si in conspectu veneris venerari te Regem, quod βασιλευσιν illi vocant. Græci sæpe pro eo dicunt βασιλευσιν. Livius de Legatis Carthaginiensium, More adorantium (accepto credo ritu ex eâ regione ex qua oriundi erant) procubuerunt. A Phœnicibus intelligit vicinis Hebræorum, quorum morem Phœnissis Euripides sic expressit,

Γονυπετις ἔδρας βασιλευσιν
Σ' ἀναξ, τὸν οἶκόν σου νόμον σέβου,
Supplex Te, Rex, venerans genubus
Patrio advolvor de more tuis.

Josephus de Davide Saulem regem venerante, βασιλευσιν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰσραὴλ βασιλευσιν, ὡς ἔπος, veneratur eum pronus cadens, ut moris est. At siquâ in gente is gestus tantum in re Divinâ usurpetur, jam eum coram Rege usurpare licitum non erit. Ob id Græci, quibus prosterni nisi in sacris mos non erat, eo more venerari Persarum Regem noluere, ut passim ex historiis discimus. Et Christianus apud Sozomenum Persarum Regem veneratus destitit postea, ubi id alioversum interpretando trahi videt. Etiam coram imaginibus Imperatorum procumbere non alienum à suâ religione arbitrati sunt Christiani: At postquam suis imaginibus falsorum Deorum imagines addi jusserat Julianus, prudentiores mala quævis potius toleranda duxere, quam ut ibi procumberent: Narrat Gregorius Nazianzenus. Tertullianus ad scapulam, Colimus ergo Imperatorem sic quomodo & nobis licet, & ipsi expedit, ut hominem à Deo secundum, & quicquid est à Deo consecutum, & solo Deo minorem: Idem adversus Gentes, Temperans majestatem Cæsaris infra Deum: magis illum commendo Deo, cui soli subjicio; subjicio autem, cui non adæquo: & mox. Dicam plane Imperatorem dominum, sed quando non cogor ut dominum Dei vice dicam.

Hoc præceptum, de quo hucusque egimus, & Philo & eum secuti Christiani vocant, τὸ πρὸς μοναρχίας, *de unius imperio*; aut etiam καθάρρεσιν τῆς πολυθείας, *destructionem multitudinis Deorum*: Hanc tollere præcipuum Legis propositum esse ait Maimonides, non Dei certe, sed hominum causâ ut explicet Philo, quorum fælicitas in eo sita est, ut ab sensibilibus ad illud insensibile, à rebus aut caducis, aut quæ initium habuere, ad illud æternum deducantur. Simul ad foederandum inter se populum nihil utilius: Φίλτρον ἀνυσιμώτατον καὶ δεσμός ἀλυτός εὐνοίας ἐρωτικῆς, τῆς ἐνὸς Θεοῦ πίμῃ, *amatorium vehementissimum & vinculum insolubile benevolentiae atque amoris, cultus unius Dei*, ait ille l. i. de Monarchiâ. Et de fortitudine Ἀπὸν τῆς ὁμονοίας τὸ ἀνάταπν καὶ μέγιστον, ἡ πρὸς τῆς ἐνὸς Θεοῦ δόξα, ἀφ' ἧς οἷα πηγῆς ἡνωτικῆ καὶ ἀγαλύτω φιλία κέχρηται πρὸς ἀλλήλους, *Causa concordiae & summa & maxima, de uno Deo persuasio, à quo velut fonte procedit amicitia firma & insolubilis hominibus inter se.*

Præceptum

Præceptum secundum.

TEXTUS HEBRÆUS.

לֹא תַעֲשֶׂה לָךְ פֶּסֶל וְכָל תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל
וְאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וְאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ׃ לֹא
תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם וְלֹא תַעֲבֹדֵם כִּי אֲנִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ אֶחָד
קִנְיָן פֶּקֶד עֵין אֶבֶת עַל בָּנִים עַל שְׁלִשִׁים וְעַל רִבְעִים
לְשָׁנָאִי׃ וַעֲשֵׂה חֶסֶד לְאֻלְפִים לְאַהֲבִי וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתַי׃

Versio LXX. Intt.

4. ΟΥ ΠΙΨΗΣ ΣΕΑΥΤῶ Εἰδω-
λον, ἔδὲ παντὸς ὁμοίω-
μα, ὅσαι ἐν τῷ ἔρανῳ ἄνω, καὶ
ὅσαι ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσαι ἐν
τοῖς ὕδασι ὑπὸ κάτω τῆς γῆς.

5. Οὐ προσκυνήσῃς αὐτοῖς,
ἔδὲ μὴ λατρεύσῃς αὐτοῖς· ἐγὼ
γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, Θεὸς
ἐλεωνόητος, ἀποδιδοὺς ἀμαρτίας
πατέρων ὅτι τέκνα, ἕως τρίτης καὶ
τέταρτης γενεᾶς τοῖς μισοῦσί με.

6. Καὶ ποιῶν ἐλεῶν εἰς χί-
λιάδας τοῖς ἀγαπῶσί με, καὶ τοῖς
φυλάσσουσιν τὰ προστάγματά μου.

Versio Vulgata.

4. NON facies tibi scul-
ptile, neque omnem si-
militudinem, quæ est in cælo
desuper, & quæ in terrâ deor-
sum, nec eorum, quæ sunt in
aquis sub terrâ.

5. Non adorabis ea neque
coles: Ego sum Dominus Deus
tuus fortis, zelotes, visitans
iniquitatem patrum in filios,
in tertiam & quartam gene-
rationem eorum qui oderunt
me.

6. Et faciens misericordiam
in millia his qui diligunt me,
& custodiunt præcepta mea.

Adnotationes ad Præceptum secundum.

4. ΟΥ ΠΙΨΗΣ ΣΕΑΥΤῶ Εἰδωλον ἔδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσαι ἐν
τῷ ἔρανῳ ἄνω, καὶ ὅσαι ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσαι ἐν τοῖς ὕδα-
σι ὑπὸ κάτω τῆς γῆς, Non facies tibi sculptile, neque omnem
similitudinem, quæ est in cælo desuper, & quæ in terrâ
deorsum, nec eorum, quæ sunt in aquis sub terrâ] Pro
ἔδωλον alii Græci interpretes habent γλυπτὸν, & hi
ipsi Deut. 5. In Hebræo לֹא תַעֲשֶׂה, origo est לֹא תַעֲשֶׂה, quod
Græci vertunt, λατρεύειν, πελεκίζειν, γλύφειν. Ipsum no-
men quod hic apparet sæpe γλυπτὸν aut γλύμμα, alibi
εἰδωλον,

εἰδωλον, ἀγαλμα, εἰκόνα. Censent autem Hebræi significari ea quæ eminentibus figuris expressa sunt. Quod autem sequitur, ἔδὲ παντὸς ὁμοίωμα, neque omnem similitudinem, videri posset novum esse præceptum, & ita acceptum ab Hebræis Alexandrinis, aut à Philone, qui libro De legatione dicit, μὴ ἀγαλμα, μὴ ξόανον, μὴ χραφὴν, Non effigiem, non simulacrum, non picturam: & in libro De legatione, χραφικὴ καὶ πλαστικὴ βλαβεραὶ δημιουργοί. Pictura & fictura noxia artifices: ὁ Μωυσῆς πρὸς δοκίμους καὶ γλαφυροὺς πηχὰς ζωγραφίαν ἐνανδριαντοποιῶν ἐκ τῆ κατ' αὐτὸν πολιτείας ἐξήλασεν. Moses illas speciosas & magni pretii artes statuariam & picturam ex suâ republicâ exclusit. Sed cum 1, quod Græci per ἔδὲ hic transferunt, absit in Deuteronomio, in Chaldæâ vero interpretatione etiam hoc loco; eo ivit consensus Hebræorum, ut 1 hic non novum præceptum inchoet, sed explicationis causa sit additum, ut intelligatur, non omnia sculptilia prohiberi, ut vitem auream, quæ in templo fuit, sed quæ similitudinem animantis alicujus referrent.

Primi homines iis, quos pro Diis habebant, monumenta excitabant, Arborem, Stipitem, Saxum, Venerem & Bacchum in quadrato lapide cultos docent Pausanias, Clemens Alexandrinus, Maximus Tyrius. De columnarum ac stipitum usu ad cultum, testimonia sunt ex Philone Byblio apud Eusebium: cum nulla natura ad Deum propius Homine accedere crederetur, cæpere, qui putabantur Di, fing. humanâ effigie, quæ βρέτας dicta, & δέικελον, ut notat Clemens Alexandrinus lib. contra Nationes, & ex eo Arnobius, quibuscum in hac re consentit Maximus Tyrius in eâ, quæ de Imaginibus est, dissertatione. At Ægyptiis placuere animantium figuræ,

Omnigenûmque Deûm monstra & latrator Anubis,
nimirum, ut ante diximus, ob fiderum similem
figura.

Decalogi præceptum secundum. 39

figurationem, aut naturam fideri congruentem, aut utilitatem eximiam. *Εἰδωλον* Græcis scriptoribus sæpe *φάσμα* & ostentum aliquod significat: sed hoc significatu in libris sacris non sumitur, sed idem est, ut modo diximus, *εἰδωλον*, *γλυπτον*, *εἰκὼν*. Hieronymus Isa. 14. *כסא* vertit *idolum*, deinde *sculptile*, deinde *imaginem*; rursus *idolum*, 2 Paral. 33. 19, 22. ut & Deut. 12. 3. alibi *simulacrum*. Sic Vitulus ille in Horeb factus *εἰδωλον* Lucae Act. 7. 41. Qui id venerati sunt Paulo *εἰδωλολάτραι*, 1 Cor. 10. 7. Respondetque plane Græca vox *εἰδωλολατρεία* Hebrææ *הורדת עבודה*, quo significatur cultus à lege alienus: non quod *εἰδωλον* per se mali aliquid significet, ut quidam existimant, sed quod post Legem nullum erat piorum & superstitiosorum evidentius discrimen, quam quod hi omnes imagines sculptas haberent, illi non haberent. Itaque non vox voci reddita est, sed sensus perspicue satis expressus.

Neque vero imagines tantum faciebant *οἱ πολλοὶ* multorum Deorum cultores Diis suis, sed & magico ritu existimabant spiritum quendam ætherium in eas deduci imagines: ut in Dialogo Trismegisti, quisquis tandem Ille est, qui id sibi nomen imposuit, cum Asclepio, & apud Mosem Maimoniden multis locis Ductoris dubitantium, & hoc loco apud Abenescram videre est. Non male de illis Tertullianus lib. De Idololatriâ. *Rapere ad se demonia & omnem spiritum immundum per consecrationis obligamentum*. Idem lib. De spectaculis, *dæmones ait operari in simulacris*. Minutius Felix, *Isti impuri spiritus sub statuis & imaginibus consecratis delitescunt*. Cyprianus De Idolorum vanitate, *Hi ergo spiritus sub statuis atque imaginibus consecratis delitescunt, hi afflatu suo vatum pectora aspirant*. Tales fuisse imagines, quæ in Jacobi hystoriâ *עֲרֻמִּים* vocantur, censent Abenescras, Moses Maimonides,

& Kimchius; quanquam vox ipsa videatur esse media, & interdum pro Cherubinis sumi, ut Jud. 17. 5. & Oseæ 3. 4. Vide mira quæ de imaginibus à Thammuso convocatis scribit idem ille Moses dicti libri parte 3. c. 29. Nec dubitant tradere imagines quasdam locutas: Qualium quoque meminit ille Trismegistus. Talem icunculam, si non habuit, habere credidit Nero, cujus monitione dicebat se futura prænoscere, ut ex Suetonio discimus. Sic Memnonis statua in Ægypto sonora. Locuta Simulacra Junonis Monetæ, Fortunæ Muliebris, Silvani, in historiis & apud Valerium Maximum legimus: meminimus talium & scriptor Responsionum ad Orthodoxos. Et Moses Maimonides parte 3. c. 29. Ductoris dubitantium duos sibi libros lectos ait de Imaginibus locutibus. Et huc pertinet, ni fallor, locus Zachar. 10. 2. Ob hanc opinionem inclusi spiritus divini Labani illa, quæ modo nominavimus חרפים, vocantur אלהים *Dii Labanis*. *Dii gentium* dicuntur esse *aurum & argentum*: & passim apud Græcos Latinosque scriptores ipsa simulacra *Dii* dicuntur. Arnobius lib. 6. *Quinimo Deos esse sigillaria ipsa censetis, nec prater hæc quicquam vim creditis habere Divinam*: quod mox explicat, *In simulacris præsto sunt atque habitant Dii suis*. Hinc ejusdem crediti numinis imagines aliis aliis prælatæ, ut Ephesia Dianæ aliis simulacris, & alia ejusmodi. Hæc opinio quia apud Orientis populos late jam invaluerat, eaque pravi dæmones ad fallendos homines abutebantur, Deus edicto hoc sua omnia sculpta animalis alicujus formam habentia inhibuit. Facilius enim spiritus capacia illa simulacra videbantur ob recessus abditos.

Notandum etiam non tantum Hebræis vetitum esse venerationem exhibere verbis sequentibus, sed nec facere quidem ulla simulacra permitti Deut. 4. 16. insuper

Decalogi præceptum secundum. 41

Insuper aboleri jubentur Exod. 34. 13. Num. 33. 52. Deut. 7. 5. Cum Pilatus clypeos in Templo fixisset, Judæi non quievere donec tollerentur, quia in iis erant *αἰγῶναι* vultus Cæsarum. Et trophæa Herodes cum statuisset, non prius iram populi effugit, quam iis nudatis ostendit nullas ibi latere effigies. Aquila etiam aurea supra portam Templi ab Herode posita, tanquam legi repugnans, dejecta est; ut narrat Josephus lib. 17. Neque vero in Templo tantum, quod Tacito ac Dioni notatum, sed quovis alio in loco habere sculptas animantium imagines Judæis interdictum. Vide, si libet, Mosem de Kotzi in libro De præceptis jubentibus, & negantibus, & Josephum Belli Judaici, l. 2.

Contra hanc legem, quamdiu mansit Legis sanctitas, venire nemini licuit, nisi Deo ipsi Legis conditori, qui sibi ipsi exceptionis potestatem non ademerat. Is suo jure in Templi ipso penetrali locari iussit Cherubinos, alatas humano effigies vultu, eo in loco quo solus Pontifex Maximus semel anno intrabat, gnarus non inesse illis Divini aliquid, sed significari aut, ut Philo censet, celerrimas Dei actiones in benefaciendo bonis, & in puniendo malis, aut quod Angelorum ad quæcunque vellet paratissimo ministerio Deus uteretur, ut Moses Maimonides, aliique censent. Talis exceptio fuit etiam cum Serpentis imaginem Deus iussit erigi. *Extraordinario præcepto Serpentis similitudinem induxit*, ait Tertullianus De Idololatriâ. Quod vero labro æneo Boves & Leones adjecit Salomo, id aut Deo fecit præcipiente, aut si Dei veniam non habuit, initium fuit & gradus quidam ad alia quæ peccavit postea; quæ posterior magis placet Josepho & aliis Hebræis sententia.

Animantium sculptas imagines cum dixi vetitas, etiam Sidera comprehendo, quia motum suum ha-

F

bent.

bent. Non enim orbes, sed in cœlo liquido moveri sidera, vetustissima Hebræorum sententia est, ut non docet Gemara ad initium Geneseos. Figurâ autem siderum aut formam exprimebant singularem stellæ, Solis puta, Lunæ, Saturni, Luciferi, Jovis, (vide Act. 7. 43.) aut corpus è pluribus stellis conformatum redactumque ab hominibus in speciem Hominis, Ferae, Serpentis, aliufve animantis. Apparet esse hæc de sculptis deque animantium figuris interdicta ex eorum genere, quæ naturâ suâ illicita non sunt, sed quæ ad mali alicujus cautionem prohibentur. At talia esse pleraque in Mosis lege, per se ἀλλὰ φερα, sed opposita directe institutis Ægyptiorum, Phœnicum, Arabum, quo longius διὰ τὴν πολυθείαν arcerentur Hebræi, notavit prudenter Maimonides.

Præter autem cautionem quam dixi, est & alius egregius usus imaginum interdicti, ut eo ipso moneantur homines Deum esse à visu sensibusque nostris remotissimum. *Effugit oculos; cogitatione visendum est*, ait Seneca Nat. quæst. l. 8. c. 30. Quâ de causâ & Antiphanes philosophus dicebat de Deo. οφθαλμοῖς οὐκ ὁράται, ἔδενι εἴκει· διόπερ αὐτὸν ἐκμαθεῖν ἔστι εἰκόνι & διώκει, *Oculis non aspicitur, nemini similis est; unde nemo eum ex effigie potest cognoscere.* Hæc causa legis hujus & à Philone traditur sæpe, ut cum dicit lib. De Legatione, τὸ ἀόρατον εἰκονογραφεῖν ἢ ἀναπαλάσσειν ἔστι ὄσιον, *Eum qui inaspicius est in simulacro aut fictili operi ostendere nefas;* & ab extraneis scriptoribus non est præterita. Diodorus Siculus de Mose, Ἀγαλμα ἔκαστε κεύαζε, ἀλλὰ τὸ μὴ νομίζειν ἀνθρωπομορφὸν εἶναι τὸ θεόν. *Imaginem statuit nullam, ideo quod non crederet Deum homini esse similem.* Strabo de eodem, Ἐφη γὰρ ἐκείνου ἔστι ἐδιδασκεν, ὡς οὐκ ὁρθῶς φρονοῖεν οἱ Αἰγύπτιοι θεοῖς εἰκάζοντες καὶ βροκήμασι τὸ θεῖον· ἔδ' οἱ λίβυες· οὐκ εὖ δὲ ἔδ' οἱ Ἕλληες ἀνθρωπομορφὸς τυπέντες, *Dixit enim ille docuitque*

Decalogi præceptum secundum. 43

non recte facere Egyptios, qui feris aut pecudibus assimularent Deum; ut & Libyas; sed nec Græcos recte, qui eos facerent hominibus similes, & quæ sequuntur. Tacitus, Judæi mente solâ unumque numen intelligunt: profanos qui Deum imagines mortalibus materiis in speciem hominum effungunt. Dion. lib. 36. ἔδ' ἀγάλμα ἔθεν ἐν αὐτοῖς ποτε θεοσολύμοις ἔχον· ἀρρήτων δὲ καὶ αἰεὶ δὴ αὐτὸν νομίζοντες εἶναι. Nullam effigiem in Hierosolymis habuere, quod Deum crederent ut ineffabilem ita inaspicuum, &c. Eandem causam cur Numa simulacra de templis sustulerit reddunt Halicarnassensis & Plutarchus, cujus quidem eâ de re hæc verba sunt, ὡς ἔτε ὅστιον ἀφομοιωσάτω τὰ βελτιόνα τοῖς χείροσιν, ἔτε ἐφάπτεσθαι θεῶν δυνατὸν ἄλλως ἢ νοήσας, quod non sanctum ratus assimulare meliora pejoribus, neque ad Deum accedi aliter posse quam cogitatu. Varro scriptum reliquerat Romanos plusquam annos CLXX. deos sine simulacro coluisse, addens, quod si adhuc mansisset, castius dii observarentur, testem etiam proferens sententiæ suæ gentem Judæam, atque ita eum locum concludens, ut diceret, qui prima simulacra deorum populis posuerunt, eos civitatibus suis & metum demississe & errorem addidisse. Usus hunc quem indicavimus præcepti hujus non imprudenter animadvertit Augustinus De moribus Eccles. Cath. Tali etiam amore plerumque decipitur, ut aut nihil putet esse nisi corpus, aut etiam si auctoritate commotus fateatur aliquid esse incorporeum, de illo tamen nisi per imagines corporeas cogitare non possit, & tale aliquid esse credere, quale fallax corporis sensus infligit. Ad hoc etiam valet quod præcipitur cavendum esse à simulacris. Suppar est illud ejusdem Epist. 49. Et Idola quidem omnia sensu carere quis dubitet? Veruntamen cum his locantur sedibus ut à precantibus atque immolantibus attendantur, ipsâ similitudine animatorum membrorum atque sensuum, quamvis insensata atque exanima, afficiunt infirmos

animos, ut vivere ac spirare videantur, accedente praesertim convocatione multitudinis. mox, Cum eis velus praesentibus preces allegant, victimas immolant, vota persolvunt, sic afficiuntur, ut ea sensu carentia putare non audeant. Ipse Deus, quo longius Judæos ab imaginum sculptarum usu retraheret, ait ab eis, qui eas venerabantur, se assimulari homini, vitulo, aliisque animantibus, aut etiam materiæ unde effigies fingerentur. Vide Esa. 40. 18. & 46. 5, 6. Act. 17. 29. Rom. 1. 23. Justinum Apolog. 2. unde non abit Heracliti illud, Ὁμοία, ὡς εἶπὶς τοῖς δόμοις λεγλυνεύουσιν, ποιεῖσιν αὐτοὺς ὡς θεοῖς, τοῖς ἀψύχοις, Qui ad ratione carentes quasi ad Deos accedunt, paria faciunt ac si domos alloquerentur. Exemplum figuræ cœlestis est astrum Veneris; item aves, Vultur, Accipiter: terrestres, Vitulus, Ichneumon, Ovis, Canis: Aquaticæ, Dagon, Phagrus, Mæotes, Oxyrinthus; de quibus vide Clementem Alexandrinum Oratione ad Gentes. Philo lib. De legatione sic loquitur de Ægyptiis, οἱ κύνας, λύκους, καὶ λέοντας, καὶ κροκοδείλους, καὶ ἄλλα πλείονα θηρία, ἔνυδρα, καὶ χειρῶνα, καὶ πτηνὰ θεοπλαστοῦντες, Qui canes, lupos, leones, crocodilos aliasque feras, & terrestria, aquatica, volucra animantium Deos faciunt.

Dicuntur autem Hebræis aquæ esse ὑποκάτω τῆς γῆς, sub terrâ, quia cum naturâ suâ aquæ leviores sint terrâ, & vi materiæ debuissent supernatare terris, Deus in usum animantium hominisque maxime, ita excavavit alveos mari, circumposuitque montes, & rupes & littora eminentia, ut aquæ iis continerentur, ac sic unum cum terrâ globum facerent: Quod notatum Judæ Levitæ ad Psalm. 106. 6. sed & ante eum Straboni: estque id indicium veteris sapientiæ non spernendum.

Quid ergo dicemus de Picturis aut formis incisus animantium, vetitæ sint necne? Hoc certe loco, ut jam

Decalogi præceptum secundum. 45

nam ex Deuteronomio & Chaldæo interprete ostendimus, credam de iis non agi. Nec omnes picturas fuisse vetitas argumento sint Vexilla Hebræorum præferentia Hominem, Taurum, Leonem, Aquilam. Sunt tamen quædam vetitæ, sed aliis locis; nimirum omnes illæ quibus idololatræ ad cultum suum utebantur, Lev. 24. 1. & Num. 33. 52. in Hebræo. Quibus accensendas putem illas figuras incisas per quas adhibitis etiam verbis magicis arceri hostes, Scorpiones, Leones, Serpentes credebantur, quarum meminit Maimonides parte 3. c. 37. Ductoris dubitantium: quam opinionem secuti Græci dixere operalia τελεσµένα aut τελέσµατα, ut Scriptor Responsionum ad Orthodoxos inter opera Justinii: unde Arabum corrupta vox *Talisman*: alii *ειχῆα* dixere, aut *ειχιδώδης*, ut Tatianus. Multa eorum mentio in historiâ Constantinopolitanâ. Vide & quæ de iis habet Scaliger in Posthumis ex Cosmographo Arabe. Ut ad Christianos veniam, illi nec aliis Hebræorum legibus τὸ ἐν θεῷ obligatos se credidere, nec illâ de non habendis formis sculptilibus animantium. Nam & Imperatorum & Virorum eruditorum tales imagines passim exstiterere. Incisis vero aut pictis figuris, ut quæ nec Hebræis sine discrimine interdictæ erant, usi sunt etiam liberius, ut nos docet memorata Tertulliano figura Pastoris in calice. Imo ne Christi quidem figurâ abstentum, postquam Imperatores Christiani fuere,

*Christus purpureum gemmanti textus in auro
Signabat labarum, clypeorum insignia Christus
Scripserat, ardebat summis crux addita cristis.*

ait Prudentius lib. 1. contra Symmachum: qui & in monumentis Martyrum expressam eorum quæ per-tulerant imaginem fuisse in passione Cassiani nos docet. In Ecclesias tamen diu nec picturas admissas ex
Eliberino

Eliberino Canone & decantato illo Epiphanii factio apparet. Imagines exstantes serius etiam in Ecclesiis admissæ, nec sine multorum renisu, non quasi lege vetitæ, sed quia errori ansam dare existimabantur: quæ ratio manente adhuc paganismo non levis momenti erat.

5. οὐ προσκυμήσῃς αὐτοῖς, non adorabis ea] non satis habuit Deus Israelis populo consulere adversus pravæ ejus sæculi sententias, & mores in id tempus quo victuri erant in societate popularium, sed in longum prospiciens, adhibere cautiones voluit etiam illis Hebræorum, qui extra suum populum erant peregrinaturi. Namque ibi, cum impedire non possunt quo minus exstarent sculptæ animantium aut astrorum imagines, remedium aliud adhibendum eis fuit, ne pravæ opinionis ac instituti ad eos contagium perveniret: id autem melius fieri non potuit, quam si prohiberentur gestus cum iis habere communes, quibus error ille nutriebatur.

οὐ προσκυμήσῃς in Hebræo est לֹא חֲשַׁחְחָהּ. Vox Hebræa חֲשַׁח fatis est generalis: neque vero animi actum designat, sed corporis; sive is fiat caput inclinando, sive inclinando totum corpus, sive curvandis genibus, sive subsidendo in poplites, sive, qui maximus est honos, procumbendo. Græci interpretes per προσκυνῆν hanc vocem solent vertere, non sine causâ. Nam sicut apud Orientis populos veneratio ostendebatur variis flectendi corporis formis, ita apud Græcos manum ad os admovendo, quod proprie est προσκυνῆν, à κύω, & inde κυνέω quod est osculor. Nec aliud significat Latinum adorare, non ab orare, i. precari, factum, ut imperiti homines existimant, sed ab eo quod manus admoveatur ori. In Glossis, adorat, προσκυνῆν. Alibi, προσκυμήσις, adoratio, adveneratio. Manum ori admovere dixerunt Plinius, Tertul-

Decalogi præceptum secundum. 47

Tertullianus, Apuleius, φιλήσας δεξάν, *manum osculari*,
Lucianus πρὸς θυσιῶν. Idem πρὸς ὀρχήσεως libro, κύσας
χεῖρας, *manum osculans*. Idem in Demosthenis enco-
mio aperte quod dixerat *osculari manum*, mox dixit
προσκυνῶν. Eustathius ad 5. Od. προσκυῶν πρὸς τὸ
κύων, ὅ ἐστι φιλεῖν, *ab osculando*. Quod in epigram-
mate veteri est,

Ingressus scenam populum saltator adorat,

idem est apud Phœdrum, *jaculat basia tibicen*. Mos
hic venerationis quam sit antiquus ex Jobo apparet
31. 26. Sed quod in plerisque vocibus evenit, ut
non maneant in sensu originis suæ, quinimo ut ad-
optivus sensus prævaleat, idem huic Græcæ voci
προσκυνῶν accidit: coepit enim usurpari de quovis
gestu reverentiam quandam testante. Itaque id quod
προσκυνῶν adorare dixit Matthæi interpretes 8. 2. idem
est πεσὲν ὅτι τὸ προσώπον, *procidere in faciem*, Lucæ 5. 12.
Sic quod apud eundem Matthæi interpretem est
προσκυνῶν adorare, 9. 18. id Marcus dixit, πίπτειν πρὸς
τοὺς πόδας, *procidere ad pedes*, 5. 22. Interdum aper-
tioris significatûs causâ alterum altero addito expli-
catur: ut πεσόντες προσεκύνησαν, *procidentes adoraverunt*,
Matth. 2. 11. εἰς πεσὼν προσκυλήσῃς μοι, *si cadens ado-
raveris me*, Matth. 4. 9. πεσὼν ὅτι τὰς πόδας προσεκύνῃσιν,
procidens ad pedes ejus adoravit, Act. 10. 25. πεσὼν ὅτι
πρὸς ὄψωπον προσκυλήσῃ τῷ Θεῷ, *cadens in faciem adorabit
Deum*, 1 Cor. 14. 25. Chrysostomus ad Ephes. 5.
προσκυνῶν exponit per κάμψῃν ἑαυτὸν *se flectere*. Sic in
historiâ honorati ab Jacobo Esavi, ubi est in Hebræo
סגדו, Josephus & Græci ponunt προσεκύνησε. Idem-
que faciunt in historiâ umbræ Samuelis, quam ho-
nore afficiebat Saul. Atque inde factum, rē externâ
ad internam relatâ, ut interdum sed rarius animi
actum ea vox significaret, ut voces θυσία *sacrificium*,
προσφορά *oblatio*, aliæque similes. Vide Joh. Evang. 4. 23.

Hoc

Hoc vero loco haud dubie significatur omnis actus quo honos habitus demonstrari solet. Sicut enim alibi vetantur Hebræi nomina usurpare Deorum falsorum, Exod. 23. 13. ita enim imaginibus ullum signum honoris, quocunque tandem animo id fieret, exhibere prohibentur, ut notat Moses de Cotzi præcepto vetante 19. quæ omnes sunt *προφυλακῇ cautiones* contra τὴν πολυθεΐαν *Deorum multitudinem*. Idem autem valent hæ locutiones *imagini se flectere*, aut *flectere se coram imagine*. Itaque quod Matth. 4. 9. est προσκυνήσεις μοι, *adoraveris me*, id Lucas dixit 4. 7. προσκυνήσεις ἐνώπιόν μου, *adoraveris coram me*. Sic quod per dativum exprimitur Jer. 22. 9. id per 'נפול *coram* enuntiatur 2 Par. 25. 14. & per ὑπ, quod idem valet, Lev. 26. 1. Et quod in dativo est 1 Reg. 19. 18. & Rom. 11. 4. id Latina interpretatio explicat per præpositionem *coram*.

Cæterum hoc præcepto de non flectendo apud imagines corpore, cum constituti sit juris, alienigenas quantumvis pios, ut Nahamanem, negant obligatos fuisse Hebræi. Neque vero indistincte se eo obligari credidere Christiani veteres, sed tantum quatenus in testimonio habiti honoris apud imaginem inerat falsi numinis veneratio, quæ per se & omni modo mala est: quod intelligi potest ex loco Jobi modo nobis indicato, ex loco Act. 10. 25. ex eâ historiâ quam de Nazianzeno modo prompsimus. In precationum vero locis an rectum esset in honorem aut Christi aut Sanctorum coram eorum imaginibus flectere corpora, quod *χετικήν προσκύνησιν*, i. *signum amoris & reverentiæ erga viros sanctimoniâ eminentes*, Græci vocant, disputatum diu, nec sine seditionibus in Oriente. Germaniæ & Galliæ diu visum id malo, aut mali specie non carere, ut ex Francofurtensi, & Parisiensi Synodis, quæ Caroli magni li-

Decalogi præceptum secundum. 49

perorumque ejus temporibus habitæ sunt, apparet. Notandum tamen, in illis Synodis tractatos inclementius Græcos, quod Occidentales Episcopi sententiam Græcorum expressam in Nicænâ Synodo secundâ in duriorē partem, quam ipsa per se erat, interpretarentur, decepti scilicet Actis Nicænæ illius Synodi in Latinum sermonem adeo non fideliter versis, ut interdum sensum Græco contrarium exhiberent, quod cum alibi observari potest, tum vel maxime in iis quæ de imaginibus dixerat Constantinus Constantiæ Cypri Episcopus. Nam Græca sic habent Actione Synodi tertiâ, *Κωνσταντῖνῳ ὁ ὁσιώτατος Πίσκοπος Κωνσταντίας τῷ Κυπρῷ ἐπὶ ἐν μηδμίᾳ ᾧ ἑλ- λάττονται καὶ τὰ νῦν ἀναγιωσκόμενα γράμματα τὰ ἐκ τῆ ἀνατολῆς πεμφθέντα πρὸς Ταρασίον τὸν ἀγιώτατον ἀρχιεπίσκοπον καὶ οἰκονομικὸν πατριάρχην ὃ ἵνα αὐτῷ προμολογηθέντος ὅρα τῆ πί- στως εὐρών, κατὰ ἀνάγκην τῆς συνήψεως, ἐμὸφρον γί- νομαι, δεχόμενον ἑ ἀπαλόμενον πηκτικῶς τὰς ἀγίας καὶ τιμίας εἰκόνας. Καὶ τὴν κατὰ λατρείαν προσκύνησιν μόνῃ τῇ ὑπερσῶ καὶ ζωαρχικῇ Τριάδι ἀναπέμψω. Καὶ οὐ μὴ ἔτῳ φρονέτης μήτε δοῦλῶντας τῇ ἀγίᾳ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ ἐκχωρεῖω, καὶ τῷ ἀναθεματῇ ὑποβάλλω, ἑ τῇ μαρτίᾳ τῶν ὁσίων τῶν ἐνοστικῶν ἑ σωματικῶν οἰκονομῶν Χριστοῦ τοῦ ἀληθινῆς Θεοῦ ἡμῶν ᾧ ἑπέμψω, Constantinus sanctissimus Episcopus Constantiæ Cypri urbis dixit; cum ea scripta quæ ex Oriente missa sunt ad Tarasium sanctissimum Archiepiscopum ὃ universalem Patriarcham, ὃ modo sunt lecta, videam nihil differre à formulâ fidei quam ille antehac professus est, ego quoque indignus eisdem consentio ὃ concors sum, suscipiens ὃ cum honore amplectens sanctas ὃ venerabiles imagines: Adorationem vero Patriæ soli supersubstantiali ac vivificæ Trinitati deferō. Quique non sic sentiunt ac docent ab Ecclesiâ Catholicâ excludo ὃ anathemati subjicio, ὃ parti eorum qui negant Christi veri Dei nostri in carne ὃ corporalem ad-*

ventum accenseo. Ea autem sensu plane inverso sic recitantur in Capitulari Caroli Magni Imp. de non adorandis imaginibus, l. 3. c. 17. *Quam precipitanter & ut ita dixerim, insipienter Constantinus Constantia Cypri Episcopus, cæteris consentientibus, se suscepturum & amplexurum honorabiliter imagines dixerit, & servitium adorationis quod consubstantiali & vivificatrici Trinitati debetur iis se redditurum garrierit, non est plurimum nostrâ disputatione discutiendum: quoniam omnibus qui hoc vel legunt vel audiunt liquido patet, illum non modici erroris voraginibus immersum, quippe qui servitium soli debitum Creatori exhibere se fatetur creaturis, & dum capit favere picturis, reluctatur cunctis sacris Scripturis. Quis ergo unquam sani capitis talem absurditatem vel dixerit, vel dicenti consenserit, ut in tanto honore habeatur picturarum varietas, quanto sancta vivificatrix & omnium creatrix Trinitas, & tale impendatur servitium picturæ, quale exhibetur Domino totius creaturæ? aut quis illum talia nauseantem potius quam loquentem pateretur? quoniam quidem perversum est ut quibuscumque rebus insensatis tale impendatur servitium adorationis, quale Deo Omnipotenti, cui non est similis, cui per Solomonem dicitur, Domine, non est tibi similis, in coelo sursum, nec in terrâ deorsum; Cum quâ ergo fronte, ut de cæteris taceam, hoc unum comma Divinæ legis audit, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies, qui hoc spreto non solum creaturis servit, sed earum servitium servitio Dei æquiparare contendit? Stet namque Episcopus in Ecclesiâ, & legat, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli servies, & mox ut in conventu sederit dicat, suscipio & amplector honorabiliter sanctas & venerandas imagines, & illis servituum adorationis quod consubstantiali & vivificatrici Trinitati debetur impendo. Periculum non omnino abesse jam suo tempore notavit Augustinus, ubi de Christianis loquens ait, notis*

multos

Decalogi præceptum secundum. 51

nultos esse sepulcrorum & picturarum adoratores. Holiæ Græci picturas, quod in iis minus periculi esse existiment, simulacris sculptis præferunt, ut & Assylini: Armenii utroque abstinere solebant.

οὐδὲ μὴ λατρεύσῃς αὐτοῖς, neque coles] Si honorem qui hominibus eminentibus præstari solebat, nullo modo, non jam dicam imaginibus, sed apud imagines exhiberi hâc lege non permiserat Deus; multo magis vetandum censuit apud imagines ea fieri, quæ nos gentium propria fecerat Divini numinis veri, ut crediti talis, honori.

עבד, quod hic est in Hebræo, vox quidem est generalis, quæ quoties enuntiatur, πᾶσι τι, cum reatione ad aliquid, verti à Græcis solet non minus per δαλεύειν quam per λατρεύειν, interdum & per λτρεύειν. Sed quia ubi de rebus Divinis sermo est, frequentius iidem interpretes usurpant verbum λατρεύειν, unde illud natum est discrimen quod Latini Christiani magis quam Græci usurpant. Alioqui, si proprietas spectetur, non plus est in voce λατρεύειν quam in voce δαλεύειν, ut apparet expensis locis, Psal. 2. 11. 1 Thess. 1. 9. in quibus locus est δαλεύειν fervire, quod Heb. 9. 1, 6, 9, 14. est λατρεύειν. At vero ubi de rebus Divinis, sive veris, sive ita putatis, agitur, עבד apud Hebræos, & inde deductum nomen עבדה. solet significare illa quæ proprie receptissimo more per Orientem, qui & per Græciam atque inde latius manavit, in Divini numinis veri ut crediti honore usurpari solebant, id est, sacrificia, libamina, suffitus. De suffitu vide 2 Reg. 18. 4. Hæc enim sunt quæ quoties non in veri Dei cultum adhibentur Hebræi vocant עבדה ורה. quod, ut ante diximus, ειδωλολατρείαν vertunt Judæi Græce loquentes, & eos secuti tum Apostoli tum Apostolici Viri, ob eam quam modo indicavimus causam. Est

autem in Apostolico sensu idololatria, ut cum Tertulliano loquar, *quicquid ultra humani honoris modum ad instar Divinae sublimitatis attollitur*. Ideo autem & ritus de quibus locuti jam sumus, & flectio omnium apud imagines prohibentur Hebræis, quia præceptum de confringendis imaginibus in terris, quæ conditionis ipsorum non erant, locum non habebat, ut Hebræorum Doctores recte explicant. Videri potest Moses de Cotzi Præcepto jubente 14. quicunque convenit illud Concilii Eliberini 1. Canone 60. *Si quis idola fregerit, & ibidem fuerit occisus, quatenus in Evangelio scriptum non est, neque invenitur sub Apostolo unquam factum, placuit in numero eum non recipi martyrum*. Chrysost. circa finem cap. 6. prioris ad Corinthios de tribus adolescentibus in Danielis historia memoratis loquens, ἔπε κατέσπασαν τὰ εἰκόνα· τὸν ἀνδρῆϊον τοῦτον εἶναι χρηὸν σώφρονα καὶ ἡπικῆ καὶ μάλιστα ἐν τοῖς κινδύνοις, *neque destruxerunt imaginem. Virum enim talem qui vere sit fortis decet esse & modestum & lenem, præsertim in periculis*. Augustinus locum Deut. 7. 5. explicans, *Cum acceperitis, inquit, potestatem, hæc facite. Ubi non est nobis data potestas, non facimus. Ubi data est, non prætermittimus. Multi pagani habent abominabiles istas in fundis suis: nunquid accedimus & confringimus? Prius enim ut idola in eorum cordibus confringamus. Quando & Christiani facti sunt ipsi, aut invitant nos ad tam bonum opus, aut præveniunt nos*. Idem sensit Africana Synodus sub Honorio & juniore Theodosio, quæ Imperatores orat ut Idolorum per Africam reliquiæ tollantur.

Εγὼ γὰρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, Θεός ζηλωτής, ego enim sum Dominus Deus tuus fortis, zelotes,] Hæc clausula non ad secundum tantum præceptum sed & ad primum pertinet, & quidem principaliter; ad secundum quatenus primo inservit. Illud Κύριος hic, ut plerumque

Decalogi præceptum secundum. 53

plerumque est pro Hebræ *יהוה*. Θεός σου est pro *יהוה*. i. qui in te summum jus imperiumque habeo. Alterum Θεός est pro *אל*. quod validum, fortem, potentem significat; apposite, quia vindictæ sequitur mentio. *אנף* ζηλωτής proprie est æmuli impatiens, ut apparet in lege de marito Zelotypo, Num. 5.

Αποδίδες ἀμαρτίας πατέρων ἵνα τίνα, visitans iniquitatem patrum in filios,] Pro *αποδίδες* in Hebræo est *קם*. quod sensu vindicandi solet accipi, & ob id sæpissime verti Græce per *ἐνδικεῖν*. Non autem de omnibus peccatis hic agitur, sed de peccato quod admittitur circa falsa numina: id enim & præcedentia & sequentia ostendunt. Hoc ergo peccatum, ut contra suam commissum Majestatem, Deus non in ipsis tantum qui admisere vindicat, sed & in posteris, nempe tradendo illos in miseram servitutem; quod ipse jure dominii, quod in omnes homines habet, facere sine ullâ injustitiâ potest. Interpretationis hujus auctoritatem nobis præstat locus Lev. 26. 39. ubi futurum dicitur ut posterius in peccatis parentum tabescant in terrâ hostili. Vide exemplum Thren. 5. 6.

Εως τρίτης καὶ τέταρτης γενεᾶς, in tertiam & quartam generationem] Ad abnepotes usque. Est autem proverbialis locutio. Etiam Plato *εἰς τετάρτῃ γενεᾷ διαβάζει τὴν πτωχείαν*. Sic dicunt Poetæ,

Καὶ παῖδες παίδων, καὶ τὸ μετόπισθε γένωνται.

Et nati natorum, & qui nascentur ab illis.

Τοῖςμισέσι με, eorum qui oderunt me] Quia proprie malum quidem est etiam posterorum, sed pæna parentum. Chrysostomus Hom. 29. ad Gen. 9. ὁ λύπῃσιν μᾶλλον ἐπέα κέλασις ἢ ὅταν ἐξ ἑαυτῶν κακὰ πάροντας δι' αὐτὰς ὁρᾷν, *Nulla pæna plus adfert doloris quam si quis ex se natos sui causâ in malis esse videat.* Tertullianus, *Duritia populî ad talia remedia compulerat, ut*
vel

vel posteritati suæ prospicientes legi Divinæ obedirent. Deum autem odisse in sacris literis peculiariter illi dicuntur qui falsos Deos colunt; ita ut neget Maimonides alio sensu id loquendi genus reperiri.

6. Καὶ πῶς ἐλεῖ εἰς χιλιάδας, & faciens misericordiam in millia] חסד עשה est *benigne facere*. Non dixit *ad mille usque* sed *ad millia*, ostendens quanto fit in benefaciendo Deus quam in puniendo largior. Hoc est quod significant Hebræi cum aiunt Michaelem unâ alâ volare, Gabrielem duabus. Confer Ps. 103. 17.

Τοῖς ἀγαπῶσι με, his qui diligunt me] In his qui me colunt, & ob id vocantur חסידים pii.

Καὶ πῶς φυλάσσει τὰ περὶ ἐντολάς μου, & custodiunt præcepta mea] Qui attenti sunt ad observanda omnia præcepta, sed illa præcipue quæ ad arcendas pravas superstitiones pertinent. Hi vocantur צדיקים *justi*.

Præceptum tertium.

TEXTUS HEBRÆUS.

לֹא תִשָּׂא אֶת שֵׁם יְהוָה אֱלֹהֶיךָ לְשׁוֹן כִּי לֹא יִנָּקָה יְהוָה
אֶת אֲשֶׁר יִשָּׂא אֶת שְׁמוֹ לְשׁוֹן :

Versio LXX. Intt.

Versio Vulgata.

7. ΟΥ λήψῃ τὸ ὄνομα τῷ
Κυρίου & Θεῷ σου ἴτι
ματαιῶς & ὃ μὴ καθυξίσῃ Κύ-
ριος ὁ Θεός σου τὸ λαμβάνοντα
τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἴτι ματαιῶς.

7. NON assumes nomen
Domini Dei tui in va-
num, nec enim habebit inson-
tem Dominus eum, qui assump-
serit nomen Domini Dei sui
frustra.

Adnotationes ad Præceptum tertium.

7. ΟΥ λήψῃ τὸ ὄνομα & Κυρίου & Θεῷ σου, Non assumes
nomen Domini Dei tui] Heb. Non feres, nempe
in ore tuo; quod idem est cum illo, non sumes, in os
scilicet. Etiam hic pro κυρίου est יהוה, non quod illud
nomen specialiter & solum hic designetur, sed quod
eo optime intelligi detur Dei tremenda majestas.
Notandum obiter mutari hic locutionem. Nam usi-
tata oratio fuisset *nomen meum*: sed frequens hoc He-
braeis, ut pro pronomine ponant nomen. Vide si-
milem transitionem Exod. 23. 18, 19. Talis & Gen.
2. 20. & 4. 3. & 19. 24. Exod. 24. 1, 2. Num. 10. 29.
Psal. 82. 1. 1 Sam. 12. 1. Zach. 1. 16. Luc. 3. 19.

Ἐπὶ ματαιῶς, in vanum] Aquila non male εἰς ἐὶνῃ,
Hebraice לשון. Hanc vocem vertere Græci solent
per μάταιον, ματαιότης, μάτην, κενόν sæpe etiam per
ψεύδης, ut Deut. 5. 20. Ezech. 12. 24. & 13.
6, 7, 8, 9, 23. Osee 10. 4. & 12. 11. Jonæ 2. 8. Zach.
10. 2. Et sane pro eodem solere sumi שווא, quod
proprie sonat *vanum*, & שקר, quod proprie sonat
mendacium,

mendacium, ostendit præceptum nonum, ubi in Exodo est קרשׁ, in Deuteronomio נשׁו, pro quo Græci utroque loco posuere μαρτυρίαν ψδδῆ. Philo in hujus loci explicatione, cum & ipse dixisset, μὴ λαμβάνειν ὄνομα Θεοῦ Ἰη̄ו μαρτύριον, non sumendum nomen Dei in vanum, explicat, μάρτυρες ἢ καλεῖν Ἰη̄ו ψεύδῃ Θεόν, ἀνιστάμενον, Deum enim testem advocare ad mendacium, rei summe impia. Nec aliter hic explicat Abenefdra. Sic Exodi 23. 1. pro נשׁו, quod est in Hebræo, Hierosolymitanus interpres habet קרשה, ubi Græci interpretes ponunt ἀσχήν μαρτύριον. Sic & in Psal. 12. 2. שׁווא ידברו, Græce μάταια ἐλάλησεν ἕκαστος, i. mentis sunt: sequitur enim χεῖλη δόλια, labia dolosa. Zach. 10. 2. השׁווא חלמות השׁווא falsa, Græci vertunt ἐνπνία ψδδῆ. Sic & Ps. 24. 4. in descriptione ejus, qui in montem Domini esset ascensurus, cum dixisset נשׁו נפשו לשׁווא נשׁו לא, οὐκ ἔλαβεν Ἰη̄ו μαρτύριον τὴν ψυχὴν αὐτῆς, qui non accepit in vano animam suam, (respicitur formula jurisjurandi, ita vivam) id ipsum explicat hoc modo נשׁו למרמה, ἔκ ἐκ ὧμεσεν Ἰη̄ו δόλιον, perjuravit in dolo proximo suo. Hieronymus etiam Hebræum שׁווא sæpe vertit voce mendacii. Omnino sensum horum verborum compendio expressum habemus Matth. 5. 33. nec dubito quin Christus hæc ipsa legis verba usurpaverit, ubi Syrus posuit ὁρκωσας, i. non mentieris in iurejurando tuo. Illud tantum notandum, non hic proprie agi de testimonio, quâ de re præceptum nonum sequetur, sed de juramento promissorio; quod ostendunt sequentia apud Matthæum, δοτεδωσῃς ἢ τῷ Κυρίῳ σου ὅρκους σου, reddes autem Domino juramenta tua, desumpta ex Num. 30. 2. & illa Philonis, τί λέγεις, εἴποιμι ἂν πρὸς τὸ Ἰη̄ו, quid dicas, dicam perjuro. Proprie autem, ut Chrysippo notatum, Ἰη̄ו ἐκεῖν est Irritum facere quod juraveris, non stare jurato. Ostendit Philo gravitatem criminis,

Decalogi præceptum tertium. 57

criminis, quod qui id faciat, aut Deum non credat curare res humanas, (πηγή ἡ πάντων, ait, ἀδικημάτων αἰθερίας, *Fons omnis injustitiæ Dei abnegatio*) aut si id credit, minoris eum faciat quam quemvis probum hominem, quem fallere volens in societatem falsi non auderet vocare. Addit Abenesdra, in cæteris delictis spectari commodi aliquid quo abripiantur homines, hic vero cotinmodum sæpe esse nullum: cætera crimina non semper committi posse, hoc semper.

Οὐ γὰρ μὴ καθαρῶς ὁ Κύριος ὁ Θεὸς τὰ λαμβάνοντα τὸ ὄνομα Κυρίου & Θεὸς τὰ ἡπὶ ματώ, *Nec enim habebit insontem Dominus eum qui assumpsit nomen Domini Dei sui frustra*] Græco more bina negatio, quæ una in Hebræo. Vox יקרא est in Hiphil, cujus generis voces sæpe significant non facere talem, sed tractare quasi talem. Sic dicitur non tantum יצדק *tractare ut justum*, sed & יעש *tractare ut impium*: ita hic καθαρῶς est *tanquam insontem transire*. Sensus est, non eum relinquet impunitum, (quæ est λειότης extenuatio, qualis Matt. 12. 32. & alibi sæpe) pro eo quod diceretur, Gravissime puniet. Vide exemplum in Sedeciâ, & quæ de eo dicit Ezechiel 17. Hoc & gentibus creditum, severe à Deo vindicari τὰ ἡπὶ ματώ *perjuria*. Hesiodus,

Ὅρκον δ' ὅς δ' ἡ πλεῖστον ἡπὶ ματώ ἀνθρώπων
Πημάνει, ὅτε κέν τις ἐκὼν ἐπὶ ματώ ὁμόσῃ.

*Et Juramentum, clades mortalibus unde
Adveniunt, quoties fallaci pectore jurant.*

Apud Herodotum hoc oraculum refertur,

Ἀλλ' ὅρκος πάντας ἐστὶν ἀνάνυμος, ἔδ' ἐπὶ χεῖρες
Οὐδ' ἐπὶ πόδες· κραιπνῶς ἢ μετέρχε) εἰσέκε πᾶσαν
Συμμάχους ὀλέσει γῆραι καὶ οἶκον ἀπαντα.

*At Juramento quedam est sine nomine proles,
Trunca manus & trunca pedes; tamen impete magno
Advenit, atque omnem vastat stirpemque domumque.*

H Tibullus,

Tibullus,

*Ah miser! Et si quis primo perjuria celat,**Sera tamen tacitis pœna venit pedibus.*

Merito sane. Est enim juramentum *affirmatio religiosa*, ut Cicero; μαρτυρία Θεῷ ὑπὲρ πράγματος ἀμφισβητούμενης, *testimonium Dei de re dubitata*, ut Philo loquitur: Clementi Alexandrino, ἐμλογία μὲν Θεοῦ ἀδελφείας θείας, *affirmatio assumpto Deo*; Dionysio Halicarnassensi, πλεῖστα πίστις, *fides ultima*; Procopio, ὑστατον ἔχυρώτατον πίστεως ἐνέχυρον, *ultimum ac certissimum fidei pignus*. Quare etiam ubi excusatio speciosa afferri poterat, veteres omnino religionis suæ duxere quæ jurati promiserant implere. Vide Jud. 21. 1. 1 Sam. 14. 24, 26, 27, 39. Jos. 9. 15, 19, 20. 2 Sam. 21. 2, 6, 7, 8. Psal. 15. 4. Ideo autem Deus falsos deos colentibus, aut nomen suum perjurio violentibus, pœnas à se minatur, ut norint quia talia committunt, etiam si homines aut ignorent aut vindicare negligant, Deum se non effugituros vindicem.

Præceptum quartum.

TEXTUS HEBRÆUS.

זכור את יום השבת לקדשו: ששת ימים חעבר ועשיה
כל מלאכתך: ויום השביעי שבת ליהוה אלהיך לא תעשה
כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך
וגרך אשר בשעריך: כי ששת ימים עשה יהוה את
חשמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בם וינח ביום
השביעי על כן ברך יהוה את יום השבת ויקר ויקדשוהו:

Versio LXX. Int.

Versio Vulgata.

8. Μνήσθητι τὴν ἡμέραν τῆς σαβ-
βάτων ἀγαλλῆσαι αὐτήν.

9. Ἐξ ἡμέρας ἐργᾶ, καὶ
ποιήσῃς πάντα τὰ ἔργα σου.

10. Τῇ ᾗ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ,
σάββατα κυρίου τῷ θεῷ σου. ὃ
ποιήσῃς ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον σου,
καὶ ὁ υἱός σου, καὶ ἡ θυγάτηρ σου,
ὁ παῖς σου, καὶ ἡ παιδίσκη σου, ὁ
βῆς σου, ὃ τὸ ὑποζύγιόν σου, καὶ
πᾶν κτήνός σου, καὶ ὁ παρεστὴς
ἐν τοῖς πυλῶσιν σου.

11. Ἐν γὰρ ἑξ ἡμέραις ἐποίη-
σε κύριος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν,
καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ
ἐν αὐτοῖς, καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέ-
ρᾳ τῇ ἐβδόμῃ. διὰ τῆς εὐλό-
γησε κύριος τὴν ἡμέραν τὴν ἐβ-
δόμην, καὶ ἡγάσεν αὐτήν.

8. Memento ut diem fabba-
thi sanctifices.

9. Sex diebus operaberis, &
facies omnia opera tua.

10. Septimo autem die fab-
bathum Domini Dei tui est:
non facies omne opus in eo
tu & filius tuus & filia tua,
servus tuus & ancilla tua, ju-
mentum tuum & advena qui
est intra portas tuas.

11. Sex enim diebus fecit
Dominus coelum & terram &
mare, & omnia quæ in eis sunt,
& requievit in die septimo:
idcirco benedixit Dominus
diei fabbathi, & sanctificavit
eum.

8. **M**νήσθητι τὴν ἡμέραν τῆς σαββάτων, *Memento diem sabbati*] In Deuteronomio, Φύλαξαι τὴν ἡμέραν τῶν σαββάτων, *observa diem sabbati*. Similis in Hebræo differentia: hoc loco שַׁבָּת, in Deuteronomio שַׁמְשׁ. Moses exposuit quid vox *Memento* significet, nempe *Attende sabbato*. Sic 2 Pet. 3. 17. 1 Joh. 5. 21. itaque sæpe שַׁמְשׁ vertitur per vocem *προσεχθῆν* addito dandi casu, ut Gen. 24. 6. Exod. 10. 28. & 23. 21. & 34. 12. Deut. 4. 9. & 6. 12. & 8. 11. & 12. 13, 19. & 15. 9. & 24. 8. *Ἀγιάζην αὐτήν, ut sanctifices eum*] In hoc ut eum sancte colas. Id fit lætâ gratâque recordatione Mundi à Deo conditi. Verissima enim sententia est R. Judæ Barbesalhelis & R. Ephraimi in Keli Jacar, aliud hic, aliud sequentibus verbis præcipi. Sanctus ille cultus causam habet mundum conditum; otium quod mox præcipitur, Ægyptiacam servitutem: illud ad genus humanum pertinet, hoc ad Hebræos solos, Ex. 31. 13. quæ & Irenæi sententia l. 4. c. 30. & Eusebii Hist. l. 1. c. 4. Et sic optime expones illud Gen. 2. εὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὴν ἡμέραν τὴν ἐξόμην, ἣν ἡγίασεν αὐτήν, quod quidam Hebræi per *εὐλόγησεν* dictum volunt, quasi dicat Moses hanc cessationem à conditu rerum fuisse causam cur postea Mosis tempore Sabbati cultus præceptus fuerit. Sed rectior est interpretatio quæ pii cultûs præceptum ab otii præcepto distinguit, ut causis, ita temporibus. Et huc respicere videtur in Deuteronomio Moses cum ad verba, Φύλαξαι τὴν ἡμέραν τῆς σαββάτων ἀγιάζειν αὐτήν, addit ὃν ἔρεπον ἐνετείλατό σοι Κύριος ὁ Θεός σου, nimirum jam olim ab orbis initio. Itaque cum Justinus apud Tryphonem ait pios ante Legem μὴ σαββατίζοντας, Deo tamen caros fuisse, per *σαββατίζειν*, quod *sabbatizare* eodem sensu vertit Tertullianus, ipse Justinus alibi dicit σάββατα φυλάττειν, intelligit, non laudes Deo perhibere, sed otuari. Alioqui cognitionem aliquam

Decalogi præceptum quartum. 61

aliquam venerationemque Sabbati ad alias etiam pervenisse gentes, & per secula aliquot mansisse, ostendit Clemens Alexandr. Strom. 5. & in Præparatione Eusebius, Hesiodi versibus in quibus ἑβδομον ἱερὸν ἡμᾶρ dicitur; suntque Iosephi, Philonis, Theophili Antiocheni ac Lucani eodem pertinentes loci. Quamobrem etiam Christiani, qui à Christo revocata omnia ad initium credebant, ut docet Tertullianus in Monogamiâ, Sabbatum pie coluere, eoque suos coetus habuere, quibus in coetibus lex ipsis prælegebatur, ut patet Act. 15. 21. qui mos mansit ad tempora Synodi Laodicenæ, cui visum rectius ut & Evangelia eo die legerentur. Non male Balsamo, ὡς αὐτὸ τῶν ἁγίων πατέρων ἐκισώθησαν διότι οὐκ ἔστιν οὐδὲν τῆς κυριακῆς τὰ σάββατα, *A sanctis patribus pene per omnia æquati sunt dies Sabbati Dominicis diebus*: quos duos dies fratres vocat Gregorius Nyssenus, & καλῶς τὴν συνωρέδα ἔστιν οὐδὲν τῆς κυριακῆς, *pulchram bigam Sabbati & Dominicæ diei Asterius*. Liber antiquus Constitutionum Clementis l. 7. c. 24. τὸ σάββατον μὴ τοῦ καὶ τὴν κυριακὴν ἑορτάζετε, ὅτι τὸ μὴ δημιουργίας ἐστὶν ὑπόμνημα, ἡ δὲ ἀναστάσεως, *Diem Sabbati & diem Dominicam festas habete, quoniam illa creationis, altera resurrectionis memoriæ dicata est*. Idem l. 8. ἐργαζέσθωσαν οἱ δούλοι πάντες ἡμέρας· σάββατον δὲ καὶ κυριακὴν ἀπολαύστωσαν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ διὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς εὐσεβείας, *Laborent servi dies quinque. Sabbato vero & Dominicâ die vacent doctrinæ ad pietatem facienti in Ecclesiâ*. Et hæc est causa cur ab Ecclesiâ vetustissimâ introductus mos fuerit ne Sabbato jejunaretur, quod lætitiæ is esset dies: itaque ἡμέρας τῶν ἑορτῶν *festos dies* in canone Apostolico 53. bene de Dominicâ die & Sabbato exponit Zonaras; probatque id ipsum canon 65. qui vetat jejunari die Dominico aut Sabbato, uno solo dempto, i. Sabbato ante Pascha ob sepulturam Domini luctuoso. In Ignatii

Ignatii epistola ad Philippenſes, ἔσται κυριακὴν ἢ οὐκ
ἔσται νηστὺς, πᾶν ἐνός σαββάτου, ὅτος κυριακὴν ἔσται, Si
quis aut Dominicā aut Sabbato jejuset, excepto uno Sab-
bato, is Christum occidit. Tertullianus De jejuniis,
Sabbatum nunquam nisi in Pascha jejunandum est. Idem
adv. Marcionem l. 4. Meminerat enim & ille hoc privi-
legium donatum Sabbato à primordio, quo dies ipse com-
pertus est, veniam jejunii dico. Ubi nota morem hunc,
ut lætitiæ consentaneum, ab initio mundi deduci.
Vide Moſem de Cotzi Præcepto jubente 20. Nec
aliunde venit quod Constantinus, permiſſā Christi-
anis ſui cultûs libertate, ſimul vetuit eos in jus vo-
cari in Sabbatum non minus quam in Dominicum
diem, quod ii dies ſacris coetibus dicati eſſent. E-
dictum eſt apud Euſebium.

Hæc cognita refellunt eos qui *μίαν σάββατον*, i. diem Dominicam, furrogatam putant in locum Sabbati: nusquam enim ejus rei à Christo, nusquam ab Apostolis facta mentio. Et Apostolus, cum dicit non damnandos Christianos *ob sabbata aut interlunia*, Col. 2. 16. liberos esse eos ostendit ab illâ otianti lege, quæ libertas nihil esset si manente lege mutatus esset dies. Quod ergo diem illum quo Dominus resurrexerat, non minus quam Sabbatum, ad suos coetus usurpavere Christiani, non ex ullo fecere Dei Apostolorumve præcepto, sed vi datæ sibi libertatis, ex consensu voluntario. Vide Justinum Apolog. 2. *ὃς τῇ τῆς ἡλίας λειτουργίῃ ἡμέρα πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγροὺς συνιόντων ὅτι τὸ αὐτὸ σωμειλίσσις γίνεται*, Et die illo qui Solis dicitur conventus sit omnium qui in urbibus aut agris habitant; & confer cum plurimis locis, ubi Christianos iis qui ante Legem pii fuere in eo confert quod non sabbatizent. Talem autem consensum, ubi in morem abiit, violare non est socialiter viventium. Sed is mos otium non ultra indixit quam

Decalogi præceptum quartum. 63

quam quatenus ad coetus agendos erat necessarium.

Rebus enodatis illud auctarii loco ad voces perti-
nens adjiciamus; *Sabbata* apud Græcos vocem esse
inter eas quæ multitudinis numero enuntiatae sæpe
unitatis significatu contentæ sunt. Et sic plerumque
hæc vox invenitur in Græco Pentateucho: sic &
Matth. 12. 1, 5, 10, 11, 12, & 28. 1. Marci 1. 21. & 2.
23, 24. & 3. 2, 4. & 16. 2. Luc. 4. 16. & 6. 2, 9. & 13.
10. contra Johannes ubique singulariter extulit, ut
& interpretes Græci librorum extra Pentateuchum.
Latini sæpe id quod hic est sequuntur.

Sunt hodie tricesima Sabbata. Horatius.

Quidam sortiti metuentem Sabbata patrem. Juven.

9. *Ἐξ ἡμέρας ἔργα, & πύσης πάντα τὰ ἔργα σὺ, Sex diebus
operaberis, & facies omnia opera tua*] Hic jam inci-
pit ea constitutio quæ non humano generi est com-
munis sed Hebræorum propria. Quod autem hic
per imperativum &, qui sæpe pro imperativo sumi-
tur, futuro enuntiatur, sensum tantum sinendi ha-
bet. Ne enim nimium modi multiplicarentur, vi-
sum est omnibus prope gentibus Sinendi sensum, ut
& Precandi, eodem sono exprimere quo sensum Præ-
cipiendi: Talia illa; *I, sequere Italiam ventis*, apud
Maronem: *Ubi nos laverimus, si voles, lavato. Si pla-
cuerit, facitote. Sexcentas mihi scribito dicas, nihil do*,
apud Terentium. Apud Græcos similiter, ut in
Tragœdiâ vetere,

Πύπρα καὶ τῆς στήνης,

Ure hæc cremaque membra,

& quæ sequuntur citata tum aliis tum Philoni, lib.

Ὅτι πᾶς ὁ σαρδάνῳ ἐλεύθερος.

Ἔργον in Hebræo est מלאכה, ut & Exod. 12. 16.
Lev. 23. 7. Num. 28. 18. ubi Græci ἔργον λατρευτικόν.
Cicero dixit *famula opera* De legib. 2. *Feriis jurgia
amovento, eaque in famulis operibus patratu habento. Opus
servile*

servile dixit Tertul. Contra Judæos, & Hieron. ad 28. Esaia. Explicat Tertul. *humanum opus quotidianum*, quod quisque ex artificio vel negotio suo exsequitur.

10. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ τῇ ἐξόμῃ αἰέσεται κυεῖν τῷ Θεῷ σκ. *Septimo autem die Sabbatum Domini Dei tui est*] Dies est Deo ab initio dicatus. Optime autem Maimonides & Hebræi alii distinguunt causam cur quies imperata sit, & cur hoc die. Prior causa in Deuteronomio aperte exprimitur: nempe quia liberati ope Divinâ ex Ægypto cogitare debebant quam dura esset servitus, ac proinde servos aliosque suo imperio traditos humane tractare: ut Dido apud Poetam,

Non ignara mali miseris succurrere disco.

Ita & Abenesdra in Præfatione ad Decalogum. Posterior hoc loco, quo significatur, cum ad quietem quilibet posset sumi dies, hunc à Deo electum, quod ab initio jam dicatus esset gaudio & gratæ de condito orbe memoriæ; atque ipse Deus res hujus mundi condere eo die desiisset: unde *Sabbato* nomen; sic Isaacus Arania aliique.

Οὐ ποιήσεις ἐν αὐτῇ πᾶν ἔργον, *Non facies omne opus in eo*] Multis verbis hoc de Sabbato præceptum Deus inculcat, ut perpetuâ ejus observatione imprimere-tur omnium animis firma notitia mundum non ab æterno fuisse, quæ ad impietatem via est, sed à Deo conditum. Quid sit ἔργον jam diximus.

Καὶ ὁ υἱός σου ὃς ἡ θυγάτηρ σου, & *filius tuus & filia tua*] Intelligit eos qui ob ætatem legis intellectum nondum habent, quos arcere ab operis debent parentes. Nam qui provectoris sunt ætatis pro seipsis lege tenentur. Idem in lege circumcisionis.

Ὁ παῖς σου καὶ ἡ παιδίσκη σου, *servus tuus & ancilla tua*] De servis & ancillis sumendum. Est εὐφροσύνη blandiloquentia Græcorum. Sic & Latinis servi dicti *pueri*, ut Servius notat ad illud Maronis, *Claudite jam*

Decalogi præceptum quartum. 65

ivos pueri. Hinc nomina antiquorum fervorum Marcipor, Quintipor. Simile est quod domini *patresfamilias*, dominæ *matresfamilias* vocantur, ut ipso illo nomine admoneantur humanitatis. Epicurus servos *amicos* vocabat, ut refert Seneca epist. 107. Centenis aliquot in locis עבד, ut hic, πῦδα verterunt Græci, alibi οἰκέτω, δέλλον ὑπηρετῶ. Sic & ἡμα πειδισκῶ sæpe, interdum δέλλω, θεράπειαν, οἰκέτωδα. Reperitur utraque vox & in N. Testamento sæpe eo sensu: παιδισκῶ & παιδοσκαίρον etiam in Comœdiis frequentia. Obstringit autem hoc præceptum dominos, non modo ne labores Sabbato servis ancillisque injungant, verum etiam ne eos eo die laborare patiantur.

ὁ βῆς σου, καὶ τὸ ἐπὶ ζυγόν σου, ἢ πᾶν κτήνός σου, *bos tuus & jumentum tuum, & omnis bestia tua*] Lex aliquam bonitatem etiam in muta animantia voluit exerceri, quo longius homines à sævitiâ in homines amoveret. Vide simile Deut. 5. 14. Parem causam ἀποχῆς τῶν ζώων *abstinentiæ ab animatis* reddit Porphyrius. Sic bovem aratorem ne occidere liceret lex fuit Phrygiis, Cypriis, Atticis, Peloponnesiis, Romanis, ut nos docent Nicolaus Damascenus, Varro, Plinius, Columella, Porphyrius, Ælianus, Dion Chrysostomus, Vegetius. Athenienses mulam publico sumptu alendam censuere, quæ ipsa defecta senio cæteras onera trahentes prompto sed inutili studio comitabatur. Abiisdem relegatus puer qui aviculis oculos eruebat.

Ἰπποζύγια *jumenta* sunt præter boves, asini, mulæ: κτήνη *bestiæ* etiam canes aliæque quadrupedes. Sunt autem hæ voces huc à Græcis translatae ex Deut. 5. nam in Hebræo hoc loco est tantum בהמה generale nomen quo omnia muta animantia significantur. Græci modo κτήνη vertunt, modo τετραπόδα, interdum ex loci sensu θηρία.

Καὶ ὁ παρθένος ὁ παροικῶν ἐν σοί. *Et advena qui est intra portas tuas*] παρθένος sunt duum generum: alii qui se toti Legi subjecere, ut connubiorum honorumque participes fierent: alii, qui cum externi essent sanguinis, habitare inter Hebræos sinebantur, dum Deum unum colerent, & leges observarent perpetuas omniumque gentium communes, additis legibus de Incestis & de Non comedendo sanguine. De posteriori hoc genere hic agi notat Abenesdra. Hi sunt נר ונשיב Lev. 25. 47. ubi Chaldaeus dixit *incolam incircumcisum*. Ita eam vocem Levitici sumit & interpretatur Maimonides idololatriâ cap. 10. dicens eum esse qui suscepit præcepta filiorum Noë. Idem dicuntur חסיד' אומות in titulis Thalmudicis de Lege & Synedrio, quod optime vertit Lucas Κοινοὶς Ἑλλήνας, Act. 17. 4. quia Hebræis *Græci* vocantur quicumque Hebræi non sunt. Quæri potest cur incola talis, cum aliis legibus per Mosem datis non teneatur, ut videre est Deut. 14. 21. quietem tamen Sabbati servare teneatur. Causa est quod si quo die Hebræi otiaabantur extraneis licuisset sua agere negotia, quæstum avertissent ab indigenis, quod iniquum erat. Παροικῶν proprie est qui Latinis *incola*, qui in solo non natali sedem figit. Sic παροικῶν Lucæ 24. 18. & nomen παροικία Act. 13. 17.

II. ΕΝ ᾧ ἡμέραις ἐποίησε Κύριος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐταῖς, *Sex enim diebus fecit Dominus cælum & terram & mare, & omnia quæ in eis sunt*] Descriptio universi ut Act. 4. 24. Primum fuit Terra rudis & incondita, ἰλὺς *limus* Phœnicibus, intermistâ superfusâque vi Aquarum, quæ ἀβυσσος *vorago* dicitur: Ex his fecit Deus Terram ficcā, collegit Maria, Aerem distinxit in partem inferiorem & superiorem in quâ posuit Astra: aeri inferiori, terræ, mari & aquis aliis sua addidit Animantia;

terræ,

Decalogi præceptum quartum. 67

terræ, Herbas, Arbores, aliaque: deinde fecit Hominem. Et hæc sex diebus, cum citius posset, ut hominibus exemplum daret cuncta consilio agendi, & τὸ πρῶτον βραδέως & ut festinarent lente.

καὶ κατέπαυσε τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐβδόμῃ, & requievit in die [septimo] Sensus sumptus ex Gen. 2. 2. Irridebant hanc historiam hostes Hebraici nominis. Videre id est ex Rutilii Itinerario,

*Septima quæque dies turpi damnata veterno
Ut delassati mollis imago Dei.*

Ideo Judæi opposcentes huic pravæ interpretationi Esaïæ locum 40. 29. qui Deum fatigari negat, ostendunt voces נָח, quæ hic legitur, & שָׁבַע, quæ in Genesi, aliis etiam in locis sumi ἐλλειπτικῶς defective, cum significetur aliquis finem imposuisse huic vel illi actioni, ut videre est Job 32. 1. & 1 Sam. 25. 9. Significatur ergo Deus ab actu illo condendi mundi versus ad operis pulcherrimi contemplationem, ut Philo hic observat. Ad ejus exemplum & Hebræi contemplationi rebusque sacris ediscendis & commemorandis hunc diem impendere jubebantur. Vide hujus moris testimonium antiquum 2 Reg. 4. 23.

Numerus Septem ἑπτάς Græcis, olim σепτάς, δὲ τὸ σέβασμα, sicut Hebræis נשבע jurare à שבע, quod est septem. Virginitati sacer numerus, ut Capella notat: Septem Planetæ, & ad eos significandos septem in Templo Lampades; septem Lunæ species; septem Ætates. Vide plura de hoc numero apud Philonem ἐν τῇ χρηστικῇ, apud Gellium ex Varronis Hebdomadibus, apud Macrobiū. Sic in diebus festis & expiatoriis, in victimis quoque sæpissime videas exigi in Lege hunc numerum. Sic & septimus Annus quieti terræ datus, & septies septimus Jubilæus. Sic septem Columnæ, Prov. 9. 1. septem Oculi, Zach. 3. 9. septem Panes, Matt. 15. 34. septem Diaconi,

Act. 6. 3. septem Spiritus, Apoc. 1. 4. septem Stella,
Apoc. 1. 20. septem Sigilla, 5. 1. septem Angeli, 8. 6.
septem Tubæ, 8. 2. septem Tonitrua, 10. 3. septem
Phialæ, 17. 1. Plura habet Cyprianus De exhorta-
tione martyrii, & l. 1. adv. Judæos c. 20.

Præceptum quintum.

TEXTUS HEBRÆUS.

נבד את אביך ואת אמך למען יארכון ימך על הארמה
אשר יהיה אלהיך נתן לך:

Versio LXX. Intt.

Versio Vulgata.

12. **T**ιμα τὸ πατέρα σου, καὶ τὴν
μητέρα σου, ἵνα εὖ σοι
ᾔρῃται, ἢ ἵνα μακροχρόνιος ᾔρῃ
ἐπὶ τῇ γῆς τῇ ἀγαθῇ, ἧς Κύ-
ριος ὁ Θεός σου δίδωσί σοι.

12. **H**onora patrem tuum
& matrem tuam, ut
sis longævus super terram
quam Dominus Deus dabit
tibi.

Adnotationes ad Præceptum quintum.

12. **T**ιμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, *Honora
patrem tuum & matrem tuam*] Proximi Deo
sunt Parentes, & veluti in terris dii quidam, quo-
rum ministerio Deus usus est ut nos in hoc pulcher-
rimum Templum suum introduceret. Sic & in Au-
reo carmine post Divina sequitur, *Τὴς τε γονεὺς τιμα.*
Ergo & honori Dei secundus est honos qui Parenti-
bus debetur, & merito cætera inter homines officia
antecedit, *ἐν μεθελῶ in confinio æternæ* mortalisque
naturæ positus, ut hic ait Philo. Menandri est illud
ab hac re non alienum,

Ὁ λοιδορῶν τὸν πατέρα, δυσφημεῖ λόγῳ
τὴν εἰς τὸ θεῖον ᾗ μελετᾷ βλασφημίαν.

Decalogi præceptum quintum. 69

Qui patrem incilat, voce maledicit patri:

At in hoc se parat ut ipsi maledicat Deo.

Estque totius prope humanæ societatis coagulum hæc lex. Nam qui parentes reveretur amatque, is optimam illis vicem reddit liberos bene educando, is fratres amat ut iisdem ortos parentibus, alios propinquos ob avos proavosque communes: unde tota fluit necessitudinum series, eademque antiquissima civitatum ac pagorum origo. Deinde cum ex multis locis convenire homines, cœpere fieri ad exemplum naturale Parentum Reges aliique tutores civilis societatis, quibus & *patrum* nomen veteres indidere. Quâ ergo de causâ in Romanis aliarumque gentium legibus crimen Majestatis ante cætera crimina ponitur; ob eandem & hæc præceptio de Venerandis parentibus cæteris edictis humanam societatem spectantibus præponitur. Nominavit Deus, ut naturæ opifex æquissimusque judex, *matrem* non minus quam *patrem*. Leges à viris factæ ferme solis consulunt patribus; ut Persica memorata Aristoteli, Romana descripta in Digestis ac Institutionibus, Græcis etiam philosophis, Epicteto primum, deinde & Simplicio, memorata, neque minus Philoni Judæo lib. De legatione. At ut patris jus in collisu sit potius ob prævalentiam sexûs, propter quam & Deus marito in uxorem imperium dedit, obsequium certe & reverentia, quæ *honoris* vocabulo hic explicantur, debentur utrique. In eo comprehenditur & gratiæ relatio quantum fieri potest; plene enim nunquam potest, ut & Aristoteli & Philoni notatum: cujus hæc verba sunt egregia, πῶς ἂν ὁ θεὸς ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων διώκτο τὸς πατέρας; *Quomodo ab aliquibus genitus eos vicissim generare possit?* Ac sicut Deus omnium prope virtutum, Justitiæ, Clementiæ, Castitatis, Fidei, Amicitæ, vestigia, non universarum, sed singularum, apparere etiam

etiam in mutis voluit animantibus, ita Ciconias exemplum dedit hominibus, quæ parentes senes vicissim alunt. Est enim & hoc comprehensum sub verbo τιμᾶν, adeo quidem ut vel id præcipue sæpenumero eo verbo significetur, ut apparet 1 Tim. 5. 3, 17. Itaque id quod in Matthæo est & μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα, non honorificabit patrem suum, in Marco est, ὅτι ἐπὶ ἀφίστη αὐτὸν ἐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρί, non dimittitis eum quicquam facere patri suo. Et sic Hebræi interpretantur Num. 22. 17. & 24. 11. Cicero Offic. 1. ubi de propinquis agit, *Necessaria*, inquit, *presidia vite debentur his maxime*. Hierocles, Γονίας τιμήσωμεν ὑπερβαλλόντως, σώματα ὑπηρεσίαν & χρημάτων χρησίαν αὐτοῖς ὑπάρχοντες ὅτι μαλιστα περὶ θυμοπατίῃ, *Parentes eximie honorabimus, si corporis ministerium & pecunie adminiculum ipsis prestamus quam promptissime*.

ἵνα εὖ σοι γένηται, ut bene tibi sit] Hoc ex Deuteronomio hic additum est explicationis causâ; aut forte ascriptum margini ex loco ad Eph. 6. 3. qualia non pauca reperire est.

Καὶ ἵνα μακροχρόνιος γένη, & ut sis longævus] Notat hic Abenefdras solere Deum, ubi quid vetat, poenam addere, ut modo bis; ubi quid imperat, præmium, ut hoc loco. Paulus autem Apostolus dicto ad Ephesios hoc amplius notat, *hoc primum inveniri præceptum cum promisso*. Lex verbis directis felicitatem temporalem promittit tantum, ut notat Hieronymus lib. 2. Comment. in Epist. ad Galatas, & 1 Dial. contra Pelag. Augustinus Epist. 120. Quæst. super Exod. quæst. 92. Expositione epist. ad Gal. c. 3. 10. cap. 6. De civitate Dei l. 10. c. 15. & l. 18. c. 11. Contra adversarium Legis & Prophetarum lib. 1. c. 17. & alibi sæpe, ut & alii. Felicitatis autem temporalis præcipuum, & cui superstruuntur cætera, est Longævitas. Ea generaliter promittitur Legem fervanti.

Decalogi præceptum quintum. 71

vantibus, ut videre est Levit. 18. 5. & 25. 18. Deut. 6. 17, 18. & 21. Ezech. 20. 11. Atque in eo apparet hujus præcepti excellentia, quod ei eximie tribuitur quod generaliter Legis præceptis competit. Quidam Hebræa verba exponunt, *ut prolongent dies tuos*; scilicet parentes ipsi suo favore & ad Deum precibus. Sed vereor ne id nimis subtile sit, & rectius Græci aliique interpretes vocem quanquam formæ activæ sumant in sensu passivo aut reciproco, nimirum *ut prolongentur* aut *prolongent se dies tui*: quomodo & Latine sumi solent verba *augere*, *vertere*, *geminare*, *movere*, *mutare*, *pascere*, *præcipitare*, *tendere*, *turbare*, *vehere*, *volvere*, & alia similia. Absolommo hoc præceptum violanti curtati sunt dies.

Εν τῇ γῆς, *super terram*] Vita in exilio vitalis non est. Ideo pollicetur Deus vitam & longam & in patriâ. Ezechiel inter causas commeriti exilii adfert contemptos parentes, 22. 7.

Τῆς ἀγαθῆς, *bonam*] Hoc additum est ex Deut. 8. 7. Vere bona terra quam Deus illis largitus est, lacte, melle, frugibus, pomis abundans; sola præterea terrarum balsamum ferens ad Plinii usque tempora, cui id notatum.

Ὁς Κύριος ὁ Θεός σου δίδωσί σοι, *quam Dominus Deus tuus dabit tibi*] Præsens pro futuro; sic ὁ ἐρχόμενος *qui veniet* Mat. 3. 11. ὁ δίδων *tradetur* Mar. 9. 31. multaque alia ejusmodi. Magnum oportet aliquid sit quod Deus donat posteris eorum quos maxime dilexit, quibusque id ipsum pollicitus est. Sicut autem magna promittit Deus hoc præceptum observantibus, ita poenam atrocem Lex minatur iis qui in parentes sunt contumeliosi; mortem scilicet ex judicis decreto, si res sit manifesta, Exodi 21. 15, 17. si autem in publicam notitiam res non devenerit, iram Divinam, Deut. 27. 16.

Præceptum

Adnotationes ad
Præceptum sextum,

In Hebræo septimum.

TEXTUS HEBRÆUS.

: הנהגה

Verſio LXX. Intt.

Verſio Vulgata.

13. ΟΥ μοιχεύσεις.

14. NON mœchaberis.

Adnotationes ad Præceptum in Græco sextum.

13. ΟΥ μοιχεύσεις, *Non mœchaberis*] In Hebræo præcedit de Non occidendo præceptum, quem ordinem & Græci codices in Deuteronomio nunc habent. Cæterum ne quis recens hoc putet, Philo jam suo tempore legit ut hic legimus, ordinatimque progrediens ait de Deo, τὴν ἐπὶ τὴν ἀναξαρτῆρα (nempe πεντάδα) παρέχουσαν ἀπαγορεύσεις ἕως ἀνδραπνοίας, ὅπου μοιχείας ἀρχεται, *Secundum numerum quinarium scripturus continentem ea interdicta quæ ad homines pertinent, initium ab adulterio facit: & causam addit, μέγιστον ἀδικημάτων τὸ εἶναι ὑπολαβὼν, inter injusta facta hoc maximum existimans, & quæ ibi sequuntur. Et rursum postea cum mala ex adulterio sequentia facunde exposuit, ἐκείτως συνητὸν ἔς θεμίστην πρᾶγμα μοιχεία πρῶτον ἀδικημάτων ἀνεγείρη, merito Deo hominibusque exosa res adulterium inter crimina ordinem ducit. Nec aliter legere Christiani veteres, qui codices Græcos sequebantur: ut Tertullianus de Pudicitia, *Eo amplius præmittens, Non mœchaberis, adjungit, Non occides. Oneravit utique mœchiam, quam homicidio antepōnit. In primâ itaque fronte sanctissimæ legis, in primis titulis cœlestis edicti, principalium utique delictorum proscriptione signatâ, de loco modum, de ordine statum**

Decalogi Præceptum sextum. 73

statum, de confinio meritum cujusque dignoscas. Est & mali dignitas, quod in summo aut in medio pessimorum collocatur. Pompam quandam atque suggestum adspicio Mæchie, hinc ducatum Idololatriæ antecedentis, hinc comitatum Homicidii subsequenter. Inter duos apices facinorum eminentissimos sine dubio digne consedit, & per medium eorum, quasi vacantem locum, pari criminis auctoritate complevit. Quis eam talibus lateribus inclusam, talibus costis circumfultam, à coherentium corpore divellet, de vicinorum criminum nexu, de propinquorum scelerum complexu? &c. Quare quoties veteres alio ordine adducunt hæc præcepta, ex Deuteronomio adducunt, non ex hoc Exodi loco. Exodi Græcum sequuntur Marc. 10. 19. Luc. 18. 20. Deuteronomii, is qui Matthæum Græce reddidit 19. 18. Chrysost. ad initium cap. 5. ad Ephesios, & alii. Contra, ut mox videbimus, in præscripto ultimo Deus hic Domum præposuit Uxori, Moses in Deuteronomio Uxorem Domui. Adeo inter ea quæ pariter interdicta sunt, parum refert qui servetur ordo. Nos, quod sine injuriâ Masoreticæ diligentia fiat, Græcam nunc, quam in manus sumpsimus, ἐξδοσιν editionem sequamur; quæ non vetustate tantum, sed & ratione probabili defendi potest, quod pudicitiam vitæ multæ Hebræorum mulieres prætulerint, quodque, Aristotele judice, graviora sint crimina, quæ ex voluptatis desiderio quam quæ ex irâ veniunt. Nec illud Cleanthis spernendum,

Πόθεν τίτ' ἀεὶ γίνεται μοιχῶν γένος;

Ex κραιπνῶν ἀνδρὸς ἐν ἀφροδίταις.

Adulterorum natio unde nascitur?

Ex luxuriante Venereâ libidine.

Putat Abenesdra per vocem הוה omnem Venerem illicitam, etiam Scortationem, significari. Sed video ubique eam vocem apud Hebræos in solo sensu Ad-

K

ulterii

ulterii fumi, & sic translatum hoc aliisque locis à Græcis, Latinis, aliisque interpretibus. Verum est in lege Moſis vetari ne Scorta ſint in populo Hebræo: prohiberi & Inceſtus, & Conjugia cum falſorum Deorum veneratricibus, & quæ Veneris portenta ſunt: ſed nihil neceſſe fuit in tam brevi Decalogo omnia crimina, quæ poſt interdicenda erant, memorari, cum ſatis eſſet attingi ea quæ aut pietatem aut ſocietatem humanam maxime læderent. Sic non fit hic mentio inſiſtorum Vulnerum, ſed Cædis, quod in genere nocuenti corporibus illati maximum eſt. Comprehenditur ergo proprie his vocibus & uxor quæ alii quam marito ſui uſuram dat, & is qui alienam uxorem polluit. Uterque mortis damnantur Levit. 20. 10. Quam pœnam in Romanum imperium introduxere Chriſtiani Principes Conſtans & Conſtantius, ut ex Codice Theodoſiano apparet. Neque gravior æquo hæc pœna putanda eſt, ſi quis conſideret ex conjugiiſ naſci conſervarique civitates, earum fundamenta convelli adulterio, conjugalem amorem in odium verti, ſupponi hæredes, domos totas impleri probris atque inimicitiiſ, quæ ſæpe & in perniciem publicam erumpant.

Præceptum

Præceptum septimum,

In Hebræo sextum.

TEXTUS HEBRÆUS.

לא תרצח :

Verſio LXX. Intt.

Verſio Vulgata.

15. ΟΥ φονεύσεις.

13. NON occides.

Adnotationes ad Præceptum septimum.

14. ΟΥ φονεύσεις, Non occides] Male in codicibus nostri temporis præponi huic præcepto illud & κλέψῃς ostendit Philo, ostendit Tertullianus, ostendunt alii. Recte Philo eum qui homicidium perpetret sacrilegum esse ait, quod hominem, Dei imaginem, violet: deinde, peccare eum atrocissime in societatem ad quam geniti sunt homines, quæ consistere non possit si innocentum vita in tuto non sit. Cum cognationem quandam inter nos natura instituerit, consequens est hominem homini insidiari nefas esse, ait optime Florentinus. Tum vero civiles leges violat is qui in quamvis nocentem sibi sumit partes quas lex Judici attribuit. Cæterum verbo φονεύσῃς hic non actus omnis, sed illicitus significatur, qui solet esse significatus vocis Hebrææ רצח. Ideo exemptum est ab hac lege quod vitæ tutandæ pudicitiaevæ causâ fit, Exod. 22. 2. Deut. 22. 26. tum & alia quæ lex Mosis permittit; ut interfectio sollicitantis ad deos ignotos cuivis permittitur, Deut. 13. 6, 7, 8. Interfectio homicidæ permittitur propinquis interfecti, si dolo occisus is sit omnino; si sine dolo, in repertum extra asyli loca, Deuter. 19. 1. Idem dicendum de iis qui speciale mandatum inter-

ficiendi aut populos aut homines aliquos à Deo accipere. Nulla enim injuria est in eo quod imperat is qui vitæ omnium necisque plenissimum, etiam sine causâ, dominium habet.

Præceptum octavum.

TEXTUS HEBRÆUS.

: לא תגנב

Versio LXX. Intt.

Versio vulgata.

14. ΟΥ κλέψεις.

15. NON furtum facies.

Adnotationes ad Præceptum octavum.

15. ΟΥ κλέψεις, *Non furtum facies*] Hoc nomine comprehenditur alieni subductio, five ea vi five dolo fiat. Societas, ad quam genitos homines jam diximus, constare non potest, nisi possessiones cujusque tutæ sint: quare qui privato aliquid eripit aut subripit, lædit simul rempublicam, ejus vinculum dissolvendo: nec dubium est quin qui id sibi indulget, si posset, omnia omnium sit invasurus, ipsamque rempublicam vi facturum suam. Injustitia enim vires nacta maximas, fit tyrannis. Ideo tanti mali opprimenda fuere semina, excitandaque singulorum ad labores diligentia, fide ipsis factâ retenturos quæ sibi honestâ arte pepererint. Furtum naturali lege prohibitum est admittere, ait Paulus Jurisconsultus L. 1. D. de furtis; & Ulpianus L. *Probrum*. D. de verborum significatione, *Furtum*, inquit, & *adulterium naturâ turpe est*. Euripides,

Μισῶ

Decalogi præceptum nonum.

77

Μισῶν γὰρ ὁ Θεὸς τὴν βίαν· τὴν κλητὴν δὲ
Κτῆσθαι κελεύει πάντας, ὅτε ἐς ἀρπαγὰς.

Ἐὰν δ' ὁ πλεῖστος, ἀδικῶν ἂν τις ὢν.

Κοινὸς γάρ ἐστιν ἔρως πᾶσι βροτοῖς

Καὶ τοῖς, ἐν ἣ γῇ δώμα' ἀναπληρωμένους

Τ' ἀλλότρια μὴ χεῖν μηδ' ἀφαιρῆσθαι βία.

Namque odit ipse vim Deus: nec divites

Nos esse rapto, sed probe partis cupit.

Spernenda, si non jure veniat, copia est.

Communis æther hominibus, tellus quoque,

In quâ ampliare cuique sic fas est domum

Ut ab alienis rebus ac vi temperet.

Et cætera quidem furta pro sui diversitate diversas
in lege Moïsis pœnas habent: rei autem pretiosissimæ
furtum, i. hominis, quod *Plagium* Latini vocant, ad
mortis pervenit pœnam, Exodi 21. 16. Deut 24. 7.
quod intelligendum de puero aut eo qui fari nequit,
notat hic Abenesdra.

Præceptum

Præceptum nonum.

TEXTUS HEBRÆUS.

לא תענה ברעך עד שקר :

Versio LXX. Intt.

Versio vulgata.

16. ΟΥ ψευδομαρτυρήσεις
κατὰ τὸ πλῆσιον σου
μαρτυρίαν ψευδῆ.

16. NON loquēris contra
proximum tuum fal-
sum testimonium.

Adnotationes ad Præceptum nonum.

16. ΟΥ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τὸ πλῆσιον σου μαρ-
τυρίαν ψευδῆ. *Non loquēris contra proximum
tuum falsum testimonium.*] In Hebræo proprie est,
Non respondebis in proximum tuum testis falsimoniae. Est
autem constructio κατὰ πρὸςθεσιν *per appositionem*, ubi
ὦν subauditur, frequens & Græcis & Latinis. Et ubi
hic est שקר, in Deuteronomio est שו, quæ idem
valere jam supra annotavimus.

Proximus hic est popularis Israelita, ut apparet
expenso loco Exod. 2. 13. & Levit. 19. 18. cui op-
ponitur ὁ ἐχθρὸς, *hostis* scilicet, Matt. 5. 43. In Evan-
gelio *proximus* est homo quivis, ut Lucæ 10. 29, &c.
quomodo & ante Moſis legem Gen. 11. 3.

ענה, i. *respondere*, sæpe apud Hebræos quovis
modo eloqui significat: itaque verti nonnunquam
solet per εἶπω, εἶρω, καλέω, λέγω, φθέγγομαι, & simi-
lia: & eo sensu in sacris Scriptis reperitur etiam
verbum ἀπακρίνεσθαι. Cæterum hic melius est sumere in
proprio significato. Solebant enim testes à Judice
ὀρκίζεσθαι. i. religione per Dei nomen injectâ excitari,
ad perhibendum testimonium; deinde ei respondere,
Lev. 5. 1. ubi in Hebræo ושמעה קול אלה & *audierit
vocem*

Decalogi præceptum decimum. 79

vocem adjurationis, in Græco καὶ ἀνάσθη φωνὴ ὀρκισμῶ. Solebant ὀρκίζεσθαι adjurari & Rei: cujus moris exempla habemus Jos. 7. 19. & Matth. 26. 63. Formula interrogandi erat, Δὸς δόξαν τῷ Θεῷ *Da gloriam Deo*, ut dicto Josuæ loco, & Joh. 9. 24. aut verbis aliis, sensu manente eodem, ὀρκίζω σε ὅπως λαλήσης πρὸς ἐμὲ ἀλήθειαν ἐν ὀνόματι Κυρίου, *Adjuro te ut loquaris mihi veritatem in nomine Domini*, ut 1 Reg. 22. 16. Est autem grave & quod hic prohibetur crimen: primum quia Veritas læditur, quæ velut alter Sol est inter homines; deinde, quod noxii adjuvantur, læduntur innocui, contra Justitiæ regulas; postremo, quod Judici Dei vicem gerenti illudit falsus testis, idem Deo facturus si eum posset fallere. Appositissima autem lege Moysis in falsidicum testem poena constituta est talio, i. par malum ei malo quod alter ex testimonio ferre potuerat, ita ut etiam ad mortem, si de eo periclitabatur reus, poena possit pertingere.

Præceptum

Præceptum decimum.

TEXTUS HEBRÆUS.

לֹא תַחֲמַד בֵּית רֵעֶךָ לֹא תַחֲמַד אִשָּׁת רֵעֶךָ וְעַבְדּוֹ וַאֲמָתוֹ
שִׁעְרָו וְחֲמָרָו וְכָל אֲשֶׁר לְרֵעֶךָ :

Versio LXX. Intt.

Versio Vulgata.

17. **Ο**ΥΚ ἐπιθυμήσεις τὴν
γυναικα τῆς πλησίον
σου· ἐκ ἐπιθυμίας τὴν οἰκίαν
ἐκ πλησίον σου, ἔτι τὸ ἀγρόν αὐτῆς,
ἔτι τὸ πῶδ' αὐτῆς, ἔτι τὴν παγ-
δοκίαν αὐτῆς, ἔτι τὰ βοὸς αὐτῆς,
ἔτι τὰ ὑπόζυγια αὐτῆς, ἔτι παν-
τὸς κτήνης αὐτῆς, ἔτι ὅσα τῷ
πλησίον σου ἐστὶ.

17. **N**ON concupisces do-
mum proximi tui:
nec desiderabis uxorem ejus,
non servum, non ancillam,
non bovem, non asinum, nec
omnia quæ illius sunt.

Adnotationes ad Præceptum decimum.

17. **Ο**ΥΚ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα τῆς πλησίον σου· ἐκ
ἐπιθυμίας τὴν οἰκίαν τῆς πλησίον σου, Non con-
cupisces uxorem proximi tui, nec concupisces domum proxi-
mi tui] Hic est ordo in Hebræo Deuteronomii: at
in Hebræo hoc loco præcedit de Domo, sequitur de
Uxore. Ordo Exodi naturalis est, juxta illud Hesio-
deum,

Οἶκον μὲν πρῶτιστά, γυναῖκά τε, βῶν τ' ἀροτῆρα.

Est tibi habenda domus, tum femina, bos quoque arator.

At Moses præposuit eam cupiditatem quæ & arden-
tior esse solet & annis prior: Juventus enim amo-
ribus obnoxia:

Conversis studiis etas animusque virilis

Quærit opes.

Quod hic in Græco bis est ἐπιθυμίαις, id hic in He-
bræo bis est לֹא תַחֲמַד, in Deuteronomio vero loco
posteriore

Decalogi præceptum decimum. 81

posteriore רוחא. Utramque vocem non his tantum locis sed & alibi per Πηθυμείν solent vertere Græci. Significari autem non raro his vocibus solet non qualiscunque motus animi, Φαντασία διεγείρασα τὴν ψυχὴν, *visum animum excitans*, ut hic Philo loquitur, sed ipsum πάθος ipse animi morbus, ubi jam homo

Vulnus alit venis, & cæco carpitur igne.

Seneca De irâ l. 2. c. 4. illud vocat *motum non voluntarium, ictum animi qui ratione effugi non possit*. Alterum motum ait *judicio nasci, judicio tolli*. Hujus quoque duos facit gradus, primum qui *nondum sit contumax*, alterum *jam impotentem*, quique *rationem evicerit*. Videò autem in V. Fœdere vocibus illis Hebræis, quas diximus, plerumque non motus solos sed permanens studium propositumque significari: vide Mich. 2. quam causam esse arbitror, cur hoc præceptum exposuerit Marcus per Μὴ διασπέρσης 10. 19. quod & ordo legum ibi memoratarum ostendit, & quia Μὴ κλέψης jam præcesserat. De tali proposito multa sunt etiam apud meliores Philosophos. Ælianus ait, Οὐ μόνον ὁ ἀδικήσας κακὸς, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐννοήσας ἀδικῆσαι ὡς γὰρ ἐμοὶ κελεύει, *Non solum malus est qui injuriam fecit, sed & qui facere voluit, me quidem iudice*. Ovidius,

Quæ quia non licuit, non facit, illa facit.

Ut jam servâris bene corpus, adultera mens est.

Seneca pater, *Incesta est etiam sine stupro, quæ cupit stuprum*: filius, *Non immerito in numerum peccantium refertur quæ pudicitiam timori præstitit non sibi*: idem alibi, *Omnia scelera etiam ante effectum operis, quantum culpæ satis est, perfecta sunt*: alibi, *Fecit quisque quantum voluit*: quod Aristophanes sic extulerat, Δύνασαι γὰρ ἴσον τῷ δράν τὸ νοεῖν. Sic adulterum Tryphoninus Jurisconsultus ait dici ex animi propositione solâ

L

etfi

etſi nunquam alienam matremfamilias corruperit: & Dioni Pruſæenſi Oratione 67. εἴη ἡ πόνος ὁ φόβος τῆς κλέπτης ἀπέχεσθαι δοκῶν, ἀλλὰ μὴ μισῶν τὸ πρᾶγμα ἔκ κατα-
 γνώσκων κλέπτης τὸ ὑφαίρετον ἐστὶ. *Etiam ille rerum fur
 est, qui non odio furti sed metu aliquo à furto abstinet.*
 Porphyrius De Abſtinentiâ lib. 1. Απόδους ἡ μὲν ἀφανε-
 ρῶν, ἡ δὲ ἀφανετέρων· τὸ μὲν γὰρ μὴ φανε-
 ρεῖν, ἡ μὴ λαβεῖν διδόμενα χρήματα, τὸ φανερῶν δὲ ἐκ-
 κεῖσθαι· τὸ δὲ μὴδὲ πεινῶν, τὸ ἀφανετέρων· ὥστε μὴ τὴν
 γων δόξα πόνον καὶ τὴν πρὸς αὐτὴν πρᾶξιν ἐστὶ τῆς πράξης·
 γὰρ καὶ ὁ φελοῦ τῶν ἔργων ἀφαιρέσθαι, τῆς αἰτίας, ἀφ' ὧν καὶ
 ἔργα, πρᾶξις ἐστὶν; *Exuimur malis aut conspicuis aut in-
 conspicuis. Non edere, non accipere oblatas pecunias con-
 spicuum est, & omnibus patet. At nec concupiscere, in-
 conspicuum est. Postquam autem factis abstinueris, ab-
 stinendum & motibus, ac maxime ipsis animi morbis. Quid
 enim prodest factis abſistere, si causis unde ea procedunt
 adstrictus maneat?* Plus videre hâc in parte isti Phi-
 losophi quam Judæorum Magistri qui Christi tem-
 pore, & paullo ante, ac post eum fuere; qui ideo
 quod pœna nulla hoc loco alibive cogitationi inter-
 vertendæ uxoris reive alienæ apposita est, magis pro
 ſententiâ quâdam morali, quales in Proverbiis mul-
 tæ sunt, quam pro Divino præcepto hoc ipsum ha-
 buere: itaque negant peccari solâ voluntate, nisi
 ubi de falso deorum cultu agitur, quia tali consilio
 ac proposito pœna dicta est. Ita plerisque Hebræis
 visum notat ad initium Decalogi Abenefdra: & se-
 quitur ita sentientes apertissime D. K. in Psal. 66. 11.
 Josephus ubi de Antiochi cogitato sacrilegio agit,
 τὸ γὰρ μηκέτι ποιῆσαι τὸ ἔργον βλαβερὸν οὐκ ἦν· τιμωρὸν
 αἴτιον, *Non erat pœna obnoxium consilium sine effectu.*

Sub talibus Magistris institutus Paulus non credi-
 disse peccari concupiscendo, nisi exactior legis con-
 sideratio ei id persuassisset, Rom. 7. 7, 13. Quid vero
 dicemus

Decalogi præceptum decimum. 83

dicemus Christiani de iis quæ Christus nobis præscribit verbis recitatis Matth. 5. An legem hanc quam nunc tractamus à pravâ duntaxat interpretatione vindicatam, an etiam additum aliquid, ut in aliis ita in hâc parte? Posterius magis credibile est, ut non tantum voluntatis deliberatæ propositum ac machinationem prohibuerit Christus, sed & præceperit motus simulatque sentiuntur opprimi, vitando occasiones omnes quibus ali possent; quod παρομιωδῶς *pedis, manûs, oculi abjectione*, i. eorum quæ nobis plurimum cara sunt damno, significanter admodum explicat. Neque vero quovis modo hæc præcepiſſe contentus poenam aliter agentibus addit gravioſiorem quam ulla fit in Lege veteri prodita, Gehennæ ſcilicet; cum talibus delictis nullam poenam lex Moſis proderet; quod & à Magiſtris notatum. Certe perfectius aliquid in Evangelio exigi quam de quo Lex diſerte agit, cenſuere veteres Chriſtiani. Tertullianus, *Nos ergo ſoli innocentes? quid mirum, ſi neceſſe eſt? Enimvero neceſſe eſt: innocentiam à Deo edocti, & perfecte eam novimus, ut à perfecto magiſtro revelatam, & fideliter cuſtodimus, ut ab in contemptibili diſpectore mandatam.* Exemplo fit illud de feminâ non appetendâ, quod ſic explicant veteres. Juſtinus ad Zenam & Serenum etiam ἀναθυμιασμῶν ὄρεξιν *primum appetitûs veluti fumum* ait à Chriſto nobis interdici. Athenagoras, ἡμεῖς ἡ πῶς τὸν ἀδιάφορον εἶναι ἀπέχου, ὡς μηδὲ ἰδεῖν ἡμῖν πρὸς Πιτυμίαν ἐξεῖναι, *Nobis tantum abeſt talia indifferenter habere, ut ne aſpicere quidem nobis ad cupiditatem liceat.* Clemens Alexandrinus, εἰς εἰς καλῶς σώματι βλέψῃ τις, ὁ λόγος φησὶ, καὶ αὐτῷ ἡ σαῶς εἶναι κατ' Πιτυμίαν δόξῃ καλῇ, σαρκικῶς ἰδὼν καὶ ἀμαρτηλικῶς, δι' ἐπιδάματα, κρινεται, *Si quis ad corporis formam reſpiciat, & ei caro ad appetendum pulchra videatur, is, ut dicit Dei verbum, jam quia videt carnaliter & cum pec-*

cato admiratus est, ob id ipsum judicatur. Tertullianus de Velandis virginibus, *Christianus salvis oculis feminam videt: animo adversus libidinem cæcus est.* Lactantius, *Non tantum adulterium esse vitandum præcepit, sed etiam cogitationem, ne quis aspiciat alienam & animo concupiscat.* Adeoque novum simul & grave visum est Judæis hoc præceptum, & quæ huic sunt congenera, ut dicere non dubitaverit Justino doctissimus illorum Tryphon, ἡμῶν ᾧ καὶ τὰ λεγόμενα ἐν εὐαγγελίῳ καὶ ἀγγέλοις θαυμαστὰ ὥτως καὶ μεγάλα ὅτις οὐκ εἶναι ὡς ὑπολαμβάνειν μηδὲν δύνασθαι φυλάσσει αὐτὰ, *Vestra autem illa in Evangelio præcepta adeo scio esse magna & mirabilia ut putem neminem ea posse observare.* Nimirum non cogitans, παρὰ ἀνθρώποις τὰ τοιαῦτα ἐστὶν, ὥστε ᾧ Θεῷ πάντα δύναται εἶναι, *Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autem omnia possible sunt,* Matt. 19. 26. Vitæ scilicet æternæ certiorē fidem & spiritum multo majorem, quam datus unquam fuerat, in se credentibus Christus impetravit; tum vero & cruce suâ exemplum nobis absolutissimum dedit: nihilque tam durum initio est quod non exercendo suave fiat, ut plerique veterum notant ad Matth. 11. 30. Hæc repugnandi consuetudine fit paullatim ut motus illi, velut debellati, non audeant resurgere. Hæc est pulchra illa per fidem victoria de quâ agit Johannes epist. 5. 4, 5.

Οὐκ ἔστι τὸ ἀγρὸν αὐτοῦ, ἔστι τὸ πῶδα αὐτοῦ, ἔστι τὸ πῶλον αὐτοῦ, ἔστι τὸ βοῦν αὐτοῦ, ἔστι τὸ ὑπόζυγόν αὐτοῦ, ἔστι πάντες κτήνες αὐτοῦ, ἔστι ὅσα τῷ πλησίον σου ἐστὶ. *Neque agrum ejus, neque servum ejus, neque ancillam ejus, neque bovem ejus, neque jumentum ejus, neque omnem bestiam ejus, neque omnia quæ proximi sunt tui*] Illud ἀγρὸν αὐτοῦ agrum ejus ex Deuteronomio huc irrepsit. Deinde est ἑλλειψὶς defectus: Intelligendum enim πὶ τῷ βοῦν αὐτοῦ, πὶ ὑπόζυγόν αὐτοῦ, πὶ κτήνες αὐτοῦ, aliquid de bove, de jumento,

Decalogi præceptum decimum. 85

*mento, de bestia, ut maneat eadem constructio per accusativum, quanquam alioqui recte etiam genitivum ierat τὸ θηρίον· sed frequens est ut πὶ & πνὲς sub-
ticeatur. Illud etiam ἐπὶ παντὸς κτήντος αὐτῶ neque omnem bestiam ejus, non est hic in Hebræo, sed additum est ex his quæ supra in Sabbati præcepto dicta. Exigui momenti sunt hæc differentia. Tertullianus compendio & præcedentia & hæc est elocutus, cum dixit, *Alienum non concupisces*, Advers. Judæos; item Adv. Marcionem 2. Nec minima excipi debent, nec maxima: minima ne paulatim ad majora fiat gradus: quo illud pertinet in Comoediâ Græcâ,*

Μηδὲ βελόνης ἑναμι' ὀπιθυμῆς, Πάμφιλε.

Ne acuis filum, Pamphile, concupiveris.

& alibi, Μηδὲ βελόνης,

ἴφιλπει', ὀπιθυμήσον ἀλλοτρίας ποτὶ.

Ne tu vel ad aciculam

Unquam alienam animum adjexis, mi carissime.

In maximis vero maxime elucet Justitiæ virtus. Philemon.

Ἀνὴρ δίκαιός ἐστιν ὃς οὐ μὴ ἀδικῶν,

Ἀλλ' ὅστις ἀδικεῖν διωάμενος μὴ βέλετο.

Οὐδ' ὅς τὰ μικρὰ λαμβάνειν ἀπέχετο,

Ἀλλ' ὅς τὰ μεγάλα καρτερῶ μὴ λαμβάνων.

Ἐχειν διωάμενος ἢ κρατεῖν ἀζημίως

Οὐδ' ὅς γε ταῦτα πάντα θύστηται μόνον,

Ἀλλ' ὅστις ἀδολὲν γνησίαν τ' ἔχων φύσιν

Εἶναι δίκαιος, καὶ εἰ δοκῇ εἶναι θέλει.

Non justus, omnis abstinens injuriæ est,

Sed qui nocere cum potest tunc abstinet;

Nec qui recusat parva, sed qui maximis

Tentatus, animi robur invictum gerit;

Nec quisquis ista quolibet præstat modo,

Sed qui dolosi nescius fuci, integrâ

Probitate, justus esse, non credi studet.

Quod

Quod autem notat Philo, morem fuisse Judæis quæcunque in Mosis lege sunt ad hæc decem capita referre, non quod illa his verbis inessent, sed quod quæ hic habuimus ad genera quædam actionum pertineant ad quæ referri memoriæ adjuvandæ causâ possent cætera, sicut in decem κατηγορίας res omnes à Philosophis digeruntur, idipsum multo plenius perfectiusque fecere Christiani, sicut majore donati spiritu, ita & sublimiorum virtutum debitores.

Itaque ad caput primum, quod est περὶ μοναρχίας de *Unius imperio*, rediguntur ab eis non modo ea omnia quæ speciem vel minimam præberi probantis falsorum deorum cultus vetant, de quibus vide Act. 17. 20, 29. 1 Cor. 8. 10. 1 Joh. 5. 21. Tertullianum in Apologetico & Canones veteres; verum insuper quæ servari Ecclesiæ unitatem jubent, Joh. 17. 3, 21. 1 Cor. 8. 6. & 12. 2, 18, 19, 25. Eph. 4. 5. Ad secundum, quod est de Simulachris vel Picturis, ea quibus prohibemur nos mancipare rebus subjectis sensui, & sic illa ipsa Deo præferre aut æquare Matt. 6. 24. Eph. 5. 5. Col. 3. 5. Phil. 3. 19. Rom. 16. 17. de quo argumento vide egregia apud Chrysost. in Ephes. 5. Ad caput de Juramento referunt reverentiam eximiam Divini nominis, Matt. 6. 9. & tantam ut ob eam etiam jurejurando omni, extra res ad Deum summe pertinentes, abstinetur, Matt. 5. 34. Jac. 5. 12. Ad illud de Sabbato, spem certam de venturâ vitâ tranquillâ, Heb. 4. 1 — 11. cujus interim gustus quidam datur in conscientiæ pace Rom. 5. 1. Ad cap. de Parent. refertur à Christianis omnis honos & obedientia quæ inter limites Divinorum imperiorum exhibentur Regibus ac Ducibus, Rom. 13. 1 — 8. 1 Tim. 2. 1, 2, 3. 1 Pet. 2. 13. Dominis, Eph. 6. 5. Col. 3. 22. Maritis, 1 Cor. 11. 3. Eph. 5. 22. Col. 3. 18. 1 Tim. 2. 12. Tit. 2. 4. 1 Pet. 3. 1, 2, &c. item Pastori-

Decalogi præceptum decimum. 87

Pastoribus, 1 Tim. 5. 17. Heb. 13. 17. 1 Pet. 5. 5. aliisque eximii aliquid habentibus, Rom. 13. 7, 8. Ad prohibitionem Adulterii accensentur non modo libidines ἀρρενωποι nefandæ, sed & Scortatio omnis atque Impuritas Matt. 15. 19. Mar. 7. 21. Act. 15. 20. Rom. 1. 26. 1 Cor. 6. 13. 2 Cor. 12. 21. Gal. 5. 19. Eph. 5. 3. Col. 3. 5. 1 Theff. 4. 3. Rom. 6. 19. 1 Theff. 2. 3. & 4. 7. & Divortia extra adulterii causam Matt. 5. 32. & 19. 9. Ad interdictum de Homicidio refertur omnis Ira atque Odium, pugnarum cædiumque semina, Matt. 5. 22, 43, 44, 45, 46, 47. Eph. 4. 31. Col. 3. 8. 1 Tim. 2. 8. Jac. 1. 20. 1 Joh. 3. 15. Ad caput de Furto illa rediguntur præcepta quæ non modò quicquam noceri aliis vetant, sed etiam id omni modo à nobis agi jubent ut proximus quam plurimis, 1 Cor. 6. 7, 8. 2 Cor. 7. 2. Col. 3. 25. Mat. 5. 44. Luc. 6. 35. 3 Joh. 11. 1 Pet. 4. 15. Rom. 12. 14. Gal. 5. 22. 2 Theff. 3. 11. Ad illud quod de Falso testimonio est contribuitur in omni sermone Mendacii fuga, curaque perpetua Veracitatis & optimæ Fidei, Joh. 8. 44. Eph. 4. 24, 25, 26. 1 Joh. 2. 21. Col. 3. 9. Rom. 3. 4. 1 Tim. 1. 10. 1 Cor. 5. 8. Ultimatum autem de Non concupiscendo eousque extenditur, ut nulla mora concedatur motibus animi ad illicita ducentibus, sed ut ii, simulatque deprehendi possunt, vigili studio extinguantur, ut apparet tum ex iis quos jam ante adduximus locis, tum Marci 4. 19. Gal. 5. 24. 1 Pet. 2. 11. Id ipsum vocatur *crucifigere, occidere, exuere veterem hominem*, Col. 3. 5, 9. Rom. 6. 6. Eph. 4. 22. Sunt autem illecebræ illorum motuum tres, Voluptas, Fastus, Opulentia, 1 Joh. 2. 16, 17. cui consentiens Philo mala omnia nasci ait ἀπο μιᾶς πηγῆς, Πισυμίας ἢ ζημάτων, ἢ δόξης, ἢ ἡδονῆς, *ab uno fonte, cupiditate scilicet aut pecuniarum aut honoris aut voluptatis.*

Summa

Summa vero omnis præceptorum, Legalium quidem obscurius & umbris multis intercedentibus, Evangelicorum autem apertissime & lucidissime, huc tendit, ut Deus summe ametur, deinde vero hominum quilibet, Psal. 15. Esai. 33. 15. Mich. 6. 8, Matth. 22. 37 — 40. Mar. 12. 30, 31. Luc. 10. 27. Rom. 13. 7, &c. 1 Cor. 8. 3. & 13. 2. Gal. 5. 14. 1 Tim. 1. 5. 1 Pet. 1. 22. Jac. 2. 8. 1 Joh. 2. 10. & 3. 17. & 4. 7 — 12, 20. Per hanc dilectionem fides est *ἐνεργουμένη operans*, Gal. 5. 6. *ἡ πλειωμένη perfecta*, Jac. 2. 22. sine eâ ejusque operibus *mortua*, 20. Hanc det in nobis augeatque Deus, propter Filium suum, per Spiritum Sanctum.

Hugonis Grotii

ADNOTATIONES

A D

SERMONEM DOMINI

IN MONTE HABITUM.

Argonis Glos
ADNOTATIONES
AD
INIMODUM DOMINI
MUTUUM HABITUM

H
Se
I.
π
μα
τ
π
σλ
π
α
δ
α
π
κα
π
μ
τα

HUGONIS GROTHII

ADNOTATIONES

A D

Sermonem Dⁿⁱ in Monte habitum.

MATT. Cap. 5. Vers. 1.—12. Sect. I.

1. Ἰδὼν ὁ κύριος ὄχλους, ἀνέβη
εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαν-
τες αὐτὸς, προσήλθον αὐτῷ οἱ
μαθηταὶ αὐτοῦ.

2. Καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐ-
τοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς, λέγων·

3. Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ
πνεύματι· ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βα-
σιλεία τῶν ὁρατῶν.

4. Μακάριοι οἱ πενθῶντες·
ὅτι αὐτοὶ ὠδυνηθήσονται.

5. Μακάριοι οἱ πραεῖς· ὅτι
αὐτοὶ κληρονομήσουσιν τὴν γῆν.

6. Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ
διψῶντες τῷ δικαιοσύνῃ· ὅτι
αὐτοὶ χορτασθήσονται.

7. Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες·
ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται.

8. Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ
καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸ θεὸν ὄψοντο.

9. Μακάριοι οἱ εἰρηνόποιοι·
ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται.

10. Μακάριοι οἱ διωγ-
μῶν ἐνεκεν δικαιοσύνης· ὅτι αὐ-
τῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν ὁρατῶν.

1. Videns autem turbas,
ascendit in montem :
& cum sedisset, accesserunt
ad eum discipuli ejus :

2. Et aperiens os suum do-
cebat eos, dicens :

3. Beati pauperes spiritu :
quoniam ipsorum est regnum
cælorum.

4. Beati qui lugent : quo-
niam ipsi consolabuntur.

5. Beati mites : quoniam
ipsi possidebunt terram.

6. Beati qui esuriunt, & si-
tiunt justitiam : quoniam ipsi
saturabuntur.

7. Beati misericordes : quo-
niam ipsi misericordiam con-
sequuntur.

8. Beati mundo corde :
quoniam ipsi Deum videbunt.

9. Beati pacifici : quoniam
filii Dei vocabuntur.

10. Beati qui persecutio-
nem patiuntur propter justiti-
am : quoniam ipsorum est
regnum cælorum.

M 2

11. Μακά-

11. Μακάριοι ἐστε ὅταν ὀνειδισῶσιν ὑμᾶς & διώκωσι, & ἀπώσιν πάντων πονηρὸν ῥῆμα κατ' ὑμῶν, ψαλλόμενοι, ἐνεκεν ἐμοῦ.

12. Χαίrete & ἀγαλλιᾶσθε ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πλὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ἔτι γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν.

11. Beati estis cum male dixerint vobis, & persecuti vos fuerint, & dixerint omne malum adversum vos mentientes, propter me :

12. Gaudete & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cælis : sic enim persecuti sunt prophetas, qui fuerunt ante vos.

Adnotationes ad Sectionem primam.

1. Εἰς τὸ ὄρος in montem :] Sicut lex vetus de monte erat promulgata, ita & novam Christus in monte proposuit. Quomodo autem cum hac narratione conveniant ea quæ dicit Lucas capite 6. ad Lucam dicemus.

Καθίσαντος αὐτοῦ, προσήλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· & cum sedisset accesserunt ad eum discipuli ejus :] Non duodecim aut septuaginta solum, sed omnes qui doctrinam ejus sectabantur. Quare οἱ μαθηταὶ discipuli, sunt iidem qui & hic & infra 7. 28. ὄχλοι plebs, & Luc. 6. 17. ὄχλῳ μαθητῶν plebs discipulorum dicuntur. Atque ita vocem μαθητῶν discipulorum, scimus passim usurpari ut infra 12. 49. Luc. 6. 13. Act. 11. 26. multisque aliis in locis. Præcepta quæ propria sunt ac peculiaria segregatorum ad prædicationem Evangelicam infra sequentur capite demum decimo.

3. Μακάριοι, beati] Imitatur Christus Davidem, aut certe eos qui Psalmos veteres in unum corpus collegerunt. Nam quod ei libro προοιμίου exordii vice præponitur, descriptionem hominis beati continet, simili verborum initio *הַיֵּשׁ הַזֶּה* beatus vir. Neque id ratione caret : nam disciplinæ activæ à finis tractatione ordiendæ sunt ; unde pendet bonorum malorumque notitia. Bonum enim summum finis

ipse,

ipse, deinde & alia quatenus eo ducunt: mala quæ abducunt. Ostendit igitur Christus finem homini propositum esse debere vitam alteram meliorem: & in hac vitâ pacem conscientiæ & quæ eam consequuntur: proinde cætera hinc æstimanda, & quo attentiores reddat auditores explicat hoc ipsum per enuntiata quædam *ἄγδιόζα inopinata*, beatos pronuntians eos qui vulgo miseri vocentur.

οἱ πτωχοὶ, *pauperes*] Cum duæ à veteribus afferri soleant horum verborum explicationes, quarum altera ad tenuitatem facultatum, altera ad animi demissionem pertineat, cur priorem præferendam existimem has habeo causas: primum quod Lucas simpliciter scribat *μακάριοι οἱ πτωχοὶ Beati pauperes*, Luc. 6. 20. eisque opponat divites, non additâ spiritûs voce: deinde quod *πτωχοὶ pauperes* illo altero significatu vix existimem reperiri. Beatos ergo pauperes Christus pronuntiat, eodem sensu quo & lugentes commate sequenti. Quia plerumque res opimæ & secundæ fomenta sunt vitiorum. Sic alibi dixit, vix evenire ut dives in regnum cœleste perveniat, infra 19. 23. Cui convenit illud Pauli: *Considerate vocationem vestram fratres: non multi potentes, non multi nobiles*, 1 Cor. 1. 26. Et Jacobi: *Nonne elegit Deus pauperes mundi hujus divites in fide?* 2. 5. Satis quippe est ad veritatem pronuntiati moralis ut valeat *ἢ τὸ πλὸν plerumque*: neque *παιριεῖς exquisitæ tractationis libramentum* ultra exigendum est quam rei fert natura, ut est apud Aristotelem initio ad Nicomachum. Tales sunt & istæ Græcorum sententiæ: Euripidis,

Δνόν γε, πῶς πλεῖστοι τῶτο δ' ἔμψυτον,
Σκαιῖσιν εἶναι.

*Res misera, verum propria divitibus tamen,
Carere mente.*

Ejusdem,

Ejusdem,

Πλάτεις ; ὁ πλεῖστος δὲ ἄμαθια, δειλὸν δ' ἄμα.

Es dives? at iners res & ignava est, opes.

Et hoc,

Ἀδίκων δὲ ὁ πλεῖστος, πολλὰ δὲ ἔχ' ὁρθῶς ποιῇ.

Divitie iniqua multa meditari solent.

Item,

Εἰσροῶ· δειλὸν δὲ ὁ πλεῖστος καὶ φιλόφυχον κακόν.

Cerno; verum ignava, vite parca res, opulentia est.

Et hoc,

Εν τῷ γὰρ ὁλβῷ Φαυλότης ἐνεσις ἔστι,

Πενία δ' σοφίαν ἐλαχέ διὰ τὸ δυσυχές.

*Solet divitiis comes esse imperitia:**Magis malo coacta paupertas sapit.*

Euphorionis,

Κακὸν τὸ πάθος ἐστὶν εἰς εὐανδρίαν

Ὁ πλεῖστος ἀνθρώποισιν, αἱ τ' ἄραν τευφαί.

*Consilia nunquam animosa suppeditant opes,**Nec auctor esse luxus audendi solet.*

Antiphanis,

Ὁ δ' πλεῖστος ἡμᾶς, καθάπερ ἰατρὸς κακός,

Τυφλὸς, βλέπωντας ὡδραλαβῶν, πάντας ποιῇ.

*At nos divitiæ, nos ut est Medicis malū,**Cecos efficiunt, cum oculos acceperint.*

Menandri,

Αἰ νομίζονθ' οἱ πένητες τ' ἰσθῶν.

Deorum cura pauperes credi solent.

Tale & Latinum illud: *bonæ mentis soror paupertas.*
 Diogenes dicebat paupertatem subsidium esse ad sapientiam αὐτοδιδασκτον *sponte partam*, quia re doceat quod alii verbis vix docentur. Teles Philosophus duas adferebat causas cur aptior ad sapientiam esset paupertas divitiis, priorem quod labores minus subterfugeret: alteram quod aliarum rerum curis minus distraheretur: quod ipsum Christus quoque signi-

ficat

Sermonem Domini. Matt. 5. 95

ficat infra 8. 12. Lactantius hâc de re sic differit: *Eo fit ut pauperes & humiles Deo credant facilius qui sunt expediti, quam divites qui sunt impedimentis plurimis implicati.*

Τῷ πνεύματι *spiritu*:] Hoc quod à Luca prætermis-
sum est expressit Matthæus ut ostenderet μακα-
ριστὸν hunc, *beatitudinis hanc prædicationem* ad eos
pauperes pertinere qui malam fortunam non habe-
rent ostentui, neque vero essent μεμψιμοιροὶ *queruli*,
sed animo placido in re suâ modicâ acquiescerent,
neque divitias appeterent. Πνεῦμα enim *animus* hic
significat ut Esaiæ 66. 2. infra 26. 41. Johan. 11. 33.
& 13. 21. Rom. 1. 9. 1 Cor. 2. 13. & 7. 34. Ephes.
4. 3. Sic Hebræis רוח נמוכה *spiritus pauper*, id est,
patiens. Sunt ergο πτωχοὶ πνεύματι *pauperes spiritu* hi
qui non fortunâ tantum sed & animo sunt paupe-
res: sicut infra καθαροὶ καρδίᾳ *mundi corde* qui non
operibus tantum, sed & animo sunt innocentes.

Αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν ὀρατῶν *ipsorum est regnum cæ-
lorum*:] Idem loquendi genus infra 19. 14. *Talium*
(nimirum qui moribus puerilem ætatem referunt)
est regnum cælorum. Sensus est, talibus enim solent
contingere divitiæ cœlestes, cognitio veritatis, re-
missio peccatorum, donum spiritûs, & quæ alia regni
istius nomine veniunt. Est enim oppositio in voce
πτωχοὶ *pauperes* & in voce βασιλεία *regnum*. Scriptor
Tobiæ 4. 22. μὴ φοβῆ, παῖδιον, ὅτι ἐπτωχέυσαι μεν· ὑπάρχει
σοι πολλὰ ἐὰν φοβῇ τὸ Θεόν. *ne time, fili, eo quod pauperes*
sumus. Multa habes, si Deum timeas. Memineris enim
ubi uni virtuti beatitudo, aut vita æterna promit-
titur, id sumendum comparate ad eos qui tali ca-
reant virtute, eoque minus sint ad illa beneficia ac-
cipienda idonei, aut id eo pertinere, ut vis magna
in tali virtute sita intelligatur, aliis tamen non ex-
clusis.

4. Οἱ πενθῶντες: qui lugent:] Γνώμη *sententia* similis superiori, quam Paulus explicat, θλίψις, inquiring, ὑπομονὴ κατεργάζεται *tribulatio patientiam operatur*, & quæ sequuntur Rom. 5. 3. Nimirum

— *gaudet patientia duris*:

contra autem res secundæ vitiis sunt obtentui. Neque frustra dictum, ὑπὲρ Μαλέαν πλεύσας εὐσεβὴς ἔσθι *Super Maleam navigans pius eris*, & Plinio, *Optimis esse nos dum iusfirmi sumus*. Sed proprie hic lugentes intelliguntur cum suâ qualitate: id est, qui mala ab hominibus aut à Deo inflictâ patienter ferunt.

Παρακληθήσονται. *consolabuntur*.] Hic pro parte, plene in posterum. Vide Paulum 2 Cor. 1. 4. Joh. 16. 20. Jac. 1. 12. Apoc. 7. 17.

5. Πραεῖς: *mites*:] Qui alios placide ferunt & blande instituunt. Opponuntur πραεῖς *mites* sive πραοί proprie τοῖς ὀργίλοις *iracundiis*, Aristoteles Magnorum moralium lib. 1. 23. Plato 2. de Republicâ: ἐναντία γὰρ πρὸς θυμοειδέϊ πραεῖα φύσις *contraria enim iracundia mitis indoles*.

Κληρονομήσουσι τὴν γῆν. *possidebunt terram*.] Ex Psal. 37. 11. Usurpant hoc verbum Hellenistæ ut Hebræum שׁוּר expriment, id autem non significat *titulo hereditatis acquirere*, sed *jure mancipii adipisci* aut *possidere*, quia talia quæ sunt ad hæredes transeunt. Et hoc est quod proprie Græcis dicitur κτῆσθαι. Opponi enim solet κτήσις τῇ χεῖρὶ, ut Latinis *mancipium usui*. Τὴν γῆν autem dicere videtur firmas atque constantes amicitias, quæ in terris longe optima est possessio. Has autem comparare sibi facillime solent qui miti placidoque sunt animo: quanquam & ad alias res minores tuendas multum valet hæc virtus. Quippe ὁ θυμὸς *ira*, ut est apud Philosophum φόνων αἵτιον, συμφορᾶς σύμμαχον, βλάβης σύνεργον ἔστι ἀτιμίαι, χερμαίων ἀπώλετα, ἐπὶ ᾧ καὶ φθορᾶς ἀρχηγόν. *causa cædium*,
fautor

Sermonem Domini. Matt. 5. 97

fautor calamitatis, comes damni & probri, perniciēs rerum, auctor exitiū. Adde Psal. 41. 1.

6. Οἱ πεινῶντες & διψῶντες τὴν δικαιοσύνην *qui esuriunt & sitiunt justitiam:*] Fames & sitis translatione usitata vehementem quandam appetitionem significant, ut cum dicitur *auri sacra fames*, & apud Plutarchum, *ὁ μὴ πεινῶν μηδὲ διψῶν πτωχεύει qui non esurit aut sitit vindictam.* Atque ita διψῶν *sitire* sumitur Esaiæ 41. 17. & 51. 1. Joh. 7. 37. & aliis aliquot horum librorum locis. Δικαιοσύνης *justitiæ* autem vox hic significat ὁδὸν δικαιοσύνης *viam justitiæ*, ut infra hic scriptor loquitur 21. 32. id est, doctrinam ejus obedientiæ quam à nobis Deus exigit, quæ obedientia & infra commate 20. voce eadem δικαιοσύνης *justitiæ* notatur. Etiam Philo dixit λιμὲν δρετῆς *famem virtutis* libro de Allegoriis. Cæterum si quis Lucam cum Matthæo conferat, videbit tale desiderium hic indicari quo acti homines alia incommoda, puta famem sitimque, libenter subeant.

Χορτασθήσονται. *saturabuntur.*] Ex Psalmo 17. 15. Omnia quidem Dei beneficia sub imagine cibi ac potūs describi solent: Esaiæ 65. 13. Luc. 11. 53. præcipue vero doctrina coelestis. Nam & Hebræi Legem *cibum animæ* vocant, & Christus Evangelium suum modo *panis* modo *aquæ* nomine appellat.

7. Οἱ ἐλεήμονες ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται. *misericordes; quoniam ipsi misericordiam consequentur.*] Est quidem & in usu humano verum illud Publī:

Bona comparat prasidia misericordia.

Item:

Habet in adversis auxilia qui in secundis commodat.

Cæterum hic arbitror recte à Latino interprete aliisque scriptoribus antiquis illud ἐλεηθήσονται *misericordiam consequentur* ad Divinam misericordiam referri. Nam sicut omnes hi μακαρισμοὶ hæc beatitudinis attributiones,

si recte advertas, in præceptorum traditione explicantur: ita quod hic dicitur γνώμικως per modum sententia, infra traditur ὁδουλευτικώς per modum exhortationis, 5. 45. & 6. 14. Stoici docebant succurrere esse sapientis, misereri non esse: & misericordiam vitium vocabant *animi*. At Christus non opera tantum misericordiæ præcipit, sed & affectum suo exemplo commendat. Sæpe enim legitur συναγχαλιζήναι *miseratus fuisse*, quo affectus & quidem vehemens denotatur. Sic Paulus vult τὰ μέλη συμπαθεῖν *membra compati*, 1 Cor. 12. 26. Nimirum ut recte monet Lactantius, Christiana disciplina neque excindit affectus, neque mediocritatem indistincte præcipit, sed rectum eorum usum monstrat, modo intensiorem, modo remissiorem pro rei dignitate. Quâ de re plenius agemus ad Lucam 19. 41.

8. οἱ καθαρὸὶ τῇ καρδίᾳ *mundo corde*:] Intelligi possunt οἱ ἀκέραιοι, id est, qui à fūco omni & fallaciis absunt, quos *sinceros* vocant Latini. Solet enim ἡ καθαρὸν mundum conjungi τῷ ἀνυποκρίτω *non ficto*, 1 Tim. 1. 5. 1 Petr. 1. 22. Atque ita erit hujus γνώμης sententiæ explicatio ὁδουλευτικὴ hortatoria, petenda ex iis quæ infra capite 6. differuntur. Sed magis mihi placet καθαρὸν mundum hic accipi eum qui sit

Integer vitæ scelerisque purus,
quem scriptores Latini etiam *sanctum* & *castum* vocant. Græce καθαρὸς τὰς χεῖρας *manu puri* dicuntur qui homicidio affines non sunt, & foemina καθαρὸν *in casto esse* quæ concubitu abstinet, ideo addidit Christus καρδίᾳ corde ex Psal. 73. 1. nimirum etiam exigens animi innocentiam. Illo enim censore (ut Taciti utar verbis) *qui deliberant desciverunt*. Ut autem καθαρὸν mundum ita interpreter movet me quod sequitur, ὅτι αὐτοὶ τὸ θεὸν ὁρτοῦν *quoniam ipsi Deum videbunt*. Nam & apud Johannem 1 Ep. 3. 2. itidem

legimus:

Sermonem Domini. Matt. 5. 99

legimus: ὁψόμεθα αὐτὸν καθὼς ἐστὶ videbimus eum sicuti est: deinde subjungitur, Ἐ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα τὴν ἐν αὐτῷ, ἀγνίζει ἑαυτὸν, καθὼς ὁ καὶ ὁ ἀγνός ἐστιν, & omnis qui habet hanc spem in eo, sanctificat se, sicut & ille sanctus est. Solent enim pro eodem usurpari ἀγνός & καθάρος. Quæsit nimirum Christus attributa, quæ aut ex simili, aut ex dissimili subjectis convenirent. Ideo his qui puro sunt corde (quatenus scilicet humana permittit fragilitas) præmium proponit, quod conspecturi sint Deum, purissimam scilicet mentem. Quare petenda est hujus γνώμης sententiæ explicatio ex his quæ infra in præceptis sequuntur commate hujus capitis 21. 27. & deinceps.

9. Εἰρηνοῖοι· *pacifici*:] Proprie Græcis ita vocantur *pacificatores*, qui aliis dissidentibus medios se interponunt. At Hebræa vox, quam Græcâ voce expressit interpretes, *פיוני* latius patet, *pacisque studiosos* significat, neque aliter hoc loco ea vox accipienda est. Sequitur enim hujus dicti explicatio infra commate 23. & deinceps.

Ἰδοὶ Θεὸς κληθήσονται. *filius Dei vocabuntur.*] Deus vocatur *Deus pacis* Rom. 16. 20. 1 Cor. 14. 33. 2 Cor. 13. 11. Phil. 4. 9. 1 Thess. 5. 23. 2 Thess. 3. 16. Hebr. 13. 20. Sensus est, eos qui paci student, Deo simillimos, ac proinde etiam Deo dilectissimos fore. Sic infra, ὅπως γένησθε ὑποὶ τῷ πατρὶ ὡς υἱοὶ ἐν οὐρανοῖς ut sitis filii patris vestri qui in cælis est, commate 45. Si-rachides olim dixerat: Γίνε ορφανῶ ὡς πατὴρ καὶ ἀντὶ ἀνδρὲς τῇ μητρὶ αὐτῶν, Ἐ ἔστη ὡς υἱὸς ὑψίστου· Ἐ ἀγαπήσῃ σε μᾶλλον ἢ μήτηρ σε, *Esto pupillis ut pater, & pro viro matri illorum: & eris tu velut filius Altissimi, & miserebitur tui magis quam mater*, 4. 10. Philo de sacrificantibus: οἱ τὸ ἀρετὴν τῇ φύσιν δρῶντες καὶ τὸ καλὸν, ὑποὶ εἰσι τῷ Θεῷ, *qui id faciunt quod naturâ probum honestumque est, filii sunt Dei.* Hierocles docet nos ita locutos & Pytha-

goristas, haud dubie accepto ab Hebræis more, ἡ δὲ παρρησία τὴν πατρὸς ἀξία τὸ θεὸν πατέρα καλῶν, Deum patrem vocans quod jam fecerit ea quæ filium decent. Est autem καλεῖσθαι vocari hic, rem eā voce indicatam consequi, 1 Joh. 3. 1. Ἰδετε πᾶν τὸν ἀγαπῶν δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατήρ ἵνα τέκνα θεοῦ κληθώμεν, Videte qualem caritatem dedit nobis Pater ut filii Dei nominaremur. Quod alibi dixerat, ἰδὼκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα θεοῦ ᾗ ἐσθ, dedit eis potestatem filios Dei fieri, Evang. 1. 12. Sic quod Esaia 14. 20. est ἄνθρωπος vocabitur, Chaldæus vertit ὁ ἄνθρωπος manebit; & quod est Esaia 61. 7. Lucas vertit per istum est, 19. 46. ut notavimus supra 1. 22. Nec aliter Syrus id quod est Genes. 21. 12. Sic & Philo de linguarum confusione: οἱ Ἰσραηλῖται καλεῖσθαι τὰ ἐν ἑσὶ τοῦ θεοῦ πατρὸς δέοντες, scientiā præditi recte unius Dei vocantur filii. Ex hac verā Dei imitatione sequitur porro etiam divinæ gloriæ participatio, ut ostendit Johannes dicto Epistolæ loco & Paulus Romanorum 8. 17.

10. Δεδιωγμένοι, persecutionem patiuntur.] Græcis διώκειν est non tantum accusare, sed & expellere, ut διώκειν ἐκ τῆς γῆς, διώκειν τὴν οἰκίαν pellere terrā, pellere domo. Sed apud Hellenistas Judæos latius ea vox patet, ut exprimat Hebræum דרר, quod omne genus vexationis, præsertim gravioris, continet. Latine persequi nullā re adjunctā hunc sensum non habet. Alioqui persequi iudicio, persequi bello recte dicitur. Sed Christiani Hebræos & Hellenistas imitati dixerunt persequi, pro quo veteres Romani dixissent vexare aut exagitare.

Ἐνεκεν δικαιοσύνης propter iustitiam:] Vox hæc vix unquam in his libris finem, at plerumque causam significat quā agens impellitur. Latinis ergo eandem habet notionem: ut virtutis ergo. Δικαιοσύνην autem hic iterum obedientiam divinorum mandatorum significat.

Sermonem Domini. Matt. 5. 101

Αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν ὀρατῶν, *ipsorum est regnum caelorum*] Cum βασιλεία ὀρατῶν *regnum caelorum* modo doctrinam coelestem & quæ eam in hac vitâ consequuntur, modo gloriam coelestem significet, ut multis in locis videre est, ut priorem sensum supra, ita posteriorem hic amplectendum sentio: tum ut singulis subjectis singula attributa respondeant, tum quod omnino proxime sequens comma videatur dicti hujus generalis particularem ἐπεξηγήσιν *latiorem expositionem* continere; ibi autem *mercedis celestis* expressa est mentio. Atque hinc factum est, ut jam Clementis temporibus diverso modo hic locus legeretur. Ipse citat, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται *quia ipsi filii Dei vocabuntur*, quod ex sequenti commate irrepsit. Ab aliis legi testatur, ὅτι αὐτοὶ ἔσονται τέλει *quoniam ipsi erunt perfecti*: atque etiam, ὅτι ἔχουσιν τόπον ὅπου ἂν διαχωρήσονται *quoniam locum habebunt ubi nemo eos persequetur*. Quæ omnia glossemata esse arbitror explicantia quid esset βασιλεία τῶν ὀρατῶν *regnum caelorum* hoc loco.

11. Ὅταν ὀνειδίσωσιν, *cum maledixerint*] Ut olim Eliazo factum 2 Reg. 2. 23.

12. Ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πλὺς, *quoniam merces vestra copiosa est*] Ex Genes. 15. 1.

Οὕτως ἐδίωξαν οὖν παροφήμενος, *sic persecuti sunt Prophetas*] Josephum, Mosem, Samuelem, Davidem, Esaiam, Jeremiam, atque alios. Vide Nehemiam 9. 26. Orationem Stephani in Actis, & quæ infra dicuntur 23. 31. Nimirum ita est, *veritas odium parit*: præsertim ea quæ ad mores emendandos pertinet. Hoc si Heraclito, si Democrito, si Socrati evenit, tantillam faculam allucentibus, quanto magis Christi discipulis expectandum est? Plato secundo de Republicâ ait, ad explorationem veræ virtutis opus esse ut vir bonus μηδὲν ἀδικῶν, δόξαν ἔχῃ τὴν μέγιστην ἀδικίας,

ἀδικίας, ἵνα ἡ βεβαιωσιμότης εἰς δικαιοσύνην τῷ μὴ ἡγή-
σασθαι ὑπὸ κακῆς δόξης καὶ τῷ ὑπὸ αὐτῆς γυγνομένῳ, ἀλλ' ἥτις
ἀμετάστατος μέχρι θανάτου, cum nihil injuste agat famam
tamen sustineat maxima injustitia, ut explorata sit justi-
tia eo ipso quod non inflectitur amotâ famâ & quæ eam
consequuntur, sed immobilis manet ad mortem usque.

MATT. Cap. 5. Vers. 13. — 16. Sect. II.

13. Ὑμεῖς ἐστέ τὸ ἅλας τῆς
γῆς· εἰάν τις τὸ ἅλας μου-
ρανθῇ, ἐν τίνι ἀλισθησεται; εἰς
ὅθεν ἰσχύει ἐπὶ εἰ μὴ βληθῆναι
ἐξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν
ἀνθρώπων.

14. Ὑμεῖς ἐστέ τὸ φῶς τοῦ
κόσμου. ὃ δυνάμει πόλις κρυ-
βῆναι ἐπάνω ὄρους καὶ μεθίστη.

15. Οὐδὲ καί ποτε λύχνον, καὶ
τήρασιν αὐτὸν ὑπὸ τῷ μέδιον,
ἀλλ' ὅπου τίτλην λυχνίαν, καὶ λάμ-
πη πάσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

16. Οὕτως λαμψάτω τὸ φῶς
ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων,
ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔρ-
γα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν
τὸν ἐν τοῖς ἑβραίοις.

13. VOS estis sal terræ:
quod si sal evanuerit,
in quo salietur? ad nihilum
valet ultra, nisi ut mittatur
foras, & conculcetur ab ho-
minibus.

14. Vos estis lux mundi.
Non potest civitas abscondi
supra montem posita.

15. Neque accendunt lu-
cernam, & ponunt eam sub
modio, sed super candelabrum,
ut luceat omnibus qui in domo
sunt.

16. Sic luceat lux vestra co-
ram hominibus, ut videant
opera vestra bona, & glorifi-
cent patrem vestrum qui in
cælis est.

Adnotationes ad Sectionem secundam.

13. **Τ**ΜΕΙΣ ΕΙΣ ΤΟ ἄλας τῆ γῆς. *Vos estis sal terræ:*]
 Ut modo dicere occœpi, nihil satis causæ
 video cur hæc ad Apostolos restringantur. Nam
 & μακαρισμοὶ beatitudinis prædicationes communes sunt
 omnibus: & allocutio quæ præcessit commatibus
 duobus antecedentibus omnes spectat, qui pro veri-
 tate injurias sustinent. Tum vero clarum est eos-
 dem dici ἄλας τῆ γῆς *sal terræ*, & commate sequenti
 φῶς τῷ κόσμῳ *lumen mundi*. At Φωστῆρες ἐν κόσμῳ *lumi-
 naria in mundo* dicuntur non Episcopi tantum, sed
 omnes vere Christiani, ut apparet Phil. 2. 15. Cui
 simile est illud apud Justinum: Ὅπερ ἐστὶν ἐν σώματι ψυ-
 χῇ, τὰτ' εἰσιν ἐν κόσμῳ χριστιανοί. *Quod in corpore est
 anima, id in mundo Christiani*. Jam vero hoc ipsum
 quod de sale dicitur, Lucas directe dictum ait πρὸς
 τοὺς ὄχλους *ad turbas* 14. 25, 34. Sensus ergo est, eos,
 qui ab ipso Christo veram ac salutarem doctri-
 nam percepissent, non exemplum vivendi ab homi-
 nibus aliis petere, sed aliis exemplo esse debere. Sa-
 lis autem præcipua vis est adversus putredinem.
 Hinc illud Varronis, *suillo pecori animam pro sale da-
 tam ne putisceret*, ex Cleanthe desumptum, cujus hæc
 erant verba: οὗ ὡς ἀνδ' ἀλῶν ἔχειν τὴν ψυχὴν ἵνα μὴ
 σαπῇ τὰ κρέα. Neque aliâ de causâ ἄλας θεῖον *sal divi-
 num* dixit Homerus. Hinc sapientia *sal* dici cœpit,
 ut est apud Comicum: *qui habet salem qui in te est*.
 Atque eodem respicit Paulus, cum sermonem no-
 strum ita blandum vult esse, ut tamen *sale condia-
 tur*, Coloss. 4. 6. Sed proxime ad hoc loquendi genus
 accedit quod Livius Græciam *sal gentium* vocat.
 Ostendit ergo Christus officii esse eorum qui veræ
 sapientiæ præcepta hausissent, aliorum fordes ex-
 purgare.

τῆς γῆς terra:] Vox γῆς & quæ est commate sequenti vox κόσμος mundi, haud dubie generis humani universitatem significant, quomodo & terrarum & mundi vox Latinis usurpantur. Nimirum pauci isti à Christo instituti fermentum fuere quo tota farina fermentata est, infra 13. 33.

Μωρανθῆ, evanuerit] Quod Græci dicunt ἀναλυσθῆναι, ut & Marcus 9. 50. id Hebræus dicitur חָלַהּ, ut Jobi 6. 6. eademque vox τὸ μωρὸν stultum significat Jobi 24. 12. Jerem. 23. 13. Thren. 11. 14. Hebræam igitur vocem quam proxime potuit expressit Græcus interpres.

Εν τῇ ἀλιότητι; in quo salietur?] Non absolute sumendum, sed relate. ἐν τῇ αὐτὸ ἀρτύσει; in quo illud condietis? inquit Marcus omni ambiguitate remotâ. Sal in se habere debet vim excoquendi. Nam si putruerit, non est quo corrigatur. Sic illi qui à Domino Jesu veram doctrinam hauserant, ipsi emendare alios debebant, non autem expectare ut ab aliis ipsi emendarentur. Simile est huic proverbio illud Græcis usitatum, ὅταν τὸ ὕδωρ πνίγη, ὁπίπῃεν ἡ δαΐ; ubi aqua suffocat, quid opus ultra bibere?

Καταπαύειν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. concalcatur ab hominibus] Παροιμιώδης proverbialis locutio de re nihili. Sed intelligenda hic simul poenæ comminatio, quam explicat Lucas 21. 24. ὅτι Hebræis est quod יאסר qualibet Græce loquentibus, ut fine libri Judicum vertunt 70.

14. Πόλις κρυβῆναι, civitas abscondi] Vult Christus auditorum suorum integritatem non minus esse conspicuam quam solent esse urbes quæ in montis vertice sunt collocatæ: qualis erat Hierosolyma, Ecclesiæ figura. Vide Ezech. in fine. De coetu autem piorum qui, dum vixerunt Apostoli, facilius quam postea, dignosci potuit, hic directe non agi & præcedentia & sequentia ostendunt.

Μόδιον,

Sermonem Domini. Matt. 5. 105

15. *Μόδιον, modio*] *Modis* vox quamquam Græcis minus usitata, ex Græciâ tamen in Latium venit. Nam & Dinarchus eâ utitur. Credibile est à Matthæo scriptum *מוד* quod hic habet Syrus, quando & Hieronymus in veteri Federe *מוד* *modium* vertit.

καὶ λάμπη, & lucet] Hebraïsmus pro *ἵνα λάμπη* ut luceat recte notatus à veteri Latino interprete. Sic candelabrum in medio tabernaculo, deinde in mediâ æde Templi lucebat.

16. *ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα & δοξάσωσι, ut videant opera vestra bona & glorificent*] Est & hic Hebraïsmus pro *ιδόντες δοξάσωσι videntes glorificent*, tum vero vocis *δοξάσεν honorare* notio non Græca est sed Hellenistica, auctoribus 70. qui ita optime putârunt exprimi Hebræum *כבר & פאר magni facere*.

τὸν πατέρα ὑμῶν τὸ ἐν ἑξανοῖς. Patrem vestrum qui in cælis est.] Inter nomina Dei quæ commentatores Hebræi tradunt est *אבנו שבשמים Pater noster qui in cælis*. Quamquam vero Deus omnium opifex recte eam ob causam *Pater* dici possit, ut

— *Πατήρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε,*

— *Deum pater ille hominumque;*

apparet tamen ex eo quod hic additur *ὑμῶν vestrum*, Christum & hic & aliis in locis magis respexisse ad amorem peculiarem vereque paternum, quo pietatis studiosos Deus prosequitur. Senecæ vir bonus, *vera Dei progenies*, libro de providentiâ. Quid vox pluralis *ἑξανῶν cælorum* in Hellenistarum sermone significet, supra diximus, nimirum beatissimam illam regionem quam solâ mente complectimur, *τὸ κόσμον τὸ νοητὸν mundum illum qui animo comprehenditur*. Quamquam autem Deus sæpe dicitur esse *ἐν τοῖς ἑξανοῖς in cælis*, non id tamen intelligendum est quasi Deus ullis extra se spatiis terminetur. Vere enim dixit Solomo Deum neque cœlo aspectabili neque illo supremo

O

cœlo,

cœlo, quod מְשׁוּמֵשׁ *cælum cælorum* vocat, comprehendendi, Regum 8. 27. Ante res conditas Deus haud dubie sibi suffecit pro loco. Neque cum res condidit natura ipsius immutari aut à sui ipsius opificio limitari potuit. Recte ergo Hebræi Magistri Deo inter alia nomen tribuunt מְשׁוּמֵשׁ *Locus*, quia ipsius immensa natura nullo extra se loco tenetur, atque adeo sibi est quasi locus rebus à se factis infinito major, easque excellentius & efficacius continens quam locus soleat res locatas: quam Hebræorum veterum sententiam hunc in modum exponit Philo: ἐπεὶ αὐτὸς ἐαυτῷ τόπος (hoc est מְשׁוּמֵשׁ) καὶ αὐτὸς ἐαυτῷ πλήρης καὶ ἰκανὰ ὄντα πληρῶν καὶ περιέχων, αὐτὸς δ' οὐκ ἔστιν ἄλλος περιεχόμενος, *quoniam ipse sibi locus, & ipse sui plenus, & tot illa quæ sunt implet ac continet, ipse vero à nullo continetur.* Eademque veterum Christianorum sententia, Θεὸς περιέχει τὴν βεβλήσιν τὸ πᾶν, μείζων δ' παντός, ὡς αὐτὸς τῇ σοφίᾳ, ἕως καὶ τῇ ἀξίᾳ, *Deus voluntate totum hoc continet, major Universo, ut substantiâ, ita & majestate, ut docte differit scriptor responsionum ad Orthodoxos quæst. undecimâ.* Theophilus libro secundo adversus gentes: Θεὸς δ' ἄχρηστος, ἀλλὰ αὐτὸς ἐστὶ τόπος τῶν ὅλων, *Deus non comprehenditur, sed ipse Locus est omnium.* Dicitur tamen ἐν οὐρανῶις *in cœlis* esse potius quam alibi, quia sicut in illâ regione majestas Dei singulari & eximio modo apparet, ita & olim in eâ regione summa ab ipso præmia expectamus, tunc cum se plenissime nobis & Deum & patrem est demonstraturus. Sed & Græci ut multa ex Oriente ita hoc quoque hauserunt. Nam sedem Deorum ponunt supra sideream regionem. Aratus de Eridano astro:

— Θεὸν ὑπὸ ποσσὶ φορεῖται.

— *Deum se sub pedibus fert.*

Quod imitatus est Callimachus & ex Callimacho Catullus in comâ Berenices,

Sed quamquam me nocte premunt vestigia Divum.

MATT. Cap. 5. Vers. 17. — 20. Sect. III.

17. ΜΗ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλύσαι τὸν νόμον, ἢ τὸν προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλύσαι, ἀλλὰ πληρῶσαι.

18. Ἀμὲν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ ἔρανος ἐκ τῆς γῆς, ἵσται ἐν τῇ μία κεφαίᾳ & μὴ παρέλθῃ διὰ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γῶνται.

19. Ὃς ἐὰν ἔν λύσει μίαν τῶν ἐπιταγῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων, & διδάξῃ ἕτω ὅσον ἄνθρωπος, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν ἑρανῶν· ὃς δ' ἂν ποιήσῃ & διδάξῃ, ἕως μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν ἑρανῶν.

20. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἐὰν μὴ περιστέσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεονεκτήσῃ τῶν γραμματέων & φαρισαίων, & μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν ἑρανῶν.

17. Nolite putare quoniam veni solvere legem aut prophetas : non veni solvere, sed adimplere.

18. Amen quippe dico vobis, donec transeat cælum & terra, jota unum aut unus apex non præteribit à lege, donec omnia fiant.

19. Qui ergo solverit unum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines : minimus vocabitur in regno cælorum. Qui aut fecerit & docuerit : hic magnus vocabitur in regno cælorum.

20. Dico enim vobis, quia nisi abundaverit iustitia vestra plus quam Scribarum & Phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum.

Adnotationes ad Sectionem tertiam.

17. ΚΑΤΑΛΥΣΑΙ, solvere] Quod hic καταλύειν, infra λύειν dicitur commate 19. Est quidem λύειν νόμον legem solvere sæpe apud Demosthenem abrogare. Sed hic vox ista laxius paulo sumenda est, pro eo quod est Legem oppugnare factis dictisque. Tale est illud οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή non potest solvi Scriptura Johan. 10. 35. & quod λύειν τὸ σάββατον solvere Sabbatum dicitur qui contra Sabbatum facit, Johan. 5. 18. Imo illud ipsum λύειν τὸν νόμον solvere Legem

O 2 apertum

apertum est ita sumi Johannis 7. 23. pro quo & καταργεῖν τὸν νόμον *destruere Legem* dixit Paulus Rom. 3. 31. Atque hanc veram esse hujus loci explicationem ostendit id quod sequitur commate 19. ubi πεινὴν καὶ διδάσκειν *facere & docere* opponitur τῷ λύσει *ei quod est solvere*. Sed hic insurgunt in nos Judæi clamitantes itum ab Apostolis contra hanc Magistri professionem. Sed labi illos rerum nostrarum ignorantiam vel hinc pateat, quod hæc ipsa Domini verba Apostoli memoriæ consecrarunt, nunquam id facturi, si ipsorum documenta ab hoc documento discrepâssent. Adde quod ille ipse Apostolus, quo nemo constantius libertatem Christianam contra necessitatem Hebraicorum rituum defendit, idem de se dicit quod magister dixerat: νόμον ἔν καταργῆσαι Δὲ δὲ πίστεως; μὴ ᾔνοιτο, ἀλλὰ νόμον ἰσχύειν, *Legem ergo destruimus per fidem? Absit, sed Legem statuimus*. At idem est qui alibi dicit Christum νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγματι καταργῆσαι, *Legem mandatorum decretis evacuâsse*, Eph. 2. 15. Rursum quod hic Christus dixerat venisse se πληρῶσαι τὸν νόμον *adimplere Legem*, hoc & ille Apostolorum eximius non semel agnoscit, ut cum Christum vocat τέλος τοῦ νόμου *finem Legis*, Rom. 10. 4. & νόμον παιδαγωγὸν εἰς Χριστὸν *Legem paedagogum ad Christum*, Gal. 3. 24. Jam vero in scriptis Apostolicis est ubi invenias νόμον *Legem* dici πνευματικὸν *spiritualem*, Rom. 7. 14. est iterum ubi vocatur νόμος ἐντολῆς σαρκικῆς *lex mandati carnalis*, Hebr. 7. 16. Quare cum sano nemini in mentem venire possit viros graves & in defensione doctrinæ suæ adeo constantes, non modo alios aliis, sed ipsos sibimet pugnancia scripsisse, videndum est quomodo dicta ista inter se consentiant.

Primum igitur notissimum est, jus aliud esse Naturale, perpetuum, commune omnibus, aliud constitutum, quod plerumque solet esse peculiare ac mutabile:

tabile : quale est jus populi cujusque proprium, quod Civile vocamus. Jus naturale, hoc est rectæ rationis præscriptum, animum præcipue respicit, & externas actiones ex animo æstimat. Jus civile eodem quidem tendit, sed cum id per hominum pravitatem obtinere nequeat, contentum est exteriori innocentia: &, quod inter homines fieri necesse est, animum ex factis metitur. Itaque corpori præcipue ponitur, & de rebus agit quatenus cerni oculis manibusque tangi possunt. Consilia conatumque non punit, nisi in rebus atrocissimis. Hinc Seneca *exiguam rem esse dicit ad legem bonum esse*. Cumque perpetuum illud jus bonos certet efficere virtutis amore, hoc civile malos formidine pœnæ coercet, quo jure opus non fuisset, si homines sinceris naturæ (id est rationis à Deo illuminatæ) atque adjutæ præceptis obtemperassent: Sed cum parentes darent progeniem indies vitiosorem, refrænanda fuit gliscens malitia, & resuscitanda notitiæ vestigia, quæ prava consuetudo pæne oblitteraverat. Ergo τὰ διατάσεων ἕνεκα νόμου καὶ κατὰ τὴν νόμον propter transgressiones lex appositæ est: id est, addita est lex scripta in tabulis ad legem illam in mentibus scriptam Gal. 3. 19. Atque adeo quod de lege Mosis dixit Paulus δικαίω νόμον ἔχειν καὶ κατὰ τὴν νόμον justo non esse positam, 1 Tim. 1. 9. hoc in universum de lege civili Socrates pronuntiaverat νόμον ἕνεκα ἀγαθῶν οὐ γινώσκοντες legem non esse factam virorum bonorum causâ. Quin ad minora etiam quædam delicta externa connivere coguntur leges civiles, ne irritum adversum adulta vitia nisu hebescat acies publicæ auctoritatis.

Lex igitur Mosis, cum data sit uni populo Israelitico, non minus quam leges civiles humanæ, habere debuit quædam tralatitia ex jure naturali, quædam vero propria isti populo istisque temporibus accommodata. Agnoscit hoc discrimen in lege patriâ Josephus

Josephus accurate eâ de re differens Originum lib. 16. cap. 10. ubi illud jus constitutum vocat τὰ ἔθνη *Consuetudines*; illud autem perpetuum partim τὸ δι-
καιον πᾶσιν ἀνθρώποις ὁμοίως λυσσιλέεσθαι *justum illud quod*
omnibus ex æquo hominibus utile est, partim τὸ πρὸς κα-
λοκαγαθίαν κοινὸν ἅπασιν ἔμμελον ἵκανὸν ἀγασσέσθαι τὸ τ' ἀνθρώ-
πων βίον *id quod ad probitatem omnibus communiter po-*
tet, solumque per se sufficit ad tuendam hominum vitam,
quod quidem jus potissimum à lege ait respici. He-
bræorum magistri hæc proprie volunt dici τὰ νόμω *pre-*
cepta, illa δὲ πρὸς *statuta*, ut initio ad Lucam dicitur.
Justinus in colloquio cum Tryphone idem discrimen
clare Judæo ob oculos ponit, cum alia ait esse κατὰ
θεὸν καὶ φύσιν καὶ αἰώνια κατὰ *generatim ac per se & semper*
honestâ, quæ qui olim præstiterunt, communem cum
Christianis gloriam erunt reportaturi, alia vero πρὸς
σκληροκαρδίαν ἔλαττον (addere poterat, & ob occasiones
temporum ac locorum) ἀσπαρχέντα ob populi duritiem con-
stituta Sic & in constitutionibus quæ dicuntur Cle-
mentis plurimis locis distinguuntur τὰ φυσικὰ ἔθνη
naturalia Legis, & τὰ ἐπιούσια *superinducta*. Irenæus
quoque 4. 27. illa prioris potiorisque generis *natu-*
ralia Legis vocat. Sicut igitur ante legem condi-
tam, vera pietas, sive fiducia in Deum per caritatem
efficax, id fuit quod hominem Deo acceptissimum
faceret, ita in ipsâ lege voluit Deus exstare ejus
εὐδοκίας sui beneplaciti vestigia. Itaque amari se in-
tegro corde postulat, cor vult circumcidi, & quæ alia
sunt ad eam formam. Sed hoc omne ut dixi tra-
latitium est, neque pars proprie legis ejus quæ
erat Civilis, sed scopus atque propositum: quo-
modo & in Zaleuci & in Charondæ legibus & 12.
tabulis quædam inserta erant ad animi castimoniam
pertinentia. Apparet hoc ex sanctione legis quæ
erat civilis. Ea enim capitale supplicium legirupis
minabatur:

Sermonem Domini. Matt. 5. IIII

minabatur : tantum abest ut intra animum peccantibus tale supplicium irrogatum fuerit, ut etiam externa quædam delicta victimis aut verberibus expiarentur. Hoc vero præceptum habebat lex illa civilis supra humanas leges, quod obsequentibus, hoc est ad legis normam viventibus, non tantum impunitatem sed & vitam longam atque prosperam præstabat. At Christi lex, ut comminationem graviolem habet, perpetui scilicet supplicii, Hebr. 2. 3. ita & *melioribus promissis firmata est*, Hebræor. 8. 6. nimirum regni coelestis.

Videamus nunc quid sit quod Christus dicit se venisse νόμον πληρῶσαι *adimplere Legem*. Legis scopus erat homines quam optimos efficere, quales fiunt Dei reverentiâ & caritate mutuâ hominum inter se. Hæc duo maxima legis præcepta vocat Christus Matt. 22. 37, 38, 39, imo ait *hinc pendere Legem totam & Prophetas*, 40. Paulus *diligendo hominem alterum Legem* ait πληρῶσαι *impleri*, Rom. 13. 8. Gal. 5. 14. Et Jacobus 2. 8. *legem Regiam* ait πληρῶσαι *perfici* eadem dilectione, addens κατὰ τὴν γραφὴν *secundum Scripturam*, veteris Federis libros intelligens. Sed quod lege monstrabatur quidem, legis tamen tempore à paucis in ipso etiam Israelitico populo præstabatur, id ut omnes in se credentes præstare possent, Christus effecit, idque non vi legis (quæ malos coercerebat magis quam faciebat bonos,) sed peculiaribus Dei præfidiis, remissionem promittens antecedentium peccatorum omnium, certam faciens fidem beatæ immortalitatis, & large effundens spiritus sui copiam. Apparet igitur quomodo Christus id quod in lege erat præcipuum atque immutabile, non modo non everterit, sed & stabiliverit atque confirmaverit. Jus autem alterum quod constitutum diximus, partim ad cultum divinum, partim ad societatem civilem pertinet.

Aga-

Agamus primum de jure ad cultum divinum pertinente, quod Rituale aut Pontificium jus liceat vocare. Hoc igitur jus Christus neque exemplo neque doctrinâ oppugnavit. Nam dum in terris vitam vixit mortalem, & ipse præscriptis ritibus paruit & aliis Hebræis ut itidem facerent auctor fuit, ut videre est infra 8. 4. 26. 18. Quod vero postea id jus evanuit, factum est ex ipsius juris naturâ. Neque enim tale erat ut Deo per se placeret, sed populi ingenio temporibusque illis aptatum. Nam sacris illis cæremoniisque populum Israeliticum, nimis patientem ad superstitionis contagia, Deus ab aliis gentibus segregare voluit, & occupatum distingere ne ad falsorum numinum cultum deficeret. Quare cum venisset tempus tot vaticiniis prædictum, quo gentes aliæ cum piis Judæis in unius veri Dei cultum coalescerent, impletâ circumcisionis promissione, legis causâ cessante, æquum erat legem quoque Ritualem cessare. Data enim hæc lex erat usque dum veniret semen illud Abrahamo promissum, Gal. 3. 16. Et hoc ipsum non obscure indicaverant Prophetæ, novum fedus, sacrificiaque nulli loco adstricta, & animo peragenda prænuntiantes, & Prophetis consentiens Christus, cum diceret imminere tempus quo Deus coleretur non alibi minus quam Hierosolymis, in spiritu & veritate. Nihil igitur opus fuit legem antiquari quæ ad tempus constituta ipsâ temporis maturitate evanuit: sicut leges propriæ belli temporibus pace factâ sponte sua exolescunt. Tantum opus erat pacem hanc Judæorum & gentium promulgari: quod fecit Christus tum voce suâ, jam à discipulis discessurus, tum visis coelitus missis, tum palam spiritu miraculorum opifice dato non tantum Judæis, sed & alienigenis qui in ipsum crediderant. Nihil ergo à Christo factum est contra legem Ritualem,

lem, sicut nec contra leges ad belli tempora pertinentes facit, qui pacem sancit atque promulgat. Imo jus hoc quoque à Christo ἐπληρώθη impletum, primum quia & paruit ei & pareri præcepit, quamdiu jus illud valere juris auctor voluit: deinde quia homines perduxit ad puram piamque Dei venerationem, quod solum principaliter Deo fuisse propositum, sacrificiorum autem ritus ex occasione duntaxat institutos, Moses Maimonides ingenue fatetur, probatque sententiam suam his Jeremiæ verbis: *Non egi cum majoribus vestris neque præcepta ipsis dedi de holocaustis & victimis quo die eos ex Ægypto duxi, sed hoc est quod eis præcepi, ut voci meæ auscultarent, egoque essem eis Deus & ipsi essent mihi populus*, 7. 22, 23. quo ipso loco adversus Tryphonem idem probat Justinus Martyr. Ut autem ἐπλήρωσις impletio ista magis esset conspicua, voluit Deus optimus maximus singulas prope circumstantias Judaicorum rituum congruere rebus Christi. Atque adeo demonstratu facile est, ut inquit idem ille Martyr, πάντα τὰ ὑπὸ Μωσέως διατεχθέντα εἶναι τύπας καὶ σύμβολα καὶ καταγγελίας τῷ τῷ Χριστῷ γίνεσθαι μελλόντων, καὶ τῷ εἰς αὐτὸν πιστεύειν παροτρυνόμενων, καὶ τῷ ὡς αὐτῷ καὶ Χριστῷ ὁμοίως γίνεσθαι μελλόντων, omnia illa quæ à Mose constituta sunt esse figuras & signa & annuntiationes eorum quæ Christo, & eis, qui in ipsum credituri providebuntur, erant eventura, & quæ à Christo ipso erant faciendæ. Quare quod de vaticiniis dicit Christus, oportuisse ea in se ἐπληρωθῆναι adimpleri, idem ad cæremónias etiam suo modo referri potest. Sed ejus rei accuratius tractandæ materiam præbebit epistola ad Hebræos.

Restant instituta ad societatem civilem pertinentia. In his autem exigit ubique gentium ipsa rei publicæ necessitas ut multa quæ per se non probantur legum auctoribus, permittantur tamen ne majo-

ribus malis detur occasio, aut etiam ne vilescant sine moribus leges. Quamobrem Cicero sententiam vult dici *ut in face Romuli*, non *ut in Platonis Politia*. Sed & ipse Plato cum finxisset quandam ex suo ingenio rempublicam, nullo ad homines respectu, aliam deinde descripsit in legibus quam vocat *ἐξ ἁπλοῦς* *ex suppositione*. Alius quidam interrogatus, εἰ οὖν καλλίστους ἔητο τοῖς πλείοις νόμους; *An optimas leges civibus suis præscripsisset?* respondit, & οὖν καθεύπει καλλίστους, ἀλλ' ὡν ἐδύνατο οὖν καλλίστους, *non optimas simpliciter, sed optimas ex iis quas potuisset*. Talibus ergo institutis, quæ legum auctori expressit necessitas, si quis non utitur, aut alios etiam tam bonos reddit, ut uti eis nolint, nihil profecto committit aut contra sententiam: imo vero censendus est id facere quod legis auctori maxime placet. Nam, ut ab Aristotele verissime scriptum est, omnibus legum auctoribus propositum est cives bonos efficere. Cætera vero instituta quæ ad veram virtutem videri poterant ἀντιθέτα media, Christus nusquam oppugnavit: imo ipse eis paruit, & discipulos docuit cujusque reipublicæ legibus, quantumlibet humanis, obedire. Bene de Christianis scriptor ad Diognetum: *περὶ ἵνα τοῖς ὡς ἐκ νόμων νόμοις καὶ τοῖς ἰδίους βίοις νικῶσι οὖν νόμους, obediunt legibus constitutis, & vitâ suâ superant leges*. Quod si humanis ejus generis legibus parere jussi sunt Christiani, multo magis iis quæ Deum habebant auctorem. Attamen hoc etiam jus emortuum est, cum in poenam Judæorum contumaciæ, extinctum est quicquid reipublicæ restabat: quia sublato eo quod principale est, necesse est etiam accessiones corrui. Quare ne hanc quidem juris partem Christus oppugnavit: imo cum omnia ejus generis instituta tendant ad alendam civium inter se concordiam, ipse ad veram pacem hominum animos flectendo, propositum istius etiam partis implevit.

Sermonem Domini. Matt. 5. 115

Videmus igitur optime consentire Apostolos & secum & inter se & cum Christo. Nam illa quæ in lege sunt, ut Justinus loquitur φύσις καλὰ καὶ εὐσεβὴς ἔσθαι *naturâ honesta, pia ac justa, naturalia legis*, ut loquitur Irenæus libro 4. capite 27. perfecit Christus, explicans ea clarius quam ante unquam explicata fuerant, & præceptis quibusdam exactioribus muniens, & in eorum obsequium animos redigens, promissorum magnitudine & certitudine, spiritûsque sui ob signatione. Atque hic est νόμος ille τέλει, *lex illa perfecta*, ut eum appellat Jacobus 1. 25. Ritus autem implevit & consummavit Christus, id exhibendo cujus causâ ritus erant reperti, quodque ritus ipsi figurabant. Delevit autem eisdem eo ipso implemento ac consummatione, non tollendo legis vinculum, sed causam subtrahendo propter quam lex ea nata erat, & cui morienti ex primævo decreto erat commoritura. Νόμος πνευματικὸς *Lex spiritualis* dicitur ob scopum illum in quem dirigitur. Dicitur & σαρκικὸς *carnalis* ob ritus in se spectatos, qui corpus à poenâ defendunt, cæterum spiritum hominis non perficiunt Hebr. 7. 11. 9. 9.

Ἡ δὲ προφητεία· *aut Prophetas*:] Spectantur hic *Prophetae* non tantum ut futurorum præfagi, verum etiam ut Legis interpretes & quotidiani commemoratores. Quo sensu à præcepto dilectionis pendere dicuntur *Lex & Prophetæ* Matt. 22. 40.

18. Ἀμήν, *Amen*] Vox hæc Hebræa, quæ modo in exordio, modo in clausulâ sermonis ponitur, diversas significationes habet, quæ unâ voce Latinâ reddi nequeunt. Nam si λόγος sit διποφαντικὸς, ἐν ᾧ τὸ ἀληθεύειν ἔστι ψεύδεσθαι ἰσχυρὰ *sermo fit enuntiativus, in quo verum aut falsum dicitur*, ut Aristot. loquitur, idem valet quod Græcum ἀληθῶς *vere*: atque ita vocem Hebræam reddi tum à Septuaginta. Senibus, tum à

Lucâ, viri doctissimi pridem annotârunt. At precandi optandive verbis adjunctum eam vim habet quam apud Latinos aut *quæso* aut *utinam*; quo sensu à Septuaginta recte redditur *ἵνατο fiat*. Utramque autem significationem complectitur vox Græca *ναί*, ut quæ modo asseverat, modo desiderii vehementiam exprimit. Quare accurate Lucas *Ἀμήν* voce *Ναί* transtulit; Paulus autem & Johannes *ναί* & *ἀμήν* conjunctum posuerunt, ut altera vox ab alterâ lucem acciperet. Vox autem hæc Hebræa, ut valde efficax, etiam in Græcâ linguâ ab Hellenistis Judæis servata est: quos secuti Christiani, non in libris duntaxat sed in usu quoque populari eam retinuerunt, ut videre est 1 Cor. 14. 16.

Ἔως ἂν παρέλθῃ ὁ ἔρανος, donec transeat] *Παρόχθονα* quidem *interire* hic significat, ut & apud Petrum 2 Epist. 3. 10. Neque tamen hic respici tempus *ἡ πυρώσεως* incendii universalis, ut in Petri Epistolâ; sed dictum esse *παροιμιώδες* proverbiale, quasi Latine dicas, *usque dum cælum ruat*, Lucas nos docet, apud quem hæc sententia hunc in modum effertur: *Facilius sit cælum & terram perire quam ullum Legis apicem collabi*. In quo loquendi genere non Dei potentia sed naturalis ordo respicitur. At secundum naturam videtur hoc esse *τῶν ἀδυνάτων* inter impossibilia, ut cælum aut terra pereat, quorum utrumque Hesiodus dixit Deorum immortalium

— *Ἔδω ἀσφαλὲς αἰεὶ.*

— *Solidissima sedes.*

Similia apud Græcos & Latinos passim reperire est, *Dum terra stabit, Dum astra current*, aut in hunc modum,

Desinet esse prius contrarius ignibus humor.

Atque id ipsum clarius conspiceretur infra 24. 35. Marci 13. 31. Lucæ 21. 33. ubi ita loquitur Christus de

Sermonem Domini. Matt. 5. 117

de suis prædictionibus agens, ο οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι, *Cælum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt.* Nam postrema vox, quæ est modi potentialis, ostendit sensum esse, prius fieri posse ut cælum ac terra pereant quam ut prædicta non impleantur. Quod autem prior vox istis locis posita est ὁρματικῶς in indicativo, id ex Hebraismo venit. Sic Esaia 54. 10. כִּי הַהָרִים יִמְשֻׁוּ וְהַגְּבָעוֹת חֲמוּטֵינֶהּ וְחִסְרֵי מַאֲתָרָהּ לֹא יִמְשֻׁוּ וְיָמוּשׁוּ שְׁלֹמִי לֵאמֹר חֲמוּטֵי הָרִים. Ad verbum, nam montes movebunt se & colles nutabunt, & misericordia mea non recedet, & fedus pacis meæ non movebit se: id est, prius montes se moverent & colles nutarent quam hoc fieret. Simillimum loquendi genus Psal. 72. 7. עַד בְּרִי יָרֵחַ donec auferatur Luna, Græce ἕως ἧς ἀναιρεθῇ (male vulgo legitur ἀνταναιρεθῇ) ἡ σελήνη. Adde quod est Jerem. 18. 8. & 10. 33. 20, 21.

Ἰσὼτα ἐν ἡ μίᾳ κεφαλαία, *Iota unum aut apex unus*] Certum quidem est & hoc esse παροιμιῶδες proverbiale, qualia sunt pleraque in Domini nostri sermonibus de medio usu sumpta. Atque necesse est id adagium ex scribendi ratione quæ tum vigeat originem duxisse: unde sequitur jam tum in linguâ Hebraicâ Iod literam minus spatium occupasse quam literas cæteras: ac proinde eos characteres quos fidei præferunt, jam Christi tempore usurpari desisse, & in usu fuisse quas habemus Assyriacas, ab Esdræ, ut creditur, temporibus scribi Hebræis coeptas.

Κεφαλαίος autem nomen ad puncta vocalia à quibusdam trahitur, sed idem est quod *apex* Latine. *Apices literarum* ipsos literarum ductus aut partes dixit Gellius, & hinc nata translatio, *de juris apicibus disputare.* Etiam Aristides de Græcorum legibus ajens dixit νόμος κεφαλαίων legis apicem. In glossis veteribus, *Apex, κεφαλαία, γράμματος ἀκρον.* Sed & apud Plutarchum, Dionem,

Dionem, Chrysoſtomum, Philonem Judæum, Clementem Alexandrinum, & in Pſeudofibyllinis exſtat vox κεράια eo ſenſu. Apice literam Reſch à Daleth differre dixit Hieronymus. Eundemque, ni fallor, ſenſum recipit كرايا quod hic poſuit Arabs. Libros veteres etiam poſt Eſdram ſine punctis vocalibus ſcribi ſolitos, adeo perſpicuis argumentis à viris harum rerum doctiſſimis demonſtratum eſt, ut id amplius inficiari non niſi pertinacium ſit.

Οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται. *Non præteribit à Lege, donec omnia fiant.*] Παρέρχεσθαι eſt *irritum fieri*, ut infra 24. 34. quare ἕως donec hic vim habet adverſativam: Non peribunt, inquit, quin imo penitus implebuntur. Quod quomodo ad cæremonias etiam pertineat, ſupra diximus. Sed de induſtriâ eam rem Chriſtus obſcurius tractat, ne teneriores animos offenderet. Nam hoc vel præcipue, ut prudenter ab Origene eſt annotatum libro contra Celſum ſecundo, inter illa erat quæ ipſi Apoſtoli ferre nondum poterant, & quamobrem venire debebat Spiritus qui eos *duceret in omnem veritatem*, Johan. 16. 13.

19. Τῶν ἐντολῶν τῶν, *de mandatis iſtis*] Hieronymus ad verba Legis refert; melius alii veterum ad mandata Regni cœlorum, quæ ſunt τὸ πλῆρωμα τοῦ νόμου *implementum Legis*. Ideo non dicit Chriſtus ἐκείνων illis ſed τῶν *his*, reſpiciens tum ad præcedentia, in quibus ſub beatitudinis deſcriptione compendium quoddam eorum mandatorum erat traditum, tum ad ſequentia, quæ fuſiorem eorum explicationem continent. Eſt autem talis Chriſti argumentatio, ſi Legem rumpere nulli licet, multo minus impune feret qui ea ruperit quibus præparandis Lex ancillatur. Vide Heb. 2. 2. Sua autem eſſe talia oſtendit in ſequentibus, λέγω γὰρ ὑμῖν *dico enim vobis*, & deinceps.

Sermonem Domini. Matt. 5. 119

τῶν ἐλαχίστων, *minimis*] Subauditur καὶ *vel*. Sensus enim est, si quis vel id contemserit quod minimum est in his præceptionibus. Ita infra 25. 40. ἐνὶ τῶν τῶν ἀδελφῶν μὲν τῶν ἐλαχίστων *ex his fratribus meis minimis*, valet καὶ ἐλαχίστων *vel minimis*. Discant hinc Christiani, nullum esse in his Christi sermonibus præceptum tam leve quod sine salutis detrimento liceat adspernari.

καὶ διδάξῃ ἄτω, & *docuerit sic*] Hoc est διδάξῃ λύειν *docuerit solvere*. Positum est autem & ὅ pro ἢ *vel*. Nam conjunctionem sæpe pro disjunctione accipi & Grammatici & Jurisconsulti notant. Sensus est, qui contra fecerit quive contra facere docuerit, minimi erit pretii. Clarum hoc faciunt quæ sequuntur verba his verbis directe opposita.

ἐλαχίστος καλεῖσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν ὀρατῶν *minimus vocabitur in Regno cælorum*:] De verbo καλεῖσθαι *vocari* diximus supra: illud autem ἐν *in* hic positum arbitror ad temporis designationem. Plane ut apud Lucam 14. 14. ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων *in resurrectione iustorum*. Nam & alio loco idem Lucas quod dixerat ἐν τῇ βασιλείᾳ & Θεῷ *in Regno Dei* 22. 16. mox exponit ἕως ὅτε ἡ βασιλεία & Θεῷ ἔλθῃ *donec Regnum Dei veniat*, 18. Neque de Ecclesiâ hæc interpretanda iudico, sed de summâ illâ patefactione Divinæ majestatis in fine temporum, propter id quod sequitur, *non intrabitis in Regno cælorum*. Scriptor Respon-
sionum ad Orthodoxos, βασιλείαν Θεῷ οἶδεν ἡ θεία γραφὴ λέγειν ὅτι ἀνάστασις ἀπολῶς, ἀλλὰ πρὶν μὲν πρὶν ἀνάστασις καταπαύσει, ἐν ᾗ γίνεται καταπαύειν τε & δοξαζομένων ἡ ἀνάστασις *Regnum Dei solet Scriptura dicere non nude ipsam resurrectionem, sed restitutionem eam quæ est post resurrectionem in quâ fiet discrimen eorum qui punientur, & qui honorabuntur*. Sensus ergo hujus loci est, eum qui contra fecerit docueritve minimi habitum

iri, tunc cum Regni coelestis consummatio advenit.

ὅς δ' ἂν ποιῇ καὶ διδάξῃ, *qui autem fecerit & docuerit*] Quamquam hæc præcipue Apostolos spectant, non ita tamen ad eos adstringenda sunt ut alii excludantur. Nam Christianorum omnium est non modo exemplo præire aliis, sed & alios verbis commonefacere, Romanorum 15. 14. Coloss. 1. 28. ubi hæc ipsa vox διδάσκειν docere reperitur.

20. Εὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεον, *nisi abundaverit justitia vestra plus*] δικαιοσύνης voce obedientiam significari supra diximus. Illud autem περισσεύσῃ πλεον Latine uno verbovertere possis *superaverit*.

Τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, *quam Scribarum & Phariseorum*] Legisperitos Christus nominat ut Judæorum eruditissimos; Phariseos ut peculiaris sanctionis famâ nobiles, & quorum secta erat in Judaismo ἀκριβεστάτη accuratissima, Actor. 26. 5. Hinc autem intelligi datur quam necessaria esset novæ hujus doctrinæ promulgatio, cum qui sapientissimi ac religiosissimi inter Judæos habebantur, tum à sapientiâ tum à religione tam longe aberrarent, ipsique filii Levi aliorum purgatores purgandi essent, Malach. 3. 3.

Multum autem ad horum verborum & eorum quæ sequuntur intellectum refert, recte noscere quale fuerit de obedientiâ præstandâ Deo dogma Legisprudentium & Phariseorum. A quo autem potius hoc discemus quam à Paulo Apostolo, qui & doctrinam Judaicam à summo Legisperito Gamaliele hauserat, & Pharisaicæ sectæ nomen dederat? Is igitur eo tempore vixisse se ait *inculpatum, quod justitiam attinebat eam quæ est in lege*, Galat. 3. 16. Ubi legis nomen palam est ita usurpari quomodo retulimus à Senecâ dictum, *exiguum esse quiddam ad legem bonum esse*. Quare & legem hanc

Sermonem Domini. Matt. 5. 121

idem Apostolus passim discriminis causâ *legem factorum* vocat, eam nimirum legem indicans quam in cognoscendis causis Hebræi Judices sequi tenebantur: qui neque animum poterant introspicere, neque vero ad punienda omnia secus facta, sed ea duntaxat quæ societatem civilem præcipue læderent, potestatem acceperant. Quo sensu & Clemens Alexandrinus cordis delictum vocat ἀμαρτίαν νόμου οὐκ ἐκ τῆς φύσεως peccatum quod legi non subjacet. Sed paganos tali quâdam innocentia contentos vixisse mirum est, quos cum Christianis comparans Tertullianus ita loquitur: *Nos ergo soli innocentes? quid mirum, si necesse est. Enimvero necesse est: innocentiam à Deo edocti & perfecte eam novimus ut à perfecto Magistro revelatam, & fideliter custodimus ut ab incontemibili dispectore mandatam. Vobis autem humana æstimatio innocentiam tradidit, humana item dominatio imperavit: unde nec plena nec adeo timendæ estis disciplina ad innocentia veritatem.* At de Judæis minus id videtur credibile, ut qui scirent Legem latam à Deo mentium inspectore, qui & ex animo se diligi vellet, & pravas cupiditates interdiceret. Sed nimirum ita res fuit, quia talibus præceptis poena nulla diserte erat apposita, ideo eam interpretabantur in consilii magis partem quam in Legis necessitatem, aut certe partim quotidianis victimis, partim annuo sacro piaculari, ita putabant eas labes expurgari ut nulla earum memoria apud Deum restaret. Verum esse quod dico, docet nos idem ille Paulus, qui se attentâ demum Legis consideratione didicisse ait, pravas cupiditates in peccati esse censu, cum alioqui idipsum fuisset ignoraturus, Pharisaicis nimirum præjudiciis impeditus, Romanor. 7. 7. Hinc est quod Tryphon Judæus adversus Justinum disputans, ait tam magna tamque admiranda sibi videri τὰ ἐν

τῶ εὐαγγελίῳ ὡς ἀγγέλματα *praecepta quae sunt in Evangelio*, ut plane videantur à nemine posse praestari, interioris nimirum innocentiae mandata, & eorum quae pro parvis haberi solent vitiorum fugam intelligens. Sed nihil apertius dici potuit eo quod scriptum reliquit Hebraeorum doctissimus David Kimchi, qui verba ista Psalmi 66. 18. *Iniquitatem si vidissem in corde meo, non exaudivisset Dominus*, plane contra Scriptoris sententiam ita interpretatur, *Etiam si viderim iniquitatem in corde meo, quam vel paratus essem in actum perducere, utut illa sit coram Deo, ac si eam labiis protulissem, tamen non audiet eam Dominus, quasi dicat non ducet mihi eam sceleri: cogitationem enim pravam Deus non habet vice facti, nisi concepta fuerit in Dei fidem atque religionem*. En quam manifeste omnia animi decreta, etiam quae quominus implerentur penes hominem non stetit, exceptâ solâ defectione à Judaismo, ait à Deo non imputari, neque pro peccatis duci. Et hanc ipsam sententiam à multis Hebraeis probatam notat ad Decalogum Abenesdra. Quin & Josephus in Pharisaismo, ut ipse fatetur, accurate institutus Polybium nobilissimum historiarum Scriptorem reprehendit, quod mortem Antiochi adscribat cogitato quidem sed non perpetrato sacrilegio, subjiciens, τὸ γὰρ μηκέτι ποιῆσαι τὸ ἔργον βεβλῶσάμενον ὅτι καὶ πτωχείας ἄξιον *nam cum nondum actu impleisset id quod destinaverat, non erat ea res poenâ digna*.

Hæc igitur est illa innocentia Pharisaica, quam Christus contra receptam tunc sententiam apud Deum non sufficere pronuntiat. Clemens Alexandrinus Pharisaicam & Christianam justitiam hoc modo explicat, Εὐὴν μὴ πλεονάζειν ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεονεῖ τῶν γραμματέων καὶ φαρισαίων, τῶν κατὰ ἀποχρῆμα κακῶν δικαιομεθῶν, οὐκ τῶ μὲν τὸ ἐν τέτοις τελειώσεως καὶ τῶ τὸ πλησθῆναι ἀγαπᾶν ἢ εὐεργετῆν διδάσκει, ὅτι ἴσοι εἰσὶ βασιλεῖς. *Nisi*

Sermonem Domini. Matt. 5. 123

abundaverit vestra iustitia plusquam Scribarum & Phariseorum, qui iustitiam ponunt in mali abstinentiâ, nempe ut præter talium implementum etiam proximum amare eique benefacere noritis, non eritis Regales. Quod eodem ferme recidit. Nam lex dilectionis, quanquam factis impletur, tamen non venit ex certo præscripto, sed ex ubere animi bonitate. Sapientissimo autem consilio Christus veræ sanctimonix præcepta suis instillaturus primum amovet dogmata quæ ejus necessitatem conspici vetabant. Nam, ut recte ait Seneca, præmitti debent præceptis decreta quædam, ut illis decretis præcepta velut infixæ penitus animo hæreant.

Οὐ μὴ εἰσέλθῃτε εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, non intrabitis in Regnum cælorum] βασιλεία τῶν θεῶν Regnum cælorum, ut jam diximus, diversas notiones habet. Hic tamen non de doctrinâ aut cœtu piorum, sed de præmiis æternis has voces accipi æquissimum est: Primum, quia ferme ubicunque in his libris invenitur Regnum cæleste junctum intrandi verbo, gloria illa cœlestis intelligitur, Matt. 7. 21. 18. 3. 19. 23, 24. Marci 10. 23, 24. Lucæ 18. 24, 25. Joh. 3. 5. Act. 14. 22. In quibus locis, ut in hoc nostro, tacita est allusio ad comminationes illas in Lege, non intrabitis in Terram, Numerorum 14. 30. Psalmo 95. 11. Deinde quia in ipsius sermonis continuatione Christus τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ Regnum Dei opposuit Gehennæ, ut palam videre est apud Marcum 9. 47. Hieronymus adversus Pelagium, qui dixerat Regnum cælorum in Veteri Testamento repromitti, perspicuum esse inquit Regnum cælorum primum in Evangelio prædicari. Cui convenit illud Chrysostomi, Legens Legem, legens Prophetas, legens Psalterium, nunquam Regnum cælorum audiavi nisi in Evangelio. Quibus consentit Augustinus: Denique quod non temere dixerim, nescio utrum

quisquam in illis libris inveniet nomen Regni cælorum, quod tam crebro nominat Dominus. Et hoc quidem dictum sit quod vocem ipsam attinet.

De re vero ipsâ agens adversus Pelagium Augustinus in libro de gestis Synodi Palæstinæ, distinguit nomen *Veteris Testamenti*: nam eo intelligi ait aut pactum illud quod in monte Sinai factum est, aut omnia quæ in Mose & Prophetis continentur. Pactum in Sinai monte factum, quod & sæpe *Legem* vocant, promissa dicit habuisse terrena, & quidem terrena tantum: quod sæpe probat verbis Pauli ad Galatas 3. 12. *qui fecerit ea* (scilicet opera Legis) *vivet in eis*, id est habebit præmium ne istâ morte moriatur, ne lapidationem, gladium vel aliquid huiusmodi patiatur. Nihilominus fatetur & Augustinus & Christiani Scriptores alii, etiam Legis tempore non defuisse qui majora terrenis bonis sperarent. Sed hoc haustum ajunt non ex Lege sed ex Patribus, quibus Deus multis indiciiis spem majoris boni fecerat: in quo indiciorum genere non minimum est & illud, quod multi eximie boni terrestres felicitatis expertes vixerunt, quod argumentum late prosequitur Scriptor ad Hebræos cap. 11. Addunt iidem Scriptores terrena illa promissa data Legi operum, signa fuisse eorum bonorum quæ Legem spiritûs sequebantur; sed hoc intellectum à paucis: qui scilicet quanquam Veteris Testamenti tempore vixerunt, ad gratiam tamen pertinebant eam quæ Novi Testamenti temporibus revelata est. Philo in historiâ Legationis suæ, ἡ αὐτῆς ἐντεταλμένης, ἡ δ' ἐντολῆς τοῖς ἱεροῖς χεῖμασιν; ἐλπίδων εἰσι πλήρεις οἱ ὄντως εὐχνοῦντες, καὶ οἱ νόμοι τοῖς ἐντολῶν χάριν μὴ χεῖλεσιν ἀκροῖς ἐλπίδας ἀγαθῶν δημιουργῶσιν, an non educatus exercitatusque es in sacris literis? Pleni sunt spei illi qui vere sunt generosi: ipsæque Leges iis qui non summis tantum labiis eas delibant,

bant, spes optimas efficiunt. Josephus Albo Judæus hâc de re disputans ait, Diserte quidem in Mosis Lege non promitti spirituales felicitatem, sed signis tamen quibusdam & involucris eam indicari: idque factum, quia Lex non tantum data est doctis & sapientibus, sed universo populo, in quo rudes perspicacioribus erant permixti: quare in communi promulgatione ea poni debuisse, quæ ab omnibus percipi omniumque animos movere possent; esse autem ejusmodi αἰσθητὰ sensibus obnoxia, cum τὰ νοητὰ quæ intelliguntur, apud sapientes tantum valeant, vulgi autem judicio ne credibilia quidem videantur. Hâc, inquit, de causâ Lex res corporales atque conspicuas & in vulgi notitiam cadentes explanate proposuit, ea vero quæ solo intellectu capiuntur sub signorum involucris. Hæc ille acerrimi judicii Judæus. Nimirum id quod mente solâ percipitur tale est quale dixit Xenophanes,

οὐκ ἔστιν πελάσασθ' ἐδ' ὁφθαλμοῖσιν ἐφικτὸν

ἡμῖν, ἢ χερσὶ λαβεῖν· ἢ περ τι μέγιστη

Παῖδες ἀνθρώποισιν ἀμαχίτης εἰς Φρένα πίπλει.

Res ad eas non est accedere, sed neque nostris

Usurpare oculis manibusve prehendere fas est,

Ducit ad humanas via quæ certissima mentes.

Talia autem esse bona vitæ alterius aperte pronunciat Paulus 1 Cor. 2. 9. Non mirandum igitur, si populo crasso, &, quod ex omni historiâ apparet, valde σαρκικῶ carnali Deus non aperte proposuit ea quæ captum illorum excederent; sed ipsorum ingenio se accommodans rerum adspectabilium commodis atque incommodis imminuere voluit adultam peccandi consuetudinem. Sicut nimirum parentes primæ ætatis liberos non alliciunt spe hæreditatis, quam non intelligunt, sed partim verberum metu à delinquendo absterrent, partim, ut ait ille,

— pueris

— pueris dant crustula blandi

Doctores, elementa velint ut discere prima.

Neque tamen per hæc rudimenta exercitis via erat adempta profectus melioris. Aderant quippe Prophetæ qui oblecta evolverent, & singulis tantum aperirent quantum captus ipforum & utilitatis ratio ferebat. In publicis autem concionibus Prophetæ ac sapientes ita loquebantur, ut nec in contemptum adducerent arcana sanctioris disciplinæ, & tamen auditorem attentum ad investigandi sollicitudinem excitarent. Bene Justinus, οἱ περὶ τῆς ὁρθολογίας ἐκ τῶν ἀπεκάλυψαν, ὡς μὴ ῥαδίως τὰ πλεῖστα ὑπὸ πάντων νοηθῆναι, κρύπτοντες τὴν ἐν αὐτοῖς ἀλήθειαν, ὡς καὶ πυνέται οὗτοι ζητῶντες εὐρεῖν καὶ μαθεῖν, *Quæ dixere & fecere Prophetæ ea comparationibus & figuris involverunt, ut non facile pleraque ab omnibus intelligerentur: ideo vero absconderunt veritatem, ut laborandum haberent qui illam invenire ac discere cuperent.* Quem sequitur Origenes contra Celsum 7. οἱ μὲν ἔν περὶ τῆς οὐκ αὐτὸθεν νοηθῆναι τοῖς ἀκέραις χεῖρμα καὶ συμβαλλόμενα τῇ τῇ ἡθῶν ἐπανορθώσει χωρὶς πίστεως ὁπικρυφείας κατὰ τὸ βέλημα & θεῶν εἰρήκασιν· ὅσα ἡ μυστικώτερα καὶ ἐμπικύπερα, καὶ ἐχόμενα θεωρίας τῇ ὑπὲρ τὴν πάνδημον ἀνθρώπων δι' αἰνιγμάτων καὶ ἀλληγορῶν καὶ τῇ καλεσμένων σκοτεινῶν λόγων ἐκ τῶν ὀνομαζομένων ὁρθολογῶν ἢ παροιμιῶν ἀπεφάναντι, ἵνα οἱ μὴ Φυγοπονῶντες, ἀλλὰ πάντα πόνον ὑπὲρ ἀρετῆς καὶ ἀληθείας ἀναδεχόμενοι, ἐξετάσαντες εὐρωσι, καὶ εὐράντες, ὡς λόγῳ αἰρεῖ, οἰκονομήσωσιν, *Prophetæ ea quæ facile percipi poterant esse audientibus utilia, & ad mores sanandos conducentia, sine ullis involucris secundum voluntatem Dei dixere; quæ vero magis erant mystica atque recondita, & considerationem requirentia supra quam fert vulgaris auditus, hæc per scirpos & locutiones aliud sonantes, per sermones qui dicuntur obscuri, per ea quæ parabole & adagia nominantur, extulerunt: ita ut qui segnes non essent,*

essent, sed laborem quemvis veri piique causâ susciperent, querendo invenirent, & inventis ut ratio poscit, uterentur. Atque hinc natum arbitror discrimen antiquitatis inter Judæos celebratum, ut ex Josepho, Philone, aliisque apparet, scriptæ Legis & legis vocalis, *לֶךְ שְׁעַל פִּי* *lex quæ per os*, quam & *קבלה* *traditionem*, hoc est *מסורת* vocant: utramque dicentes à Mose profectam: quod ea quæ Lege scriptâ occultius continebantur, studiosis indagatoribus enodaret accurata interpretatio.

Et hæc quidem docendi ratio apud populum crassior, limatior apud *ἐὺν ἀρετὴν* *avatus* eos qui multum profecerant, obtinuisse videtur ad ea tempora quæ Babylonicum exilium sunt secuta. Tum vero gravi periculo imminente, ne populus solitus ea tantum audire quæ in sensum caderent, ablato splendore Judaici imperii, gemens sub externo dominatu, damni, cruciatûs, mortis denique metu sollicitus deficeret à Judaismo, primus omnium Daniel *resurgendi* verbo usus est, ambiguo quidem, sed in quo magnum aliquid latere crederetur. Daniele secutus Ezechiel. Ad quod respiciens Scriptor Paræneseos ad Græcos, inter opera Justini, quæ de Judicio post hanc vitam habet Plato, ait è Prophetis hausta. Hinc incipiunt Sapientes, quos *חכמים* vocant, qui humanitus non Divinitus eruditi, Prophetis, sed impari auctoritate, successerunt. Hi quoque necessarium judicaverunt ex Danielis verbis sublimius intellectis populum adversus tentamenta præmunire. Quod fieri satis non poterat, nisi palam Dei causâ morientibus propositâ spe vitæ melioris. Itaque ea tum doctrina velut è latebris educta & certis vocibus obsignata est. Hinc illud Taciti de Judæis, *Animas prælio aut suppliciiis peremtorum æternas putant. Hinc moriendi contemtus*. Numenius quoque libro primo de Bono, inter

inter nationes Platoni de animorum immortalitate consentientes posuit Brachmanas, Judæos, Ægyptios. Neque vero animarum tantum immortalitatem, sed & resurrectionem, id est, quandam corporis recuperationem, palam traditam creditamque, tum ex Scriptoris ad Hebræos capite 11. tum ex Act. 23. 8. manifestissime apparet. Quibus addendi loci illustres duo ex historiâ Maccabaicâ lib. 2. cap. 7. quorum prior sic habet, ὁ δ' ἄρχισμ βασιλεὺς ἀποθανόντας ἡμᾶς ὑπὲρ τῶν αὐτῶν νόμων εἰς αἰώνιον ἀναβίωσιν ζωῆς ἡμᾶς ἀναστήσῃ, *Rex Mundi defunctos nos pro suis legibus in æterna vitæ resurrectione suscitabit*: alter vero ita, οἱ μὲν γὰρ νῦν ἡμέτεροι ἀδελφοὶ βραχυῶν ὑπενέγκαντες ποτὶ, αἰετὰς ζωῆς ὑπὸ ἀλγέθελω θεῷ πεπρωκάσθω, *Fratres nostri modico nunc labore sustentato, sub testamento vitæ æternæ effecti sunt*. Statum piarum animarum post mortem, ab horto illo in quo Adam initio constitutus fuerit עֵדֶן Hebraice, Græce παράδεισον *Paradisum* appellârunt, ut apud Philonem etiam & Iosephum videre est: At statum post resurrectionem excellentiori vocabulo dixerunt Hebraice מַלְכוּת אֱלֹהִים *Regnum Dei* aut מַלְכוּת הַשָּׁמַיִם *Regnum cælorum*, Græce βασιλεία δ' θεῶν aut βασιλείαν τῶν ἐξουσιῶν quo pertinet inter cætera locus ille Sirachidæ, Δίκαιοι δ' εἰς τὸ αἰῶνα ζῶσι, καὶ ἐν Κυρίῳ ὁ μισθὸς αὐτῶν, καὶ ἡ φρόντισις αὐτῶν ἐν τῷ Κυρίῳ, ἀλλὰ τὰς λήσαντες τὸ βασίλειον τῆς εὐπρεπείας ἐν τῷ ἀδείῳ καὶ καλλῶς ἐκ χειρὸς Κυρίου, *Iusti autem in seculum vivunt, & in Domino merces eorum, & cogitatio ipsorum apud Altissimum*: idcirco accipient *Regnum decoris & diadema speciei de manu Domini*. Hoc dogmate animati Maccabaicis temporibus plurimi præ Legis studio exquisitissimas mortes pertulerunt, ut illorum temporum Annales nos docent, & à Scriptore ad Hebræos sapienter annotatum est. Et Chaldæus Paraphrastes ad Genesin, qui ante Christum fuisse creditur, Iudicii post

post hanc vitam, tum alibi tum in Abelis historiâ apertam facit mentionem. Quæ cum ita sint, haud immerito quæritur, quo igitur sensu Christus *vitam atque immortalitatem per Evangelium in lucem produxisse* dicatur, 2 Tim. 1. 10. Nimirum, sicut inter Græcos Philosophos immortalitatem animorum alii asserabant, alii negabant, Socrates vero id tanquam in medio relinquebat, quem secutus videtur Aristoteles multum hic hæsitans, ut & Latinorum Cicero & Seneca: ita apud Judæos *δόγμα placitum* tanti ad pietatem momenti erat *τὴν ἀμφισβητημένην inter controversa*. Aiebant Pharisei, sed negabant Sadducei, quippe nihil recipientes nisi quod totidem verbis in Mose expressum invenirent. Phariseis contra ferme nihil habentibus quo probarent quod contenderent præter Traditionis auctoritatem, inter diversæ Scholæ certamina fluctuabant multorum animi. De impiorum exitu res erat plane incerta, ut & nunc est apud Judæos: Nam alii resurrecturos credebant, contradicentibus aut distinguentibus aliis. Christus his tam controversis atque caliginosis attulit definitionis suæ lucem, & poenas impiorum & piorum præmia non tantum diuturna, ut multi putaverant, sed & æterna, & quidem non qualiacunque, sed quæ in Angelorum consortio & Dei ipsius conspicuâ ac singulari præsentia consisterent, ut rem certam minimeque dubiam, publice omnibus annuntians. Cui doctrinæ obfignandæ cum mortuos in vitam palam revocaverit, ipse se post mortem obitam vivum multis ostenderit, quosdam etiam per Apostolos vitæ reddi curaverit, nihil jam potuit ab æquis animis amplius ad fidem ei rei faciendam desiderari.

Ex his quæ diximus apparet verum quidem esse quod dixerant citati à nobis Scriptores, vocem *Regni Divini* aut *cælestis* hoc sensu à Mose & Prophetis

R

non

non usurpari, attamen non eam à Christo primitus repertam, sed desumptam ex sermone populari, unde & *Paradisi* & *Gehennæ* nomina accepit. His si jungamus ea quæ modo de Pharisaicâ Legis obedientiâ dicta à nobis sunt, jam clare apparebit fons ejus erroris qui hic & omni consequenti sermone à Christo tam diligenter refellitur. Innocentia enim illa factorum habebat suam δικαίωσιν *justificationem*, sed apud homines; & proderat ad temporalem felicitatem. At Regnum cœlorum à Deo spiritu, non isti corporali innocentia, sed spirituali justitiæ erat destinatum, cujus fons est fides vera quæ in animo sita est. Nam lex illa exterius spectata non poterat πλεῖν τὴν συνείδησιν *conscientiam perfectam facere*, Hebræor. 9. 9. sed proderat πρὸς τὴν ὁσπρὸς καθαρότητα *ad emundationem carnis*, ibid. 13. Ex hoc pernicioso errore illud etiam sequebatur, quod cum facta illa externa crederent non minus apud Deum quam apud homines sufficere, de serio expectandâ peccatorum remissione non erant solliciti, neque vero expurgandis animis, extirpandisque vitiis illis quæ inter homines dissimulari solent, operam navabant; neque Messîâ tali opus sibi putabant qui medicinam afferret ei parti quam ipsi ægrotare non sentiebant. Et hoc est quod multis locis Christus illis exprobrat, & Paulus ad Romanos Epistolâ, dilucide ostendens hoc esse illis exitiale, quod *Dei justitiæ*, quæ est spiritualis, *se non subicerent, quærentes stabilire suam* quandam, hoc est, humanam *justitiam*. Erant & alii errores Pharisaorum, ut quod hominum constitutiones Divinis mandatis æquarent, interdum præferrent etiam, quod sæpe ne exteriorem quidem illam innocentiam præstarent, intenti frigidis quibusdam cæremoniis, quibus etiam gravia delicta expiari posse considerent:

sed

Sermonem Domini. Matt. 5. 131

sed istos hoc loco Christus non attingit. Nam benigne illis largiens præstari ab ipsis eam innocentiam quæ poenas in Lege expressas effugeret, ostendit inde falso ab ipsis concipi spem adipiscendi Regni cœlestis. Aliam enim longe obedientiam ab iis requiri qui tantæ gloriæ essent candidati. Bene Clemens Alexandrinus, τῷ πλείω σὺν ἐν συμβολαῖς πολιτικαῖς, ἔδ' ἐν ἀπαγορευσὶ νόμος, ἀλλ' ἐξ ἰδιοπραγίας ἐστὶ πρὸς Θεὸν ἀγάπης ἡ δικαιοσύνη, *Homini perfecto justitia sita est non in Civilibus contractibus, aut in Lege interdictis, sed in sponte factis & Dei delectatione.* Hæc si quis diligenter consideraverit, facile animadvertet ea, quæ deinceps dicturus est Christus in hoc sermone, non relinquere consilii libertatem, sed intra certos fines imponere præcepti necessitatem, neque ad solos Apostolos & Episcopos, sed vero ad omnes eos qui Regni cœlestis participes fieri expectant pertinere.

MATT. Cap. 5. Vers. 21. — 26. Sect. IV.

21. **Η**Κύσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἐνοχος ἔσται τῇ κρίσει.

22. Εγὼ ἣ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἐκείνῃ, ἐνοχος ἔσται τῇ κρίσει· ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ Ρακά, ἐνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ Μωρέ, ἐνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν ἔξω πυρός.

23. Εὰν ὅν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἐκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ,

24. Ἀφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὑπάγε, πρῶτον διαλλάγηθαι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν προσέφερε τὸ δῶρόν σου.

25. Ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντίδικῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτε εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ· μήποτε σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλακὴν βληθῇς.

26. Ἀμὲν λέγω σοι, ἂν μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως ἂν δώδῃς τὸ ἔσχατον καθράντιν.

21. **A**Udistis quia dictum est antiquis: Non occides: qui autem occiderit, reus erit iudicio.

22. Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio. Qui autem dixerit fratri suo, Raca: reus erit concilio. Qui autem dixerit, Fatue: reus erit gehennæ ignis.

23. Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid adversum te:

24. Relinque ibi munus tuum ante altare, & vade prius reconciliari fratri tuo: & tunc veniens offeres munus tuum.

25. Esto consentiens adversario tuo cito dum es in viâ cum eo: ne forte tradat te adversarius iudici, & iudex tradat te ministro, & in carcerem mittaris.

26. Amen dico tibi, nequaquam exhibis illinc usque dum reddideris ultimum quadrantem.

Adnotationes ad Sectionem quartam.

21. **O**ΤΙ ἐρρήθη τοῖς ἀρχαίοις, quia dictum est antiquis] De horum quoque verborum sensu, qui non parum ad consequentium intelligentiam facit, variant Interpretes. Alii enim τοῖς ἀρχαίοις antiquis positum putant pro τῶν ἀρχαίων ab antiquis, alii pro τοῖς ἀρχαίοις ad antiquos: rursus ἀρχαίους antiquos alii referunt ad Mosis tempora, alii ad ætatem quæ Esdræ & Christi tempora intercessit. Ego pro comperto habeo dandi casu non eos qui verba fecerant, sed eos ad quos verba facta erant, indicari. Evidens enim est oppositio, *Dictum est antiquis; Ego autem dico vobis*: quare quomodo hoc vobis, ita & illud antiquis sumendum est. Ac passim videre est in his libris nomina ἀρχαίων πάλαιος casus dativi adjuncta verbis quæ dicendi habent notionem hoc sensu usurpari: nec Græcorum qui in hunc locum scripsere quisquam aliter est interpretatus. Superest videamus ad quæ tempora Antiquitas hæc sit referenda. Cur eorum accedam sententiæ qui ab ipso Mosis tempore hanc antiquitatem repetunt, has causas habeo. Primum quod vox illa ἀρχαῖος antiquus & plerumque apud Græcos longævam quandam vetustatem significat, & apud Novi Testamenti Scriptores eundem ferme usum habet. Nam excepto eo loco qui est Actorum 21. 16. alibi ad Prophetarum aut Mosis ætatem aut etiam ulterius refertur, ut videre est Lucæ 9. 8, 19. Act. 15. 7, 21. 2 Cor. 5. 17. 2 Petri 2. 5. Apocalyp. 12. 9. 20. 2. Deinde verba quæ recitat Christus, ea ipsa sunt quæ in Lege reperiuntur, interdum nullâ interpretatione adjectâ, ut infra 27, 31, 33, 38. Et quod hic adjicitur obnoxius erit iudicio, quodque infra additur commate 45. Hostem odio habebis, non esse extra Legis sententiam

tentiam infra explanabitur. Adde jam quod plerumque Apostoli comparationem instituunt inter eos qui Moſem doctorem ducemque habuerunt, & Chriſti ſectatores, & ita quidem ut his majorem multo quam illis lucem aſfulſiſſe teſtentur, 1 Cor. 10. Hebræor. 2. Quin & pactum hoc Novi Federis oſtendunt multis partibus præſtare ei pacto quod in monte Sinai promulgatum eſt, Galat. 4. 24. Heb. 8. 6. & deinceps. Quare videtur Chriſtus de jure Moſaico hic agere eo ſenſu quo de eo jure loquebantur Legis periti & Phariſæi, & quomodo id jus in judiciis forenſibus vigeat, ad quæ Chriſtum aludere ex commate proxime ſequenti manifeſtum eſt. Et vero credibile eſt etiam Moſis tempore multos de populo illo, ut erant *σαρκικοί* *carnales*, nec penetrâſſe in ea quæ ſub umbrâ latebant, nec multum attendiſſe ad ea mandata quæ contra facientibus nullum ſupplicium minabantur. Senſus ergo eſt, Majoribus quidem veſtris iſta dicta ſunt, quæ illi ut erant *σαρκικοί* *carnales* non niſi *σαρκικῶς* *carnaliter* interpretabantur: At ego, qui colligere volo populum ſpiritualem, ſicut clare & ſine involucris præmia vobis propono ſpiritualia, & pœnam, quæ non ſit hujus vitæ, contumacibus denuntio, ita etiam aperte atque explicate vobis dictabo præcepta, quorum vim potiſſimam in ipſo ſpiritu conſiſtere minime obſcurum ſit.

ὅς δ' ἂν φονεύσῃ, ἐνοχὸς ἔσται τῇ κείνῃ. *qui autem occiderit, reus erit judicio.*] Non exſtat quidem hoc totidem verbis in Lege, ſed ſenſus eſt apertus, Lege præcipi ut homicida deducatur ad Judices, & ex eorum ſententiâ condemnatus capitali ſupplicio afficiatur, Levitici 24. 21. Num. 35. 16, 17, 30. Unde apparet ut hoc, ita & ſequenti commate *κείνῃ* *judicium*, quod Matthæus dixit *ἢ* non eſſe conſeſſum

Trium-

Sermonem Domini. Matt. 5. 135

Triumvirorum five pedaneorum Judicum, sed auditorium Judicum qui in portis cujusque civitatis jus super causis majoribus reddebant, & in homicidas etiam lege agere solebant, de quibus agitur Deut. 16. 18. 21. 2. Quanquam enim capitalia judicia jam eo tempore cum Christus hæc diceret Judæis erant ademta, erat tamen mos ille judiciorum notus omnibus & in recenti memoriâ. Cum autem confessum istorum Judicum Hebræi omnes dicant fuisse viginti trium, mirum multis videtur quod Josephus, quem patrii moris nihil latuit, septem solos statuere videtur: ita enim ait in Legum descriptione, Ἀρχέδωσαν ἡ καὶ ἐκάστη πάλιν ἄνδρες ἐπὶ τὰ, οἱ καὶ τὴν ἀρετὴν ἔ τὴν πρὸς τὸ δίκαιον πρὸς δὲ πρὸς ἀρετὴν, *Præsint autem civitati cuique homines septem, qui in virtute & æqui studio ante exerciti fuerint.* Sed mihi ipse Josephus hunc nodum solvere videtur, cum verbis sequentibus dicit, Ἐκάστη ἡ ἀρετὴ ἄνδρες δύο ὑπερέταξ διδόντων ἐκ τῶν Ἀδελφῶν, *Cuique autem Magistratui bini attribuantur administri ex Leviticâ Tribu.* Nam ἀρετὴν intelligit singulos magistratum gerentes, quibus singulis bini erant additi assessores periti juris, quos Josephus ὑπερέτας vocat, quod est Hebraice שופטים. Septem ergo municipes loci erant Judices, præterea Adsessores 14. qui ex Levitis maxime sumebantur. His supernumerarii accessisse videntur unus & alter.

22. Εγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, *Ego autem dico vobis*] Sapientissime Christus delicta omnia refert ad ejusdem generis præcepta. Nam quia ex irâ atque convitiis nasci solent homicidia, ut modo ex Aristotele recitabamus, ὁ θυμὸς πάντος φόνων αἴτιον *ira affectus est qui cadibus causam dat,* ideo iram ejusque propagines ad præceptum de homicidio refert.

Ὁ ὀργιζόμενος, *qui irascitur*] In hac tractatione diligenter distinguenda sunt τὸ πάθος, ἡ ὁρμή, ἡ συγκατάθεσις,

πάθος, innata qualitas, impetus, consensus. Πάθος est facultas illa quâ irascimur, τὸ θυμοειδές, quod à naturâ nobis insitum evelli nequit, & in rebus est mediis quibus recte aut secus uti liceat. Quia autem pars ista animi in quâ sunt τὰ πάθη qualitates innata per se est ἀλογος rationis expers, inde fit ut non expectato rationis iudicio ὁρμαὶ impetus se exerant: quæ nisi diligenter refrænentur, solet sequi συγκατάθεσις consensus, cum scilicet pars illa quæ data est moderandis affectibus, habenis remissis trahi se patitur. Est igitur, ut Gellius dicit, συγκατάθεσις voluntaria, fitque hominis arbitratu: Sed & primi illi motus, quos Philosophi comparant oculorum nictibus, ne aut durent diu aut invalescant, diligenti attentione atque exercitatione, ante omnia vero Dei Spiritu, obtineri solet. Oportet igitur, ut Plutarchus loquitur, τὰς ἐκείσθι παρρησίας ὁρμαὶ διορθῶσαι & ἀναγεύειν, iras subinde incidentes corrigere & detorquere. Deinde addit, ἀλλ' ἑπιμελείας εἰς αὐτὰ δεῖ & μελέτης, sed has ad res curâ & exercitatione opus. Alii ὁρμὰς impetus vocant παρρησίας: easdem autem adultas vocant πάθη. Hieronymus Epistolâ ad Demetriadem, Difficile quin potius impossibile perturbationis initiis carere quempiam, quas significantius Græci παρρησίας vocant. Idem ad Eustochium De custodiâ virginitatis, Ille laudatur, ille prædicatur qui ut cæperit cogitare sordida, statim interficit cogitatus, & allidit ad petram. Petra autem Christus est. Ipsa quoque πάθη gradibus quibusdam distingui solent. Egregius est ad hoc argumentum pertinens locus Senecæ libro de Irâ 2. cap. 4. Et ut scias quemadmodum incipiant affectus, aut crescant, aut efferantur; est primus motus non voluntarius, quasi præparatio affectûs, & quædam comminatio; alter cum voluntate non contumaci, tanquam oporteat me vindicari, cum læsus sim: aut oporteat hunc pœnas dare, cum scelus

Sermonem Domini. Matt. 5. 137

fecerit. Tertius motus est jam impotens, qui non, si oportet, ulcisci vult; sed utique, qui rationem evicit. Primum illum animi ictum effugere ratione non possumus; sicut ne illa quidem quæ diximus accidere corporibus, ne nos oscitatio aliena sollicitet, ne oculi ad intentionem subitam digitorum comprimantur. Ista non potest ratio vincere; consuetudo fortasse & assidua observatio extenuet. Alter ille motus, qui iudicio nascitur, iudicio tollitur.

Τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, fratri suo] Id est, alteri cuivis. Hebraismus. Nam Hebræi ita loqui solent: Gen. 26, 31. Joel. 2. 8. etiam de rebus inanimis, ut Exodi 26. 3. Ezech. 1. 9. & 23. 3. 13. Hic igitur frater est homo quivis. Sic infra, *Nisi remiseritis hominibus.*

Εἰκῇ, inconsulto] Merito hoc additum. Neque enim iracundus est quisquis irasci solet, sed qui οἷς & θεῖς, & ἐφ' οἷς & θεῖς, Ἐ μᾶλλον ἢ θεῖς, quibus non oportet, & ob quæ non oportet, & plusquam oportet, ut Aristoteles loquitur. Est igitur εἰκῇ aut sine causâ, aut etiam sine modo. Illa ira optimam causam habet, quæ concipitur ex dolore læsi Numinis, qualis illa fuit Christi; Marci 3. 5. Sed & in humanis rebus honesta esse potest ira, præsertim cum non tam nostra quam aut virtutis ipsius, aut etiam hominum aliorum res agitur; cumque dicere licet illud Sosisphanis,

Νῦν σοι πρὸς ὅλιν θυμὸς ἡσάτω γέρον·

Νῦν δὲ γὰρ ὀργὴν, ἢ νίκην ἐνδοκῶν, λαβέω.

At nunc tibi ira purpuret vultum, senex:

Quum jus & æquum poscit, irasci decet.

Sed tunc quoque oportet nos ἀγαθῶν ἀνδρῶν τὸ θυμὸν ὡς σύμμαχον ἀρετῆς, διπλασιεῖν ὅσον χρήσιμόν ἐστι τὸ ἢ πολὺ αὐτῶν & τὸ Ἰππικλάριον ἐκχεῖν & ἐκβάλλειν τὸ ψυφῆς, acceptâ irâ velut propugnatrice virtutis uti, quatenus expedit; at nimium ejus & supervacuum excernere & ex animo ejicere, ut Plutarchi utar verbis. In modo autem comprehenditur, tum ne plus æquo irascamur, tum

ne æquo diutius. Adversus priorem partem huius cautionis delinquant οἱ τῶν μικρῶν ἀμαρτημάτων ἀνυπα-
 Ελήτως ὀργιζόμενοι, qui ob modica delicta supra modum
 irascuntur, qui, ut aiebat Philosophus Apollonius,
 non permittunt delinquentibus scire quando plus
 minusve deliquerint. In alteram partem peccant
 illi, qui plumbeas, & quod dici solet, immortales
 iras gerunt, quos Arianus comparat τοῖς λεπτοῖς π-
 ρέψαι tenuiter febrientibus. Hæc est nimirum radix
 illa πικρίας amaritiae in corde germinans, quam ca-
 veri præcipit Scriptor ad Hebræos 12. 15. quo & il-
 lud Pauli monitum pertinet, cum nos ita vult irasci
 ut ne peccemus, id est, ne æqui modum excedamus,
 quod ipse ita explicat, ne ad Solis occasum produ-
 camus iram, Ephes. 4. 26. Et hæc dicta sunt quo
 rectius intelligatur vis vocis εἰκη, quam quidem Sy-
 rus interpres tam propriam atque significantem hoc
 loco existimavit, ut retinere eam maluerit quam ver-
 tere. Quominus accedendum Hieronymo hanc vo-
 cem eradenti ex quorundam exemplarium fide, præ-
 fertim cum & Græcos interpretes eam legisse appa-
 reat, & Justinus ipse ita proferat hanc sententiam
 Epistolâ ad Zenam & Serenum; deinde & Irenæus
 duobus locis libro 2. capite 56. & libro 4. cap. 31.
 Multo credibilis est, inductam ab iis qui metuebant
 ne hic omnis ira ex justâ aliquâ causâ procedens
 probari videretur, cum vox εἰκη, ut diximus, latius
 pateat.

Ἐνοχος ἔσται τῇ κρισει. reus erit iudicio:] Legisperiti,
 inquit Christus, ea tantum pro delictis habent quæ
 solent legitimis poenis coerceri: ideoque ab homi-
 cidio absterrent homines, quia homicidas gladio fe-
 riri lex imperat. At ego etiam iracundiam volo
 caveatis, certo persuasi ei quoque propositam esse
 poenam in seculo altero, non minus gravem quam
 ea

ea est quam hic homicidæ sustinent. Quod si quis iracundiæ maledicentiam adjunxerit, is poenam istâ graviolem feret, qualis est poena lapidationis; aut etiam, si atrocior fuerit maledicentia, exquisitiores cruciatus sentiet, quales esse illorum solent qui in valle Hinnomi lentis ignibus ustulantur. Hæc mihi simplicissima videtur hujus loci *ἡ δὲ φωνὴ ὑβριστεύου* *uberior explicatio*, cujus rationes membratim reddemus.

Κεῖνος *Judicium*, ut commate præcedenti didicimus, est Confessus 23. virum, quanquam & Magnus Senatus, de quo post acturi sumus, vocatus est *ἰν*, unde is qui alter erat à principe Senatûs vocari solebat *ἰν* *בית דין* *ὁ πατὴρ τῆ οἰκῆς* *ἡ κεῖνος* *Pater domûs judicii*, sicut & vicissim Confessus 23. *Judicium* appellabatur *συνέδριον* *Synedrium* sive *Senatus*: sed distinctionis causâ videtur usu receptum ut Confessus ille singularum civitatum *κεῖνος* *Judicium*, summus autem ille *συνέδριον* *Senatus* vocaretur. *Κεῖνος* *Judicii* autem poena usitatissima erat gladius, quia de homicidis inibi cognoscebatur, ut & Moses nos docet, & Christus commate antecedente. Volens autem indicare Christus poenarum gradus futuros in altero seculo, pro delictorum gradibus, ei rei explicandæ similitudinem adhibuit diversarum mortium, quæ populo notæ cruciatûs magnitudine differebant.

ὅς δ' ἂν εἴπῃ, *qui autem dixerit*] Repetendum *ἀπὸ κοινῆς* *ut communiter dictum*, quod præcessit *εἰνὴ ὀργίζου* *inconsulto irascens*. Agit enim de eo qui temerariæ iracundiæ indulgere solitus etiam ad maledicta prorumpat. Nam ut Ariston dixit, *τῷ κακολογίᾳ ἢ ὀργῇ φαίνεται ἀποθνήσκειν, ὥστε ἡ μήτηρ οὐκ ἀστὴρ, videtur ira maledicentiam ex se gignere, ut inelegans mater*. Vox *Raca*, quod mutatâ vocali Syrorum sermo *raca* pronunciat, ut apparet, minus aliquid est quam *μωρὸς* *fatue*. Significationem autem habet *vani*,

quod & Latinis in convitio, ut, *vane Ligur; senior vanissime*. Non est autem in ipsâ voce crimen positum. Quippe & ἀνδρῶντις κενὸς *homo inanis* dixit Jacobus 2. 20. quod est proprie *Rica* (nam & Græci quidam interpretes quod est Judicum 11. 3. רִיקָא רִיקִי verterunt ἀνδρες κενοὶ *vani homines*, & Hesychius παντὰ κενὸς *Raca, vanus*) & illud quod diximus μωροὶ *stulti* sive *fatui* ad Pharisæos Christus extulit infra 23. 17, 19. & ἀνοήτους *stultos* sive *vecordes* discipulos suos vocat Christus Lucæ 24. 25. & Galatas Paulus Galat. 3. 1, 3. ut jam omittam quæ duriora sunt, ut *progenies viperarum, simulatores*, atque alia ejusmodi. Sed nimirum dicta sunt hæc ab iis quibus alios castigandi officium incumbibat, quique nihil in eo privatim spectabant, ex causis gravissimis, atque eo proposito ut aliorum animi talibus stimulis ex veterno excitarentur. At Pharisei non tantum modum non servabant, sed innocentissimum quemque convitiis impetebant animo malevolo, quod Christus & ipsius sectatores sapissime sunt experti. Nimirum hic quoque morbus ab aliquoties jam indicato errorum fonte processerat. Lex enim Moïsi id genus injurias non exsequebatur, nisi quis aut parentibus aut Principi maledixisset.

Ἐνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ *reus erit Concilio:*] Quia hic primum hæc vox occurrit, quanquam ab aliis multis dicta sunt, addam tamen quæ historiæ lucis aliquid afferant. Sicut in memoriam duodecim liberum marium primi gradûs quos genuerat Jacobus, factæ sunt tribus duodecim & Phylarchæ totidem: ita in memoriam eorum capitum quæ Jacobus in Ægyptum adduxerat, Israelitæ, ut qui à cæteris seorsim habitarent, viros septuaginta aut potius septuaginta duos, (quâ de re dicemus ad Lucam) sibi præfecerunt, qui res eorum curarent ac moderarentur

Sermonem Domini. Matt. 5. 141

rentur quantum Regia imperia permittebant. Hi ab ætate ex quâ legebantur *Senes* sunt vocati, unde & apud Græcos *γερουσίαις*, & apud Romanos *Senatūs* vocabulum. Sed & apud Homerum est,

Βαλὺν δ' ἐπ' αὐτῶν μεγαθύμων ἵζε γερόντων.

Coge prior conventum magnanimum seniorum.

Apud hos *Senes* ante alios jubetur Moses exponere mandata quæ à Deo acceperat, Exod. 3. 16. quod & fecit, Exod. 4. 29. Ex horum numero & illi videntur fuisse à quibus Ægypti ἐργολῶνται *operum exactores* quotidiani laboris rationem exigebant, v. 14. Postea cum focii consilio Moses Judices constituisset qui lites minores dijudicarent, causarum majorum cognitio penes Mosem solum mansit, ad quem & de minoribus causis difficiliore controversiæ referebantur, Exod. 18. 22. Ergo ad id tempus Septuaginta illi nullam habebant judicandi potestatem: cujus rei indicium est quod Moses jussus cum Aaron, Naddabo, Abihu & illis Septuaginta (nam numerus iste diserte exprimitur) ad montem accedere, cum deinde solus à Deo in montis verticem sevocaretur, jussit inferius subsistere Septuaginta *Senes*. *Sunt*, inquit, *vobiscum Aaron & Hur, si quis aliquid habet controversiæ, illos accedat*, Exodi 24. 14. ubi aperte Moses pro absentia suâ tempore suas judicandi partes, non illis Septuaginta, sed Aaroni & Huri delegat. Aliquanto demum post tempore cum quereretur Moses isti quoque supremorum judiciorum ac relationum oneri se non sufficere, ita ad eum locutus est Deus, Numer. 11. 16. *Sume tibi è senibus Israelitis septuaginta, quos scis populi Senatores & moderatores*. Habebant ergo jam tum curam rerum populi: deinde eos Deus spiritu novo, judiciali scilicet, instruens, jubet partem oneris ferre, quod solus Moses hætenus sustinuerat: id autem est, ut diximus

diximus, supremorum judiciorum & relationum.

Eorum autem verborum quæ Deuter. leguntur 17.8. hæc videtur esse sententia. Cum Sacerdotes opimo fruente otio omnibus sapientiæ partibus præter cæteros operam darent, æquum erat ex horum numero aliquammultos allegi in ordinem illum, cui jam suprema etiam judicia credita fuisse diximus: quanquam neminem fuisse, qui originis dignitate eum locum sibi posset vindicare, scripsit Maimonides, atque adeo ne Pontificem quidem maximum eo adlectum, nisi de sapientiâ ipsius probe constaret: quam in rem instituta erat *doximaria exploratio*, quæ manuum impositione obsignabatur. Sed, ut dixi, florentibus Hebræorum rebus fieri aliter non poterat, quin in Sacerdotum classe plurimi reperirentur digni eo loco. His addebantur alii, qui in aliis Tribubus doctrinâ & sanctimoniâ eminebant. Ita enim vox *שופרים principes* accipienda videtur 2 Paral. 19.8. Quamobrem Moses Deut. 19.17. de falsi testimonii cognitione agens & Senatum hunc describens, *Sacerdotes & Judices* nominat. Alibi autem, ubi agitur de explorandâ diligentia Judicum inferiorum in conquirendo homicidâ, soli Sacerdotes, tanquam ejus Senatûs pars præcipua, nominantur; additurque ex eorum præscripto omnes controversias & vulnorum quæstiones definiendas.

Quoties autem Deus cœlesti indicio aliquem populo præfecerat, qualis fuit Josua, Gedeon, Jephthes, Samson, Samuel, eis etiam citra Senatum judicandi jus erat, ut apparet Judic. 8. Vocabantur autem tales Reipublicæ liberæ summi Magistratus ac velut Interreges *מגשרים*, quod nomen etiam vicinæ gentes usurpârunt. Nam & apud Tyrios Interreges ita vocabantur: ex quorum Archivis hæc adfert Josephus. *Μὲν τῶν δικαστῶν καὶ ἀρχόντων καὶ ἐπι-κατων*

Sermonem Domini. Matt. 5. 143

καὶ πέντε ἐκτίθαλτο βασιλᾶς μῆνας δύο, καὶ ἑκατὶς ἀσπείρους δέκα, Ἀσπείρους ἀρχιερεὺς μῆνας τρεῖς, Μύτρον & Γεράστρατος τὴν Ἀσπείρους διακρίνει ἐπὶ ἑξ. Post hunc Judices constituti sunt & judicârunt: Ecnibalus Baslachi menses duos, Chelses Abdæi menses decem, Abbarus Pontifex menses tres, Mytgonus & Gerastratus Abdelimi filius annos sex: ubi διακρίσεις Judices haud dubie Josephus vertit quos Tyrii vocabant ⲙⲏⲧⲣⲟⲛ. Nam & Tyrriorum coloni Carthaginienfes idem nomen retinuerunt, quod Romani Scriptores *Suffetem* pronuntiant, literâ Schin emollitâ, quomodo Ephraimitæ in eam partem vergentes pronuntiabant. Josephus talem à Deo excitatum Præsidem etiam *Prophetam* vocat, quia Prophetiæ dono, ut Josua & Samuel, aut alio non dissimili ipfos animante & successus dante, præfulgere solebant, quod & Maimonides notat Ducis dubitantium lib. 2. cap. 45. Iisdem quanquam minus proprie ob potestatem ⲁⲛⲏⲡⲉⲩⲧⲏⲱⲛ nemini subditam, & Regum datur nomen Judicum 9. 6. & 18. 1. Quibus vero temporibus neminem talem Deus exciverrat, recurrendum omnino erat ad Senatum, in quo ferme eminebat Pontifex Maximus. Nam & Moses, ut modo diximus, cum abesse à populo cogeretur Aaroni partes suas mandabat. Hoc jure Heli Sacerdos Summus principatum in Republicâ obtinuit, idemque observatum fuit Asmonæorum temporibus. Vult igitur Deus à Judicibus civitatum, si quid incidisset obscurius, quod aut juris subtilioris, aut etiam Medicinæ peritiam desideraret, adiri Pontificem Maximum, ut eruditione præstantem; sive eum qui à Deo excitus Suffetis dignitatem obtineret. Ad utraque enim tempora Deus sermonem accommodat. Horum responso parère omnes tum minores Judices, tum privati jubebantur, propositâ etiam mortis poenâ in contumaces.

Indicat

Indicat autem Deus sedem ejus Senatûs fore in loco publicorum conventuum, qui primum habitî sunt Silunte, postea Hierosolymis. Quod ergo dicitur commate 9. *Adibis Sacerdotes Leviticos & Suffetem*, explicandum est ex eo quod sequitur commate 12. *Sacerdoti, vel Suffeti*. Nam in Hebraismo non minus quam in linguis omnibus receptum est ut conjunctiva vim habeat disjungendi. Neque vero alia fuerunt judicia Sacerdotis, alia Senatûs; id enim omnes Hebræorum Magistri constanter negant. Josephus, qui patriæ suæ morem ignorare non potuit, clare ostendit eundem fuisse confessum: ita enim loquitur secundo adversus Appionem, Καὶ γὰρ ἐπὶ πᾶσι πάντων ἔστι δικαστὴ τῶ ἀμφιστοησάντων οἱ ἱερεῖς ἐταχθήσαν, *Inspectores rerum omnium & controversiarum Judices constituti sunt Sacerdotes*. Idem nos docet Philo, Σωτήριον μὲν οἱ ἱερεῖς, *assidebant Sacerdotes*, libro De vitâ Mosis. Et in libro de Principe constituendo, Όταν ἐν ἀμαυρᾷ ποιῆται τὴν ἀντίληψιν τῶ πραγμάτων ἀσέφεια καὶ πολὺ σκότος ἀπερχομένων, παραπίπτει πρὸς κρίσιν, καὶ ἀναπεμπέτω πρὸς ἀκριβεστέρους δικαστάς. Ἐπὶ ᾧ τις αὖ εἶεν ἢ ἱερεῖς καὶ ὁ τῶ ἱερέων ἐξαρχὸς ἡγεμών; ubi igitur difficilem faciet inspectionem rerum obscuritas & factorum multa caligo, excusent notionem & mittant ad exactiores Judices: hi autem qui potius Sacerdotes & Sacerdotum Ductor eximius? Qui omnes quanquam in tam notâ historiâ testes haberi debent locupletes, tamen idem veritatis discendæ cupidis ex Sacro codice demonstrare non est difficile. Nam primum hoc ipso loco non distinguuntur causarum genera, neque vero causæ ullæ nominantur, quæ proprie videri possint sacerdotales, sed si quid controversi incidisset, de homicidio, de lite, de vulnere, jubentur adiri Sacerdotes, aut is, quem Suffetem diximus nominari. Rursum sine ullo causarum discrimine, quod hi pronuntiaverint,

Sermonem Domini. Matt. 5. 145

tiaverint, id omnes jubentur exsequi. Poena in nec
parentes eadem. Deinde vero constat, tam inter He-
braeos quam inter recentiores Interpretes, à Josaphato Rege restituta fuisse judicia ad vetus instar.
Esdras autem, aut quisquis est Paralipomenon Scri-
ptor, primum narrat ab optimo Rege constitutos
Judices civitatum, sui que officii admonitos. Tum
pergens, *at Hierosolymis*, inquit (nempe in urbe
publicorum conventuum, ut lex jubebat,) *constituit*
Josaphat à Levitis & Sacerdotibus (quia inter eos, ut
diximus, maximam hominum peritorum copiam erat
reperire) *& ex præcipuis Israeliticarum gentium ad ju-
dicia Dei & ad lites, qui redierunt Hierosolyma. Judicia*
Dei ex notissimo Hebraismo judicia significat quæ
non humano arbitrato sed ex Legis jussu peragenda
sunt. Sequitur in historiâ, Præcepit autem eis Rex
in hunc modum, Hoc agite, religiose, fideliter, atque sin-
cero animo: Quæcunque lis ad vos relata fuerit à popula-
ribus vestris qui in civitatibus morantur, de discrimine
bomicidiorum, de Lege, de præcepto, de institutis, de ju-
diciorum ordine, admonete eos ne rei Deo teneantur, Dei-
que vehemens ira vobis popularibusque vestris incumbat.
Hoc, inquam, agite, ne fontes sitis. Ecce quam aperte
omnes illos quos Hierosolymis constituerat de omni
causarum genere vult cognoscere. Neque his ob-
stat quod sequitur, *Enimvero Amarias Sacerdos, prin-*
ceps vester in omni negotio Dei, & Sabadias filius Ismae-
lis dux domus Judæ in omni negotio Regio, & magistri
Levitæ vobis adsunt. Estote bono animo, & hoc agite.
Deus bono aderit. Nam primum hinc quoque apparet
in eodem Senatu fuisse agitatae res Dei, id est, Le-
gis & res Regias: ei autem Senatui interfuisse &
Amariam, sive is Pontifex Maximus, sive alius Sa-
cerdos fuerit, & Sabadiam. Neque posse per *Dei*
negotia res solis Sacerdotibus mandatas intelligi, pa-
lam

lum est ex altero ejus historiæ loco, ubi Hebronitæ quidam narrantur à Davide præfecti partibus Rubenis, Gadis & Manassis, impositique omni negotio tum Dei tum Regis. Solebant ergo utriusque generis negotia, tum judiciorum tum deliberationum politicarum à Senatu tractari. Sed nimirum hæc est dicto loco *et sequens ulterior explicatio*. Nolite animum despondere quasi pares non sitis tanto oneri, inopiâ eruditionis quæ ad res tantas desideretur. Habetis viros egregios qui vobis consilio præluere possint; qualis est princeps vestri Senatûs Amarias Sacerdos, vir in judiciis versatissimus: quod si quid inciderit ad Civilem magis prudentiam quam ad juris cognitionem pertinens, adest vobis Sabadias Ismaelites, qui in eo deliberandi genere primas obtinet: deinde habetis assessores Levitas multarum artium peritiâ excellentes. Tantum bene animati este & æquo bonoque operam date, Deus cætera secundabit. Videtur omnino Sabadias fuisse princeps Senatûs. Nam vocem נָנִי Hebræi per נָשִׁי exponunt. Ita autem constat appellatum Senatûs principem.

Ex his quæ diximus apparet etiam Regno constituto magnam fuisse Senatûs auctoritatem & Regiæ velut parem: quippe, ut Hebræi Magistri recte notant, Rex ipse de quibusdam causis non judicabat, & sua judicia non nisi gladio exsequebatur. Atque huc pertinere videtur quod dicit Sedecias, Senatoribus Jeremiam Prophetam ad mortem deposcentibus, *Rex contra vos nihil potest*. Quin ne venisse quidem Regem in Senatum, ne suâ sententiâ aliis censendi adimeret libertatem, Hebræi notant; excepto Davide. Quod diximus cum Josepho, Philone, cumque ipsis Sacris literis, in summo hoc Senatu fuisse Sacerdotes, non refellitur Historiâ Jeremiæ quæ

Sermonem Domini. Matt. 5. 147

quæ est libri ejus cap. 26. ubi Sacerdotes videntur accusare Jeremiam, & Senatores absolvere. Nam ut taceam posse videri magis esse disputationem collegarum inter se, qualis describitur Johan. 7. 50. & Actorum 5. 35. quam legitimam accusationem judicantibus aliis, certum est multos fuisse Sacerdotes extra Senatum, & si qui eorum accusatoris personam susceperint, sibimet judicandi ademisse potestatem. Erant quidem munia Sacerdotalia, docere populum universum & singulos consulentes tum de rebus aliis, tum præsertim de iis omnibus quæ ad sacra cæremonialque pertinerent, Levit. 10. 10, 11. Ezech. 44. 23. Agg. 2. 12, 13. Præterea sicut aliæ Tribus suos habebant moderatores qui Tribus communia curarent: ita & in Leviticâ Tribu Sacerdotum potissimi Tribus suæ rebus erant præpositi, per quos curabatur perceptio & erogatio decimarum aliarumque obventionum, quæ Sacerdotum ac Levitarum alimentis, Templique usibus erant destinata, ut videre est 2 Reg. 22. & 2 Paralipomenon 34. & apud Josephum pluribus locis. Sed hæc omnia nihil ad Judiciariam potestatem pertinebant, quæ non erat penes collegium aliquod inere Sacerdotale aut Leviticum, sed penes Senatum quem dixi, cujus bona pars ex Sacerdotibus constabat, ut aliquot petitis ex Mose testimoniis supra probatum est. Ideo de Sacerdotibus ut in eo Senatu præcipuis per Ezechielem dicitur, *in causis cognoscendis jus servanto, secundum jura legesque & statuta mea judicanto*, 44. 24. Idem vero Ezechiel aliquanto ante, describens corruptos mores populi, speciatim meminerat Senatûs magni, *Septuaginta Senes* nominans, & eorum principem *Jaazaniam* 8. 11.

In exilio Babylonico hos Septuaginta auctoritatem suam apud Judæos retinuisse non est dubitandum.

Imo & iudicia capitalia ab hoc Senatu exercita concessu Regum Persarum tradunt Hebræi. Domum autem reversis Judiciaria potestas concessa est à Rege Artaxerxe, Esdræ 7. 25, 26. Postea armis adversus Antiochum redditâ libertate, summa rerum penes hunc Senatum fuit, unde & sceptrum Regium in curiâ asservabatur. Erat autem curia in ipso Templo parte Austrinâ, vocabaturque לשכר הנויה *conclave excisi lapidis*. Mansit is ordo continuâ surrogatione, per manuum, ut diximus, impositionem, ad Herodem usque Magnum, cujus potentiam atque audaciam magis magisque contra leges insurgentem, cum non in tempore severis, ut oportuit, iudiciis repressissent Senatores, Deo ita res disponente, graves neglecti muneris poenas dedere, interfecti ab Herode omnes, extra unum Sameam, quem talia monentem sæpe contemserant. In peremtorum locum Herodes alios surrogavit, suam haud dubie factionem, ex iis qui beneficio ipsius ad Sacerdotia aut honores alios pervenerant. Sed & ante non parum imminuta erat Senatûs Hierosolymitani auctoritas, cum post Pompeii victoriam Gabinius Syriæ Præses alios quatuor confessus erexisset Gadaris, Amathunte, Hierichunte, Sephoris, sed non pari jure cum Hierosolymitano. Nam Herodes nondum Rex de rebus in Galilæâ gestis causam dixit apud Senatum Hierosolymitanum. Fuerunt ergo confessus illi curandæ magis Reipublicæ quam iudiciorum causâ instituti, aut si & iudiciorum causâ, sub Senatu tamen Hierosolymitano. Quin & extra Palæstinam Judæi ad exemplum hujus Synedrii Senatus suos habebant. Ita *πρωσία* Senatûs Judæorum Alexandriae habitantium mentio est apud Philonem. Ipse Josephus simili Senatorum numero *πρωσία* in Galilæâ constituit, cum bello inibi præfectus esset. At Senatus

Sermonem Domini. Matt. 5. 149

natûs Hierosolymitani arctior facta est potestas Augusti temporibus, cum pars Judææ potior in provinciam esset redacta, constituto, ut ferme in omnibus provinciis Romani Imperii, ne Senatus quinquam mortis supplicio afficeret nisi Romani Præfidis consensu: servatâ ei reliquâ Judiciariâ potestate. Et hoc est quod aiunt Thalmudici titulis de Syne-drio & de Sabbato, *judicia animarum*, id est capitalia, *ablata fuisse ab eo Senatu 40. annis ante excidium Urbis.* Nam excisis demum à Tito Hierosolymis simul & is Senatus plane interiit.

Nomen usitatissimum hujus Senatûs fuit *σωμῆδριον*, non quod alii quoque Judicum coetus non ita appellarentur, sed quod ob excellentiam proprie maximus ille Confessus eo nomine honestaretur, qui & Athenis atque in aliis Græcis civitatibus usus erat ejusdem nominis. Postquam Macedones illis in partibus præpolluerant, ut multæ aliæ voces Græcæ, ita hæc quoque in Hebræorum sermonem migravit. Itaque Thalmudistis vocatur hic Senatus modo *סנהדרין* simpliciter, modo cum additamento *סנהדרין גדול* *Magnus Senatus* τὸ σωμῆδριον τὸ μέγα. Vox hæc *σωμῆδριον* pro *Senatu*, aut etiam pro *Senatûs curiâ* posita conspicitur multis in locis in Evangelicâ historiâ & Actis Apostolicis. Vocatur & *γερασία* in edicto Antiochi & alibi apud Josephum; Judith. 11. 11. 1 Maccab. 12. 6. 2 Maccab. & 3 Maccab. non longe ab initio, itemque Act. 5. 21. quo nomine etiam Spartiatæ utebantur. Item *πρεσβυτέρων ἔλας* *Senatus populi*, Lucæ 22. 66. ut distinguatur à confessibus civitatum, qui itidem *πρεσβυτέρια* vocabantur. Senatores ipsi modo communiter vocantur *πρεσβυτεροι* *Senes*, aut etiam *ἀρχοντες ἔλας* *principes populi*, Josepho etiam *γῆραιοι τῷ δήμῳ* *Seniores populi*, modo distincte ita appellantur hi qui Senatores erant extra

tra Sacerdotes. Adfidebant his consilii causâ Legisperiti, ut ante diximus, οἱ γραμματεῖς ἔβελον *Scribe Curia*, ut Josephus loquitur, qui Aristæum quendam eo honoris nomine indigitat: unde passim videmus eum Senatum hisce partibus describi, præcipuis Sacerdotibus, Senibus aliis, & Legisperitis.

His explicatis ad Christi verba veniamus. Si quis recte advertat ad ea crimina quæ soli summo Syhedrio reservabantur, inveniet gravissimis eorum poenam lapidationis aut usu aut Lege esse constitutam; quæ ad ipsos etiam falsos Prophetas & perduellionis reos pertinebat, Deut. 17. 5. 1 Reg. 21. 10. Quare hanc poenam ut gladio graviores in secundo gradu positam arbitror.

Εἰς τὴν γέενναν ἔπυρός. *gehenna ignis.*] Hic jam tertius sequitur gradus. Ut autem priores duo gradus enuntiati sunt per comparisonem adspectabilem cruciatuum, ita & hic tertius. Cum autem supra lapidationem nulla poena in usu Judaico esset (nam ignis poena non erat lenti vivicomburii, sed immisso in viscera candente ellychnio) quæsit Christus aliunde nomen horrendi cruciatûs, qui & gladium & lapidationem excederet. Nota autem res erat Judæis omnibus, quomodo extra urbem Hierosolyma majores ipsorum, turpiter imitati crudelem Phœnicum superstitionem, instituissent miseros infantes ignibus ad mortem usque cruciare, circumstrepentibus interim tibiis tympanisque, ne dolore expressus clamor exaudiretur. Locus tam sævo sacro dicatus *Tophet* dicebatur ipsius loci locus amplior, *Vallis filiorum Hinnomi* גִּי הַנִּיחַ, quod posteriorum temporum pronuntiatio extulit *gehenna*. Quod autem ex Hebræis Magistris affertur in eundem locum delata fuisse cadavera, cum Jeremiæ vaticinio congruit 7. 32. coeptumque id fieri temporibus Jo-

Sermonem Domini. Matt. 5. 151

fiat, 2 Reg. 23. 10. Nam is legitur eum locum pol-
luisse, illatis nimirum cadaveribus. Mos enim erat
Judæis loca vetitis cæremoniis usurpata eo modo.
impura atque abominanda efficere, ut videre est di-
cto capite 23. commate 16. Sic Samaritas narrat
Josephus odio Judaici templi *ἀλεῖν τὰς ἀνθρώπων ὀστέων*
ἐν τῷ τοῦ αἵματος τῶν θυμάτων, ossa humana disjecisse per porticus,
Originum 18. 3. Sed hoc ad verborum Christi ex-
plicationem non pertinet. Apparet enim à Christo
cruciatum & quidem gravissimum indicari. Sicut
autem hic graviora futuri seculi supplicia Gehennæ
ignibus comparantur, ita alibi, comparatione in con-
suetudinem migrante, hoc ipso nomine poenæ ævi
alterius significatur. Et hoc sensu vox hæc inve-
nitur in paraphrasi Hierosolymitanâ Geneseos 3.

23. *προσφέρεις, offers*] Id est offerre cupias, obla-
tum eas, ut sequens comma ostendit. Nam proprie
fit oblatio cum res altari imponitur.

δώρον σου, munus tuum] Syrus *ܕܡܢܬܐ*. Significatur
autem eo nomine alibi quidem pecunia quæ in ga-
zophylacium mittebatur, hic vero sacrificium vo-
luntarium, cujus ritus præscribitur Levit. 1. 2. ubi
eandem vocem Hebræam reperire est. Idem ple-
nius vocatur *δώρον τὸ ἐπὶ τῷ θυσιαστηρίῳ donum quod est*
super altare, infra 23. 18. Est & ubi id, quod ex im-
perio legis offerebatur, venit *δώρον muneris* nomine,
ut infra 8. 4. Duo autem sunt quæ per hunc *χα-
ριτηρίου* hanc vivam descriptionem Christus nos do-
cet: Primum, quanquam vera in Deum religio cæ-
teris officiis præstat, id tamen non protendendum
ad rituum observationem. Caritatis enim benevolæ
officia rituali curæ antevertenda: quod latius infra
prosequitur 9. 13. 12. 7. Deinde ne placere quidem
Deo sacra quantumvis sumtuosa aut operosa quæ
animo celebrantur irâ aut odio æstuante, quod clare
nobis

nobis ob oculos ponit Caini historia : nimirum quia, ut Seneca etiam vidit, *non in victimis, licet opime sint auroque præfulgeant, Dei sit bonos, sed in pia ac recta voluntate venerantium.* Plato Alcibiade secundo, *Δεν εἴη εἰ πρὸς τὰ δῶρα ἔτι τὰς θυσίας ἀποδύεσθαι ἡμῶν οἱ θεοὶ, ἀλλὰ μὴ πρὸς τὴν ψυχὴν, ἃν τις ὅστις ἔστι δίκαιος ὢν τηρεῖται.* *Durum sit si ad dona & sacrificia nostra respiciant dii, & non ad animum, nempe si quis sit pius ac justus.* Philo de victimis, *βλέπειν αὐτὰς ἀναδιδάσκειν θεοὺς συμβόλων, ὅποτε προσέρχονται εἰς βωμοὺς, ἢ εὐχόμενοι ἢ εὐχαριστήτες, μηδὲν ἀρρώστημα ἢ πάθος ἐπιφέρειν τῇ ψυχῇ.* *Vult eos docere per signa, ubi ad aras accederent, precum aut gratiarum causâ, ne quid labis aut morbi in animo secum ferrent.* At contra Legisperiti & Pharisei sacrificia & dona Templo oblata valere putabant ad expiationem omnium culparum quas Iudices non puniunt, etiam citra animi emendationem.

ο ἀδελφός σου, & frater tuus] Id est alter, ut modo dictum est.

Ἐχθρὸν τι κατὰ σὲ, habet aliquid adversum te:] Id est, habet quod de te queri posset. Ita enim locutio eadem sumitur Apoc. 2. 4, 12, 20. pro quo Paulus dicit *μὴ φλυῶ πρὸς πᾶνα ἔχον querelam adversus aliquem habere*, Col. 3. 13. Videntur mihi hæc cum præcedentibus hoc modo cohærere : Cum jam intellexeritis quantopere Deo displiceat irascendi & convitiandi libido, primum quidem fuit ab omni tali delicto diligenter sibi cavere ; Quod si quid tamen per humanam infirmitatem tale tibi evenierit, superest πρὸς τὸ δεύτερον altera navigatio, nempe ut celeri poenitentia id ipsum eluas. Id fiet si qui prior offendisti prior quoque in eas pacis viam : & id quidem properiter adeo, ut nihil sit, quantumvis speciosum, quod ei curæ prævertendum putes.

24. Διαλλάττης, reconciliator] Non est semper ἀλλάττης

Sermonem Domini. Matt. 5. 153

καὶ ἡναι, quod vult Scholiaſtes ad Thucydidem, τὸ δὲ αὐτῶν τὰ ἐχθρὰ ἀγαπᾶσθαι καὶ φιλιῶσθαι αὐτῶν, ab ipſo inimico invitari & ſic amicum ei fieri. Nam & hic ei tribuitur qui de reſtituendā amicitia ſollicitus eſt, quomodo & καταλλάττειν θεῷ cum dīs redire in gratiam. Etiam Latini utrovis ſenſu dicunt *redire in gratiam*. Senſus autem eſt, dandam operam ut cum eo quem atrociore vultu aut factō offendimus, redeamus in gratiam: id autem fieri ſolet teſtando nolle nos factum, quod Latini vocant *ſatisfacere*. Eventus enim non ſemper in noſtrā eſt manu. Sed ut hic eum qui læſit ad quærandam pacem Chriſtus excitat, ita apud Marc. 11. 25. eum qui læſus eſt monet, ne difficilem ſe præbeat ad condonandam injuriam; quod dilucide explicat Paulus Coloff. 3. 13.

Ελθὼν, veniens] Παρέλκει abundat hæc vox, ut apud Diphilum ἀρπάζει ἀπελθὼν *faceſſe hinc abiens*, & in his libris sæpe.

Πρόσφερε τὸ δῶρόν σου offer munus tuum] Id eſt conſumma oblationem, munus imponendo altari. Ante enim dixerat, *relinque munus pro altari*.

15. Ἰδοὺ εὐνοῶν, eſto conſentiens,] Plane idem eſt quod ante dictum erat ἀλλάγηθι. Eſt ſententia frequens apud Thalmudicos *אם ארחק לבער רבך אשחשך* *Dum es in viâ obedito inimico tuo*. Errant autem qui hæc trahunt ad ἀλλαγῆαι ſenſūs inverſiones obſcuriores, cum hæc dicta Chriſti ſint admodum popularia. Tantum id notandum eſt, ex eo quod inter homines fieri videmus, doceri nos conjecturam capiendam quid à Deo ſit exſpectandum, quod aperte indicat Luc. 12. 58. Inter homines benignioribus conditionibus depaciſcitur qui cedit in tempore. At qui perſinaciter iudicio contendit, is in ſolidum condemnatur, & ſine gratiâ cogitur iudicatum facere. Sic & apud Deum, in quem præcipue delinquant etiam quorundam

quorum injuria directe hominem alterum petit, matura poenitentia veniam impetrat, dilata severitatem provocat. Hæc sine dubio verborum sententia; sed quia satis manifestum est quo tendat comparatio, ideo hic, ut alibi sæpe, ἀντιπόδεις quod respondet subticetur. Cæterum non alienum forte ab hoc loco est quod ex libro Tanaith discimus, Hebræis creditum à mortuis accusari apud Deum vivos eos quibus in hac vitâ conciliati non fuere.

Ο κριτής σε ᾤξω δὲ τῷ ὑπεριτίῃ, *Judex tradat te ministro,*] τῷ περάτορι *exactori* Luc. 12. 58. In Hebræo fuerit רשׁוּת Latine dicendum est *viatori*. Ita enim in Jure Romano appellantur exsecutores litium, ut explicat ipse Tribonianus Institutionibus de Actionibus, §. Tripli. Græci Jurisconsulti vocant ἐκβιβάσαι. Est autem vocis ᾤξω δίδοναι *tradere* usus valde similis apud Aristiden Pro arte oratoriâ, ο μὲν γὰρ ἐλέγχει τὸ ἀδικήματα ῥήτωρ καὶ ᾤξω δίδωσι τῷ δικαστῇ ὅδ' ἀκρίτως κριμαθῶν ᾤξω δίδωσιν αὐτὸν ὑπεριτίς, *Orator patefacit crimina, traditque Judici; Judex autem, ubi ea audit as didicit tradit hominem ministris.*

Εἰς φυλακὴν βληθήσῃ *in carcerem mittaris*] Hinc apparet apud Judæos, itidem ut apud Græcos Romanosque, solitos fuisse in carcerem conjici, qui se ære alieno non exsolvebant. Vide L. 1. C. Qui bonis cedere possint. Adde quod infra est 18. 29.

26. Χοδράντιω, *quadrantem,*] Quadrans minimum in nummorum genere. Plutarchus Cicerone. τὸ λεπτότατον τῆ χαλκῆ νομισμᾶς ὁ κοδράντιω ἐκάλουν, *Minimum in nummis æris quadrantem vocabant.* Juvenalis,

— *Pieriâ quadrans tibi nullus in arcâ.*

Hinc meretrix *quadrantaria*. Apud Horatium,

— *Et qui nondum ære lavantur,*
tanti enim plebei lavabantur in balneis.

MATT. Cap. 5. Vers. 27. — 32. Sect. V.

27. **Η**κούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις· Οὐ μοιχεύσετε.

28. Εγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευται αὐτῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

29. Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμὸς σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε δὲ πρὸ σέ· συμφέρει γάρ σοι ἵνα δόσῃς τὸ μὲν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.

30. Καὶ εἰ ἡ δεξιὰ σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἐκκοψον αὐτήν, καὶ βάλε δὲ πρὸ σέ· συμφέρει γάρ σοι ἵνα δόσῃς τὸ μὲν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν.

31. Ἐρρέθη δὲ ὅτι ὅς ἐάν τις ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτῆς, δότω αὐτῇ ἀποστέριον·

32. Εγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅς ἐάν τις ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτῆς, πρὸς τὸν λόγον πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι· καὶ ὅς ἐάν τις ἀπολάβῃ τὴν χωρὶς πατρός καὶ μητρός, μοιχεύει.

27. **A**udistis quia dictum est antiquis, Non mœchaberis.

28. Ego autem dico vobis, quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo.

29. Quod si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, & proiice abs te : expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum mittatur in gehennam.

30. Et si dextra manus tua scandalizat te, abscinde eam, & projice abs te : expedit enim tibi ut pereat unum membrorum tuorum, quam totum corpus tuum eat in gehennam.

31. Dictum est autem, Quicumque dimiserit uxorem suam, det ei libellum repudii.

32. Ego autem dico vobis, quia omnis qui dimiserit uxorem suam, exceptâ fornicationis causâ, facit eam mœchari ; & qui dimissam duxerit, adulterat.

Adnotationes ad Sectionem quintam.

27. **Ο**ὐ μοιχεύσετε. Non mœchaberis :] ἡ ἀπολύσις, quod Hebræi plerique explicant de concubitu cum feminâ nuptâ, de quo agitur Deut. 22. 22. Abenezras putat latius protendendam significationem ad omnem Venerem non conjugalem. Et sane sicut

πορνεία fornicatio interdum *μοιχεία adulterium* significat, ut infra versu 32. & 19. 9. ita novum non est *μοιχεία adulterium* dici quæ *πορνεία fornicatio* proprie diceretur. Ita Danaen Jupiter dicitur *μοιχεύου adulterasse* apud Lucianum, & Ovidius Medeam vocat *adulteram virginem*. Fuit autem in Judaico populo etiam *πορνεία fornicatio* hactenus vetita, quod neque meretriciam vitam agere puellæ permittebantur, & qui innuptam stupraverat, ducere eam, aut si parentes nollent dotare cogebatur; & quæ polluto corpore nupserat, aut sponsa cum esset alteri se substraverat, lapidationis poenam subibat: quæ omnia videre est Deut. 22. Et hoc est quo nomine Legis Hebraicæ puritatem eximiam prædicat Origenes, *Θαυμάζον ὃ καὶ τὰ τῶν νεῶν ὑπερκαίματος τὰς ἐπιτάγας ἀναφέρει δὲ τὸ τῆς πολιτείας αὐτῶν, Admirandum hoc est quod incitamenta juvenum, scorta, ex ipsorum republicâ aberant.* Et Philo, cujus ad hanc rem insignis est locus De vitâ Josephi, *Τοῖς δὲ ἄλλοις ἐφέτω μὲν τὴν ποταρικοαυδαίαν ἡλικίαν πρῶταις ἔχουσαι καὶ τῆς ὁσμῆς μολογῶντες ὅτι τὰ σώματα μὲν πᾶσαι ἀδείας χεῖρας παρ' ἡμῶν ὅτι ἐπιτρεῖται, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐπιτήδευσιν ὥριστα δίκη διαταγῆς πρὸς δὲ τῶν σωφρονομένων ὁμιλίαν ἐπιτάγας γυναικὸς σὺν ἴσμεν, ἀλλ' ἀγνοοῦν γυναικὸς περιουσίας πρὸς τὴν ὁσμῆν, ἀλλὰ γυναικῶν παιδῶν σωφροσύνην.* Aliis permittitur post annos quatuordecim cellulariis & fornicariis, aliisque femininis questum corpore facientibus impune uti; at apud nos ne amicâ quidem uti licet: sed contra feminam talem mortis poena constituta est. Ante igitur legitimam & balatum nullius femine habemus notitiam, sed puri cum virginibus puris nuptias auspicamur, propositam in eo habentes non voluptatem, sed liberam satiationem. Veruntamen servanda potius videtur vocis proprietates, quæ solet *μοιχεία* dicitur τῆς *πορνείας adulterium* à fornicatione discernere, ut apparet infra 15. 19. Galat. 5. 19. Hebr.

Sermonem Domini. Matt. 5. 157

Hebr. 13. 4. quomodo & Hebræi discernunt חָנּוּן & חָנּוּן, ut videtur est Oseæ 4. 14. quia in Decalogo non omnia delicta, ne ea quidem quæ Lege Civili puniuntur, comprehensa sunt, sed ea duntaxat quæ in quoque genere summam habent atrocitatem; neque enim vulnerationis fit mentio sed homicidii; neque omnis lucri cum jacturâ alterius, sed furti; neque omnis perfidiæ, sed falsi testimonii. Accedit huc quod Judæorum haud pauci ita Legem de meretricatu interpretabantur, ut censerent id vitæ genus puellis Hebræis interdictum, non etiam vetitum ne peregrinæ in populo habitantes, sed à Judaismo alienæ, quæstum corpore facere finerentur; imo & cum bello captâ primum concubitum censent impune habitum, & quæ de eo Lege dicuntur, intelligenda de eâ quæ concubitûs causâ retineatur; neque vero virili sexui legem positam existimabant: nimirum, ut in Comœdiâ est, *non esse flagitium scortari hominem adolescentulum*; ex Catonis etiam sententiâ,

Nam simulac venas inflavit dira libido,

Huc juvenes æquum est descendere.

Hæc opinio cum moribus etiam invaluisset (nam & coram Solomone judicio se stitisse ejus quæstus feminas legimus) factum inde est ut חָנּוּן, quod *peregrinam* significat, ad meretricem denotandam usurparetur, ut Prov. 5. 3. Sic & veteri jure Attico, quod ex Hebræo derivatam diximus, nulli civi Atticæ prostare licebat: & si quis virginem Atticam vitiâisset ducere eam cogeatur, ut Comœdiæ etiam nos docent. Neque tamen meretrices deerant, quas propterea similiter, ut Hebræi, appellabant *ἑσπέραι* quod secutus est & Terentius, cum *peregrinam* Andriam dixit.

Sed quod de aliis rebus jam ante diximus, etiam hic repetendum est, non omnino fuisse excusandam hanc Judæorum sibi blandientium supinitatem. Satis enim

enim constare ipsis poterat, multa Deo non placere quæ tamen erant extra Legum poenam. Instituerat Deus nuptias liberum quærendum & honeste educandum gratiâ. Non poterat cum eo instituto non pugnare concubitus qui & à matrimonio arcet, & sui naturâ efficit ut aut proles incerti sit patris, aut certe non ita uti par est communi parentum studio educetur. Apparet enim causam vetandi fuisse ipsam facti turpitudinem. Merito igitur Apostolus Paulus stragem illam tot millium, cujus mentio est Numerorum 25. evenisse refert ob crimen *πορνείας fornicationis*, 1 Cor. 10. 8. scilicet id vel solum, etiamsi falsorum Deorum cultus non accessisset, satis dignum eo supplicio meritum existimans. Neque sane debent Judæi Lege adjuti nescire quod multos in Gentibus sola ratio ac recta institutio docuerat. Job suam non à nuptis tantum sed & ab innuptis abstinentiam prædicat. Epictetus jubet καθαρῆσαι τὴν ἀφροδισίων πρὶν ἢ γάμους *abstinere à Venere ante nuptias*; idemque aliquot argumentis probat Dion Chrysostomus. Sed imprimis præclara sunt ista Musonii, ὅσαι συμπολοὶ καὶ μοιχεύει ἐκτὸς ἔσται πρὸς θηλείας εἰσὶν, ἐστρωμέναι ἔργον ποιεῖν κατὰ νόμον, καὶ αὐτὰ πᾶσαι αἰσχραὶ πρᾶττονται ἢ δὲ ἀκολασίαν, ὥς μετὰ γὰρ σωφροσύνης οὐκ ἂν ἐπύρα πολλοὶ ζῆν ὑπομύσει τις ἔτ' ἂν ἐλθέτω γάμους χωρὶς, ἔτι, μά δία, θεοπαγνὴ τῇ αὐτῇ τὸ ἢ μὴ νόμιμον μὴτ' εὐπρεπὲς τὴν σωφροσύνην τῶν αἰσχρῶν καὶ ὄνειδος μέγα τοῖς θηρωμένοις αὐταῖς. *Quicunque sunt extra adulterium cum femina congressus, ideo quod non secundum legem fiunt, turpes sunt: fiunt enim ob intemperantiam, cum verecundiâ enim nemo possit ad amicam accedere, siue ea libera innupta sit, siue ipsius ancilla. Quod enim in tali concubitu lege vacat, vacat etiam honestate: ideoque dedecus & probum adfert se quærentibus.* Ejusdem hoc, χρὴ δὲ οὐ μὴ τρυφῶντας, ἢ μὴ κακὰς μόνον μὲν ἀφροδισία νομίζεν δίκαια τοῖς

ἐν γάμῳ, καὶ ὅτι ἡμέτεροι παῖδες. Oportet eos qui nec delicati sunt, nec mali, solum justam censere Venerem in matrimonio. Charond. vero, Γυνῶκα δὲ τὴν κατὰ νόμους ἑκάστης περιέγω, καὶ οὐκ ταύτης τεκνοποιέω, εἰς ἄλλο δὲ μηδὲν περιέω τῶν τέκνων τῶν αὐτῶν πορεύων· μηδὲ τὸ φύσει ἔννομον τίμιον ἀνόμως ἀναλισκέτω, καὶ ὑβρίζτω· ἢ γὰρ φύσις τεκνοποιῶν ἐνεκεν, οὐκ ἀκροασίας ἐπίησε τὴν πορεύων. *Feminam legitime ductam quisque amet & ex eâ liberos quærat, alio autem ne projiciat id quod ferendæ proli datum est; neque id quod & naturâ & lege pretiosum est inique prodigat & contumeliâ afficiat: natura enim sobolis non intemperantia causâ semen dedit.* Porphyrius de non esu Animantium 4. Ἐπεὶ ἔδ' ἐπαίρει ὁμιλεῖν ἀπαγορεύει τοῖς πολλοῖς (nempe ὁ νόμος ὁ πολιτικὸς, ἀλλὰ καὶ προσηγορὸς τοῖς ἐπαίροις τὸ μίσθωμα ἐπονείδισεν ἡγεῖται τοῖς μετέροις ἀνδράσι καὶ ἀναγρῶν τὴν πρὸς ταύτης ὁμιλίαν, *Lex enim Civilis ad amicas accedere non vetat; sed cum tales prostare faciat, tamen honestis viris indignum judicat ex lupanari questum & turpem talem concubitum.* Hæc naturalis suggestio obstitit quo minus vaga Venus uno impetu aut etiam sine discrimine pudoris septa perrumperet. Est enim memoriâ non indignum quod eâ de re Chrysippus prodidit, πρῶτον μὲν ἔξω πόλεως ἔπεσσωπεία περικείμεναι αἱ ἐπαῖροι ἐξεμίδον ἑαυτὰς τοῖς βαλομένοισι· ἡ δ' ὑπερὶν κατὰφρονήσασιν ἀπέθεντο τὰ πεσσωπεία, ἔπειτα τῶν νόμων μὴ ὀπιτρεπόμεναι εἰσπύειν εἰς τὰς πόλεις, ἔξω ἦσαν αὐτῶν. *Primum meretrices extra urbes & personas sibi imponentes volentibus sui faciebant copiam; postea inverecundiores abjecere personas: attamen Legibus non sinentibus eas in urbes ingredi, extra eas se tenebant: quæ verba eo libentius refero, quia quod dicit antiquitus meretrices non in urbibus sed in agro (moris cuius vestigia etiam apud ipsos Peruanos & Tartaros reperta sunt) neque aperto sed obtecto vultu prostuisse, verissimum esse ex ipsius Mosis narratione*
apparet,

apparet, Genes. 38. 14. Apud Romanos qui virginem ingenuam stuprasset poenâ capitali afficiebatur. Neque meretricia vita permittebatur nisi eam vitam professis, quas Leges existimabant, ut inquit Tacitus, satis ipso pudore cruciari. Quare quod ad Judæ ac Thamaris historiam Hebræi notant, scorti usum ante Legem permissum fuisse, concedi potest si de impunitate est quæstio; non item si de eo agitur quod sine turpitudine fieri potuit. Atque adeo etiam primum cum bello captâ congressum illicitum censuit Rabbinus Johannes Maimonidæ memoratos. Gerundensis vero & alii censent dissimulatum magis quam probatum. In libro qui inscribitur Constitutiones Clementis refertur decretum Apostolicum quod exstat Act. 15. hisce verbis, Ὁπιστάτω αὐτοῖς ὁ ἀπίχθαι ἀπὸ τῶν αἰσθημάτων τῶν ἐθνῶν, εἰδωλοθύτων ἔσθματος καὶ πικτῶν ἔσθματος, ἀπὸ τῶν πόλων ἐνενομήθη τοῖς πρὸς τὸ νόμον φυλακῆς, Ἐνώς, Ἐνώχ, Νῶε, Μελχισεδέκ, Ἰωβ καὶ ὅτις τοῖς τοῖς ἐξέγονε, *mandare eis ut abstineant à Gentium inquinamentis, immolatis & sanguine & suffocato & fornicatione: quæ præcepta datâ fuerant etiam illis qui ante Legem, Natura Jure vixerunt, Eno, Enoch, Melchisedeco, Jobo, & si qui alii tales,* Adde quæ dicentur infra 15. 19.

28. Ὅτι πᾶς ὁ βλέπων, *quia omnis qui viderit*] Quia nimirum

— *Oculi sunt in amore duces,*
ut ille ait; aut ut Plato loquitur ἀρχὴ τῆς ἐρώτος ὁρασις *principium amoris dat adspæctus.* Apud alium est, Ὁπθυμία διὰ τῶν ὀφθαλμῶν ἔρχεται, *Cupido per oculos intrat:* quod ipsum exsequitur Platonem sequens Plutarchus Symposiacôn 3. 6. Bene Salvianus dixit fenestras quodammodo esse nostrarum mentium lumen oculorum, & omnes cupiditates in cor per oculos, quasi per naturales cuniculos intrare. *Hinc oculi pleni adulteriis*
apud

Sermonem Domini. Matt. 5. 161

apud Petrum 2 Epist. 2. 14. Tertullianus De Pudicitia, *Carnem spiritu librare, animum fide moderari, oculum metu temperare Christiani est.*

γυναικα, mulierem,] Potest de quavis muliere sumi, ita ut quod sequitur μοιχαλάται mœchatur sumatur laxius: atque adeo vetetur hîc etiam τῆς πορνείας fornicationis profusio. Simplicius tamen est ut γυναικα mulierem intelligamus τῇ συνετῇ nuptam, quomodo sæpe ea vox sumitur, ut & Latina mulieris: non quod non etiam τῇ πορνείᾳ fornicationem, quippe etiam Judæis non probatam, vehementer improbet Christus, sed quod in eodem peccandi genere intraque easdem personas maluerit consistere, quo apertior esset actuum internorum atque externorum comparatio.

Πρὸς τὸ Πηδουμήσου αἰτιῆς, ad concupiscendum eam] Hoc est proprie quod dicit Job. 31. 7. Si animus oculos est insecutus. Hebræi posteriores id vocant מן הערוה מן הפסעere oculos illicito spectaculo: ὁρᾶν ἀκατάσως adspicere intemperanter Chrysostomus 8. ad Roman. Apparet ergo à Christo eum hic notari qui impuro amoris animum mancipans vulnus suum fovet adspectu. Petulcos impudicorum hominum intuitus hic notari ait Salvianus. Tertullianus, de Velandis Virginibus, Christianus salvis oculis feminam videt, animo adversus libidinem cæcus est. Quintilianus pater, Tu alienam matronam aliter quam Leges permittunt adspexisti. Lactantius libro 6. cap. 23. Non tantum adulterium esse vitandum præcipit Deus, sed etiam cogitationem, ne quis adspiciat alienam & animo concupiscat. Quamvis autem τὸ Πηδουμήσιν concupiscere soleat & in bonam partem accipi, hic tamen ut multis aliis in locis in vitio ponitur, ut cupere apud Afranium, Amabit sapiens, cupient cæteri. Justinus τὸ Πηδουμήσιν exponit τῆς ἐρεξέως ἀναθυμίασιν appetitus exhalationem.

Idem ad Zenom. Πόσις ἔν' Ὀπιθυμίας καὶ ὁρέξεως σαρκικῆς
 ἐκτὸς δεῖ εἶναι τ' πρὸν. *Debet ergo vir fidelis esse extra
 omnem concupiscentiam & appetitum carnalem.* Clemens
 paulo subtilius, Εὰν εἰς κάλλος σώματος βλέψῃ τις, ἢ
 λόγος φησὶ, καὶ αὐτὸς ἢ σαρξ εἶναι κατ' Ὀπιθυμίαν δόξῃ καλὴν,
 σαρκικῶς ἰδὼν καὶ αἰμαρτητικῶς, δι' ἧς περὶ αὐτὸν κεραιεῖται. *Si
 ad formam corporis quis respexerit, ait Sermo, & ei caro
 pulchra visa fuerit secundum concupiscentiam carnaliter,
 quia vitiose adspexit, per id ipsum quod contemplatus est
 damnatur.* Athenagoras, Ἡμεῖς δὲ πρὸς τὴν ἀδελφότητα
 εἶναι ἀπέχουμεν ὥς μηδὲ ἰδεῖν ἡμῖν πρὸς Ὀπιθυμίαν εἶναι.
*Nos tantum abest ut talia ponamus in rebus mediis, ut
 ne adspicere quidem ad concupiscentiam nobis liceat.* Pos-
 set & Ὀπιθυμῆσαι hic interpretari *sollicitare*, quomodo
 & רמח Hebraicum sumi solet. Sic in Canone 4.
 Synodi Neocæsariensis, εὰν πρόδηται τις Ὀπιθυμῆσαι γο-
 ναικῆς, συγκαθευδῆσαι μετ' αὐτῆς, *siquis proposuerit sollici-
 tare feminam ad concubitum.*

Ἦδη ἐμοίχλωσεν αὐτῷ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ. *jam mæchatus
 est eam in corde suo.*] Homines qui de animo nisi ex
 signis exterioribus judicare non possunt, delicti no-
 men actui ultimo imponunt. Et tamen ipsi Juris-
 consulti fatentur animum distinguere maleficia. Ita-
 que si telum manu fugit, qui hominem occidit ho-
 micida non est: Contra Romanis Legibus etiam is
 homicida est qui hominis occidendi causâ cum telo
 ambulavit, quod & ad Mosis Legem trahit Philo,
 Καὶ ἂν ἐξ ἐνέδρας μὲν τοι τις Ὀπιθυμῆσαι ἀνελεῖν τινα, μη-
 διωθῇ κτεῖναι, τῇ τῶν ἀνδροφόνων εἰδὲν ἥτιον ὑποχρῶσθαι
 κατέστηκεν, ὥς ὁ γραφεὶς περὶ τῶν δολοῦ νόμος· εὰν γὰρ
 φησὶ τις Ὀπιθυμῆσαι τῷ πλοῦσι, ἀποκτεῖναι αὐτὸν δόλω, ἢ κα-
 ταφύγῃ ὅτι ἔστι συσταθεῖς, λήψῃ αὐτὸν θανατωσά. καὶ τοι
 Ὀπιθυμῆσαι μόνον, οὐκ ἀνήρηκεν· ἀλλ' ἴσον ἡγήσατο ἀδίκημα τῷ
 κτεῖναι τὸ βλάψαι τὸ φόνον. *Si quis ex insidiis conatus ali-
 quem interficere, non potuerit, is nihilominus homicidarum*
 pane

Sermonem Domini. Matt. 5. 163

pæna subiacet, ut ostendit de eo scripta lex: Siquis, inquit, insidiatus sit proximo, ut eum dolo necet, & profugiat ad altare, capies eum ut occidas. Atqui insidiatus est, non occidit; sed par judicavit crimen hoc egisse ut occideret, & occidere. Ostendunt nimirum Leges quid cupiant; sed quod cupiunt plene præstare non possunt. Bene Tertullianus, Mediocritas humana de factis solum judicat, quia voluntatis latebris par non est. Latro est, inquit Seneca, etiam antequam inquinet manus. Exercetur atque aperitur, opere nequitia non incipit. Eiusdem est, Fecit quisque quantum voluit. Aristophanes, δὴνάται γὰρ ἴσον τῷ δρᾶν τὸ νοεῖν Par est facere & voluisse malum. Apud Deum mentium exploratorem, qui voluit scelus is fecit. Vide apud Herodotum de Glauco historiam, quæ & apud Juvenalem exstat cum hoc epiphonemate,

Has patitur pænas peccandi sola voluntas.

Eiusdem est,

*Nam scelus intra se tacitum qui cogitat ullum,
Facti crimen habet.*

In ipso hoc adulterii crimine verum hoc esse vidit magister nequitiae, plane idem de muliere dicens quod hic de viro dicitur:

Siqua metu demto casta est, ea denique casta est.

Quæ quia non liceat non facit, illa facit.

Ut jam servâris bene corpus adultera mens est:

Omnibus exclusis intus adulter erit.

Quod imitatus Lactantius dixit, adulteram fieri mentem, si vel imaginem voluptatis sibi ipsa depinxerit. Seneca, Non immerito in numerum peccantium refertur qui pudicitiam timori præstitit, non sibi. Pater Seneca, Incesta est etiam sine stupro, quæ cupit stuprum. Præcipue autem hoc dictum Christi locum habere post τὴν συνάτησιν consensionem prudenter vidit Scriptor Responsionum ad Orthodoxos, cujus hæc sunt verba,

Οὐτὲ εἰ ἡ γνώσις ἔξυπνίῃ τὸ τῆς ἡθικῆς πάθος, ἐδ' ἄρα
 πόρῳ ἐστίν· εἰ δὲ συγκαταπίηται τῷ πάθῳ ἡ παύσις,
 τότε ἐπὶ πόρῳ ἢ κατὰ τὴν προαίρεσιν ἢ κατὰ τὴν ἀνάγκην, Si
notitia excitaverit cupiendi affectum, non utique erit scor-
tator; at si voluntas affectui consenserit, tunc erit talis
aut actu aut animi proposito. Tertullianus De Poeni-
 tentiâ, *Voluntas facti origo est, quæ ne tunc quidem libe-*
ratur, cum aliqua difficultas perpetrationem ejus interce-
pit: ipsa enim sibi imputatur, nec excusari poterit per il-
lam perficiendi infelicitatem, operata quod suum fuerat.
 Pertinet huc quod Judæi olim dixerunt teste libro
 Alcath Rochel, *Messiam ablaturum ad homine* משיח יר
malum fomentum, τὴν ἡθικὴν cupiditatem.

29. Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμὸς σε ὁ θεὸς, *Quod si oculus tuus*
dexter,] In hunc quoque locum, ni valde animi fal-
 lor, multa congeruntur subtiliora quam ferat sermo-
 nis popularitas. Mihi tum illud εἰ δὲ, tum quod hæc
 verba non præceptorum congeriem sequuntur, sed
 indivulsâ continentia annectuntur ei quod de adul-
 teris amoribus dictum est, præterea vero repetitum
oculi nomen quod paulo ante præcesserat, planum
 facere videntur hujus sententiæ, quamvis ejus vis la-
 tius se porrigat, occasionem natam ex his quæ dicta
 erant commate antecedente, ita ut ad tacitam quan-
 dam objectionem responderetur, argumento ab eo
 quod majus est ducto hunc in modum. Dicat forte
 aliquis hæc audiens, *Feminæ præsertim formosiores*
sunt ἀλγυδόνες ὀφθαλμῶν dolores oculorum, quod de
 Perficis dici solebat; & naturâ ita est comparatum
 ut difficile sit non amare quod pulchrum est: Qua-
 propter

casso saltem delectamine

Amare liceat si potiri non licet.

Respondetur ex duobus incommodis eligendum esse
 id quod est minus; nempe ut modo citatus Poëta
 hoc

Sermonem Domini. Matt. 5. 165

hoc argumentum ex prudentiæ non ex pietatis præscripto tractans dixerat,

Dura aliquis præcepta vocet mea: dura fatemur

Esse, sed ut valeas multa dolenda feres.

Si gangræna aut morbus similis partem corporis quamvis caram occupasset, æquum esset ut patere-
ris eam præcidi potius quam proserpens malum toti corpori exitium crearet; ut apud Plutarchum est,
καὶ τὸ πόδα καὶ τὴν χεῖρα ὁ ὑγιὴς ἐποίησεν ἀλλ' ὅταν σαπῇ, μὴδὲν ἴδωσι τῷ σώματι ὄντι, *Pater & pedem & manum filii effecit; sed si ea putuerint, dat ultro abscindenti mercedem.* Quanto justius id faciendum esset ubi æterna

animi corporisque perniciēs imminet ni antevertas. Simili ferme modo argumentatur idem ille quem dixi,

Ut corpus redimas ferrum patieris & ignes,

Arida nec sitiens ora levabis aquâ.

Ut valeas animo quicquam tolerare negabis?

Subticetur autem id quod ab auditore facile suppleri potest in hunc sensum. Atqui cum majus sit periculum quod tibi monstro quam hujus vitæ mortalis jactura, minus tamen est quo vitari id periculum potest. Deberes, si aliter te servare non posses, vel oculum tibi eruere; at mihi satis est si eum à vultu illecebroso avertas: manum deberes tibi præcidere; ego nihil amplius postulo quam ut eam arceas ab impudicis contrectationibus. Eorum qui pedem sibi abscindi passi sunt habemus exempla; mihi sufficit ut alio quam ubi mali fomenta sunt gressum dirigas:

Perfer & invitos currere coge pedes.

Non dissimile est dictum apud Senecam, *Projice quæcunque cor tuum laniant, quæ si aliter extrahi nequirent, cor ipsum cum illis evellendum erat.* Sensus hic ipse quem dicimus late fuseque tractatus exstat apud Porphyrium libro primo circa finem De abstinentiâ ab animalibus. Ostendit enim & ille, cum corporis fervandi

fervendi causâ tam dura patiamur, multo majora patiendâ ut divina immortalitas animis paretur; & hanc tamen plerumque minoris constare, nempe voluptatum abscissione. Philo, *Εάν κάλλος ἰδὼν αἰρέθης αὐτῷ καὶ μέλλης πείσθαι περὶ αὐτὸ, φύγε λαθὼν διπλὸν τὸ φαντασίας αὐτοῦ.* Si conspectâ pulchritudine ab eâ captus sis & inde labi pericliteris, clam fuge ab istâ imagine. In hac circumlocutione Pedum quoque memini, quia & eorum fit mentio infra 18. 8. & Marci 9. 45. quibus in locis id quod hic occasione ejus affectûs qui solet esse impotentissimus dictum erat, generaliter omnibus vitiis aptatur. Est enim eadem ratio. Hinc Job cap. 31. de fugâ tam injustitiæ quam obscœni amoris agens ait, *fedus se cum oculis pepigisse, manibus nihil adhæsisse iniqui, pedem suum non festinavisse ad dolum.* Summa igitur hujus præcepti est, Vitanda pravarum cupiditatum alimenta. Cupiditas enim actum parturiens, si eum eniti prohibeatur, abortum faciens, ipsa quoque interit. Neque vero dubito quin & hoc Christus, minime novandi cupidus, sumserit ex veterum Hebræorum præceptis, unde & Philo hæc hausit, *Διόπερ ἐλέσθαι αὐτὸν μὴ δοκῆσαι οἱ μὴ πλείως ἀπαίδεστοι πεπηρωμένοι μάλλον ἢ τὰ μὴ παροτρυνθῆναι ὁρᾶν, κεκωφᾶσθαι μάλλον ἢ βλαβερῶν ἀκέειν λόγων, ἢ ἐκτεμνῆσθαι γλῶτταν ὑπὲρ τῶν μηδὲν τῶν ἀρρήτων ἐκκαλῆσαι.* Ideoque homines non plane imperiti, potius optabant excæcari quam illicita cernere, potius obsurdescere quam noxios audire sermones, & linguam exscindi quam dicere non dicenda, & quæ sequuntur. Chrysostomus de Jejunio sermone secundo, præceptum hoc Christi, quod durum videtur, ait esse mitissimum: Durum futurum fuisse, si jussisset nos adesse feminis, eas adspectare & abstinere: Adde si id præcepisset quod Xenocratem præstitisse narrat Valerius Maximus.

Ο δὲ ζῖος, dexter,] Id est, καὶ ὁ δὲ ζῖος. quamvis dexter: quod

Sermonem Domini. Matt. 5. 167

quod ideo dictum quia, ut ait Aristoteles, φύσις βέλπρον
τὸ δεξιὸν τῷ ἀριστερῷ, *natura dextrum sinistro melius.*

Σκανδαλίζει σε, *scandalizat te*] ἢ שׂרִי, ut loquuntur Prophetæ. Nam quod inde venit שׂרִי סְכָנְדָּלוֹן vertunt LXX. Psalmo 69. 23. 106. 36. 140. 6. quos sequitur Paulus Romanorum 11. 9. Et certe respondet primitiva significatio. Nam σκανδαλῆθρον apud Aristophanem interpres exponit τὸ ἐν τῇ παγίδι ὀπτικαμπὲς ξύλον *obliquum in pedicâ lignum*, Pollux τὸ ἐν τῇς μύγχαῖς ἐνιστάμενον πατάλιον *stantem in muscipulis paxillum*. Idem autem esse σκάνδαλον docet nos Hesychius. Sed & σκώλῃ nomine res eadem significatur, quâ voce שׂרִי interdum transferunt LXX. interpretes. Per translationem designat hæc vox omne id quod exitii causam præbet, ut Psalmo 140. 6. ἐχρήμα τρέβῃς σκάνδαλα ἔθεντό μοι *juxta iter scandalum posuerunt mihi*, quo sensu reperitur & in libro Judith 5. 22. & 12. 2. Ac proinde etiam id quo quis ad delinquendum incitatur, uti Deuter. 7. 16. & passim apud Novi Federis Scriptores. Sensum affinem, quamquam aliunde ductâ similitudine, habet vox מכשׁל, quod proprie est πρόσκομμα *offendiculum*, cujus vocis additamento vocem σκάνδαλον interpretatur Paulus Rom. 14. 13. Quare mirum non est quod Syrus hîc σκάνδαλον vertit ܡܚܫܐ, cum & LXX. מכשׁל vertierint σκάνδαλον, Levit. 19. 14. Id ipsum *offensam* dixit Seneca, *Per hujusmodi*, inquit, *offensas emetiendum est confragosum hoc iter.*

βάλε ἀπὸ σὲ *projice abs te*] *Projice.* quo verbo Latini quoque rei contemptum indicant.

Συμφέρει γάρ σοι, *expedit enim tibi*] Ἀγαθὸν γὰρ ἀντὶ μείζονος κακῶς ἐλάττω *bonum enim est minoris mali sumtio pro majori*, ut inquit Aristoteles Rhetoricorum 1. cap. 6.

καὶ μὴ, ἔ *non*] Hebraïsmus אֵין, quod valet *ne.*

Quare ita optime verteris, *Expedi enim tibi unum membrorum tibi perire ne totum corpus projiciatur in gehennam.*

Γέενναν. *gehennam*] Vox ista quæ modo compa-
rate supplicia alterius seculi figurabat, nunc translate
eadem notat. Et Matthæus quidem nihil ultra ad-
didit, quippe Palæstinæ habitatoribus scribens, apud
quos pridem vox ista eum sensum acceperat: ut ex
veterum Hebræorum libris apparet. Marcus vero,
ut & qui ei vocabulo minus fueti erant vim ejus
intelligerent, apposuit πῦρ τὸ ἀσβέστον *ignem inextin-*
guibilem. Ponitur autem in his libris ubique pro
suppliciis post Resurrectionem, non pro statu qui
mortem & resurrectionem intercedit.

31. Εἰρησὶν ᾧ, *Dictum est autem*] Nimirum à Mose,
jussu Divino, non privato Mosis consilio, quod sen-
sit Origenes & eum secutus Ambrosius; quem erro-
rem in Ptolemæo quodam graviter accusat Epipha-
nius: nisi hoc potius sensisse putemus Origenem &
Ambrosium, à Mose hæc & alia quædam hujus ge-
neris pro prudentiâ suâ excogitata & relata ad De-
um, qui ea deinde ut isti populo & temporibus com-
moda probaverit. Certe Deuter. 1. 3. 5. 1. 6. 1.
aperte dicitur Moses populo proposuisse ea quæ
Deus præceperat: Inde autem ad caput usque de
divortio unus est atque continens sermo. Neque
vero credibile est Mosem, qui de specie controversâ
juris hereditatium respondere nihil voluit Deo in-
consulto, in re momenti multo majoris quicquam
constituisset Dei injussu. Neque moveri quemquam
in contrariam sententiam debuit, quod Mosis hoc
factum ascribit Christus infra 19. 8. Nam passim
ea etiam quæ à Deo profecta nemo dubitat, Moses,
quippe lectus in eam rem à Deo minister, dixisse ac
præcepisse memoratur, ut infra 8. 4. Mar. 1. 44. 7. 10.
Lucæ 5. 14.

Sermonem Domini. Matt. 5. 169

ὅς ἀν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτῆς, quicunque dimiserit uxorem suam] Nam maritis id jus concessum, non vicissim mulieribus, ut apud Romanos. Prima enim apud Judæos Salome Costobari uxor contra antiquos mores eam licentiam usurpavit, teste Josepho. Differentia hæc originem habuit ex jure maritali. Nam uxores jure Hebræo in manu erant conjugis, ut multis indiciis apparet. Recte autem verteris ἀπολύσῃ *repudiaverit*, quia id actum animi maxime denotat quem testatur libellus, unde sequitur divortium. Neque enim recepit usus, ne Jurisconsultorum quidem, ut divortium post nuptias, repudium tantum ante nuptias dicatur, sed ipsa renuntiatio sive ante nuptias sive post eas ita appellari solet. Caius Jurisconsultus, *In repudiis autem, id est in renuntiatione, comprobata hæc sunt verba, Tuas res tibi habeto. Item hæc, Tuas res tibi agito. In sponsalibus quoque discutiendis placuit renuntiationem intervenire oportere, in quâ re hæc verba probata sunt, Conditione tuâ non utar. Paulus, Per calorem misso repudio si brevi reversa est uxor nec divortisse videtur. Justinus Martyr ad Senatum Romanum, τὸ καλῶν παρ' ὑμῖν ῥεπῶδιον id quod à vobis dicitur Repudium, de matrimonio dirimendo agens.*

Δότες αὐτῇ ἀποστάσιον, det illi libellum repudii.] Infra, βιβλίον ἀποστάσεως. Josepho γραμματεῖον ἀπολύσεως. *Libellum divortii dare*, dixit Papinianus; *libellum repudii tradere*, Imperator Diocletianus. Origo nominis ab ἀφίστασθαι, quod est *discedere*. Divortere autem & *discedere* proprie in Latino sermone uxor dicitur quæ sponte suâ matrimonium dirimit: Quod Attici vocabant ἀπολείπειν. At feminis Judæis ut diximus id non licebat. Virorum autem proprie est τὸ ἀποπέμπεσθαι *dimittere*, quâ voce & Josephus utitur: Hebræis שרי. Recte autem libellus divortii aut disces-

sionis dicitur etiam is quo maritus jubet uxorem à se divortere aut discedere. Id autem continebat expresse, continetque etiamnum hodie Judaici libelli formula, quæ talis est, *Meâ sponte, nullius co-actu te uxorem hæcenus meam dimittere à me, deferere ac repudiare decrevi; jamque adeo te dimitto, defero ac repudio, atque à me ejicio, ut tuæ sis potestatis, tuoque arbitrato ac libitu quo libet discedas: neque id quisquam ullo tempore prohibeßit. Atque ita dimissa esto ut cuivis viro nubere tibi liceat.* Veterum esse hanc formulam Josephus nos docet cum ait, Γυναῖκί ἐδὲ ἀποχωρεῖσθαι καὶ ἑαυτῇ ἐξεῖσι χαμηθῆναι μὴ ἔπειτα ἀνδρὸς ἀφ' ἑνός. *Mulieri vero ne quidem si divorterit suo arbitrato nubere permittitur, sed ita demum si vir suus eam à se dimiserit: & alibi, λάβοι ὃν ἂν ἕτως ἐχέσθαι συνουκῆν ἐτέρῳ, ita enim facultatem accipiet nubendi viro alteri.* Et hinc est quod hic actus dicitur ἀπλυσίς dimissio. Domo egredi jussa, inquit Quintilianus; & Juvenalis,

Collige sarcinulas dicet libertus & exi.

Martialis, *Uxor vade foras.* Titinnius, *adibus facessat.* Varro, *foras betere jussit.* In Epistolâ Medæ ad Jasonem, *Cede domo.* Sed & ejiciendi verbum, quod Judæi usurpant, Latinus sermo eodem sensu recepit. Cicero, *Mimam exegit.* Hebræa vox ספּר כּריתּר, ad verbum si reddas, erit libellus abscissionis, id est χωρισμὸς. Nam & χωρεῖσθαι pro divortium facere dixit Paulus 1 Cor. 7. 10, 11, 15. Justinus τὸ συζυγίας χωρίζεσθαι à conjugio abscindi. Dissolvere, separare, dirimere matrimonium dicunt Latini Jurisconsulti.

Errare autem eos qui putant Judæis non liquisse uxorem dimittere nisi causâ apud Judicem probatâ, satis ex hoc loco apparet. *Dictum enim esse ait Christus, Qui uxorem dimissam vult, libellum det repudiî.* Dubitationem omnem nobis Josephus eximit, qui de se agens ita ait, Καὶ ὃν δὴ καίρον καὶ τὴν γυναῖκα μὴ ἀπο-

σκόμειν

Sermonem Domini. Matt. 5. 171

αὐτῆς τῆς ἡγεῖας ἀπεπεμφάμην, *Quo tempore & uxorem dimisi quod ejus mores mihi non placerent. V-*
rum tamen est hunc actum non minus quam hære-
ditatis cessionem atque alios solenniores solitos co-
ram Judicibus peragi, quod nos Digesta Thalmu-
dica docent: sed erat hoc jurisdictionis voluntariæ,
non contentiosæ, quomodo manumissio apud Præ-
torem Jure Romano. Cognitionem igitur suam Ju-
dex non interponebat, nisi de dote aut donatione
propter nuptias controversia inciderat; plane ut &
apud Romanos. Nam Romano veteri jure instituta
erat de moribus actio, quâ victa mulier dotem aut
totam aut partem ejus amittebat. Sed & postulare
mulier poterat si innocentia suâ confideret, ut scri-
pto testaretur aut maritus aut Judices nullius se fla-
gitii compertam. Alioqui quoties, ut Romani lo-
quebantur, bonâ gratiâ fiebat divortium, nullâ opus
erat cognitione. Exemplum hujus illustre est apud
Josephum Originum 17. 1. ΕΝ ΤΑΥΤῳ ᾧ καὶ τῷ Αρχιλάῳ
ἡγαγέτω ὁ βασιλεὺς Ηρώδης ὡς τῇ αὐτῆς πατρίδι ἐπέπεμψεν
Ἀλεξάνδρῳ σιωακηκῶν, ὅτι τῇ αὐτῇ τῷ πατρὶδι δότῳ, ὥστε
ἀμφισβήτημα αὐτοῖς μηδὲν εἶναι, Hoc ipso tempore Herodes
Regi Archelai filiam Alexandri uxorem ad patrem emi-
si, de suo dotem reddens ne quid esset controversia.

Sed & illos falli apertum est, qui apud Mosén
 רב רבך propter aliquam fœditatem ad stupri suspi-
 cionem trahunt: quanquam ea non nova est sed ve-
 tus Sameæ interpretatio, dissente Hillele quem
 Pollionem Josephus appellat. Nam si Moses in eâ
 duntaxat specie divortium concessisset in quâ eam
 concedit Christus, non diceret Christus, eam con-
 cessionem factam ob duritiem Judæorum contra ori-
 ginale institutum, ad quod ipse nos revocat, infra
 19. 8. Marci 10. 5. Neque recte tum dixisset Moses,
 Si non sit gratiosa apud eum. Quid enim id opus

dicere de adulterâ? Ex diversis igitur Scholæ auctoribus nata illa quæstio, *An liceret viro uxorem dimittere κατὰ πᾶσιν αἰτίαις ex quâvis causâ*, infra 19. 3. Hodie Judæi neque Sameam sequuntur neque Hillelem. Probant enim divortium non κατὰ πᾶσιν αἰτίαις, ut Hillel, sed ob multas tamen causas ἐκ τῶν ἑνδεκά extra stuprum, quæ enumerantur in Digestis Thalmudicis, & nunc quoque à Magistris anxie expendantur. At Sameæ sententiam ille sequebatur cuius hoc proverbium exstat de uxore, *Os quod tibi contigit rode.*

Huic quæ de vocum istarum explicatione est quæstioni adhæret altera inter Sacrorum librorum interpretes multum agitata, An scilicet jus illud in Deuteronomio constitutum effecerit ut recte id de quo agitur fieret, an duntaxat ut fieret impune. Quin Deus potuerit introductum à se matrimonii vinculum relaxare, si vellet; quin etiam potuerit manente vinculo Judicibus dissimulationem imperare, dubitari non potest: sola ergo voluntatis conjectura est. Mihi id quod posterius dixi vero similis videtur. Primum, quia ob duritiem Judæorum permissionem hanc factam Christus docet, nimirum ne duriori tractationi aut etiam veneficiis daretur occasio. Ad talem autem finem sufficit sola impunitatis concessio: neque solet malitia hominum privilegiis sublevari. Accedit huc, quod consuetudo legis interpretes nullam à marito causam diremti matrimonii exegerit. Alioqui enim non potuisset Josephus Mariam clam dimittere. Potuit igitur maritus dicere quod Romæ dixit Paulus Æmilius, *Sibi optime notum quæ calceus urgeret.* Atqui aut nullâ aut levissimâ de causâ uxorem dimittere, ut jam de primævâ Dei institutione nihil dicam, vel sola caritatis lex prohibebat, siue uxorem respicias, quæ veluti supplex ad maritum

mariti tutelam confugit, sive communes etiam liberos. Non potuit igitur factum quâvis ex causâ divortium rectum probumque censerî. Unde sequitur permissionem hanc, saltem in nonnullis casibus, à pœnâ, non à vitio liberâsse. Quin ne exemplum quidem ullius laudati viri, qui licere id sibi voluerit, invenitur. Et Romani, cum nulla lex repudium vetaret, annos tamen quingentos & viginti sine exemplo repudii egerunt. Nec quisquam ferme Scriptorum est qui non graviter reprehendat M. Tullium Ciceronem quod levibus de causis Terentiam dimiserit. Voluit igitur Deus vocibus illis ערוך רבר, quæ *probrum* aut, ut LXX verterunt, ἀσχημον πρᾶγμα significant, admonere Hebræos ne temere uxores dimitterent: cæterum ut graviora mala evitarentur, & veritatem & gravitatem causæ noluit ad alienum arbitrium referri, sed ipsius mariti animo id æstimandum permisit. Quod mirum non est, cum veterum Gallorum aliarumque gentium leges jus vitæ ac necis in uxores maritis concesserint. At notum est quosvis Judices, quorum summæ ac liberimæ potestati res aliqua permittitur, insontes non esse si ab æqui bonique regulâ discedant. Jus ergo fuit ut quâvis de causâ uxorem maritus posset expellere, sed eâ notione quâ Prætor *jus reddere* dicitur etiam cum injuste decernit, ut Paulus Jurisconsultus loquitur: qui & alibi dixit *non omne quod licet honestum esse*. Licere enim in communi usu aliquid dicitur quod extra pœnam est, & quominus fiat à nemine impediri potest. Ita licebat ante Antonini tempora dominis servos occidere indictâ causâ; sed tamen qui id facerent ob causas non admodum graves eorum inhumanitas bonis odio erat: & Augustus narratur Senatori cuidam eo nomine succensisse. Seneca optime, *In mancipio cogitandum est*
non

non quantum illud IMPUNE pati possit, sed quantum tibi permittat *EQUI BONIQUE natura*. Sed Judæi & humanitatis & caritatis immemores, quod Lex diffimulabat, in eo nihil à se peccari arbitrabantur, aut certe causas quantumvis futiles admittebant in morositatis suæ patrociniū.

De loco Malachiæ 2. 15. qui est obscurior, illis assentior qui חַשׁ נַפְשִׁי י' interpretantur *si odisti, dimitte*. Fert hanc interpretationem Hebræa constructio: nempe potius quam ut uxorem Hebræam velut mancipium tractes in gratiam extranearum mulierum. De hac duritie ait Propheta feminas apud Deum conqueri: & ut ostendat facti iniquitatem, exemplo utitur Abrahami, viri cordatissimi, qui cum justissimo teneretur desiderio prolis; tamen eam noluit habere nisi ex piis matribus. Nam אַבְרָהָם unum Abrahamum vocari solere Judæi magno consensu tradidere. Videtur autem nomen illud אַבְרָהָם Abrahamo adhæsisse ex eo quod unus ex tanto hominum numero à Deo esset electus auctor sancti & immensi generis. Indicare hoc videtur Scriptor ad Hebræos 11. 12. Διὸ καὶ ἀφ' ἐνὸς ἐγγενήθησαν propter quod & ab Uno orti sunt, ubi ἀφ' ἐνὸς ab Uno est אַבְרָהָם. quo trahi potest illud ejusdem Scriptoris 2. 11. ὅτι ὁ ἀγαλῶν ἐὶ οἱ ἀγιαζόμενοι ἐξ ἐνὸς πάντες, qui enim sanctificat & qui sanctificantur ex Uno omnes. Nam mox sequitur, σπέρματος Ἀβραάμ ἀντιλαμβάνεσθαι semen Abrahamæ apprehendit. Sicut autem Abrahamus אַבְרָהָם Unus, ita filius ejus Isaacus cognomento vocatus creditur יִצְחָק, id est, μονογενὴς Unigenitus, Gen. 22. 2. Hebr. 11. 17. Sanchuniatho in Phoeniciis, Εἶος λὺ τῶν παλαιῶν ἐν τῇ μεγάλῃς συμφορᾷ τῇ κινδυνώσῃ ἀντὶ τῶν πάντων φησὶς τὸ ἡρασιμῶν τῇ πενῶν αὐτῷ κρατύνεας ἢ πόλεας ἢ εἶδος εἰς σφαγὴν Ἰππιδόνα, λύτρεον πῶς τιμωροῖς δαίμοσι κατισφάττοτο δὲ οἱ δεδωμένοι μυτικῶς· Κρόνῳ τίνει, ὃν οἱ φείνουσιν

Ισραὴλ

Sermonem Domini. Matt. 5. 175

Ἰσραὴλ παροικούντες, βασιλεύων τ' χώρες, καὶ ὑπερον μὲν τῶν
 ὧν βίβη πλάττω εἰς τὸ ἔκρον ἀστὲρα καθερωθεῖς, ἐξ Ἰα-
 χωρίας νύμφης ἀναβρεῖ λεγομένης ὅν ἔχων MONOGENH,
 ὃν ἀπὸ τῆς Ἰεσδ ἐκάλεον, ὃ μονογενὴς ὥτως ἐπὶ ἐν νῦν κα-
 λεῖται ὡς τῶν φοίνιξι, κινδυνῶν ἐκ πολέμου μεγάλων κα-
 τηλόμενων τῶν χώρων, βασιλικῶν χρημάτων ὅλημα τὸ ὅν,
 βῶμον πὶ κατακλυσμῶν κατήγυσεν, Mos fuit antiquis
 ut ubi magna pericula supervenerant, is qui in civitate
 aut gente regnaret dilectissimum filiorum in eadem daret,
 velut pretium diis Ultoribus pro communi exitio. Sa-
 turnus igitur, quem Phœnices Israel vocant, in eâ regione
 regnans, qui ὅ post vitæ exitum in Saturni stellam con-
 secratus est, filium habens Unigenitum ex Nymphâ in-
 digenâ dictâ Anobret, quem ob id Jebud vocabant, quo
 nomine etiam nunc Phœnices unigenitum appellant, cum
 maxima ex bello pericula eam regionem invasissent, filium
 ornatum regaliter altari exstructo mactavit. Quibus
 verbis homo Tyrius multis modis Sacram historiam
 depravans, (quod fere omnibus contigit non Judæis
 qui res Judaicas tradiderunt) Israelem pro Abra-
 hamo, hoc est nepotem pro avo nominâsse putatur,
 eundem dicens esse Saturnum, nimirum quia posteri
 ejus Saturni die feriabantur: ἀναβρεῖ autem, id est
 הַנְּכִיחַ ἐκλεκτὴν electam, vocâsse Saram. Nam Ἰεσδ
 pro Ἰεσδ dialectus magis est quam corruptio voca-
 buli. Sic & Orpheus μονογενῆ Unigenitum posuit ἀντὶ
 ὧν pro Uno, Ἰη pro Ἰσακ, id est, Isaacum pro
 Abrahamo, cum ei dicitur nemo fuisse qui Deum
 verum recte cognosceret,

Εἰ μὴ μονογενὴς τις δότορῶν, φύλας ἀναγεν

καλδαίων ἰδρὶς ἧδ' ἔλεν ἀστροῖο ποσειάς.

Unigena ille nisi Chaldaeo sanguine cretus,

Nôrat enim Solis quâ se astrum lege rotaret.

Nam fideralis scientiæ famam Abrahamus habuit,
 non Isaacus. Berosus, Μετὰ τὸ κατακλυσμὸν δεκάτῃ γενεᾷ
 ὡς

ὡς καλδαίως τις λὺ δίκαιος ἀνὴρ, καὶ μέγας, καὶ τὰ ἰ-
 ραίνα ἔμπροσθεν. *Post Diluvium generatione decimā apud*
Chaldaeos vir fuit justus, & magnus, & caelestium peritus.
 Eupolemus, γινώσκων Ἀβραάμ γινῶσκει εὐφροσύνην, καὶ σοφίαν πᾶ-
 ντας ὑπερβέβηκεν, ὃν δὲ ἐπὶ τῇ ἀστρολογίᾳ καὶ χαλδαϊκῇ
 εὐρεῖν, *fuisse hoc tempore Abrahamum nobilitate & sapien-*
tiā supra ceteros eminentem, qui & Astrologiam & Chal-
daicam artem invenerit. Artapanus, τὸν Ἀβραάμ τῇ
 ἀστρολογικῇ ἡπιστήμῃ περὶ δόξεντα πρῶτον μὲν ἐλθεῖν εἰς Φο-
 νικίαν, καὶ οὗτοί τοι φοίνικας ἀστρολογίαν διδάσκειν ὕστερον δὲ εἰς Αἴ-
 γυπτον ὡς ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, *Abrahamum institutum in Astrologica*
disciplinā primum venisse in Phœnicen, ubi Phœnices in
Astrologiā instituerit, inde ivisse in Egyptum. Nicolaus
 Damascenus, θαυμαστοὶς ἔν αὐτῶν (Abrahamus sci-
 licet ab Ægyptiis) ἐν τῇ συνουσίᾳ ὡς σωτηριώτατος ἐδεικνύ-
 ντο ὡς ἂν ὁπτιχέρησθε διδάσκειν, τῷ τε ἀριθμητικῷ αὐτοῦ
 χαρίζεται, καὶ τὰ περὶ ἀστρολογίαν ὡς διδάσκειν ὡς γὰρ τῆς
 Ἀβραάμ παρσίας Αἰγύπτιοι τέτων εἶχον ἀμαθῶς· ἐκ Χαλ-
 δαίων γὰρ πρῶτον ἐφοίτησεν εἰς Αἴγυπτον, ὅθεν ἦλθε καὶ εἰς οὗτοί τοι Ελ-
 λῶνας, *Cum ex colloquiis admirati illum essent, ut qui*
peritissimus esset & aptissimus ad ea quæ vellet alios do-
cenda, ipse eis & Arithmeticam & Astrologiam tradidit:
nam ante Abrahami adventum ignorabant ista Ægyptii.
A Chaldaeis quippe ista in Egyptum, inde ad Græcos
pervenerunt. Orpheus igitur, quem in Ægypto fuisse
 docet nos Diodorus Siculus, ibi de Abrahamo de-
 que Mose ea intellexerit quæ deinde aut ab ipso,
 aut (quod Tatiano placet) ex ipsius libris ab Ono-
 macrito in versus relata sunt. Hæc quidem ita pro-
 babiliter de illo Philonis Byblii loco secundum alios
 dicta sunt. Ego enim magis credo Ἰσραὴλ errore
 apud Eusebium scriptum pro Ἰλ, quia tali compen-
 dio Ἰλ Græcis Christianis Ἰσραὴλ notabatur: Ἰλ au-
 tem apud Philonem Byblium nomen fuerit Regis,
 cujus vocabulum datum fuerit fideri Saturni. Nam

Sermonem Domini. Matt. 5. 177

& alibi idem Philo Byblius *Ilum* ait Phœnici-
bus dici qui *Κρόν* Saturnus est Græcis; *חַיִּי* forti-
tudo, virtus scilicet, pro quo alii *חַיִּי*.

32. *Εγὼ ὃ λέγω ὑμῖν, Ego vero dico vobis*] Quod
ante diximus, nullam juris per Mosē promulgati
partem à Christo infringi, at præcepta interim dari
meliora quam Lex illa, præsertim quatenus in ju-
diciis observabatur, exigebat, ei tamen Divinæ vo-
luntati convenientia cujus vestigia in Mosē & Pro-
phetis apparerent, hic in memoriam revocandum
est. Sensus enim est, Lex Moſis ne quid gravius
eveniret, tibi de uxore judicium indulſit: Tu vide
ut tantâ potestate humane utaris, certus nulla Deo
placere divortia niſi quæ ſumma neceſſitas extorſit.
In expoſitione ſententiarum Benſyræ legitur, *Si quis*
uxorem habeat moroſam & eam non repudiet, eum non
venire in judicium, id eſt, eâ patentîâ Deum obtinere
propitium.

Παρὰ τοῦ λόγου πορνείας, exceptâ fornicatione] *Εἰ μὴ*
ἡ πορνεία, infra 19. 9. *לְבַדָּהּ, לְבַדָּהּ עַד, לְבַדָּהּ* Syrus
hoc loco, id eſt, *extra cauſam ſtupri*; altero loco
לְבַדָּהּ, לְבַדָּהּ, *quæ non ſit adultera*. Præter crimen
adulterii dixit Lactantius. *Πορνείας fornicationis* no-
mine omnem modum imminutæ pudicitiae intelligi
poſſe pridem diximus: quomodo & Plautus aliique
ſtuprum pro *adulterio* poſuerunt. At ſunt qui *πορνείας*
vocem imitatione Hebraiſmi latius porrigi velint,
ad ea etiam delicta quæ ad pudicitiae damnum non
pertinent. Argumentum ſumunt ex loco Jud. 19. 2.
ubi de concubinâ Levitæ dicitur *וְהוֹנִי עָלָיו*, quo
ſignificari videtur non concubinam cum ipſo Le-
vitâ conſueſſe (id enim nihil novi, neque concu-
bina apud Hebræos ſtupri aut lege aut infamiâ te-
nebatur, cum à matre familias tantum dignitate
diſtaret, & eo quod liberis ex eâ natis jus non eſſet
ſuccedendi

succedendi patribus in rebus soli : unde Iosephus *παλλακίαι concubinis* directe opponit *εὐγένιδας nobiles feminas* : & alibi *τὰς ἀγαθῶν θυγατέρας virorum illustrium filias*,) sed potius eam ipsi contumaciter immorigeram fuisse, ac tandem (quod sequitur) fugā deseruisse ipsius contubernium. Quam interpretationem & constructio vocum exigere videtur, & clare exprimit Chaldæus interpres. LXX vertunt *ὡργισθῆναι αὐτῇ irata ei fuit*. Iosephus, *ἀλλοτρίως εἶχε alieno fuit animo à viro* : deinde, *καταλιπεῖν τὸ ἀνδρα cum virum deseruisset*. Alterum quod affertur de falsorum Deorum cultu, qui eodem nomine indicari solet, minus firmum est, cum in eâ tralatione maneat adulterii significatus, quia nimirum fedus cum Deo initum matrimonii habet similitudinem. Ego, cum vox *πορνείας fornicationis*, & quæ huic sunt *παρῶνμα agnata*, tum apud Græcos tum apud horum librorum Scriptores perpetuam impudiciæ significationem habeat, ne hic quidem recedendum ab usu & proprietate vocis existimem.

Interim, ut hujus loci sensus recte accipiatur, observandum est Christum toto hoc sermone non Leges constituere Civiles, sed animis singulorum dare Præcepta : & hic nominatim ab eo exponi, quo casu vir bonus legis communis ad divortia spectantis beneficio uti possit. Quare cum lex ipsa maritum ad Judicem non remittat, ne Christus quidem id facere censendus est. Et sane si maritus paratus esset probare adulterium Judici, jam non de dirimendo matrimonio, sed de puniendâ adulterâ ageretur. Quod ergo stuprum iusta esse divortii causa dicitur, id referri debet aut ad maritos lenes, qui ad pœnam deposcere uxores nolunt, qualis erat Iosephus Mariæ conjux ; aut ad eos qui quod ipsi credunt aut forte etiam certo compererunt probare tamen se in iudicio

dicio posse diffidunt, quo illud Hieronymi pertinet, *Ubiunque est fornicatio & fornicationis suspicio, libere uxor dimittitur.* Quod tamen non ita accipiendum est ut quivis motus animi suspicacis ad pie sancteque faciendum divortium valere debeat; sed ne ad legum subtilitatem res exigatur. In isto autem quaestionum genere nihil certi definiri potest: sed omne hoc ex æquo bonoque æstimandum est, medio itinere inter anxiam credulitatem & crassam supinitatem. Theodosius junior Imperator Christianus, & pius, & Episcoporum quotidiano usus consilio, in quaestione divortii, impudicitiae conjecturas ad sui seculi mores temperans, sufficere iudicavit si mulier viro ignorante vel nolente extraneorum virorum convivia appeteret; si ipso invito, sine iustâ & probabili causâ, foris pernoctaret nisi apud suos parentes; vel si Circensibus Theatralibusve ludis aut arenas spectaculis ipso prohibente gauderet. Quibus istas addidit Justinianus, si uxor de industriâ abortum fecerit; si commune lavacrum cum viris habuerit; si dum est in matrimonio cum alio viro de matrimonio egerit.

Restat difficilis quaestio, An quod hic dicitur *extra adulterii causam* tam rigide sit accipiendum ut nulla alia causa animum possit tranquillum reddere. Qui in hac solâ causâ consistunt urgent verba *ἐκτὸς extra, ἐκ μὴ nisi*, &, quod dici solet, eam esse vim exceptionis ut positæ definitionis generalitatem adstruat. Sed contra notat Origenes verba hæc poni magis enuntiando quam jubendo. Neque rarum est ut in tali sermone id quod ex occasione dicitur exempli magis quam adstringendi vim habeat. Non enim in humanis tantum sed & in Dei legibus palam est sæpe facti aliquam speciem frequentiore exprimi, ex quâ deinde cætera colligi debeant, ut

Exodi 21. 18, 19, 20, 26. Deut. 19. 5. Atque ea interpretatio multo facilius procedet, si παρεκτός λόγος πορεύας hic interpretemur *cum nulla subsit causa adulterii*, & si infra 19. 9. cum codice Complutensi legamus non εἰ μὴ ὅτι πορεύα, sed μὴ ὅτι πορεύα id est *non ob adulterii causam*. Nam tales locutiones (quas utroque loco de industriâ Syrus videtur expressisse) speciem facti declarant magis quam strictam exceptionem. Sed etsi ponamus esse exceptionem, potest eadem manere sententia. In omnibus enim legibus, etiam maxime odiosis, quales sunt quæ poenam irrogant, receptum est, ut ubi eadem est ratio jus idem valeat: in benignioribus autem legibus etiam à partibus ad paria procedit interpretatio. Quod si diligenter advertamus ad naturam omnium Christi præceptorum, reperiemus & originem eorum & consummationem in caritate consistere, quæ ita nos vult aliis consulere ut ne in nos ipsos crudeles simus, quemadmodum docet Paulus 2 Cor. 8. 13. Quâvis de causâ uxorem protrudere, sævum est, inhumanum est. Ciceroni exprobrabat Antonius ἐκβαλεῖν αὐτὸν γυναῖκα παρ' ἡ ἐγγράσι, *quod uxorem ejecisset cum quâ consenuerat*. Dictum prudenter à Varrone,

Uxoris vitium tollas opus est, aut feras.

Qui tollit vitium, uxorem commodiusculam

Sibi præstat; qui fert, sese meliorem facit.

Ad quem locum apposite Gellius *vitium* ait *ferendum esse quod ferri scilicet à viro honeste potest: vitia enim flagitiis leviora esse*. Quanto autem hoc justius à Christiano patientiæ disciplinam professo exigitur? qui in ipsos inimicos benignus esse jubetur, is in sociam vitæ erit implacabiliter iracundus? Hic statim succurrit, Nullâne igitur de causâ dimittere licet, nequidem si alienæ libidini se substraverit? Imo vero eadem æquitas quæ uxori consuluerat, hic & viro

Sermonem Domini. Matt. 5. 181

viro consulit, ne retinere cogatur impudicam. In Clementis Constitutionibus legitur, ο κατέχων τὴν ἀφάρτικον, φύσεως ἵεσμις ἀνόμιμος· ἐπὶ περ ὁ κατέχων μοιχαλίδι ἀφρων ἐστένης· *qui impudicam retinet in naturæ leges est injurius: nam qui adulteram retinet & imprudens est, & impius.* In canone 8. Synodi Neocæsariensis, Εὰν μὲν τὴν χειροτονίαν μοιχαλίδι (γυνή τι) ἐφέλῃς ἀποδώσῃ αὐτῇ. *Si post ipsius ordinationem uxor ipsius mæchetur, debet eam dimittere.* Eliberini Concilii canon 65. *Si cujus Clerici uxor fuerit mæchata, & scierit eam maritus suus mæchari, & non statim eam projecerit, nec in fine accipiat communionem: ne ab his qui exemplum bonæ conversationis esse debent, ab eis videantur scelerum magisteria procedere.* Et hæc causa videri potest, cur Marcus 10. 11. & Paulus 1 Cor. 7. 10. hoc Christi præceptum commemorantes, verbis utantur generalibus, nullâ exceptione appositâ: nimirum quia tales exceptiones ex naturali æquitate venientes tacite insunt legibus quantumvis generaliter pronuntiatis.

Videndum ergo est an eadem æquitas non possit etiam in aliis casibus, quanquam minus frequentibus, ideoque memoratu haud æque necessariis, locum habere. Quid si enim uxor veneno vitæ mariti insidiata fuerit? quod si, quod ponit Origenes, communia pignora interfecerit? aut abortum sibi procuraverit, quod ad jus divortii valere voluit Imperator Leo? Dicat hic forte aliquis adulterium magis quam cætera crimina pugnare cum fine matrimonii. At enim non prolis solius, sed & mutui auxilii causâ conjugium est institutum: nec quicquam potest contractui tam arctæ societatis magis esse adversum quam quod in vitam committitur. Romani veteres distinguebant in divortiis inter mores graviores & leviores: ac forte putet aliquis tale discrimen

discrimen à Christo respici & notissimo exemplo declarari. Christiani quos dixi Imperatores extra adulterium aliquot scelera enumerant, quibus probatis maritus sine ullo damno uxorem repudiet: & quod est amplius, ea si probare nequeat, non simpliciter repudium vetant, sed in arbitrio mariti relinquunt, malitne uxorem retinere, an dotem reddere & amittere quod propter nuptias donavit. Feminis Judæis non licebat sponte suâ à marito divortere. Neque Christus quicquam de illis pronuntiat, ne quidem in adulterii casu. At legibus Romanis par erat jus mariti & feminæ, quos propterea pari sorte componit Paulus Apostolus 1 Cor. 7. 15. Justinus Martyr Apostolicis temporibus proximus in Oratione ad Senatum Romanum laudat feminam Christianam quæ usa Romano legis beneficio marito ultra fas libidinanti repudium misit & ab eo divortit, ὅπως μὴ καὶ τωνὸς τῶ ἀδικημάτων καὶ ἀσεβημάτων γνήσιον, μέγιστον ἐν τῇ συνζυγίᾳ, ὁ ὁμοδίατος καὶ ὁμόκλιτος γυνώσκῃ, ne participaret ipsius flagitia & impietatem, si in conjugio maneret vita ei & cubilis consors. Sed additur, fecisse hoc illam postquam diu monendo precandoque nihil apud eum profecerat. Viri autem scortantis uxorem eam ob causam discedere à matrimonio non potuisse, observatum perpetuo inter Christianos notant Græci ad Canonem Apostolicum 48. & Basilii Responsio 9. Idemque in Occidente observatum apparet ex Eliberino canone 9. *Femina fidelis, quæ adulterum maritum reliquerit fidelem, & alterum ducit, prohibeatur ne ducat: si duxerit, non prius accipiat communionem nisi quem reliquerit prius de seculo exierit.* Hæc aliaque hujus generis cogitatu sunt non indigna.

At mihi expendenti ea quæ Paulus ad Corinthios scribit, certum fit Christi hæc verba non ulterius extendenda quam ad conjuges quorum uterque Christi disciplinam

Sermonem Domini. Matt. 5. 183

disciplinam proficitur. De his enim Paulus præceptum Dominicum ait exstare; de aliis diserte aliquid à Domino præceptum negat. Augustinus Epistolâ 89. *Ambobus quippe Christianis Dominus præcepit, ne quisquam dimittat uxorem, exceptâ causâ fornicationis*: quæ distinctio maximi est momenti. Nam inter tales, etiam si quid peccatum sit gravius, non est desperanda reconciliatio, quamdiu uterque manet in eadem professione. Sunt enim communes monitores quorum æquis consiliis parere debeant. Ab hac professione non vitium quodlibet sed præfracta in vitiis contumacia excludit: *Qui enim, ut Tertullianus loquitur, excedunt de regulâ disciplinæ, desinunt haberi Christiani.* Quo recte expenso cessare videntur præcipuæ quas movimus difficultates. Esto enim, deliquerit conjux in conjugem: Debet esse poenitentia, debet & venia locus. Iracundia & ultionis cupiditas abesse debent. Quid igitur obstat, quominus in matrimonio retineatur ea quam serio facti poenitet, nisi pudicitia sit imminuta? Quo tamen ipso casu multi Christianorum ab altero matrimonio abstinebant, quod ipsum ita probare videtur Clemens Alexandrinus ut tamen non exigit quasi necessarium. Quidam etiam, ut Hermas, putabant mulierem post unum delictum verâ poenitentia tactam recipi iterum debere; atque ob eam spem ab altero matrimonio abstinendum. Quam sententiam ex bonitate peculiari magis ortam quam ex communi receptâque lege tum ex aliis tum ex Tertulliano apparet, qui non uno loco ostendit solitos suo tempore ad matrimonium alterum admitti qui ob adulterium uxorem dimisissent. Idem suo tempore à quibusdam Episcopis permissum narrat Origenes: sed & serius Conciliis Eliberino & Aurelianiensi & Arelatenfi primo & Venetico decretum est

est id licere: quod nunc quoque Græci observant. Vide Chrysostomum Oratione alterâ De his qui cum Judæis jejunabant, circa finem. Etiam Lactantius dixit, *adulterum esse qui à marito dimissam duxerit, & eum qui præter crimen adulterii uxorem dimiserit ut alteram ducat.* Vide notas doctissimas Jacobi Sirmondi ad Aviti Epistolam 49.

Ποιῖς αὐτῷ μοιχεύειν* *facit eam mæchari:*] Lex per Mosem data feminæ dimissæ libertatem concedit migrandi ad alteras nuptias; sed post eas contractas vetat eam ad priorem maritum redire, ne scilicet specie divortii alii aliis uxores darent usurarias, quod profani etiam scriptores in Lacedæmoniis & Catone reprehendunt. Et libellus ipse, ut diximus, continet expressam ejus libertatis mentionem. Neque hic potest dici, quod modo de marito dicebamus, permitti quidem ipsi arbitrium, sed quo debeat ex bono & æquo uti. Nam marito liberum est uxorem retinere; uxori autem non semper liberum est ad maritum reverti. Neque poterat maritus judicio cogi ut dimissam reciperet. Nec cuiquam interdictum erat repudiatam ducere præterquam Sacerdoti, cujus uxor, ut ille dicebat, non culpâ tantum sed & culpæ suspitione vacare debebat, Leviti 21. 7. Ezech. 44. 22. Cæteris ergo rite nubebat. At Christus, quod majoris mali vitandi causâ Lex Mosi diffimulabat, ex naturali æquitate prohibet sua instituta sectantibus. Quomodo autem qui dimittit uxorem adulteram eam efficiat videamus. Nimirum fieri poterat fiebatque sæpe apud Judæos (quos *projecta libidinis* Tacitus notat) ut mulier ignominia divortii notatâ, & ut Moses loquitur *polluta* maritum alterum non inveniret, atque ita dejecta à spe nuptiarum tandem ad vagos concubitus delaberetur; nam eos quoque *μοιχεύεις mæchiæ* voce indicari solere

Sermonem Domini. Matt. 5. 185

jam ante indicatum est. Ejus autem mali culpam merito Christus in eum rejicit qui levi de causâ suæ fidei tutelæque traditam, neque dum illius talis flagitii compertam, à se inclementer amoverat. Quin etiam si casu forte eveniret ut illibata maneret mulieris pudicitia, tamen quia per illum non stetit quo minus res pessime verteret, merito illi quod fieri potuit pro facto imputatur. Hunc sensum recte mihi videtur attigisse Ambrosius: *Quam periculosum, inquit, si fragilem adolescentulæ ætatem errori offeras !*

καὶ ὅς ἐάν διπλευρήνως χαμέσῃ μοιχᾶται, *Et qui dimissam duxerit, adulterat.*] Abfuisse hanc particulam à quibusdam exemplaribus testatur Augustinus. At nunc in omnibus legitur, ut & infra cap. 19. Videtur autem Christus agere de ducente dimissam à viro qui tamen disciplinæ ejusdem maneat, ac cujus proinde ingenium haberi debeat sanabile. Nam de talibus conjugii à Christo agi Paulus, ut dictum est, nos docet. Alioqui manente Mosis Lege, ut certe manebat eo tempore, durum fuisset sine discrimine tanquam adulteros damnari qui dimissam duxissent. Quid si enim feminam alienâ injuriâ proculcatam & de pudicitia periclitantem misericordiâ motus aliquis in matrimonium suscepisset? Intelligendum hoc ergo de illis qui dimissas excipiebant, non tentatis prius omnibus viis ad reconciliandum prius matrimonium, quod omnino faciendum docet Paulus 1 Corinth. 7. 11. aut quod pejus est, alienis uxoribus inhiantes per divortia sibi nuptiis sternerant viam. Neque alio mihi spectare videntur pleniora verba quæ infra legimus 19. 9. ubi dicitur *committere adulterium* maritus prior, hoc addito *si aliam duxerit*; atque itidem *committere adulterium qui dimissam ducit*: ut scilicet in illum recidat adulterii

crimen qui novo matrimonio interjecto spem re-
stituendæ concordiaæ abruptit. Clemens Strom. II.
οὐ μόνον ὃ δραπεύσας αἰτιᾷ γίνεται τέτρα, ἀλλὰ καὶ ὁ παρὰ
δὲ ἀνδρὶ αὐτῷ, ἀφορμὴν παρέχων τῇ ἀμαρτήσῃ τῇ γυ-
νακί· εἰ γὰρ μὴ δέχοιτο, ἀνακάμψει πρὸς τὸν ἄνδρα, Non
solum is qui dimisit culpam hanc contrahit, sed & is qui
eam recipit, peccandique occasionem dat mulieri: nam si
eam nemo reciperet, rediret ad maritum. Canon de-
cimus Concilii Eliberini sic habet: *Quod si fuerit fi-
delis quæ ducitur ab eo qui uxorem inculpatam reliquit,
& cum scierit illum habere uxorem quam sine causâ re-
liquit, placuit huic nec in fine dandam communionem.*
Hæc scilicet de causâ Theodosii Lege constitutum
fuit, ut mulier quæ viro misisset repudium, intra
quinguennium nubendi non haberet potestatem: &
Anastasio Lege, ne etiam bonâ gratia sive communi
consensu factò divortio intra annum liceret mulieri
ad secundas nuptias convolare. Nec longe abit quod
Athenis mulier à viro divertere volens non per a-
liam sed per se ipsâ ferre libellum ad Magistratus
debuit, eoque virum vocare, ut Plutarchus Alcibi-
ade notavit. Quæ omnia sicut prudenter ac saluta-
riter sunt constituta ad fovendam spem reconcilia-
tionis, & ne per divortiorum facilitatem adulteria
nuptiis agglutinarentur: ita durum visum est Impe-
ratoribus eam quæ à viro sit dimissa, nullo unquam
tempore, ac ne quidem post tentata omnia quæ ad
reconciliationem faciebant, exploratamque insana-
bilem & indignam Christiano homine mariti contu-
maciam, ad alteras nuptias admitti. Itaque Constā-
tini Lege uxor mariti absentis, post interventum
annorum quatuor, nullo sospitatis ejus accepto in-
dicio nubere alteri permittitur: quod quanquam
sublatum est ab Imperatore Justiniano, aliud tamen
ab eodem constitutum est in quo multo minus est
æquitatis,

Sermonem Domini. Matt. 5. 187

æquitatis, nimirum ut marito aliquanto tempore in captivitate detento solvi possit matrimonium. Quod vero Paulus ait 1 Corinth. 7. 39. manere feminas maritis obnoxias vitâ manente, ad divortiorum quæstionem non pertinet, cum nihil aliud ibi probare instituerit Paulus quam ultra mortem mariti conjugale vinculum non extendi, ac proinde secundas nuptias non recte damnari. Quin idem Apostolus alibi, quanquam diverso fine, idem enuntiatum usurpans Legem Moſis citat autorem, Romanor. 7. 1. At Lege Moſis dubium non est etiam ante mortem posse divortio connubium dirimi. Sed ad Christi verba redeamus. Dicit is adulterii crimine teneri eum qui dimissam arripit, non modo quia festinata post divortium nuptiæ suspectæ esse solent retro adulterii: quo spectans Martialis dixit,

toties quæ nubit adultera lege est:

Offendor mæchâ simpliciore minus.

Et Mimus,

Habent locum maledicti crebræ nuptiæ.

Verum etiam quia adulterium est apud Deum quicquid matrimonio adversatur, neque multum refert amorem quis conjugii debitum in se derivet, quod adulterium esse etiamsi actus non sequatur jam ante apparuit, an vero semet interponat ne post frigusculum amor redintegretur. Sed hæc quæ de divortii dixi post Erasmus, Cajetanum, Catharinum & alios, eo dixi animo ut piis & eruditis occasionem darem rei diligentius excutiendæ. Nihil definitio, nihil certi pronuntio. Valeat in dubio ea sententia quæ quam maxime sanctam & inconcussam vult esse matrimonii fidem, ne temere rumpamus vinculum à Deo institutum.

MATT. Cap. 5. Vers. 33. — 37. Sect. VI.

33. ΠΑΛΙΝ ἠκούσατε ὅτε ἐρ-
ρήθη τοῖς ἀρχαίοις·
οὐκ ὀπιρκήσεως, ἀποδιδόντες δὲ
τῷ Κυρίῳ τὰς ὀρκάς σας.

34. Εγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ
ὀμόστω ὅλως· μήτε ἐν τῷ ἄρα-
νῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τῷ Θεῷ.

35. Μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑπο-
πόδιόν ἐστι τῷ ποδῶν αὐτοῦ· μήτε
εἰς Ἱερουσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τῷ
μεγάλῃ βασιλεῖ.

36. Μήτε ἐκ τῆ κεφαλῆ σας
ὀμόσσης, ὅτι ἂν διώσται μίαν τρί-
χα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῇσαι.

37. Ἐξω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν,
Ναὶ ναὶ, Οὐκ· τὸ δὲ περισσὸν τῶ-
ν, ὅτι τῷ πονηρῷ ἐστίν.

33. I Terum audistis quia di-
ctum est antiquis, Non
perjurabis: reddes autem Do-
mino juramenta tua.

34. Ego autem dico vobis
non jurare omnino; neque
per cælum, quia thronus Dei
est:

35. Neque per terram, quia
scabellum est pedum ejus; ne-
que per Jerosolymam, quia ci-
vitas est magni regis.

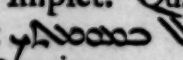
36. Neque per caput tuum
juraveris, quia non potes u-
num capillum album facere
aut nigrum.

37. Sit sermo autem vester,
est, est: non, non: quod au-
tem his abundantius est, à
malo est.

Adnotationes ad Sectionem sextam.

Οὐκ ὀπιρκήσεως, Non perjurabis] Quid sit τὸ ὀπιρ-
κεῖν perjurare, de eo non idem Philosophi exi-
stimârunt: atque inter alios duo nobiles Magistri
Porticûs diversa tradiderunt. Cleanthis erat senten-
tia, τὸν ὀμνύοντα εὐορκεῖν ἢ ὀπιρκεῖν καθ' ὃν ὀμνυσι χρόνον· εἰ
μὴ γὰρ ἄλλως ὀμνύη, ὡς ὀπιρκεῖν τὰ κατὰ τὸ ὄρκον, εὐορκεῖν
εἰ δὲ περὶ θεοῦ ἔχων μὴ ὀπιρκεῖν, ὀπιρκεῖν, eum qui jurat,
sanctè agere aut perjurare quo tempore jurat; nam si eo
animo juret, ut effecturus id quod jurat, sanctè eum jurare:
sin proposito id non efficiendi, perjurare. At longe ali-
ter sentiebat Chrysippus: aliud enim esse τὸ ἀληθεῶς
verum jurare, aliud τὸ εὐορκεῖν sanctè agere in iuram-
tando: item aliud τὸ ὀπιρκεῖν perjurare, aliud τὸ ψα-
δορκεῖν falsum jurare: quod ita explicat; verba enim
ipsa

ipsa apponam, quia ad horum verborum intellectum apprime faciunt: Τὸν μὲν γὰρ ὁμνῶντα καθ' ὃν ὁμνῶν καὶ ῥον πάντως ἢ ἀληθοῦς ἢ ψευδοῦς· τὸ γὰρ ὁμνῶν μόνον ὑπὸ αὐτῆς ἢ ἀληθὲς εἶναι ἢ ψευδῆ, ἐπεὶ δὲ ἀξίωμα τυγχάνει ὅν· τὸν δὲ ὁμνῶντα μὴ πάντως καθ' ὃν ὁμνῶναι χρόνον ἢ εὐορκεῖν ἢ ὀπορκεῖν, ὅτε μὴ πάρειναι ὁ χρόνος εἰς ὃν ἡ ἀναφορά τῶν ὀρκῶν ἐγγίνεται ὃν πρόπον γὰρ λέγεται τινα εὐσωθεῖν ἢ ἀσωθεῖν, ἔχ' ὅτε σωθήσεται, ἀλλ' ὅτε οἱ χρόνοι ἐνίστανται τῇ κατὰ τὰς ὁμολογίας, ἔτω καὶ εὐορκεῖν τις ὁπορκεῖν ῥηθήσεται, ὅταν οἱ καιροὶ ὡρασῶσι καθ' ἃς ὁμολόγησεν ὀπτελέσθαι τὰ κατὰ τὰς ὀρκῶν, *Nam eum qui jurat quo tempore jurat, omnino aut verum aut falsum jurare; nam quod juratur aut verum esse aut falsum, cum sit enuntiati genus. At eum qui jurat non semper quo jurat tempore aut sancte observare jusjurandum, aut perjurare, ubi tempus nondum adest ad quod se refert juratio. Sicut enim dicitur aliquis pacta servare aut frangere, non cum paciscitur, sed cum dies advēnit pacto præfinitus: sic & servare sancte jusjurandum aut perjurare quis dicitur, postquam advenerit tempus quo se impleturum jurata dixerat. Quibus verbis significat Chrysippus verba juramenti promittentis in futurum tempus concepta veritatem suam aut falsitatem habere non ex eventu qui sit incertus, sed ex animo jurantis; quare verbum *Hoc faciam* ita accipiendum, *Dico ex animi sententiā me facturum*. Nam ita si proferatur enuntiatio, jam hoc ipso tempore aut vera est aut falsa: quia vero per talem prolationem juratam voluntas ante soluta ita colligatur ut perseverare debeat, eo fieri ut cum ab eo proposito disceditur, quod apparet ubi implendi tempus advēnit, dicatur tum demum perjurium committi. Et hanc sententiam amplexus est Cicero De officiis tertio. Cæterum communior usus non tam subtiliter ista distinguens promiscue usurpat ὀπορκεῖν perjurare & ψευδοῦς falso jurare tum de eo juramento*

ramento quod fallendi animo committitur, tum de levitate ejus qui promissa non implet. Quare quod hic est ἐκ Πιστοκλήσεως Syrus vertit Non mentieris in jurejurando. Omnino autem arbitror hoc loco à Christo usurpata ipsa Decalogi verba לא תשא את שם יהוה אלהיך לשווא, Non assumes nomen Domini Dei tui in vanum. Nam שווא quod Philo vertit Πῶς ματαιῶς in vanum (quomodo & LXX), Hebræorum doctissimi, quos inter Rabbini Abraham, interpretantur falso, ut nimirum proprie ac primario vetetur omnis disconvenientia aut animi aut facti cum jurejurando. Sane שווא, & שקר quod mendacium denotat, pro eodem poni ex ipso etiam Decalogo apparet. Nam quod in Exodo est שקר לא תענה כרעך ער שקר, Non loquēris contra proximum tuum falsum testimonium, id ipsum in Deuter. scribitur לא תענה כרעך שווא ער. Utroque autem loco LXX verterunt ἐ ψευδομαρτυρήσεις κατὰ τὸν πλησίον σου μαρτυρίαν ψευδῆ, Non loquēris contra proximum tuum testimonium vanum. Sic Exodi 23. 1. לא תשא שמע שווא, Non suscipies vocem vanam, Hierosolymitanus interpres vertit דשקר mendacis quo ipso loco LXX cum vertant ἀκλὺ ματαιῶν sermonem vanum, satis ostendunt sibi ματαιῶν idem valere quod ψευδῆ falsum. Sic & in Psalmo 12. 3. שווא ידברו מאתאיהם ἐλάλησαν ἑαυτοῖς, haud dubie est mentiti sunt: sequitur enim χεῖλη δόλια labia dolosa. Zachariæ 10. 2. לא תשמוח לשון שקר, idem LXX vertunt ἐνύπνια ψευδῆ somnia falsa. Sic & Psalmus 24. in descriptione ejus qui in Domini montem esset adscensurus, cum dixisset לא תשא לשון נפש, ὅτι ἔλαβε Πῶς ματαιῶς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, non accipit in vano animam suam, (respicitur formula jurisjurandi, Ita vivam) statim explicat ולא נשבע למרמה, καὶ ὅτι ὤμοσεν Πῶς δόλιον, non juravit in dolo. Hieronymus etiam שווא voce mendacii

Sermonem Domini. Matt. 5. 191

dacii aliquoties reddidit: unde apparet non satis certam esse eorum sententiam qui dictis Decalogi verbis directe putant vetari juramenta ob causas non satis graves. Nam, ut modo dixi, Decalogus summa peccata nominat, cætera ex mente auctoris vult colligi.

Ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τὰς ὀρκάς σου reddes autem Domino juramenta tua:] Expositio est ejus quod præcessit: nam qui nolit pejerare, eum oportet implere fidem jurisjurandi. Sed & verba prope eadem exstant Numer. 30. 2. Vocem ἀποδιδόναι reddendi eodem sensu de voto usurpat Aristides ubi ait, *Si totum persolvi nequeat, certe partem persolvendam: & γὰρ ἐκλαπτόν ἐστιν εὐκλαΐον φασιν, ἀλλὰ πᾶν ὅπῃν ἀποδιδόμενον κρείττον ἢ κατὰ πᾶζ ἐκλειφθέν.* Nihil omittendum, aiunt, de eo quod quis voverit: sed quidvis redditum melius est quam si totum omittatur. Deo autem persolvi dicitur id quod juratum est, quia etiam qui homini aliquid promittit Deum testem & perfidiæ ultorem invocans, simul Deo se obligat. Ideo dicto Numerorum loco conjunxit Moses Votum & Jusjurandum. Apparet hinc proprie Christum hoc loco agere de Juramento quod Promissorium dicitur. Nam de Jurejurando Testimoniali exstat alterum Mosis præceptum: quamquam verum est quæ de illo dicuntur etiam ad istud ex paritate rationis intra certos limites & posse & debere aptari. Vir bonus Psalmo 15. inter alia hæc notâ depingitur, *Quod juratus aliquid, etiam cum damno suo id præstet.* Sapienter à Senecâ notatum est quædam non recte facta extra fori cognitionem poni debere, quo magis in voluntariis actionibus eluceat virtutum vitiorumque discrimen; atque ideo in ingratos nullam apud plerosque populos prædi Actionem. Plato De Legibus undecimo, venditori qui de rei venditæ pretio in creditum

iverit,

iverit, Actionem negat; quod & Charondæ placuisse notârunt alii. At Romæ ex pacto Actio non dabatur, nisi aut *συνάλλαγμα contractus* aut solennis stipulatio accessisset. Apud Judæos nulla pacta in Judiciis valuisse videntur nisi quæ firmata essent religione jurisjurandi, neque vero cujuslibet jurisjurandi, sed talis in quo Deus aut expresse nominaretur aut ex sapientium interpretatione pro nominato haberetur. Quemadmodum vero apud Romanos veteres, narrante Polybio, rarus fuit usus jurisjurandi, imo & testium & signorum in contractibus, quia vix inveniebatur qui quovis modo datam fidem læderet, ita par credi est, & apud Judæos initio non adeo frequentem fuisse jurisjurandi consuetudinem: sed crevisse eam crescente perfidiâ.

34. Μη ὁμῶσαι ὅλως· *non jurare omnino:*] Graviter falluntur qui solam à Christo improbari putant consuetudinem jurandi per res alias extra Deum. Nam Jacobus optimus Christi interpretes ait *Non jurandum, neque per cælum, neque per terram, neque aliâ quâvis jurandi formulâ.* Imo sensus Christi est, Non jurandum ne quidem per cælum, per terram, per Hierosolyma, per caput, quod ostendit membrum oppositum, *Sit autem sermo vester, est, est; non, non.* Causa hujus dicti non dubie hæc est, quod Judæorum Magistri probatiores ita absterrent homines à facilitate jurandi, ut id tamen vellent ad eas duntaxat formulas pertinere quibus directo Deus nominaretur, quale est illa Judæis sanctissima יהוה אליו *Deus vivit*, quod corrupte Martialis extulit, *jura, verpe, per Anchialum.* At quominus in usu quotidiano per res minores juraretur non intercedebant. Apertissimum hoc facit Philo in libro *πρὸς τὸν ἐν εὐδα νόμον De specialibus Legibus.* Cum enim indecorum esse dixisset ob res quaslibet *Ἐπὶ τὸ μικρὸν καὶ πατέρα τῶν ὀλῶν*

Sermonem Domini. Matt. 5. 193

ὅλων ἀνατρέχειν, recurrere ad omnium auctorem ac patrem Deum, addidit jurari posse per parentes, terram, Solem, astra, Universum. Plane ut ad Homerum notant interpretes, Græcorum vetustissimos non esse solitos *πρὸς πᾶσι κατὰ τὸ θεῶν ὁμνύειν, ἀλλὰ κατὰ τὸ πρὸς συγγενόντων, facile per Deos jurare, sed per res obvias.* At optimus veri Magister ostendit hæc misera esse mali moris præsidia, hoc usus argumento, quod illæ etiam formulæ *per res alias* tacite tamen ad Deum referrentur, quod deinde singulatim explicat. Verum hoc esse vidit & Ulpianus Jurisconsultus: *Qui per salutem, inquit, suam jurat Deum jurare videtur; respectu enim Divini numinis jurat.* Erat & alius Judæorum error, quod ex illis formulis minoribus jurandi alias putarent vim obligandi habere, alias non habere; sed istud quia ad horum Christi verborum explicationem proprie non pertinet alibi tractabitur.

Videamus ergo quid sit ὅλων omnino. Maimonides ex antiquissimis Hebræorum Magistris hausit hanc sententiam, *Optimum esse homini non jurare* כִּלְכֵּל, id est, *prorsus.* Et similis est apud Epictetum locutio, *Παραίτηται ὄρκον εἰς ἅπαν, Declina jusjurandum omnino.* Apparet idem esse כִּלְכֵּל, ὅλων, εἰς ἅπαν. Sic & Justinus ait Christianos *μὴ ὁμνύειν ὅλων omnino non jurare:* & Chrysostomus ex hoc Matthæi loco, *οὐ θέμις ὅλων ὁμνύειν, εἰδὲ ἀνάγκη ἐπιτίθεν ὄρκους, Nefas omnino aut jurare aut jurandi necessitatem imponere:* idemque 7. ad Romanos, *Κωλύει σοὶ Πιστορίαν, ἀλλὰ τὸ ὁμνύειν κενόλογον, Vetat non perjurium sed jurare omnino.* Et de statutis octavo, *Καθόλου μὴ ὁμνύειν ὁ Θεὸς ἐκέλευσε, Omnino non jurare Deus jussit.* Cui similia legere est apud Hilarium, Ambrosium, Hieronymum, Chromatium, Oecumenium, Theophylactum, Euthymium. Apud Eusebium Basilides quidam Origeni coævus *jusja-*

randum exactus ait *μὴ ἐξεῖναι αὐτῷ τὸ πᾶσι πάντα ὁμνῆσαι*
Χριστιανὸν ὃ πᾶσιν ἀρχεῖν, non licere sibi omnino jurare;
Christianum enim se esse. Sed & apud alios Scriptores,
 quantumvis paganos, exstant dicta non minus late
 patentis soni; ut Platonis, *Ὅρκος πᾶσι πάντος ἀπίστος,*
Furamentum de re quavis abesto. Chæcili,

Ὅρκον τ' ἔτ' ἀδίκον χρεὼν ἐμμεδναι ἔτι δίκαιον.

Injuste juste nefas jurare putandum est.

Et Menandri,

Ὅρκον δὲ Φεῦγε καὶ δικάως ὁμνῆς,

Jusjurandum omne, quamvis sit justum, fuge.

De Phrygibus Nicolaus Damascenus, *Ὅρκους ἔχοντες, ἔτι ὁμνῶντες ἔτι ἄλλως ἑτορκοῦντες, jurejurando non utun-*
tur, id est nec ipsi jurant nec alios jurejurando adigunt.

Opponitur ergo τὸ ὅλως μὴ ὁμνῆσαι *omnino non jurare,*
 tanquam majus atque sanctius quiddam ei quod
 præcesserat, id est τῷ εὐορκεῖν *servare jusjurandum,*
 quasi dicat Christus, *Quamvis proposueris facturum*
te quod promittis, tamen jurare noli. Sic explica-
 tur hoc præceptum collatum cum præcepto Legis
 Veteris in lib. 7. *Constitutionum quæ dicuntur Cle-*
mentis, ο εὐορκεῖν νομοθετήσας, καὶ τὸ ἑτορκεῖν ἀπαγορεύσας,
τὸ μὴδ' ὁμνῆσαι παρήγγαλε, Is qui servare jurata jusserat
& perjurare vetuerat, præcipit non jurare omnino.

Hic vero rursus illa exoritur quæstio, An igitur
 hæc interdictio nullam ferat exceptionem. Veteres
 Christiani, quorum aliquos jam nominavimus, sæpe
 ita loqui videntur quasi nulla admittenda esset ex-
 ceptio: sed benigna interpretatio illorum quoque
 dictis debet succurrere. Quis enim credat Paulum
 Præcepti Dominici fuisse immemorem? At ejus sunt
 verba, *Testis mihi est Deus, Romanor. 1. 9. & in*
conspectu Dei non mentior, Galat. 1. 20. Scit Deus pa-
ter Christi me non mentiri, 2 Corinth. 11. 31. Non
 potuit jurari expressius. Nihil enim aliud est jus-

Sermonem Domini. Matt. 5. 195

jurandum quam religiosa affirmatio, ut Cicero definit, aut, ut ait Clemens Alexandrinus, ὁμολογία καθοριστική μετ' ἀρχαλήφειας θείας, *definita locutio cum Dei assumptione*, aut, ut Philo duobus locis definit, μαρτυρία θεῶν περὶ πράγματος ἀμφισβητημένης, *Dei testimonium de re dubitatâ*. Ergo aliquod adhibendum est temperamentum. Ideo Epictetus addidit εἰ μὴ οἶόν τι *si fieri potest*. Quintilianus, *In totum jurare, nisi ubi necesse est, gravi viro parum convenit*. Augustinus, *Furamentum cave, inquit, quantum potes*. Alio loco dixit, *quantum in te est*. Clemens Alexandrinus Christianum ait esse οὐκ εὐεπίφορον Ἰπὶ τὸ ὀμνῶναι, *non facilem ad jurandum*, quod interpretatur σπανίως Ἰπὶ τὸ ὀμνῶναι ἐφ' αὐτῷ ὄντον, *raro venientem ad jurandum*. Illud primum extra controversiam est, pessime facere τὰς ἐξ ἡ πονηροῦ κατεχόμενος καὶ ἀνεξέταστος ὀμνύοντες ἐν τοῖς τυχεῶσιν, *eos qui malâ consuetudine frequenter ac re non expensâ de incidentibus jurant*, ut Philo loquitur, addens nasci ἐκ πολυορκίας καὶ ὁδορκίαν ex multâ juratione perjurium: sicut & Ulpianus dixit *nonnullos esse faciles ad jurandum contemptu religionis*. Sapiens Hebræus Ecclesiast. 23. 9. *Ορκω μὴ ἐδισγῇς τὸ στόμα σου, καὶ ὀνομασία τῆς ἀγίας μὴ σιωπήσῃς, Jurationi non assuescat os tuum: nominatio vero Dei non sit assidua in ore tuo*. Et mox, *Ἀνὴρ πολυορκῶν πληθήσεται ἀνομίας, καὶ οὐκ ἀποστήσεται. Ὅτι τῆς οἰκῆς αὐτοῦ μάστιξ, Vir multum jurans implebitur iniquitate, & non discedet à domo illius plaga*. Quo & illud Platonis pertinet undecimo De Legibus, *θεῶν ὀνόματα μὴ χρᾶναιεν βλαδίως, Deorum nomina non facile usurpanda: & Hieroclis istud, μελέτη δὲ ἀρετῆς ἔθρειν τὸ πρὸς αὐτὸν σέβας, τὸ μὴ πυκνῶς μηδὲ ὡς ἔτυχε χρῆσθαι τῷ ὀρκῷ, μηδὲ Ἰπὶ τοῖς ἀρχατυχεῶσι, μηδὲ εἰς ἀναπαλήρωσιν λόγων, μηδὲ εἰς πτώσιν διηγμάτων, Optima exercitatio ad servandam ei venerationem, nec sæpe, nec quâvis de re uti jurejurando, id est, non de levibus, aut ad sermonis implementum, aut*

ad adstruendam narrationi fidem: & postea, τὸ δὲ, Σέβας ὄρκον, & μόνον εὐορκεῖν ἀλλὰ ἔσπεχεσθαι ὄρκον παρεχόμενα· ἄτω γὰρ ἂν τηρήσασθαι τὸ αἰεὶ εὐορκεῖν, εἰ μὴ κατὰ χρῆσιν μετὰ τοῖς ὄρκοις· ἔσπεχε γὰρ ἐν τῇ σιωπῇ τὰ ὀμνύειν ραδίως ἂν μετὰ πείσοι τις εἰς ἐπορκίαν· Φειδοὶ ὅ τήρησις ἐπέτα· ἢ γὰρ οὐκ ὀμνείτω, ἢ ὅταν ὀμνυσιν εὐορκήσῃ· καὶ ἔτε ἂν ἰσὺ σιωπῆς πεισδράμῃ ἢ γλῶσσα, ἔτε ὑπὸ παθῶν ἀνεγκλίαις ἢ θλίψεσιν σφαλεῖν· τὸ μὲν γὰρ ὁ τρόπος ὀρθώσῃ χρηστὸς ὢν, τὸ δὲ τὸ ἔθος τῆς ἐποχῆς τὰ ὀμνύειν. Illud, Jusjurandum reverenter habe, non solum præcipit servare jusjurandum, sed & jurejurando abstinere. Nam ita implebimus illud de servando jurejurando, si jurejurando non abutamur; nam assidue jurando facile quis incidet in perjurium: parco usui consequens est rei observatio. Nam aut non jurabit aliquis, aut si juraverit, stabit jurato; neque aut ex assuetudine lingua prolabetur, neque animus abducetur ab affectuum intemperantiâ; nam hanc corrigit vita honesta, illum consuetudo abstinendi à juramento. Deinde iterum, Σέβας ὄρκον, τὰ μὴ περὶ χεῖρας αὐτῶν κατὰ χρῆσιν, ὡς ἐδοθῆς εὐορκεῖν ὥς τὰ μὴ ἐδοθῆναι ὀμνύειν. Jusjurandum reverenter habe, ne temere eo abutaris; utque non jurando sancte agere in jurando assuescas.

Neque tamen hic videtur consistendum, ut facilitas duntaxat & assidua jurandi consuetudo vetetur, quo scilicet tutiores à perjurio simus. Mihi persuasum est, non tantum à Christo, sed & ab his quos dixi, Judæo Maimonide, Græcis Chcerilo, Menandro, Epicteto plus indicari. Juravit Paulus, at non in re suâ, non in re modicâ alterius, sed in negotiis maximi momenti ad Deum & salutem aliorum pertinentibus. Nos hodie, si ita res ferat, de pecuniolâ juramus, & quidem in re etiam nostrâ, quod Plato valde improbat. Et tamen Christiani haberi volumus, quasi nefas sit reverentiâ Divini numinis numorum aliquot jacturam facere. Utinam ea saltem

juris.

jurisjurandi religio nos teneret quæ non paucos à Christo alienos tenuit. Isocratem audiamus, ὁρκὸν ἐπικτὸν προσδέχεσθαι διὰ δύο παρὰ φύσιν, ἢ σαυτὸν αἰτίας ἀρχαῖς ἀπολύων, ἢ φίλους ἐκ μεγάλων κινδύνων ἀσώζων· ἐνεκα δὲ ζηρημάτων μηδὲν ἰέναι ὁμότης, μηδ' ἂν εὐορκεῖν μέλλης· δοξάζει γὰρ τοῖς μὴ ὑπερκεῖν, τοῖς δὲ φιλοζηρημάτων ἔχειν, Jusjurandum si deferatur accipe duabus de causis, Aut ut temet à turpi criminatione liberares, aut ut amicos ex magnis periculis eripias; ob pecunias verò neminem Deum jures, ne quidem si verum juraturus sis: aliis enim putaberis perjurare, aliis avarus esse. Ecce duas tantum causas admittit jurisjurandi, & quidem Judicialis, ut infamiam fugias, aut ut amicum è magno periculo serves: quo exemplo & Simplicius ad Epictetum utitur, adjiciens, aut ut patriæ magnam operam navēs. Hi ergo de re pecuniaria jusjurandum omne improbant. Clinias Pythagoricus cum trium talentorum multam jurejurando effugere posset, maluit tantæ pecuniæ damnum facere quam jurare, quod exemplum sui seculi Christianis exprobrat Basilus. Hierocles ille quem dixi similiter nullum probat jusjurandum nisi ob res necessarias atque egregias & quæ obtineri citra jusjurandum nequeant. Verba ejus aurea ad Aureum Pythagoræ carmen hæc sunt, Τηρεῖν αὐτὸ (τὸ ὄρκον) πλὴν χρείαν ἐν τοῖς ἀναγκαίοις ἅμα καὶ πρὸς τοὺς φίλους, ἔστι τότε ὅτε ἑδραίμα ἀλλή τῷ πιστῶν σωτηρία ὡς δὲ φαίνεται, εἰ μὴ διὰ μόνης ἐκ τῶν ὀρκῶν ἀληθείας, Servandus jurisjurandi usus ad res necessarias, & magni æstimandas, & tunc cum talia aliter obtineri non possunt quam per jurisjurandi veritatem. Et hæc quidem illi dixerunt de jurejurando quod præstatur testandæ veritatis ergo.

In pollicitationibus autem & pactionibus, de quibus proprie hic agit Christus, vix est ut tam gravis aliqua causa possit obtendi, nisi forte ea res sit in quâ

quâ salus publica vertatur; quanquam & in ejusmodi negotiis idem forte præstare posset nuda promissio si adjiceretur ad eam sanciendam poena perjurii, quæ plerosque plus terret quam jurisjurandi religio: & monerentur qui aliquid spondent ne quid agerent nisi deliberato serioque & quod apud Romanos etiam vicem jurisjurandi implevit, **EX ANIMI SUI SENTENTIA.** Ad hoc jurisjurandi genus spectant ista Hieroclis, ο δὲ, Σέβας ὄρκον, ἐν δόχῃ παρὰ γαίλας τὴν δόχῃ τῆς ὁμνύου, ποσὴν τῆς ἐνδεχομένης καὶ ἀόριστον τὴν ἐκβάσεως ἐχόντων τὸ πέρας. Ταῦτα γὰρ τὰ μικρὰ καὶ μεταπίπτονται· διὸ ἔτε ἀξίον ἐπ' αὐτοῖς ὁμνύου ἔτ' ἀσφαλες· ἔτ' γὰρ ἐφ' ἡμῖν εἰς πέρας αὐτὰ ἀγαγεῖν· ποῦ δὲ τῶν παρόντων ἀναγκαίως τε συνημιδύων καὶ μεγίστων ὄντων ἀσφαλες τὸ ὁμνύου καὶ πρέπον· ἔτε γὰρ τὸ μεταπίπτον τῶν πραγμάτων ἡμᾶς ἀν ποτε σφαλῇ, ἔτε τὸ ταπηνὸν αὐτὸ καὶ χαμαιπετὴς τῆς θεῆς τὴν ἑπιμαρτυρίαν δὲνῆται. *Idem qui initio reverenter habendum jusjurandum dixerat, imperat jurejurando abstinere de rebus fortuitis & quorum incertus est exitus; hæc enim sunt & exigua & mutabilia: quare nec digna sunt de quibus juretur, nec id tutum est. De rebus autem præsentibus certoque connexis & momenti maximi & tutum est jurare & honestum: nam neque rei mutabilitas nos decipiet, neque rerum vilis & abjecta conditio Divinum respuit testimonium.*

Cæterum eos etiam qui indistincte videntur omne jusjurandum rejicere, aliquas tamen admittere exceptiones, præsertim magnæ utilitatis publicæ, multis indiciis apparet. De Essenis dixit Josephus, τὸ ὁμνύου αὐτοῖς ποῦ δὲ, *Jurare supervacuum habent*: quod & alii testantur. Atqui eosdem jurejurando adactos ad observationem religionis idem Josephus apertum facit, Περὶ δὲ τῆς κοινῆς ἀνταρτίας τροφῆς, ὄρκους αὐτοῖς ὁμνύου φερκώδεις· πρῶτον μὲν εὐσεβήσαν τὸ θεῖον, ἐπὶ ταῖς πρὸς ἀνδράπας δίκαια φυλάττειν, καὶ μήτε κατὰ γνώμην βλάβην

Sermonem Domini. Matt. 5. 199

πᾶς, μήτε ἐξ ὀπιτάγματος· μισήσῃ δὲ αἰὶ ὅτ' ἀδίκους καὶ
 συναγωνιέσθ' τοῖς δικαίοις. τὸ πιστὸν αἰὶ παρέξεν πᾶσι μάλιστα
 ἢ τοῖς κρατέουσιν· καὶ αὐτὸς ἀρχῇ, μηδέποτε ἐξυβρίσῃ εἰς τινὲ
 ἐχθρὸν, μηδὲ ἐδῇ τι ἢ ἡνι· πλείονι κέρμει ὅτ' ὑποταγμῶν
 ὑπερλαμπρύνεται· τινὲ ἀλήθειαν ἀγαπᾷ αἰὶ, ὃ ὅτ' ψα-
 δομῶν ἐλέγχῃ· περὶ ἀλλοδαπῶν χειρὸς κλοπῆς, καὶ ψυχῶν
 ἀνθρώπων κέρους φυλάξῃ· καὶ μήτε κρύψῃ τι ὅτ' αἰρετιστὴς,
 μήτε ἑτέροις αὐτῶν τι μιλύσῃ, καὶ μέχρι θανάτου βιάζη-
 ται. πρὸς τούτοις ὁμνύσῃ μηδὲν μὲν μεταδῆναι τῶν δογμάτων
 ἑτέρως ἢ αὐτὸς παρέλαβεν· ἀφεξέσθαι δὲ λησιείας καὶ σωτηρή-
 σθαι ὁμοίως τὰ τε τῶν αἰρέσεων αὐτῶν βιβλία καὶ τὰ τῶν ἀγγέλων
 ὀνόματα. τοῖς τοῖς μὲν ὅρκους ὅτ' ἀσφαιδίζονται, *Præ-
 stant juramenta. Primum quidem, pie se culturum Deum :*
deinde ὃ jus servaturum cum hominibus, neque se læsu-
 rum quenkum sive sponte sive ex imperato ; improbis se
 inimicum, justis vero hominibus adiutorem fore ; fidem se
 servaturum omnibus, maxime iis qui imperant : quod si
 ipse imperium sit adeptus, non superbe usurum potestate,
 neque aut vestitu aut ornatu cætero subditos se exsuper-
 aturum ; amatorem severi fore, detestorem mendacii, pro-
 cul se manus à furto habiturum, ὃ animum ab iniquis lu-
 cris custoditurum ; nec quicquam se celaturum sodales de
 dogmatis, neque aliis ea indicaturum, nec si ad mortem
 cogatur. Præterea jurant quisque, nemini se aliter dog-
 mata proditurum quam ipse acceperit, se abstenturum la-
 trociniis, parique reverentiâ servaturum scælarum suarum libros
 ὃ Angelorum nomina. His illi juramenti ad cætum
 suum venientes devinciunt. A quâ narratione non
 longe discedit quod de veteribus Christianis, quo-
 rum instituta multis partibus cum Essenis congrue-
 bant, narrat Plinius, quod essent soliti se sacramento
 non in scelus aliquod obstringere, sed ne furta, ne latro-
 cinia, ne adulteria committerent, ne fidem fallerent, ne
 depositum appellati negarent. Jurasse Christianos per
 salutem

Salutem Caesarum memorat Tertullianus, & alii juramentum *per genium Caesaris* detrectantes causam attulerunt, quod is genius esset dæmon, non quod jurare sine ullâ exceptione esset illicitum, ut mox videbimus. Athanasius qui sermone De passione & cruce Domini jusjurandum videtur indiscriminate rejicere, ipse tamen per calumniam accusatus purgatur Constantio hunc in modum: *Tuæ pietati magnâ & clarâ voce manuque extentâ, quod ab Apostolo didici, Deum in meam ipsius animam testor, & ut scribitur in libris Regum, jusjurandum concipio, Testis sit Dominus & testis Christus ejus, quod nunquam in malum tui mentionem feci apud fratrem tuum Constantem Augustum, neque illum adversum te irritavi.* Et mox, *Vellem hunc hominem quisquis is est hic in præsentia adesse, ut delato juramento sub attestazione veritatis hæc ab eo sciscitaret: quæ enim ita dici audiri que volumus quasi Deo præsentem, ea sub hac formulâ jurisjurandi* NOS CHRISTIANI HOMINES CONCIPERE SOLEMUS. In Synodo Ephesinâ, cui multi interfuerunt quorum scriptis itidem jurandi mos videtur oppugnari, & Nestorio & Victori impositum videmus jusjurandum, ita ut sequentium temporum mentionem facere nihil sit necesse. Monachi vice jurisjurandi, si quid affirmarent aut testarentur, addebant, *tanquam coram Domino.*

Μῆτε ἐν τῷ ἔρειῳ, neque per cælum] Id est, *ne quidem per cælum*, ut jam diximus. Est autem Hebraismus ὁμνέειν ἐν τῷ ἔρειῳ *jurare in cælo*, pro quo Græci dicerent ὁμνέειν τῷ ἔρειῳ *jurare cælum*, aut etiam κατὰ τὸ ἔρειον *per cælum*. Jam diximus non hos modos jurandi à Christo specialiter prohiberi, sed ne hos quidem à prohibitione excipi. Judæis Lege Moïsis vetitum erat Deum alium jurare præter Deum Israelis: itaque jurare illis nefas erat per Baalem, Astarten,

Sermonem Domini. Matt. 5. 201

Astarten, aliaque id genus falsa numina. Quamobrem & Christianos sui temporis reprehendit Tertullianus, qui aut ignorantia aut consuetudinis vicio dicerent *Mehercule* & *Medius-fidius*: quod & post eum fecit Hieronymus. Eadem hac causâ Judæi Alexandrini recusabant Caii Cæsaris ὀνομα ὀρκιον ποιῶν *nomen jurando usurpare* ut Josephus narrat, quia nomen suum ut Dei in jurejurando Caius usurpari volebat. At nominare quædam, ut Philo loquitur, τῆς θεῆς δυνάμεως ἀπὸ κενίσματα *Divina potestatis simulacra*, ita scilicet ut animi religio Deum spectaret, inter vetita habitum non est. Jurat Josephus Gen. 42. 15. *Ita vivat Pharao*, more quidem Ægyptiorum, ut recte ab Abenezdrâ est annotatum; sed quem imitaturus non fuisset vir eximie pius si quid in eo irreligiosi esse existimâset. Et quid est aliud, *Ita vivat Rex*, quam, *Ita Regem sospitem Deus præstet*? Elisæus Propheta 2 Reg. 2. Eliæ ita jurat, *Vivit Deus & vivit* (aut *vivat* potius, nam Hebraismus ista non distinguit) *anima tua*. Nec aliter Urias 2 Sam. 11. 11. Sed & Paulus jurare videtur, cum dicit, *τὴν τῶν ὑμετέρων καύχησην per vestram gloriam*, 1 Cor. 15. 31. Narrat in Apologetico Tertullianus Christianos non jurâsse, ut cæteros, *per Genium Principis*, quod Græci dicunt τὴν Καίσαρος τύχην, quod jusjurandum Polycarpo delatum & ab eo recusatum legimus; merito, quia isti voci inerat falsi numinis sensus quod ita explicat Origenes: Τύχην μὲν τι βασιλέως εἶναι ὁμνυμένον, ὡς ἐδ' ἄλλον νομιζόμενον Θεόν· ἐπεὶ γὰρ (ὡς ἀνόμενασιν τινες) εἰσφορεῖ μόνον εἶναι ἡ τύχη, εἰ δὲ ὁμνυμένον πῶς ἄλλως ὄν ὡς Θεόν, ἢ ὅλως ὑφεστηκός ἐστι δυνάμενον τι ποιῆσαι· ἵνα μὴ τὴν ὁμηγερέως δυνάμιν εἰς ἃ μὴ δεῖ πρὸς ἀλαμβάνωμεν. εἰ γὰρ ἐστὶν, ὡς πῶς ἐδόξεν, ἐπὶ πᾶσι τῶν Ῥωμαίων βασιλέως τὸ δαίμονα (id est *Genium*) ὁμνύουσι οἱ τὴν τύχην αὐτῶν ὁμνύοντες, δαίμονων ἐστὶν ἡ ὀνομαζομένη τύχη τῶν βασιλέως, καὶ

ἄλλως ἀποδυνάστεον ἐστὶ μάλλον ἢ ὡς μὴ ὁμοίᾳ μοχθηρὸν δαί-
 μονα καὶ ἄπιστον, πλάκας συνεξαρτάνοντα ὡς ἐλαχὺν ἀνθρώ-
 πῳ ἢ καὶ πλεον αὐτῷ ἀμαρτάνοντα, *Per Fortunam Impera-*
toris non juramus, nec per alium qui creditur Deus; nam
si (ut quidam explicant) eventus est tantum qui Fortuna
dicitur, non juramus per id quod Deus omnino non est,
imo nec subsistit, nec efficere quicquam potest: ne scilicet
vim jurandi in ea in quæ non æquum est impendamus.
Quod si dicant, ut quibusdam placet, se per Fortunam
Romani Imperatoris jurando per Genium ejus jurare, jam
Fortuna illa Imperatoris quæ dicitur, erit ex demonum
numero: ac proinde moriendum potius ne juretur per da-
monem malum & infidelem, & sæpe peccantem cum eo
homine cui est additus, aut etiam plus ipso peccantem.
 Sed eosdem Christianos Tertullianus eodem loco
 jurasse ait *per salutem Principis omnibus genii augustio-*
rem. Postquam vero Imperatores Christo nomen
 dederant, institutum est hoc sacramentum militare,
 ut jurarent *per Deum & Christum & Spiritum Sanctum &*
per majestatem Imperatoris, quæ secundum Deum generi
humano diligenda est & colenda: quod nos Vegetius
docet. Sic Marcellinus in collatione Carthaginiensi
 secundum allegationes partium se judicaturum *per*
salutem Principum jurat. Et hoc ipsum esse juramen-
 tum quod Episcopi faciebant, memoratum canone
 25. Chalcedonenſi, notant ibi Græci interpretes.
 Jurisjurandi *per cælum* etiam Philo meminit. Sed &
 Origenes adversus Celsum sexto, Judæos ait solitos
per cælum jurare. *Cælum* autem hic par est regionem
 fideream intelligi.

Θρόνος ἐστὶ τὸ οὐρανὸν *thronus Dei est:]* Ex Esaiâ 66. 1.
 Hæc eo dicta sunt ut ostendatur omnibus jurandi
 modis tacite Deum contineri. Id clare apparet in-
 fra 23. 22. ubi ita infert Christus *Qui per cælum ju-*
rat simul jurat per eum qui cælo tanquam solio incidet.
 Solium

Sermonem Domini. Matt. 5. 203

Solium autem *Dei* dicitur quod in eo opificio pulcherrimis astris picturato ejusque perpetuo & æquabili motu Divina majestas eximie eluceat, quemadmodum Regum gloria tunc maxime conspicua est cum solio suo insident. Et formula hujus juramenti, & causa ejus apparet in versu isto ex Sophoclis Menalippâ,

Ομνυμι δὲ ἱερὸν αἰθέρ' οἰκησεν Διὸς.

Sacrata juro templa cæli, arcem Jovis.

Sed & Julianus contra Christianos *ἑρῶν* cælum vocat
Θεὸν *ῥῥόν* *Dei solium*.

35. *ῥῥόν* ἐστὶ τὸ *ῥῥόν* αἰθέρος. *scabellum est pedum ejus*] *הרר* habet Esaias, quo obiter significari videtur vilitas terræ cælo comparatæ. Nam eo sensu *הרר* Hebræi usurpant, quod *ῥῥόν* vertunt LXX, ut Psalmo 110. 2. Varro nos docuit quæ unius sunt scansionis, *scabella*, quæ plurimum, *scamma* appellari. At Syrus vertit *ככש* satis apposite, quia *ῥῥόν* throni mentio præcessit. Est enim ככש 2 Paral. 9. 18. *scabellum solii regalis*, quod ipsum LXX eo loco *ῥῥόν* vocant, quale pictum videre est sub seliquastro Cassiopeæ in libro Germanici quem edidimus olim. Alterius generis sunt *cava scamma*, quorum Ovidius meminit, quæ Græci αἰθρὰν appellant. Suppedanei sub throno regali meminit Pausanias non uno in loco. Quod autem hic de Terrâ dicitur, idem Proclus in Timæo Terræ ascribit ex Orpheo, qui cum Deum describeret dixit,

— πῦμάτη ἡ βάσις χθονὸς ἐνδοθεῖς ἴσται.

— *ima pedum sola sunt fundamina terræ.*

Macrobius ex Oraculo citat,

Γαῖα ἡ σὲ πόδες εἰσὶ.

Suntque pedes tibi terra.

Apud Clementem Alexandrinum & alios habemus hoc Orphei de Deo,

Αὐτὸς γὰρ χαίλκειον ἐς ἄρκεν ἐσημεῖται.
Χρυσέω ἐνὶ θρόνῳ· Γαῖα σ' ἵπτι ποσσὶ βέβηκε.
Aurata sedi, quam sustinet aeneus ather,
Infidet; in terrâ vero vestigia figit.

Μῆτε εἰς Ἱεροσόλυμα, neque per Hierosolymam] Hellenistæ promiscue pro Hebræo בְּיְרוּשָׁלַיִם modo *en in*, modo *eis per* usurpant. Ita hic Matthæi interpretes εἰς Ἱεροσόλυμα dixit, cum *en τῷ ἔρανῳ*, *en τῇ γῇ in cælo, in terrâ* dixisset. Jurârunt autem Judæi per Hierosolyma, ut Romani per Romam. Ovidius,

— Per Patriæ numen.

Πόλις ἐστὶ ἡ μεγάλη βασιλείας· civitas est magni Regni.] In Psal. 48. plane idem significantia sunt יְרוּשָׁלַיִם civitas Dei nostri, & בְּיְרוּשָׁלַיִם civitas Regni magni. Et apud Syrachiden $\text{τόπος καταπαύσεως Θεῷ}$ locus quietis Dei. Hoc igitur eo pertinet, ut qui per Hierosolyma jurat intelligatur per eum jurare qui Hierosolymis Regnum suum posuit, quemadmodum qui per Templum jurat, jurat per habitatorem Templi, infra 23. 21.

36. Μῆτε *en τῇ κεφαλῇ ὁμότης*, Neque per caput tuum juraveris] Ulpianus, *Cæterum si ego detuli ut per Deum jurares, tu per caput tuum jurasti.* Ovidius,

Per caput ipse suum solitus jurare.

Martialis,

Per tua jurares sacra tuumque caput.

De eo jurandi modo hic agitur, non de eo ad quem alludit Juvenalis cum ait,

— nondum Græcis jurare paratis

Per caput alterius.

Cujus itidem passim exstant exempla: & conjunctim,
Perque tuum nostrumque caput.

Apud Synesium, $\text{Νὴ τὸν ἱερὸν σε κεφαλὴν καὶ τὸν τῶν ποιῶν μὲν σωτήραν}$, Per sanctum caput tuum, perque liberum meorum salutem.

Sermonem Domini. Matt. 5. 205

ὅτι ἔδυνάσται, quia non potes] Hoc eo pertinet ut probetur per Deum jurare qui per caput suum jurat, non minus quam qui salutem suam jurat, quod iusjurandum respectu Divini numinis fieri Ulpianus etiam dixit. Causa utriusque dicti est, quia homo nec salutis nec capitis sui est dominus. Sic Menander Dyscolo dixit hominem κύριον εἶναι μὴδ' ἑαυτῆς, ne sui quidem esse dominum.

Μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι. unum capillum album facere aut nigrum.] Hoc tale est quale quod infra dicimur non posse cubitum unum ad staturam adficere. Sed pili hic potius fit mentio, ut ne minimum quidem naturæ à nobis posse immutari ostendatur. Nam Hebræi, ut & Græci & Latini, pilum dicunt ad rei minimæ indicationem.

37. Ἐγὼ δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, ναὶ, ναὶ, αὐ, αὐ. Sit sermo autem vester, est, est: non, non:] Id est, ut Jacobus explicat, ἤτω ὃ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ αὐ, αὐ, sit vestrum est, est, & non, sit non. Tam ναὶ quam αὐ hoc loco formulæ sunt quibus ad stipulationem respondebatur. Nam de promissionibus, ut diximus, institutum sermonem Christus prosequitur. Itaque Syrus recte pro ναὶ posuit quæ respondendi particula est. Romana lingua in respondendo verbum interrogantis repetit: ut, Dabis? Dabo. Facies? Faciam. Sed & si quis interrogatus Dabis? responderit Quid ni? in eâ causâ esse ut obligetur scripsit Ulpianus; quia vox Quid ni? solet habere significationem Græci ναὶ. Sicut autem ad interrogationem agentem per ναὶ, ita ad negantem per αὐ respondebatur. Quod vero hic & apud Jacobum dicitur oportere ut ναὶ sit ναὶ, & αὐ sit αὐ, eum sensum habet, Debere facta dictis congruere: aut, ut Justinus recte explicat Apologetico ad Antoninum, debere nos τ' ἀληθῆ λέγειν αἰεὶ, semper vera dicere. Est enim figura quam Græci ἀντιανάκλησιν, Refractionem

Refractionem quidam & *πλοκλή* *Copulationem*, vocant, ubi vox eadem continuo reperitur significato paululum mutato, ut

Ex illo Corydon, Coridon est tempore nobis.

Ad illum diem Memmius erat Memmius, & similia. Nam priore loco *ναί* dictum significat, posteriore factum ipsum quod dicto significatur. Ita Paulus *Dei promissa in Christo* ait esse *ναί* 2 Cor. 1. 21. voculam hanc posteriore quem dixi significato usurpans, ut indicaret omnia promissa per ipsum impleri. Quod autem de *ναί* diximus, idem de *εἰ* voculâ intelligendum est; nempe eam quoque primum pro notâ promissi negantis, deinde pro effectu poni. Est autem locutio hæc ut pleræque aliæ Christi & Apostolorum sumta ex medio usu illorum temporum. Nam ut ab aliis notatum est, γνώμη *sententia* erat tritissima, Τῶν δικαίων *ναί* ἐστὶ *ναί*, ἔ & ἐστὶ *εἰ*, *Iustorum fiet est fiet, εἰ non est non*. Contra quorum facta dictis discrepabant, apud hos dicebatur esse *ναί* καὶ *εἰ* *fiet εἰ non*, id est *ναί* *est* vel *fiet* ipsorum dicebatur esse *εἰ non*, & *εἰ non* dicebatur esse *ναί* *est* vel *fiet*, quo loquendi genere Paulus utitur dicto loco 2 Cor. 1. 18. 19. idque ipsum explicat, cum negat se *χρησάμενος ἐλαφείᾳ levitate usum*. Festus ad vocem *naucum*; *Quidam ex Græco* *ναί* καὶ *οὐκ* est & non *levem hominem significari*. Quo manifestius est ibidem commate 17. in quibusdam codicibus male repeti *ναί* & *εἰ*, cum semel duntaxat ponenda fuerint: quanquam veterum esse errorem librariorum ad Matthæi & Jacobi loca imprudenter respicientium ex Syro & Arabe interpretibus apparet. Cum vero *ναί*, ut & hujus loci cohærentia & Pauli verba ostendunt, ad ἐπαγγελίας *promissa* pertineat, rectius Latine per *est* transferetur. Sensus verborum Christi est, Fidem à nobis præstari debere in promissis etiam injuratis, perinde quasi iurandum

Sermonem Domini. Matt. 5. 207

jurandum accessisset : quem sensum apertiore facit quod apud Jacobum sequitur μή εἰς ὑπόκρισιν πείσῃτε ne in simulationem incidatis, id est, ne fallaces inveniamini, quod Christianos minime decet. Simile est illud Alexidis,

Ὁρκος βέβαιός ἐστιν, ἂν νεύσω μόνον.

Nutus mei pro jurejurando valent.

Et quod apud Philonem est, ὁ δ' ἀπαθείας λόγος ὅρκος ἐστὶν βέβαιος, ἀκλίνης, ἀψευδέστατος, *Viri boni sermo pro jurejurando est firmo, immutabili, nunquam mentiente.* Et Hierocles dixit, nihil viris bonis veritate carius esse debere, ἢ τε ἀνώμοτοις ἔπει καὶ ὁμύουσι, sive jurarint sive non jurarint. Talis esse debet Christianus, & ut Clemens Alexandrinus loquitur, τὸ πιστὸν τῆς ὁμολογίας ἐν ἀμειψιότητι καὶ ἐδραΐῳ δεκνύειν βίῳ τε καὶ λόγῳ, *fidelitatem promissionis ostendere in firmâ atque immutabili tum vitâ tum oratione.* Optime autem hoc cohæret cum præcedentibus; quia, ut inquit Philo, κάλλιστον ἐστὶ βιωφελές τε καὶ ἀρμοστὶον λογικῇ φύσει τὸ ἀνώμοτον, ἔτι καὶ ἀληθεύειν ἐφ' ἑκάστῃ διδασκαλίᾳ, ὡς εἴπῃ λόγος ὅρκος εἶναι νομίζεσθαι, *pulcherrimum & vitæ utilissimum ac Naturæ ratione utenti consentaneum, abstinere à jurejurando, quippe cum ea ita sit instituta ut de re quâvis verum dicat, possintque vel nudi sermones pro juramento haberi.* Josephus de Essenis, Πάν το ῥηθὲν ὑπὸ αὐτῶν ἰσχυρώτερον ὅρκον τὸ δὲ ὁμύειν αὐτοῖς περὶ τῆς ἀπιστίας, χεῖρόν τι τῇ ὁπορείᾳ ὑπολαμβάνοντες ἤδη γὰρ ἤδη κατεγνώσκειν φασὶ τὸ ἀπιστεύον δόξα θεῶν, *Quicquid ab ipsis dictum sit firmitus est jurejurando; jurare autem ipsis supervacuum, ita ut perjurio pejus aestiment: jam enim eum damnatum dicunt cui absque Dei nomine non creditur.* Quoniam igitur apparet de promissorum præstatione hic agi à Christo, exigit hic locus videamus id quousque pertineat.

Sunt qui existimant promissa per se vim obligandi non habere, sed eam accipere à Lege Civili certâ formâ

formâ, modoque. Sed ei sententiæ consensus Gentium repugnat. Verum sane est simplicem asseverationem de eo quod quis facturus sit debere quidem ex eo animo proficisci qui tum temporis id velit facere quod se facturum dicat, at non item ex eo teneri eum, qui dicit, in proposito perseverare; quia voluntas humana habet jus sua decreta mutandi, neque id jus solo sui respectu sibi potest auferre. At in promissione plus est: Habet enim promissio simul juris translationem, sicut enim dominus rei corporalis eam potest in alium transferre signo aliquo voluntatis: ita etiam jus ipsum quod quis habet ad suos actus aut res, potest in alterum transferri, in solidum aut pro parte definitâ. Et quia tali facto jus aliquod in alterum transit, ideo voluntas jam ultra se honeste mutare non potest, quia nemo honeste potest aut velle aut facere contra jus alteri quaesitum. Hinc votorum quæ Deo fiunt & promissorum inter homines vis oritur. Sed ut Jure Naturæ valeat Promissio, tria sunt necessaria: nempe ut qui promittit ad promittendum sit idoneus, & ut res ipsa promissi sit capax, deinde ut res possit præstari à promittente. Prima conditio deficit in his qui rationis usum non habent: Nullum enim velle esse potest sine intellectu: Ideo infantium & furiosorum verba non habent promissi efficaciam. Secunda deficit in rebus quæ aut per rerum naturam fieri non possunt, ut cælum digito attingere, aut quæ per se sunt inhonesta, quale erat Johannem Baptistam innocentem & Dei Prophetam occidere: Quod enim facere non licet, id ne promitti quidem valide potest, cum promissio ad factum tendat. Tertia conditio desideratur quoties actus qui promittitur non est in jure promittentis, ut si servus non domino operas promittat: Nam cum promissum

emanet è jure promittentis, nihil potest efficere ultra juris illius amplitudinem. Et hæc quidem ipso Naturæ lumine ita sunt clara ut probationis non indigeant. Veruntamen sæpe Lex aliqua efficit ut recte promissa non præstentur. Quod mirum videtur his qui judicium in istis rebus subactum non habent; putant enim legem ejusmodi pugnare cum Jure Naturali, quod sit immutabile: id vero non ita est. Neque enim constituunt Leges ne promissa quæ quis promittendi jus habuit alteri jus ex promissione nacto non præstentur; quod esset contra Jus Naturæ: sed ipsa materia mutationem accipit; quod etiam citra legem fit, quoties stipulator promissorem liberat. Hic enim nemo dicturus est promissorem adhuc teneri, & contra naturam facturum ni faciat quod dixerit. Jus enim ejus cui promissum est, quod fundamentum erat obligationis, interiit, ac proinde nulla jam restat obligatio. Solet autem lex efficere ne promissa ad effectum perducere debeant duobus modis, aut antevertendo orituram alioqui obligationem, aut ortam tollendo. Utrumque ex probabili causâ facere Lex potest, ut quæ in singulos atque jura singulorum ad utilitatem publicam jus quoddam superius obtineat eo jure quod est penes singulos. Antevertitur obligatio, ut cum constituitur ne efficax sit promissum uxoris nisi maritus auctor accesserit. Hic enim jure ad obligandum se uxori adempto nasci obligatio non potest. Orta exstinguitur duobus iterum modis, aut quia Lex jus quod alicui quæsitum est aufert, aut quia non hoc tantum facit sed etiam ei qui promisit aufert implendi libertatem. Illo casu licet non implere, quia Lex jus alteri quæsitum abstulit; hoc casu non licet implere, quia hoc quoque jus sublatum est imperio Legis, quæ plus singulis potest polletque. Illud

D d

addam,

addam, esse Leges quasdam quæ obligationem nec oriri impediunt nec ortam rescindant, sed tantum in foro de eo jus dici vetent, ut Leges Romanæ de pactis nudis: Charondas de rebus creditis. Hoc casu promissor adversus fidem delinquit si non stet promisso. Non enim jus omne stipulatoris sublatum est, sed sola coactio ei denegatur. Quod religiosis animis diligenter est annotandum, ne pravis Magistris usi latebram perfidiæ quærant.

Τὸ δὲ πεισιώτερον τῶν, quod autem his abundantius] Id quod est ultra καὶ καὶ ἔστι & non.

Εκ τῆς πονηρίας ἐστὶ. à malo est] Quidam istud πονηρία esse putans à recto ὁ πονηρὸς malus, quâ voce diabolus indicatur. Mihi magis placet & hic & aliis aliquot in locis sumi à recto quod est τὸ πονηρὸν malum: quomodo Johannes dixit mundum jacere ἐν τῷ πονηρῷ in malo, v. 19. Intelligo hic τὸ πονηρὸν malum morem non standi promissis. Nam ut ex Polybio dicebamus, mos jurandi ex eo maxime est frequentatus, ex quo labare coepit dictorum fides. Qui enim iuramentum poscitur, ut Philo notat, ἤδη εἰς ἀπιστίαν ὑπονοεῖται, jam de infidelitate suspectus est. Sic & Esseni, ἤδη κατὰ γνώμην φασὶ τὸν ἀπιστοῦντα διχα θεῷ, eum jam damnatum dicunt cui non creditur sine Dei nomine, ut est apud Josephum. Apud Sophoclem illæ in Colono Oedipus ad Thesea,

οὗτοι σ' ὑφ' ὅρκου γ' ὡς κακὸν πείσωσμαι.

Non te alligabo jurejurando ut malum.

Levitas hominum & inconstantia diffidentiam genuit, cui remedium quæsitum est jurejurando. Est autem hujus dicti cum superioribus hæc connexio, Ne putate vos ab hominum commercio excludi, si jurejurando quam religiosissime abstineatis. Nam cum de vitiis ortus sit jurandi mos, facile erit iisdem sublatis tollere jurisjurandi necessitatem. Id autem

Sermonem Domini. Matt. 5. 211

autem fiet, si, quemadmodum dixi, tum constanter quævis dicta ac promissa impleatis ut injuratis vobis potius quam juratis aliis credatur. Isocrates dixit, *Δεῖ γὰρ τοὺς ἀγαθοὺς ἀνδρας τοῖτον ὅρκον πιστότερον φαίνεται παρὰ τοὺς ἄλλους.* *Debent viri boni palam præstare vitam suam digniorem fide quam sit jusjurandum.* Non igitur eo tantum pertinet Christi præceptum, ne Christiani à Christianis exigant jusjurandum; verum etiam ne jurent Christiani à quocunque tandem exigatur. Nam, ut recte explicat Clemens, decet Christianum etiam *πρὸς τοὺς ἕξω τὸν βίον ἔχειν ἀξιοπῆν, ὡς μηδὲ ὅρκον αἰνῶν.* *etiam apud extraneos eam vitam suam fidem mereri, ut jusjurandum ab eo ne postuletur quidem.* Sed, ut ante etiam dixi, omnia hæc præcepta non tam ex verborum apicibus quam ex rei ipsius naturam metienda sunt. Non vetat Christus jusjurandum ut rem per se malam, sed ut rem quam nisi in negotiis maximi momenti usurpare non liceat. Quæ autem sint res ejusmodi non tam certis definitionibus comprehendere potest quam spiritu charitatis dijudicari. Concludam hanc tractationem dicto Augustini. *Qui intelligit non in bonis sed necessariis jurationem habendam, refrenet se quantum potest, ut non eam utatur nisi necessitate, cum videt pigros esse homines ad credendum quod eis utile est credere, nisi juracione firmetur.*

MATT. Cap. 5. Vers. 38. — 42. Sect. VII.

38. **Η**κούσατε ὅτι ἐρρέθη·
ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφ-
θαλμοῦ, ἔ· ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.

39. Εγὼ ἢ λέγω ὑμῖν, μὴ
ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις
σε ῥαπίσῃ ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σι-
γῶνα, σπέρσον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην·

40. Καὶ τῷ θέλοντι σοι κριθῆ-
ναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν,
ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον.

41. Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσῃ μί-
λιον ἓν, ὑπάγε μετ' αὐτοῦ δύο.

42. Τῷ αἰτῶντί σε δίδου· ἔ·
τὸν θέλοντα δότε σοὶ δανείσασθαι
μὴ δόπορα φῆς.

38. **A**udistis quia dictum
est, Oculum pro oculo,
& dentem pro dente.

39. Ego autem dico vobis
non resistere malo; sed si quis
te percusserit in dexteram
maxillam tuam, præbe illi &
alteram.

40. Et qui vult tecum in
judicio contendere, & tuni-
cam tuam tollere, dimitte ei
& pallium.

41. Et quisquis te angaria-
bit ad milliare unum, abicum
illo duo.

42. Qui petit à te, da ei:
& volente mutuare à te, ne
avertaris.

Adnotationes ad Sectionem septimam.

38. **Η**κούσατε ὅτι ἐρρέθη· *Audistis quia dictum est*] Intel-
lexistis dictum esse, majoribus nimirum ve-
stris. Ostendit autem hoc quoque illud ἐρρέθη ad an-
tiquum tempus referri, cujus ad posteros fama per-
venerit.

ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος, *Ocu-
lum pro oculo, & dentem pro dente,*] Defectivam ora-
tionem commode supplebis si addas *reddet qui inju-
riam fecit*. Est autem hoc jus vetustissimum apud
omnes prope gentes. Aristoteles τὸ ἀντιπεπονθὸς *talio-
nem* vocat, & dictum ait Jus Rhadamanthi isto
versu descriptum,

Εἴκε πάθοι τίς καὶ ἔρξῃ δίκην καὶ ἰθεὶς γίνετο.

Quæ fecit si quisque ferat, jus fiet & æquum.

Ex Græciâ & hoc Romam transit: unde in 12. Ta-
bulis, *Si membrum rupit, talio esto*. Apparet autem ex
Lege

Sermonem Domini. Matt. 5. 213

Lege Mosis, præcipue ex verbis quæ sunt Deuter. 19. 21. non exactam talionem nisi Judicis decreto. Nimirum, ut recte Lucretius dixit,

*Amplius ex irâ quod enim se quisque volebat
Ulcisci, quam nunc concessum est legibus æquis,
Idcirco est homines pertæsum vi colere ævum.*

Quam sententiam Honorius & Theodosius Imperatores ita expresserunt : *Idcirco Judiciorum vigor Jurisque publici tutela videtur in medio constituta, ne quisquam sibi ipsi permittere valeat ultionem.* Verum quidem est in quibusdam casibus Leges aliquid indulgisse justo dolori, sicut Jura Romana permittunt patri adulteram filiam aut filiæ raptorem occidere : Quomodo & apud Hebræos homicidium vindicare manu privatâ proximus agnatus potuit, ita tamen, quemadmodum ab Hebræorum Magistris recte notatum arbitror, ut si prius illud homicidium sine dolo malo patratum esset, ipse ultor capitis poenam subiret. Sed in delictis quæ infra homicidium sunt nihil ultra concessum læsis quam adire Judicem & ab eo ultionem, tanquam jure suo, exposcere. Et hoc poenæ genus est quod *τιμωρίαν* proprie vocant Plato, Aristoteles, & Taurus Philosophus apud Gellium, quam definit Clemens Alexandrinus *κακῆ ἀνταπόδοσιν εἰς τὸ τῆ τιμωρίᾳ συμφέρον ἀναφερομένην*, repositionem mali eam quæ refertur ad utilitatem se vindicantis. Ubi τὸ συμφέρον utilitas paulo laxius sumitur, ut & apud Aristotelem *κέρδι* *lucrum* in hoc ipso argumento. Quia enim plerisque

— *vindicta bonum vitâ jucundius ipsâ;*
ideo quod adversario nocet, ipsis quasi prodesse intelligitur ; quod ita Mimus extulit,

Læso doloris remedium inimici dolor.

Aristoteles in arte Oratoriâ *τιμωρίαν ultionem* esse dicit τῆ πινῆς ἐνενκα ἵνα ἀποζηρωθῇ, *exigentis causâ ut ei*

ei satisfiat; ubi ὁ ποισὼν est is qui ultionem exigit. Facere enim censetur etiam quod per Judicem facimus. Non dubito autem, quin si jus strictum respicimus, licuerit vulnerato à Judice præcise exigere ut adversario quoque vulnus infligeretur, quemadmodum Bathos docebat, & Josephus diserte testatur. Quod autem apud Hebræos, ut notant eorum Magistri atque idem Josephus, & apud Romanos teste Gellio, pro membro pecunia solvi solebat, id natum ex læorum æquitate, quæ multis exemplis in morem transierit. Sed hæc ipsa pecunia quatenus damni dati æstimationem & impendia excedebat, ultio erat; non imperata Hebræis, sed concessa; cujus generis & apud Romanos erant tum accusationes publicorum judiciorum, tum ex privatis delictis Actiones poenales, in duplum, triplum, quadruplum.

39. Εγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ. *Ego autem dico vobis non resistere malo:*] Recte eos sentire arbitror, qui illud πονηρῷ de homine interpretantur, & esse id ipsum quod Hebraice Moses dixit Exodi 2. 13. עשׂה, quod LXX vertunt τῷ ἀδικουῦτι. quo exemplo τῷ πονηρῷ vertere sic liceat, *ei qui injuriam fecit*. Et manifestum est non posse τὸ ἀντιστῆναι resistere universe sumi. Nam resistit & qui innocentiam suam verbis testatur, quod fecit Christus, & post eum Apostoli. Sed cum præcedentia verba, quibus hæc sententia opponitur, agant περὶ τῆς τιμωρίας de ultione, omnino τὸ ἀντιστῆναι resistere eodem referri debet, quod & Paulus nos docet, hoc præceptum his verbis explicans, Μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες, *Nulli malum pro malo reddentes*, Roman. 12. 17. quæ est ut diximus τῆς τιμωρίας ultionis perspicua descriptio. Ex quo etiam apparet quid sit eodem Pauli loco μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικεῖντες *non vosmetipsos defendentes*, id est, *ulciscentes*. Nam ἐκδικεῖν cum modo ulcisci significet, modo

Sermonem Domini. Matt. 5. 215

modo defendere, necesse est ibi pro ultione accipia-
tur; qui enim se defendit tantum, is non reddit ma-
lum pro malo, sed is demum qui se ulciscitur: quod
& sequentia Pauli verba declarant, *sed dantes locum*
ira, id est, Divinæ ultioni, ut ibidem videre est. A-
ristoteles passim τὸ ἀμύνειν vindicare ponit in virtutis
parte; quem secutus Cicero vindicationem ad Jus
Naturæ refert, *per quam, inquit, vis & injuria defen-*
dendo aut ulciscendo propulsatur. Ejusdem est in Officiis
illud, *Iustitiæ primum munus est ut ne cui noceat, nisi*
laccessitus injuriâ. O quam simplicem veramque senten-
tiam, inquit Lactantius, duorum verborum adjectione
corruptit. Nocendum enim nemini, ne ei quidem qui prior
nocuerit. Quod Plato propius cæteris perspexit; ejus
enime est in Critone, εἰ δὲ ἀδικήσῃς δεῖ ἀνταδικεῖν, nec si
injuriā acceperis, reponenda ea est: item, οὐτε ἄρα
ἀνταδικεῖν δεῖ, ἔτε κακῶς πινεν εἰδὲνα ἀνθρώπων, εἰδ' ἂν ὅτιεν
πύργῳ ἢ αὐτῶν, Non igitur reponenda injuria est, neque
nocendum cuiquam, etiamsi quidvis ab aliis patiendum
sit. Quod late explicat, demonstratis incommodis
quæ ultionem sequi solent, sectator dogmatum Pla-
tonis Maximus Tyrius diatribâ cui titulum fecit, Εἰ
τὸν ἀδικήσαντα ἀνταδικητέον, *An injuria retorquenda in au-*
ditorem. Sed & Hierocles dixit, τῷ ἀνταδικεῖν ἡμᾶς εἰς
τῶν ἰσθ' πῶς ἀδικεῖ καχεξίαν ἐρχομαι, *injuriā reponendo*
in eundem nos morbum incidere cum iis qui priores in-
juriā fecere. Lacedæmonii precibus addere solebant
τὸ ἀδικεῖν δύνασθαι posse injuriā pati. Dignum memo-
riâ & Menandri illud,

οὐτ' ὅτι κρείστος ἐστ' ἀνὴρ, ὦ Γοργία,
ὅστις ἀδικεῖται παρ' εἰς ὅστις αἰσεται βροτῶν.
O Gorgia, ille vir virorum est optimus,
Qui melius aliis callet ferre injurias.

Inter Pythagoræ scita refert Iamblichus, Μήτε ἄρχεν
λοιδορεῖν, μήτε ἀμυνέειν τὸς λοιδοροῦντας, *Neque convi-*
tiari

tiari priorem, neque reponere convitium. Idem, Πολλοὶ μάλλον ἀδικεῖσθαι δὲν παρηγείλουν ἢ κτείνειν ἄνθρωπον· ἐν αὐτῷ γὰρ κτείναντι πλὴν κέρειον, *Monuit multo potius ferre injuriam quam hominem occidere: Esse enim apud Inferos Judicium.* Metellus Numidicus in Oratione ad populum, *Probi injuriam facilius accipiunt quam alteri tradunt.* Est in iisdem partibus Seneca: *Immane, inquit, verbum est ultio & ab injuriâ tantum distans ordine: qui ulciscitur non nisi excusatus peccat.* Sed & hoc ipsum, excusatus peccare qui rependit injuriam, non concedit is quem dixi Maximus, quo iudice ὁ τιμωρῶν τὸ πρῶτον παρῆλθεν ἀδικώτερος, *qui ulciscitur prior est eo à quo cæpit injuria.* Addam his Musonium, Το σκοπεῖν ὅπως ἀντιδρῆται τις τὸ δάκνοντα, καὶ ἀντιποιήσῃ κακῶς τὸ πάροντα, θηρίων πινός, οὐκ ἀνθρώπων ἐστίν· *Hoc agere ut mordentem remordeas, & malum reddas ei qui fecerit, feræ est, non hominis.* Et hæc quidem videri possunt proprie ad ultionem eam pertinere ubi quis aut manu statuit

Ἀνδρ' ἀπαμύνασθ' ὅστις πρῶτον χαλεπῶν,
Fortiter ulcisci si quis male fecerit ante,
 aut etiam,

Ἀλωπεκίζειν πρὸς ἑτέρων ἀλώπεκα.

Adversus vulpes moribus uti vulpium.

At Christi præceptum aperte illud ultionis genus respicit quod minus immodestum videri solet: certe publice non æque periculosum est cum apud Magistratum exercetur Actio ad vindictam instituta. Nam hoc ipsum vetat quod Deus per Mosem non quidem indistincte probaverat (semper enim ei lenitas præ iracundiâ placuit) sed quod fieri erat passus, & de quo iudicium reddi voluerat, ut majoris mali vitaretur occasio. Nam alioqui Lex ipsa hoc agebat, ut si fieri posset homines à vindictæ cupiditate retraheret: quod agnoscit Philo apud quem

Judæi

Sermonem Domini. Matt. 5. 217

Judæi Alexandrini Deum ita alloquuntur, οὐκ ἐφ-
 ὀμεθα, ὦ Δεσπότη, πικρῆς ἐχθρῆς, δειδαγμένους πρὸς
 τὸ ἰσπῶν νόμων ἀνθρωπίνων. *Non delectamur, ô Domine,*
hostium malis, per sanctas leges edocti misericordiâ affici.
 Sed quis scopus fuerit legis per Mosem latæ, ac quo-
 modo ea non pugnet cum præcepto hoc Christi
 congruente cum Prophetarum monitis videtur mihi
 satis perspicue exposuisse Tertullianus adversus
 Marcionem 4.

Novam plane patientiam docet Christus, etiam vicem
injuriam prohibens permissam à Creatore, oculum exigen-
tem pro oculo & dentem pro dente : contra ipse alteram
amplius maxillam offerri jubens, & super tunicam pallio
quoque cedi. Plane hæc Christus adjecerit, ut supplementa
consentanea disciplinæ Creatoris. Atque adeo hoc statim
recurrentium est, an disciplina patientiæ prædicatur pe-
nes Creatorem. Sic per Zachariam præcepit, ne unusquis-
que malitiæ fratris sui meminerit, sed nec proximi. Nam
& rursus, Malitiam, inquit, proximi sui unusquisque
ne recogitet. Multo magis patientiam indixit injuriæ,
qui indixit oblivionem. Sed & quum dicit, Mihi vin-
dictam & ego vindicabo, proinde patientiam docet vin-
dictæ expectatricem. In quantum ergo non capit, ut
idem videatur, & dentem pro dente, oculum pro oculo in
vicem injuriæ exigere, qui non modo vicem, sed etiam
ultionem, etiam recordationem & recogitationem injuriæ
prohibet, in tantum aperitur nobis, quomodo oculum pro
oculo & dentem pro dente censuerit, non ad secundam in-
juriam talionis permittendam (intellige, ut recte ac pie
exigeretur) quam prohibuerat interdictâ ultione, sed ad
primam coercendam quam prohibuerat talione opposito,
ut unusquisque respiciens licentiam (id est, permissio-
nem illam facti cum auctoritate Juris Civilis) secun-
da injuriæ, à primâ semetipsum contineret. Facilius
enim vim comprimi scit repræsentatione talionis quam
 E e repro-

repromissione ultionis. Utrumque autem constituendum fuit pro naturâ & fide hominum, ut qui Deo crederet, ultionem à Deo expectaret; qui minus fideret, leges talionis timeret. Hanc legis voluntatem de intellectu laborantem, Dominus & Sabbati & Legis & omnium paternarum dispositionum Christus & revelavit & compotem fecit, mandans alterius quoque maxillæ oblationem, ut tanto magis vicem injuriæ exstingueret, quam & Lex per talionem voluerat impedisse, certe quam Prophetia manifeste coercuerat, & memoriam injuriæ prohibens, & ultionem ad Deum redigens. Ita si quid Christus intulit, non adversario sed adjutore præcepto, non destruxit disciplinas Creatoris. Denique si in ipsam rationem patientiæ precipiendæ & quidem tam plene atque perfecte considerem, non consistet, si non est Creatoris qui vindictam repromittit, qui Judicem præstat. Alioquin si tantum patientiæ pondus non modo non reperiendi sed & aliam maxillam præbendi, & non modo non remaledicendi sed etiam benedicendi, & non modo non retinendi tunicam sed amplius & pallium concedendi, is mihi imponit qui non sit me defensurus, in vacuum patientiam præcepit, non exhibens mihi mercedem præcepti, patientiæ dico fructum, quod est ultio, quam mihi permisisse debuerat si ipse non præstat; aut si mihi non mittebat, ipse præstaret. Quoniam & disciplinæ interest injuriam vindicari. Metu enim ultionis omnis iniquitas refrenatur. Cæterum passim emissâ libertate dominabitur, utrumque oculum effosurâ, & omnem dentem excitaturâ præ impunitatis securitate.

Locum hunc lectu & consideratu non indignum transcripsi eo libentius quod inde intelligi possit cur & quatenus etiam in Christianorum terris retineri possent ejusmodi leges, qui talionis aut poenæ formidine eos coercerent qui sponte recte facere nondum didicerunt: incolumi interim piis omnibus manente

nente patientiæ regulâ, quam obscure natura infinuât, commendant non Prophetæ tantum, sed & Philosophi, præcepit autem diserte Christus. Idem ille Tertullianus libro de Patientiâ, *Christus gratiam Legi superducens, ampliandæ adimplendæque Legi patientiam suam præfecit, quod ea sola ad justitiæ rationem retro defecisset.* Hujus præcepti memores Christiani illi meliorum seculorum non dubitant ad ipsorum hostium testimonium provocare. Justinus in Apologetico, οὐ γὰρ καὶ πολλῶν τῶν παρ' ἡμῶν γενημένων δόξα διὰ τὸν ἐχθρὸν, ἐκ βιαιῶν καὶ τυραννικῶν μετέβαλον ἡττηθέντες ἢ γενναίων καρτερίαν βίᾳ ὠφελουμένης, ἢ συνοδοιπόρων πλεονεξικῶν ἐπιμονῇ ξένῳ κατανοήσαντες, ἢ συμπεραγματισμῶν περσθέντες, Nam, quod multis apud nos exemplis ostendere possumus, multi de violentis & tyrannis alii facti sunt, superati exemplis sive dum vicinorum in vitâ constantiam imitantur, sive conspectâ admirabili patientiâ comitum itineris injuriam passorum, sive periculo facto eorum quibuscum negotium habebant. Athenagoras, οὕτως ἐκκαθαριζόμενοι εἰς τὰς ψυχὰς, ὡς ἀντὶ τοῦ μιστοῦ τὸς ἐχθρὸς ἀγαπᾷν, Ἐ ἀντὶ τῆς τοῦ μετενώπατον κακῶς ἀγρεύειν τὸς πεκατέρχοντας λαιδορίας, εὐλογεῖν, καὶ ὑπὲρ τῶν ὁπωλλυμένων εἰς τὸ ζῆν, πρὸς σὺν ἡμῶν, Ita purgati sunt animis ut inimicos pro odio amore prosequantur: & pro eo, quod in mediocribus ducitur, eos qui priores convitiati sunt rursus convitiis impetere bene de eis loquantur, & precentur pro eis qui vitæ ipsorum insidias struunt. Ipse Justinus de accusatoribus Christianorum ita loquitur, οὐ γὰρ τὰς κατηγορουµένους καλεῖν ὑµᾶς ἀξιώσµενον· δεξιῶν γὰρ τῇ πρὸς σὺν πονηρίᾳ καὶ τῇ τῶν καλῶν ἀγνοίᾳ, Neque enim à vobis id expetimus ut accusatores nostros puniatis. Sufficit eis pravitas in quâ versantur & rerum bonarum ignorantia. Julianus, qui dogmata Christianorum perdidicerat, vetuit Christianorum querelas de injuriis apud Magistratus audiri, additâ causâ, τῆς

τερον τὸ κακοπαθεῖν, *Vestrum est ferre injuriam*. Labet in pudorem eorum qui se nunc Christianos dici volunt verba adferre Musonii proprie ad hanc judicalem vindictam pertinentia. Ait is, ὅπως χαρὴν ἔτ' αὐτὸς θράψαται τινα ποτὶ, ἔτ' ἂν ἐτέρῳ συμβαλεῖται, *Injuria actionem neque se cuiquam intentaturum, neque cuiquam ut id faciat auctorem fore*. Et apud Lyfiam legimus, Ἀνελεύθερον καὶ πάντα φιλόδικον κακηγορίας διαφέρει, *Hominis est non ingenui, sed litigiosi, injuriarum instituere actionem*: causamque sententiæ suæ explicans, *Irrideri, conspui, verberari denique non est turpe, ait, sapienti; sed irridere, conspuere, verberare*. Mox prolatis exemplis eorum qui illatas injurias diffimulaverant, ita concludit, Πόσω ἢ κρεῖττον ἔτις ἔχοντα φαίνεται τὸν φιλόσοφον ὥς συγκνώμης ἀξιῶν εἶπε πολλοὺς μελήσειν εἰς αὐτὸν, ἢ δοκεῖν μὲν ἀμύνειν ἑαυτῷ δικαζόμενον καὶ ἐγκαλῶντα, τῇ ἢ ἀληθείᾳ ἀσχημονεῖν, ἀναγκάζει τοῖς ἑαυτοῦ λόγοις πρᾶττοντα, *Quanto rectius Philosophum talem se ostendere ut venia dignetur eum qui in ipsum peccaverit, quam videri quidem semet vindicare, in jus eundo & accusando, at re ipsâ indecore se gerere, & dogmatis suis non consentanea agere*. Zenon dicenti, Ἀπολείμω εἰάν μὴ σε τιμωρήσωμαι, *Peream nisi te ulciscar*, respondit, Εγὼ μὲν εἰάν μὴ σε φίλον κτήσωμαι, *Ego vero nisi te amicum reddam*.

Ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσθ' ὅππῃ τὴν δεξιάν σε παλῖνα, ἐρέσει αὐτῷ καὶ τὴν ἀλλήν· *sed si quis te percusserit in maxillam dexteram tuam, præbe illi & alteram*:] Sæpe in Hebraismo accidit ut adversativa comparisonem in se includat; quâ additâ sententia hæc erit planissima hunc in modum. Noli si quis te malo affecit ei vicissim malum rependere aut odium ejus induere; quin potius ferienti maxillarum unam, alteram quoque cædendam obverte: Potius scilicet quam te ulciscaris. Deinde ex proverbio petatum est *maxillam*

iam obvertere cadenti pro eo quod est patienter aliquid ferre, ut videre est Threnor. 3. 30. Julianus dixit præceptum Christianis, μήτις τὴν παρεῖαν παρομύσσεις φεῖδεσθαι τῆς ἐπ' ἐξουσίας, nec si in maxillam verberetur alteri maxillæ parcere. Est autem & hic, ut supra aliquoties, solutio tacitæ objectionis. Nam qui jubetur ab ultione omni abstinere, ei statim in mentem venit Mimi illud,

Veterem ferendo injuriam invitas novam.

Christus igitur, ne quis hoc obtentu sibi blandiatur, multo ait potius esse ut altera injuria accipiatur quam ut sumatur ultio. Et hoc est quod Plato dixit, non referendam injuriam ἐπὶ δὲ ἡμᾶς ἐπὶ τῶνδε χαλεπώτερον πάσχειν, etiamsi quid gravius ferendum sit. Est eadem objectio & apud Maximum Tyrium, διὰ τὰς, φαίη ἂν τις, ὁ δίκαιος ἄνθρωπος παρομιλησέσθαι, ἔσθαι συκοφαντούμενος, καὶ διώκεται, καὶ χρημάτων ἀφαιρέσθαι, καὶ ἐς δεισιμονίαν ἐμβάλλεσθαι, καὶ φεύγει, καὶ ἀπώλεται, καὶ ἀποδυνάσκει, Ob hoc ipsum, dicet aliquis, vir justus & contemnitur, & injuriis impetitur, & pecuniis spoliatur, & in carcerem conjicitur, & in exsilium agitur, & dedecore afficitur, & interficitur. Respondet, nihil mirum talia viro bono evenire, quia parum præsidii sit in nudâ innocentia apud pravos judices: licere illi interim cum magnâ animi fiduciâ exclamare Achilleum illud,

— φρονέω δὲ περὶ μῆδεσσι Διὸς αἴση.

— *Mi spero decus Jove dante futurum.*

40. Καὶ τῷ θελοντί σοι κερδεῖναι, Qui vult tecum Judio contendere,] Latinus interpres vertit Judio contendere. Nec dubium est quin olim ita intellexerint plerique. Et habet eum sensum vox κερδεῖναι apud Græcos interpretes, ut Jobi 9. 3. Ecclesiastici 4. 10. Joelis 3. 2. Osee 2. 2. Salvianus hoc loco juberi ait ut ea ipsa de quibus lis est relinquamus dum litibus exuamur. Irenæus, *Ut non quasi nolentes fraudari*

dari contristemur, sed quasi volentes donaverimus gaudeamus. Alii vero κερῖναι rixari malunt exponere. Et מרן quidem pro contentione poni aliquot exemplis demonstratum est. Addendum vero quod hic est κερνεσθαι proprie respondere Hebræo נרן; id autem contendere significat, ut videre est 2 Samuelis 19. 9. ubi Græci habent alii τὸ κερνόμενον, alii τὸ ἀκερνόμενον, certabat. Quo sensu & ἄνδρα ἀκερνόμενον virum discordiæ posuere Græci Jeremiæ 15. 10. pro Hebræo מרן מרש, quod alibi vertunt μάχμω. Illud autem סנ hic posuit Syrus: unde videri posset κερῖναι hic esse μάχεσθαι vi contendere: eoque magis quia Lucas quod hic est κερνεσθαι contendere dixit αἰσεν auferre vi scilicet non Judicio.

Christus ab uno injuriæ genere quod ad corpus aut etiam ad dignitatem pertinet, transit ad alterum quo fortunæ læduntur, quod ostendit ipsa copula quæ præcedens commia cum isto connectit. Quare & hic pari modo sensus videtur suppleri posse addito comparandi signo: Si quis vi cupiat à te tunicam auferre, etiam pallium potius illi permittite quam illi noceas aut odium ejus animo concipias. *Tunicam supra pallium* proverbiale, Michææ 2. 8. Et hoc est quod Lucas dixit μὴ κωλύεις ne prohibe. Nam κωλύειν ibi est non verbis raptorem commonefacere, aut etiam quod suum est retinere, sed nocendo abstertere aut abspellere. Quod si tamen demus κερνεσθαι significare hoc loco *litem movere*, sicut Julianus hanc vocem expressit voce διαλέσθαι, & Hieronymus dicens, *Docet nos Evangelium ei qui nobiscum velit Judicio contendere, & per lites ac iurgia auferre tunicam, etiam pallium esse concedendum*, poterit & hoc intra certum modum intelligi, nimirum ne causâ rei cujusvis, & talis qualis est pallium aut tunica, litem subire liceat. Nam quæ adversus lites hoc loco

loco

Sermonem Domini. Matt. 5. 223

loco dici à tractatoribus solent, ea mihi videntur
circumstantias satis frequentes litium magis quam
ipsa Judicia respicere. Dixit quidem Paulus hoc
ipsum esse ἡτήματα delinquentiam aut defectum quod
Corinthii Christiani lites inter se haberent, addit-
que, *Cur non potius perfertis injuriam? cur non potius
patimini vos despoliari?* Sed ἡτήματα defectum dixit non
ἀμαρτήματα peccatum: quia scilicet sicut præclari at-
que excelsi est animi suum amittere potius quam
Judicio persequi, ita nullum de eâ re præceptum
Christi omnino universale exstabat. Alioqui non
rejecisset lites ad arbitria piorum hominum. Quid
enim differt pius Judex, præsertim cum bonâ par-
tium gratiâ aditus, ab arbitro, nisi quod publice est
lectus juris minister? quare si diu de jure suo incerti
Judicem adeant, aut aliquis ut viduam aut pupillum
defendat, aut domui suæ consulat, aut ut habeat
quod pauperibus largiatur juri suo confisus ob rem
momenti maximi ad Judicium provocet, nullo in-
terim odio flagrans, sed æquo animo laturus quic-
quid judicatum fuerit, nescio an in caritatem pec-
care sit dicendus. Verum si spectentur quæ plerum-
que litibus solent accedere, animus exulceratus, va-
fræ artes, sine fine ampliatio, impendia, avocatio à
negotiiis melioribus, odia denique, non dubium est
quin vir bonus & prudens multo, si posset, libentius
sit iturus ad arbitrum, aut etiam quâvis tolerabili
pactione tot molestias redempturus; maxime si de re
agatur facile reparabili, quales sunt tunica & pal-
lium & similia. *Non improbat Prætor* (inquit Ulpia-
nus) *factum ejus qui tanti habuit re carere, ne propter*
eam sapius litigaret: Hæc enim verecunda cogitatio ejus
qui lites exsecratur non est vituperanda. Isocrates de
se Oratione περὶ ἀντιδόσεως *De surrogatione*, sic ait,
Ἡμετέρῳ αὐτὸς μὴ εἰς τὰς ἄλλας μὴδὲν ἐξαμαρτάνειν ἀδι-
κῶς. ⑥

κέρδιον ὃ μὴ μὲν δικασθεὶς πιεῖσθαι τὰς πτωχίας, ἀλλ' ἐν τοῖς φίλοις τ' ἐκείνων διαλύσθαι ὡς τ' ἀμφισπασμῶν,
Didiceram ego in alios quidem nihil peccare: aut si injuriā essem affectus, non Judicio me ulcisci, sed apud eorum amicos discedere de controversiā. Aristides, τῶν ἰδιωτῶν ἐπαρνεῖται εὐγνώμονας ἐβλαφθῆναι πῶς μᾶλλον αἰσχύνης ἢ διαφέρεισθαι ὡς πῶς, *Laudatis privatos qui æqui sunt & aliquid damni malunt pati quam litigare.* Cicero de officiis 2. laudat à litibus quantum liceat, aut etiam paulo plusquam liceat, abhorrentem. Certe de veteribus Christianis, qui non tam subtiliter quam fieri nunc solet, Consilia à Præceptis distinguebant, sed in omnibus rebus id sectabantur quod erat optimum, dixit Athenagoras, & διαζῶνται τοῖς ἀρπάζουσιν, *non litigant cum raptoribus.*

Altera ex hoc loco difficilior oritur quæstio, An quod Leges permittunt vim vi repellere, id Christianæ etiam disciplinæ conveniat. Nam quin Legibus multa concedantur quæ bonitatem ac patientiam hominis Christiani non decent dubitandum non est. Et esse quædam talia in hoc etiam genere existimo, quale interdum esse potest quod lex Moïsi concedit furem nocturnum occidere, & quod lex Romana addidit etiam diurnum, si se telo defendat: multoque magis quod interpretes Juris Romani addiderunt, quemlibet bonorum nostrorum invasorem recte necari si aliter servari possessio nequeat. Neque hic stetit Jurisconsultorum indulgentia, non animis tantum sed & reipublicæ, ni fallor, periculosa. Si ob bona hoc licet, quid ni servandæ existimationis causâ? inquirunt. Est autem turpe fugere; licet igitur homicidium facere etiamsi fuga pateat. Item turpe est convitium pati, præsertim viro nobili; ergo etiam eâ de causâ homicidium patratum culpâ vacat. Quia & singulares dimicationes habent

suos

Sermonem Domini. Matt. 5. 225

suos patronos, & res omnibus legibus vetanda, etiam legibus ordinatur. Eo ventum est ut inter Christianos, crucis candidatos, quotidie palam publice fiat quod profanarum gentium leges severe puniissent. Adeo pati injuriam dedecus putatur; laus hominem occidere. Ego vero neque illud quod honorem vocant, qui non est honor sed vanorum hominum stulta persuasio; neque possessiones ullas cum vitâ hominis etiam vilissimi comparandas puto. Et quæ tandem caritas finit nos istas reculas nostras pluris facere, quam quod hic orbis dignissimum habet, vitam humanam, cui res conditæ omnes famulantur? At Leges permittunt. Imo horum pleraque Leges improbant: sed sunt ista Jurisconsultorum seculo suo blandientium commenta. Longe aliter olim Ulpianus, *Furem nocturnum si quis occiderit, ita demum impune feret si parcere ei sine periculo suo non potuit.* Quid si tamen permetterent? Non probant, non laudant; tantum præstant impunitatem. Estne autem qui Christiano existimet sufficere, si poenas legum effugiat, in scelera tantum non etiam in vitia constitutas? Sed illud etiam videamus quantum liceat homini pro vitâ tuendâ facere.

Sunt & hic Jurisconsulti qui existiment, etiam innocentem qui dirimendæ rixæ se interponit interfici posse si alia ratio nulla sit expediendæ salutis; quod confido paucis placiturum: & ne illud quidem recipit religiosus animus quod à nonnullis est proditum, non esse expectandum dum præsens immineat periculum, sed tollendum in tempore qui credatur nociturus. Non enim eousque timori indulgendum est. Rectius Cicero, *Quis hoc statuit unquam, aut cui concedi sine summo omnium periculo potest, ut eum jure potuerit occidere à quo metuisse se dicat ne ipse posterius occideret.* Estque in

candem rem apud Gellium dissertatio lib. 7. cap. 3.

Sunt rursus alii qui ne aggressorem quidem occidi posse arbitrantur etiam si vita, ni id fiat, omnino sit amittenda. Quæ sententia multos habuit auctores in primis Christianismi seculis, quo tempore fervida pietas facile honesta omnia pro præceptis amplectebatur. Origenes Celso Christianos feditiosos appellanti, ita respondet, *Καί τοι γε εἰ γὰρ οὐκ ἔστιν αἰτία, πῶς δὲχλω δὸτὶ Ἰουδαίων εἰληφόντων, οἷς ἔχον ἡ ὁπλὰ ὑπὲρ τῶν οἰκείων ἀναλαβεῖν, ἡ πολέμιους ἀναίρεῖν, ὥστε ἂν ὁ νομοθέτης Χριστιανῶν πάντα ἀναίρεσιν ἀνθρώπων ἀπηγόρευε, μήποτε δίκαιον εἶναι διδάσκων τὸ κατ' ἀνθρώπου πόλεμα τῷ ἑαυτῷ μαθητῶν, καὶ ἀδικώτερον ἐκείνου ἢ ἡ ἡ δὲ πρὸς περὶ ἡγεῖτο τῇ ἐνθῆν ἑαυτῷ νομοθεσία τὸ συγχωρεῖν ὅτιαν δὴποτε ἀνθρώπου ἀναίρεσιν.* *Atque si Christianis factio causa esset conventuum, cum originem à Judæis trahunt, quibus licebat & arma pro rebus suis sumere, & hostes tollere, non illis Legislatores ipsorum omnem hominis interfectionem prohibuisset, docens illicitum esse suis sectatoribus talem conatum adversus hominem quamvis injustissimum. Neque enim convenire existimabat Divinae suae disciplinae pati qualemcunque hominis cadem.*

Ego si quis sit tam forti animo ut vitam eripi sibi patiatur potius quam alterius quantumvis infesti morte eam redimat, laude aut etiam admiratione dignum censeam. Rara dilectio est pro inimicis atque improbis mortem oppetere, inquit Paulus Roman. 5. 6, 7, 8. Sed an præcepti jure à Christianis hoc exigatur, videndum est amplius. Nam Christi hæc verba proprie de ultione agere videntur, aut etiam de vi ad arcendum malum quod facile sit reparabile. At hinc utrinque vitæ res vertitur: ut aut inde moriatur, qui hoc malum in se accersivit, aut hinc, qui invitus eo necessitatis detruditur. Jam vero ne in bonis quidem vitæ huic servientibus, ne inter

inter amicos quidem, per præcepti modum à nobis
exigitur, ut aliis esse velimus ἀντιστῆναι remissionem, nobis
θλίβειν tribulationem, ut Paulus loquitur 2 Corinth. 8.
13. Cur igitur de vitâ aliud dicamus? Nam si dicas
vitam alterius bonis esse digniorem; sane tanto &
vita nostra bonis est dignior. Itaque manet eadem
ἀναλογία proportio. Sunt qui præceptum Noë ejusque
liberis datum urgent, quo vetatur fundi sanguis hu-
manus. Verum idem hoc Natura præcipit: at omnia
præcepta Naturalia, quantumvis universaliter enun-
tiata, habent suas ex æquo & bono exceptiones. Et
videmus populos omnes, quorum consentiens judi-
cium non temere sperni debet (nam, ut Heraclitus
dicebat, ὁ ζῶντες λόγος πῶς οὐν τεκμήριον communis ratio
fidum est indicium), ita Jus illud Naturæ interpretari
ut innocentem pronuntient qui cum aliter vitam
tueri nequiret vim sibi inferentem occiderit. De
quo Cicero dicit non scriptam exstare sed natam legem,
quam non didicimus, accepimus, legimus, verum ex ipsâ
naturâ arripuimus, hausimus, expressimus. Videtur au-
tem debere Lex Dei idem dictans quod Natura, ita
accipi, quomodo ipsa Natura accipiendam monstrat,
nisi addatur aliquid expressius. Una causa est quæ
vitæ periculo æquanda videatur, si quis stuprum
corpori parans inferre, aliter quam occidendo arceri
nequeat. Neque enim Leges tantum hoc permit-
tunt, sed solent facta ejusmodi apud omnes popu-
los magnis laudibus celebrari, exstantque etiam in
veteri Christianismo ejus exempla.

Quod tamen de vitâ armis, si necessitas urgeat,
tuendâ dictum est, id non audeam proferre ad ar-
cendam vim, quæ infertur à publicâ potestate. Nam
id neque Leges indulgent, & si indulgeatur, reipu-
blicæ sit periculosum. Cessat & ratio quam attuli-
mus. Non enim æqualia inter se sunt bona, tran-
quillitas

quillitas publica, & vita quantumvis innocentis. Itaque Petrus in causâ, quæ omnium justissima videri poterat, armatam vim inceptans, à Christo reprehensus est, & ipse Dominici præcepti memor aliis in simili positis necessitate præscribit patientiæ leges 1 Epistolâ 4. 15, 16. Et hoc Christiani religiosissime observârunt, adeo ut si quam per vim obstitum esset grassanti sævitia, id publice ipsorum universitas improbaret. Videtur tamen alia esse causa eorum qui decreto superiorum potestatum inferioribus resistunt: Inferiores enim quatenus superiorum mandata egrediuntur, privatis sunt accensendi. Quo referendum est factum Nehemiæ & sociorum, quos contra vicinos Præsides armabat Regii edicti auctoritas.

Absolutâ quæstione de sui tutelâ, veniamus ad alteram quæ est de Judiciis publicis, præsertim capitalibus. Nam ea quoque à Christo his verbis prohiberi sunt qui existimant. At jam ostendimus de Ultione Christum agere five ea in Jure, five extra Jus exigatur. Longe autem aliud est Ultio, ut plerumque ea vox sumitur, aliud Poena, quam nullo postulante Leges exigunt. Ultio ex irâ postulatur. *Judex* vero, ut Seneca vere dixit, *nunquam minus irascitur quam cum punit*. Exigitur Ultio, quia factum est quod non oportebat; Poena vero publicorum Judiciorum ideo exigatur, ne peccetur in posterum. Est enim aut *verbera admonitio* sive *castigatio*, aut *exemplaris poena*, ut Philosophi recte distinguunt. *Verbera admonitio* vult eum qui peccavit meliorem facere, ut paterna castigatio liberum, quam ab iis quoque usurpari intelligo domi qui eam in republicâ reprehendunt. *Exemplaris* autem exemplo tristiore alios à delinquendo absterret. Sæpe autem conjungitur castigatio cum exemplo. Utrumque autem ab ultione longissime differre tum ex origine tum

tum ex fine apparet. Quomodo igitur quæ de ultione dicta sunt à Christo ad rem adeo diversam producentur? Dicam aliquid amplius. Ipsa illa supplicia ultionis sive *τις τιμωρίας* quod attinet, Christi præcepto is qui læsus est ea exigere doloris reponendi causâ prohibetur, non prohibetur Judex si exigantur Lege agere. Nam manebat adhuc Mo-
sis Lex tota, quam Christus profitetur hoc ipso sermone à se nullâ in parte infringi. Poterat autem Christus salvâ Lege imperare læso ne talionem postularet: quia hoc Lex illi non imperabat, sed concedebat, nihil autem contra Legem facit qui concessio non utitur. At Judici interdicare, ne secundum Legem judicaret, incolumi lege non poterat. Quia non permittebat hoc Lex Judicis arbitrio, sed districtè & additâ comminatione hoc ei imperabat, ut videre est tum alibi, tum præsertim Deuter. 19. 21. Pertinet autem hoc argumentum etiam ad capitis Judicia. Nam ad ea quoque Judicem Lex obligabat, nisi quatenus vi majore, ut puta potestate Romanorum, prohibebatur. Quare cum & Lex Christi statim ut promulgata erat auditores obligaverit, & Lex Mo-
sis eo tempore non fuerit antiquata, sequitur ut utrique simul pareri potuerit. Quod si tempore promulgationis verba Christi non obstiterunt publicis judiciis, ne nunc quidem obstare possunt. Manet enim ea quæ initio fuerat verborum sententia. Nec est quod quisquam regerat excidio Judaicæ Reipublicæ leges Mo-
sis concidisse; neque enim id quæritur an ex Legibus Mo-
sis judicari debeat in illis populis quos Lex Mo-
sis ne tunc quidem obstrinxit cum publicaretur, sed an cum Christi præcepto pugnet aut easdem aut similes Leges figere. Illud quidem certum est, supervacuum esse ut tales Leges ferantur in eos qui ex Christi vivunt disciplinâ.

plinâ. Nam qui sponte suâ recte faciunt, eos nihil opus est coerceri mali formidine. Verum docent nos vaticinia, docet rerum eventus Mundum non esse Christianum, sed vere Christianos minimam esse Mundi portionem: Leges autem respiciunt id quod plerumque accidit. Quare cum humani generis pars major nunc sit non minus *σαρκική carnalis* quam erat Mosis ætate gens Judæorum, simili morbo similia sunt adhibenda remedia. Neque enim sine publicis Judiciis nunc tutior esse potest innocentia quam tum fuit. Quanquam vero Lex Hebræa, ut diximus, à Deo data sit soli populo Hebræo, tamen dubium non est quin eam recte imitari potuerint gentes cæteræ. Nihil igitur allatum quo constet hæc publica Judicia Deo displicere. Imo contrarium Paulus docet, cum dicit publicam potestatem à Deo *ordinatam, & Dei ministram esse*. Neque enim intelligi id potest de solâ providâ permissione & directione, quomodo etiam latrocinia Deus permittit eisque utitur. Nam ex eâ ordinatione sive institutione Paulus colligit honorem eis & obedientiam etiam ex animo deberi: quod de latrociniiis rebusque aliis à Deo permissis dici non potest. Sentit ergo Deo grata esse ac placere publica imperia. Quicquid autem est in quo Deus *εὐδονεῖ se oblectat*, id recte præstatur.

Capitalia autem judicia adeo non excludit Paulus, ut de eâ parte imperii publici præcipue agat. Ait enim publicam potestatem Dei esse *ministram ad iram* (id est, ad pœnam, nam eum sensum plerumque ea vox habet) *adversum maleficos*: & quod amplius est, ait *non frustra ab ea gladium ferri*, ad istud scilicet ministerium, ut contextus verborum docet. Gladii autem nomine publica Judicia tanquam à nobilissimâ sui parte nuncupantur; unde & in Jure

Sermonem Domini. Matt. 5. 231

jus gladii est Jus publicarum animadversionum. Colligitur hinc probari à Deo ipsum etiam gladii usum adversum maleficos. Cum vero Deus non habeat decreta sibi contraria, neutiquam potest peccatum esse in eo quod Deus probet, nisi aliunde vitium accedat. Ac ne quis putet probari à Deo hanc potestatem, sed non probari ut ea sit penes Christianos, notet primum ea quæ hic exstant præcepta comminationem habere jacturæ Regni coelorum & gravis supplicii. Ad omnes igitur pertinent. Deinde aperte testatur Paulus *velle Deum omnes homines salvos fieri & ad cognitionem veritatis Evangelicæ venire*, etiam Reges, 1 Timoth. 2. 2, 3, 4. Possunt igitur & Reges per Evangelium servari; quod intelligendum etiam non exutâ Regiâ dignitate ostendunt verba præcedentia; vult enim *pro Regibus orari, ut quietam & tranquillam vitam agamus*: at hoc præstare Reges non possunt nisi qua Reges sunt. Vult ergo orari pro Regibus etiam qua tales sunt, additâ causâ quia vult eos Deus servari, etiam qua tales scilicet, ut recte procedat argumentatio. Tranquillam autem & quietam vitam quomodo Reges præstant? Laudando bonos, malos puniendo, etiam gladii jure ut idem Apostolus explicat Romanorum 13. 3, 4. Vult ergo Deus Reges, qua Reges sunt, & qua utuntur gladii jure, posse per Evangelium servari. Neque aliter verba Apostoli acceperunt Christiani veteres, *εὐχόμενοι*, ut Justinus loquitur Apologetico secundo, *τὰς βασιλεῖς καὶ ἄρχοντας μὴ τῇ βασιλικῇ δυνάμει καὶ σώφρονι τῷ λογισμῷ ἐχόντας εὐρεθῆναι*, *precantes ut Reges & Principes cum Regiâ potestate etiam sapienti ratione præditi reperiantur*. Preces autem istæ Christianorum, & antiquissima vaticinia de Regibus Christo famulaturis, extra controversiam in Constantino ejusque Successoribus eventum habuerunt. Ab his autem ita recepta

cepta est Christi doctrina, ut nec imperio excederent, neque publica Judicia abolerent. Neque vero in tantâ Episcoporum multitudine quisquam fuit qui eos ut id facerent hortaretur; quod mihi certissimum esse videtur indicium, constanter ab omnibus creditum, nihil esse in istis Judiciis Christi præceptis & Imperatorum saluti contrarium, cum aliqui libertatis Episcoporum adversus Reges peccantes illustria existent exempla. Nimirum meminerant & Sergium Proprætorem olim à Paulo ad Christi fidem conversum, neque tamen ab eo exactum ut se Propræturâ, in quâ continebatur & jus gladii, abdicaret.

Videbitur forte quibusdam aliter sensisse Tertullianus, cum dicit, *Sed & Cæsares credidissent super Christo, si aut Cæsares non essent seculo necessarii, aut si & Christiani potuissent esse Cæsares.* Sed forte hoc voluit Tertullianus, cum is esset Romani Imperii status ut Christianum Imperatorem ferre non posset, Divino interim numine ita res gubernatas ut per paganos Imperatores aliquatenus publicæ tranquillitati consuleretur. Nam idem ille Scriptor jam suo tempore dicit Tribus, Decurias, Palatium, Senatum, Forum impleta fuisse Christianis. Alia etiam veterum loca, quæ obstare publicis Judiciis videntur, commodiorem longe interpretationem recipiunt. Nam aut hoc dicitur, Christi præcepta nullas habere sanctiones adspectabilium poenarum, quales Lex Mosis habuit, & sine ejusmodi suppliciis in Christi populo servari disciplinam; quo sensu ab eodem Tertulliano dictum est, *Nova Lex se non vindicat ultione gladii:* aut magistratum suscipere dissuadent, non ut rem illicitam, sed ut multis delinquendi periculis expositam. Hoc sensu Tatianus ex Christiani personâ dicit, *παρηγίαν παρητήμας* Præturam defugio.

Christianus

Sermonem Domini. Matt. 5. 233

Christianus nec Aeditatem affectat, inquit Tertullianus, multoque iustius aestimat abstinendum judiciis de capite & pudore. Et tamen ejusdem est, Bonum esse cum puniantur nocentes nemo negat. Et alibi iustitiam vocat violentiae vindicem. Origenes vero adversus Celsum obijcientem Christianis quod Præturas aliofque magistratus defugerent ita respondet, οὐ φεύγοντες γὰρ τὰς κοινότητας & βίαν λειτουργίας Χριστιανοὶ τὰ ποιῶντα παύσανται, ἀλλὰ τηροῦντες ἑαυτοὺς ἵνα τὴν καὶ ἀναγκαιοτέρα λειτουργία, Christiani non ab his se excusant quod communia vitæ ministeria defugiant, sed quod semet servant diviniore magisque necessario ministerio. Clemens autem, utroque antiquior, loquens de Christiano qui jam ad summum probitatis gradum pervenerit, καὶ εἰς δόχῳ, inquit, κατὰ τὴν ποτὶ, καὶ ὡς ὁ Μωϋσῆς, ὅτι τῇ σωτηρίᾳ τῇ δόχῳ ἡγήσεται, καὶ τὸ ἀγίον καὶ τὸ ἀπίστον ἐξημερώσεται, τιμὴ μὲν τῇ ἀρίστῳ, καὶ ὡς ὁ τῇ μοχθηρῶν, τῇ κατὰ λόγον εἰς πενθέαν ἐγγραφομένη· μάλιστα γὰρ ἀγαθὰ θεῶν ἐ θεῶν περὶ ἀνθρώπων δικαίᾳ ψυχῇ, ἐν τῇ ἀλφῇ τῇ τῇ ἀγαθῶν ἐπακοῆς περιούζεται καὶ ἐνιδρύεται ὁ πάντων ἡμεῶν θυγῶν τε ἐ ἀθανάτων βασιλεὺς τε καὶ ἡγήτωρ τῇ καλῶν, νόμος ὡν ὄντως, καὶ ἱεσμός καὶ λόγος αἰῶνι ἰδία τε ἐκάστοις καὶ κοινῇ πᾶσι εἰς ὡν σωτήρ. Quod si, ut Moses, ad imperium vocetur, fungetur eo ad bonum subditorum, & id quod ferum atque infidum est ad mansuetudinem perducet, bonos honorando, malos puniendo, afficiendo eā pœnā quæ secundum rationem ad correctionem ipsis velut inscribatur. Maxime enim Dei instar & ad Deum accedens est iusti hominis mens, in quā per obedientiam præceptis præstitam templum sedemque habet omnium mortalium & immortalium Rex bonorumque genitor, qui revera lex est & norma & æterna ratio ac sospitatorum singulorum tum universis.

Veruntamen ut illa publicorum Judiciorum, potestas exerçetur citra dispendium Christianæ

G g

lenitatis

lenitatis, multis cautionibus opus esse video, quæ passim negligentur. Ut notissimis utar exemplis. Legem de necandis ob captam feram agricolis, miror tantâ diligentia à Jurisconsultis defendi, cum multo meliorem posituri essent operam in seriâ talium dissuasiōe. Tale etiam est quod necari fures jubentur, & quidem iis in locis ubi adulterium, tanto extra controversiam gravius delictum, vix censoriâ notâ perstringitur. Ego fane non video quid nos cogat Lege Hebræâ esse immitiores. In ipsis homicidiis non tam factum nudum spectandum mihi videtur, quam quæ antea acta vita occisoris fuerit, veneritne ad hoc facinus impetu an deliberatione, & quod præcipuum est, sitne ingenium sanabile. Nam hoc & Seneca præcipit, *ne quis pereat nisi quem perire etiam pereuntis intersit*: quod ipsum tamen videtur aut nunquam aut rarissime locum habere posse. Quando enim constabit spem omnem poenitentiae præcisam? Hæc discrimina à Judicibus expendi multo esset satius quam alios ex solo facti nomine audito ad mortem rapi, aliis qui gratiâ & amicis valent per indulgentiam Principalem plenam contingere, quantumvis atrocium facinorum, impunitatem. Nam quod quidam existimant homicidio naturaliter respondere capitis poenam, in eo falluntur. Poenæ enim delictorum non sunt ipso Naturæ Jure aut ullâ Dei perpetuâ Lege constitutæ, sed pro modo inde imminentis periculi intendi ac remitti solent. Docet nos Caini historia primâ illâ Mundi ætate; poenam homicidii fuisse latam fugam, cujus accessio erat quod pii purique homines ita contaminatorum adspectum contactumque declinabant. Cujus antiquissimi instituti & Euripides meminit,

Καλῶς ἔθεντο ταῦτα πατέρες οἱ πάλαι,
Εἰς ὀμμάτων μὲν ὄψιν ὄντων εἶων πρῶτον

οὐδὲ

Sermonem Domini. Matt. 5. 235

οὐδ' εἰς ἀπάντην ὅστις αἰμὴ ἔχων κυρεῖ,
φυγαῖσι δ' ὅσιν, ἀνὰ πικρῆναι ᾗ μὴ.

Quam bene parentum provida ætas statuerat,

Ut cogeretur de vitâ decedere

Hominumque visu cæde patrata nocens,

Fugâque lueret triste non letho scelus.

Quem morem reduci volebat Plato. Feritas quæ ante Diluvium humanos mores invaserat occasionem novæ Legi dedit, ut nimirum homicidæ sanguis effunderetur: quæ Lex, ut illis temporibus accommodata, à Deo in ipsâ humani generis post Diluvium instauratione promulgata est. Sed optimus suæ Legis interpretes Deus id refert ad cædem quæ fit deliberato structisque insidiis, Exodi 21. 14. Diu stetit & floruit Romana Respublica, cum Magistratuum cognitio deportationem non excederet. Postea quoque cum jam Leges latæ essent de morte puniendis homicidis aliorumque criminum convictis, multas tamen exceptiones usus repperit, ita ut sæpe intra relegationem severitas consisteret. Difficile est exactam servare mediocritatem; at si quid peccandum est, in istam lenitatis partem potius peccandum est. Forte non pauciores à delinquendo absterreret ad opus damnatio, quam mors ipsa: & simul, quod præcipue spectandum est Christianæ dilectioni, daretur spatium agendæ poenitentiae, quæ nunc interdum supplicii præcipitatione præciditur. Certe & Constantinus cum primum Christianam probavit religionem, in plerisque delictorum generibus supplicia capitalia inhibuit, quæ mox reducta sunt ἀφ' αὐτῶν τῶν ἀδικημάτων ἀδείαν ab *licentiam ab improbis sumtam*, ut nos docent historiæ. Itaque & quod de puniendis gladio adulteris legimus Constantini Constitutione, quæ inserta est Codici Justiniano, deest in antiquiori Codice Theodosiano.

Restat controversia de Bello, quæ itidem à plerisque ad hunc locum tractari solet. Si Christi verba moderatam sui defensionem singulis non prohibent, minus obstabunt iis armis quæ publicâ auctoritate pro necessariâ totius populi defensione suscipiuntur. Nam quanto pluris est multorum quam unius salus, tanto etiam iustius propugnatur. Rursus si piis Regibus licet uti Jure gladii in latronem unum, quid ni liceat in plures, qui, ut rei fiant, acie vincendi sunt? Neque Sacrarum literarum, etiam Novi Federis, auctoritas hic nobis deest, quanquam vetitum affirmantibus iustius incumbit onus probandi. Ut enim omittam Baptistæ verba de quibus agemus alias, & Centurionis illius fidem à Christo Prædicatam, & operam à Paulo datam ut contra Judæorum insidias fervaretur, vel unum illud sufficere mihi videtur, quod Cornelius non deposito Centurionatu & Baptismum à Petro acceperit, & à Deo Spiritum sanctum; neutiquam tacituro Lucâ, si Cornelius vitæ prioris professionem deseruisset, cum nunquam soleat omittere signa resipiscentiæ, & hoc vel maxime ad docendam posteritatem pertineret. Neque aliter sensisse reperio Christianos veteres. Nam & sub Marco constat Christianos militasse, & Tertullianus non solum militum Christianorum meminit, sed tantum eorum indicat fuisse numerum ut castra prope implerent. Origenes quoque apes ait nobis documentum à Deo datas *πρὸς τὸ δικάζειν καὶ πλεονεχθεῖν* *πλέμους ἔπειτα θεοὶ γίνονται ἐν ἀνθρώποις*, ut *iusta ac bene ordinata bella, si quando ita ferret necessitas, ab hominibus gererentur*. Quod autem interdum Christianos militiam detrectasse legimus, ideo evenit quod illorum temporum Imperatores à militibus exigent aut expressam à Christo discessionem, aut tacitam, dicto scilicet sacramento per Deos, vel per Imperatorem

torem ut Deum ; aut etiam quod propositis contra Christianos edictis quotidie ad ea exercenda manu militari uterentur. Talibus enim temporibus Christiani monebantur defugere militiam, & si qui militarent à piis coetibus arcebantur. Neque alio pertinet quod in Nicenâ Synodo constitutum est adversus eos qui semel depositâ sub Licinio militiâ cingulum resumissent, nempe sub eodem Licinio, qui, ut nos Eusebius docet, τὰς γραμμάς ἐκέλευσε ἀποβάλλεσθαι τῶν ἀγώνων. *ei μὴ τοῖς δαίμοσι θύον αἰροῦντο, milites jussit militari dignitate exui, nisi diis sacrificare vellent.* Nam ut generaliter de omni militiâ is canon intelligatur historiæ temporum repugnat : Quippe major pars exercitûs Constantini ex Christianis erat. Et si qui Christiani sub Licinio militiam omiserant, iis liberum fecit Constantinus an militiam resumere vellet, an à militiâ vacare. Quod autem militiam interdum dissuadent Scriptores, simile est ei quod de honorum fugâ dicebamus : partim etiam causas habet temporum illorum proprias, ut ad Lucæ caput 3. ostendemus. Neque vero dubito quin multo impensius dissuasuri fuerint, si bellorum nostri temporis rabiem & castra, perjuriis, stupris, latrociniis, omni denique vitiorum confluxu inquinata vidissent. Eo ventum est ut rem magnam præstare videatur miles Christianus, si non veteris & paganæ Romæ militem, ipsos denique Turcas flagitiosis moribus vincat. Longe alii milites sint oportet cum quibus ex Evangelio agamus : nam istos & sensus communis & comparatio veteris disciplinæ fatis condemnant.

Ut vero quæ fusius à multis de bello tractata sunt paucis complectar, & si quid à pietate alienum illis probatur, obiter refellam, constat tres esse belli partes, initium, progressum, exitum. In ipso initio spectari

spectari debent leges justitiæ, prudentiæ, caritatis. Justam causam belli suscipiendi esse non arbitror hoc unum, quod populus alter à rectâ pietate abhorreat. Quis enim in illum populum alteri populo aut Regi id iudicium dedit?

Σπάρταν ἔλαχες ταύτῃ κῆρυμα.

Spartam tibi quæ contigit orna.

Et recte à Plutarcho dictum, *πρόφασιν εἶναι πλεονεξίας ἡμερῶσαι τὰ βαρβαρικά* *alieni cupiditatem esse uti hoc prætectu quod barbariem emolliat.* Quod si etiam populus alter nos læserit, tamen ad vim confugiendum non est quam diu res potest verbis disceptari. Hinc mos res repetendi antequam bellum indicatur apud Hebræos, Græcos, Romanos. Si is quicum agimus paratus sit de rebus controversis ad arbitros ire, abstinendum adhuc bello est, οὐ γὰρ νόμιμον ἔπι τὴν δίκην διδόντα ὡς ἐπ' ἀδικούντα ἵέναι. Non enim æquum est in eum qui se iudicio præbeat, tanquam in injuriosum agere, ut ait apud Thucydidem Archidamus. Nullo autem modo recipiendum est, quod quidam tradiderunt, justum utrinque esse bellum posse: nam id ne in lite quidem potest contingere: nisi justum intelligi volumus id quod ex moribus receptis jura habet captivitatis, prædæ, postliminii. Sed quæ hoc sensu justa dicuntur plerumque nihil sunt aliud quam magna latrocinia. Vel Senecam audiamus: *Homicidia compescimus & singulas cædes.* Quid bella & occisurarum gentium gloriosum scelus? Non avaritia, non crudelitas modum novit. Ex Senatusconsultis plebisque scitis sæva exercentur, & publice jubentur vetita privatim. Quæ commissa capite luerent, tum quia paludati fecerunt laudamus. Non pudet homines, mitissimum genus, gaudere sanguine alterno, bella gerere, gerendaque liberis tradere, cum inter se etiam mutis & feris pax sit? Sane si Jus Naturæ respicimus, quid interest uno myo-

parone

parone pirata mare infestum habeat, an Asiam cum exercitu & classe Alexander? Nec multis refutandi sunt qui iusta bella suscipi docent ab his qui sedibus suis expulsi aut egressi in alienarum sedium possessionem recipi volunt; aut qui metuunt ne crescens potentia aliquando ipsis periculum faciat. Verum etiam cum iusta est causa bellandi, sæpe obstabunt prudentiæ leges. Utrinque ferrum & corpora humana: nec in ejusdem potestate est initium belli & finis. Bene Euripides,

Ὅταν γὰρ ἔλθῃ πόλεμος εἰς ψῆφον λεῶν

οὐδεὶς ἐν αὐτῷ θάνατον ἐκλογίζεται.

Τὸ δυσυχὲς δὲ τῶν ἐς ἄλλον ἐκτρέφει.

Εἰ δὲ λυγρὸν ὄμμα θάνατον ἐν ψήφῳ φορεῖ,

οὐκ ἂν ποτὶ Ἑλλάς δορμανὴς ἀπώλετο.

De Marte quoties itur in suffragia

Nemo imminere cogitat mortem sibi;

Sed quisque cladem destinamus alteri.

Quod si in comitiis funera ante oculos forent,

Furiata bello non periisset Græcia.

Sed imprimis Christiano spectandum est, quid caritas exigit. Nam si lites vitari dissuadens Paulus dixit, *Cur non potius injurias sustinetis?* quanto magis æquum est quantumvis dura nos pati quam ad eam venire disceptationem quæ bonos malosque iisdem malis involvit? Privata defensio in periculum adducit solum infaustum. Supplicia capitalia in facinorosos sunt constituta. At in bello innocentes non minus quam nocentes utrinque pereunt & spoliantur. Principi Seneca præscribit ut *alieno sanguini tanquam suo parcat, sciatque homini non esse homine prodige utendum.* Quid illum exigere credimus qui pacem nobis *cum omnibus quantum fieri potest* tam sollicitè commendavit? Nimirum ista omnia si quo modo debent expendantur, videbimus non frustra ad

ad externa quoque bella & alias bellorum causas aptari posse quod Favonius dixerat, *χέρων εἶναι μοναρχίας ὁ δὲ πόλεμον ἐμφύλιον, pejus esse injusto dominatu bellum Civile*, & pia arma ea demum esse quæ sunt necessaria, hoc est, quæ suscipiuntur ad evitanda mala armis sæviora. Ad belli progressum leges istæ pertinent, ut pacta serventur quam religiosissime, ut pacato noceatur nemini, ut quam minimo sanguine decertetur, ne sæviatur in captos, in deditos, in pueros, in feminas, in agricolas, & cæteram imbellium turbam. Postremo circa exitum belli videndum est, ne irâ & ultionis cupiditate bellum trahatur; sed appareat nihil aliud bello quam pacem quæsitam: quod fiet, si quâvis tolerabili pactione ab armis discedatur, aut etiam post victoriam nihil victis dematur præter injuriæ licentiam. *Bel-lorum*, inquit ille, *egregii fines, ubi ignoscendo transigitur*. Et hæc quidem ad eos præcipue pertinent quos penes belli suscipiendi, regendi, finiendique jus est. De fociis illud addendum est, non caritati tantum sed & justitiæ adversari ea federa quæ aut inferentibus aut etiam propulsantibus bellum auxilia pollicentur sine causarum discrimine. Hi vero qui bello ministerium duntaxat exhibent, scire debent, si subditi sunt, subditos quoque Regibus obsequium non sine exceptione debere. Et ut probabilis aliqua causa excuset parendi necessitatem, certe qui mercede conducti militant cives, multoque magis externi, nihil habent quo causam suam possint tueri, nisi plane ipsis constet juste pieque susceptum esse bellum cui operam addicunt. Et ut hoc constet, tamen graviter peccant quicumque non caritate populi periclitantis, sed mercede aut prædâ illecti bellum in genere quæstus habent. Rident hæc multi, & negant rempublicam sine injuriâ geri posse;

Sermonem Domini. Matt. 5. 241

posse; sua retinere privatae domus, de alienis certare Regiam aiunt esse laudem; qui alios perdere possit eum perdendum in tempore; nihil iniusti in eum qui quod justum est recuset; quæque alia sunt in eam formam. Dicant quod velint, & ubi solitudinem faciunt pacem appellent. Ex illorum scitis, quæ vere scripta sunt humano sanguine, Rex ille pacis de genere humano non judicabit. Imo vero id potius vereor, ne in hac tractatione in eam partem quæ bello nimium indulget fuerim æquo pronior. Quare sciat lector non definiendi animo hæc à me dicta, sed ut verum diligentius inquiratur: Interim suadeo omnibus injurias ferant potius quam humanum sanguinem quamvis nocentium fundant, & illius dicti sæpe meminerint, *Quod dubitas ne feceris.*

41. Καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσῃ μίλιον ἓν, *Et quicumque te angariaverit mille passus,*] Tria injuriarum genera Christus ponit; primum quod in corpus committitur, alterum quod contra jus dominii, tertium quod contra libertatem. Hebræi, ex quo Persarum potentia Orientem invaserat, coacti fuerant inter cætera ejus servitii incommoda etiam onus Angariæ ferre, cujus immunitas ipsis à Demetrio concessa est: ut apud Josephum videre est Originum 13. Inde factum ut rei vehementer exolæ nomen etiam ad privatas vexationes producerent, ut apparet infra 27. 32. & ex multis Hebræorum Scripturæ interpretum locis. Atque in eum sensum vocem hanc Christus usurpat.

Μίλιον ἓν, *mille passus*] Hæc una est earum vocum quæ cum Romano Imperio non in Græciam tantum sed & in Palæstinam pervenerunt, quam & Syrus hic usurpat, & passim Hebræorum Magistri.

Ἰπαγε μεῖν ὡπὸς δύο. *Vade cum illo & alia duo.*] Et

H h

hic

hic supplenda sententia, addito *μᾶλλον potius*. Ut enim iterum vapulare, majusque damnum accipere, ita & duplum operæ ejus quæ exigatur præstare nos satius est, quam ultionem aut per nos ipsos aut per Judices exigere, aut alio quovis modo peccare in diligendi Legem. Aut certe hoc vult Christus, quæ præstari à nobis sine magno incommodo possunt, qualis est miliaris unius deambulatio, ea non recusanda etiam si per injuriam exigantur: Irenæus, *ut non quasi servus sequaris sed quasi liber præcedas*. Nihil autem hæc obstant, quo minus placidis atque sedatis rationibus jugum grave à nobis arceamus. Si *liber esse potes*, inquit Paulus, *eo potius utitor*, & *No-lite fieri servi hominum*, 1 Cor. 7. 21, 23. Est enim ad res multas agendas instrumentum partim utile, partim necessarium libertas: ut non immerito vetus Poëta dixerit,

Ἡμῶν τῆς ἀρετῆς ἀποαίρει δ' ἕλιον ἡμᾶρ.

Dimidiâ virtute caret servire coactus.

42. Τῷ αἰτῶντί σε δίδου. *Qui petit à te da ei:*] Aliam morum partem Christus ordinat, eam scilicet quæ ad beneficia pertinet, ut recte explicat Tertullianus adversus Marcionem 4. Beneficium autem maxime necessarium est sublevare egentes: Qui solent duorum esse generum, aut enim sunt *πτωχοὶ inopes*, qui nullam spem habent reddendi quod accipitur; aut sunt *ἐρασιγενεῖς*, qui temporariâ fortunâ afflicti pecuniam non donatam sed mutuam postulant. Ab his igitur beneficiis quæ non tam homini præstantur quam humanitati, neminem vult Christus excludi: quod haud dubie ex æqui bonique regulâ intelligendum est, quatenus & nostræ facultates ferunt, & ipsorum necessitas postulat, ut Paulus ad Corinthios docet. Quod si omnibus sublevandis pares non simus, æquum est eos præferri quos pietatis professio nobis conjungit.

Δανείσιναι,

Sermonem Domini. Matt. 5. 243

Δανείσασθαι, mutuari] Solet ista vox Græcis usurpari modo ut significet pecuniam sumere mutuam, modo ut sit fœnori sumere. Sed cum fœnus Judæis inter se interdictum fuerit, & quorum in arcto res sunt fœnore jugulentur magis quam adjuventur, omnino ad significatum priorem vox hic trahenda est. Nam fœnus ne speciem quidem habet beneficii.

MATT. Cap. 5. Vers. 43. — 48. Sect. VIII.

43. **Η**κούσατε ὅτι ἐρέθη· Ἀγαπήσατε τὸν πωλησίον σας, καὶ μισήσατε τὸ ἐχθρόν σας.

44. Εγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπήτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς πηθεύετε τοὺς μισούντας ὑμᾶς, καὶ περσεύετε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς· ὅτι οἱ διακόντες ὑμῶν.

45. Ὅπως γάρ ἐστι ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸ ἥλιον αὐτῷ ἀνατίλλει ἐπὶ τοὺς καλοὺς καὶ ἀκατοῦς, καὶ βρέχει ἐπὶ τοὺς δικαίους καὶ ἀδίκους.

46. Εὰν γὰρ ἀγαπήσῃτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τί μισθὸν ἔχετε; ἔχει καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιεῖν;

47. Καὶ εἰ ἀσπάσῃτε τοὺς ἀδελφούς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; ἔχει καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιεῖν;

48. Ἔστωτε οὖν ὑμεῖς τέλει ὡς ὁ πατήρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλει ἐστίν.

43. **A**Udistis quia dictum est, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum.

44. Ego autem dico vobis, Diligite inimicos vestros, benedicite iis qui deovent vos, benefacite his qui oderunt vos: & orate pro persequentibus & calumniantibus vos:

45. Ut sitis filii patris vestri qui in cœlis est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super justos & injustos.

46. Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habebitis? nonne & publicani hoc faciunt?

47. Et si salutaveritis fratres vestros tantum, quid amplius facitis? nonne & ethnici hoc faciunt?

48. Estote ergo vos perfecti, sicut & pater vester cœlestis perfectus est.

Adnotationes ad Sectionem octavam.

43. **A** Γαπήσῃς τὸ πλησίον σου, *Diliges proximum tuum*] **γρ** Hebræis & Græcis ὁ πλησίον plerumque non simpliciter alterum significat, sed eum qui conjunctus nobis sit sanguinis, vicinitatis aut amicitiae vinculo. Et quidem apud Moſen Levitici 19. 18. quem locum hic respicit Christus, **γρ** est is ipſe qui ibidem dicitur **וְגֵר**, id est, *popularis*. Judæi hoc arripientes ab alienigenis adeo liberalitatem suam arcebant ut ne communia quidem humanitatis officia illis præstarent, quale est viam monstrare comiter: quod qui non faceret is apud Athenienses diris devovebatur, ut nos Diphilus docet,

— Αγνοεῖς ἐν ταῖς ἀρχαῖς

Οτι εἰσιν, εἴτις μὴ φεάσαι ὁρθῶν ὁδόν,

Ἡ πῦρ ἐναύσῃ, ἢ Διαφθερεῖ ὕδωρ.

— *Nescis in Dirarum carmine*

Hoc esse, Ni quis rectam monstrasset viam,

Ignem ni accensit, siquis aquas infecerit.

Hujus generis & illa sunt quæ Cicero dicit tribuenda vel ignoto, *Non prohibere aquam profluentem, pati ab igne ignem capere, consilium fidele deliberanti dare*. Hæc ipsa autem non solita esse à Judæis præstari hominibus extraneis testantur versus Juvenalis,

Non monstrare vias eadem nisi sacra colenti:

Quæsitum ad fontem solos deducere verpos.

Sed & Tacitus, *Apud ipsos fides obstinata, misericordia in promptu, adversus omnes alios hostile odium*. Sed mirum hic quoque error inhumanus Judæorum ex sæpe jam indicato fonte oriebatur, quod abunde se omnes officiorum partes implēse crederent si iis præceptis paruisſent quibus ipsorum Civilis societas continebatur. At certe neque Lex Judaica naturalem tollebat, neque societas illa propior antiquiorem

generis

Sermonem Domini. Matt. 5. 245

generis humani societatem, ad quam ille respexit qui se *κοσμοπολίτης* Mundi civem dixit, & Florentinus Jurisconsultus cum à Naturâ cognitionem quandam inter homines ait institutam. Inde illud,

Homo sum : humani nihil à me alienum puto.

Et quæ sunt alibi in eandem sententiam. Hoc ipsum est quod apologo Samaritani Judæo vulnerato succurrentis, quem Sacerdos & Levita præterierant, Christus docuit. Non negat Judæum Judæo esse τὸ πλησίον *proximum*, arctiore nexu consanguinitatis & propriæ ipsorum Legis vinculo : Sed ostendit id non obstare quominus communis ortus & Lex ipsa Naturæ omnem hominem omni homini faciat esse τὸ πλησίον, id est, non alienum, sed necessitudine quâdam cohærentem, ac propterea neminem esse cui non datâ occasione benefacere debeamus. Illud quidem fatendum est, cum victûs rationem peculiarem Deus Israelitis præscripsit, hoc ipso consuetudinem admodum familiarem externarum gentium redditam esse difficilem : postea etiam, cum summum imperium Judæi amisissent, arctiorem eam redditam ex Sapientûm præscripto. Atque hinc est quod passim legimus in his libris Judæos non solitos *συνχεῖσθαι, συνελθῆναι, κολλᾶσθαι, προσερχεσθαι, conti, una manducare, conjungi, accedere, alienigenis*. Et hoc ipsum Apollonius Molo, M. Tullii Ciceronis præceptor, invidiose objiciebat Judæis, ὅτι μὴ παρεδέχοντο τοῦ ἄλλου κατακλημύνας δόξαις ποιεῖν θεῶν, μηδὲ κοινωνεῖν ἡτέλων τοῖς καὶ ἑτέροις συνήσαν βίᾳ ζῆν ποταμολύοις, quod non reciperent aliter de Deo sentientes, neque commercium haberent cum alterius instituti hominibus : quod Josephus non negat, sed exemplo Laconicæ *Ξηλασίας peregrinorum expulsionis* defendere conatur. Et passim apud Josephum inimici Judæis objiciunt τὸ ἄμικτον, τὸ αἰσόμενον *vitam segregem atque sepositam*, quod alio loco vocat

vocat τὴν ἀγίαν ἀμῆραν vitæ insociabilitatem. Sed qui sapiunt, facile vident extra Legis præscripta & Sapientiam sententiam à Judæis itum, cum communia quædam officia etiam iis debeantur quos à propioris necessitudinis vinculo aut lex arcet aut ratio. In Lege Mosis Deus, ut cum Tertulliano loquar, *quorundam fidem paulatim ad disciplinæ Christianæ nitorem, primis quibusque præceptis balbutientis adhuc benignitatis informabat.* Quare cum illam indefinitam dilectionem illi præstare nondum possent, neque promiscuam consuetudinem ferret ipsorum infirmitas, in tanto præsertim vitiorum atque impiarum superstitionum Regno, saltem in consortes sanguinis ac religionis omnia benevolentiae officia exhiberi Deus voluit, idque ipsum, præter communes Naturæ regulas, Lege promulgatâ sanxit. *Quamdiu, ut ad Tertulliani verba redeam, intra Israellem erat sacramentum, merito in solos fratres misericordiam mandabat* (nempe in Federis formulâ;) *At ubi Christo dedit Gentes hereditatem & possessionem terminos terræ, & cepit expungi quod dictum est per Osee, Non populus meus, populus meus, & non misericordiam consecuta, misericordiam consecuta, Natio scilicet, exinde Christus in omnes legem paternæ benignitatis extendit, neminem excludens in miseratione, sicut in vocatione.*

καὶ μισοῦς τὸ ἐχθρὸν αὐτοῦ & odio habebis inimicum tuum:] Hic multi putant firmum se habere argumentum quo probent omnia quæ Christus antiquis ait dicta, non ad Mosis Legem, sed ad interpretationem Legis peritorum referenda. Nos autem, qui cum veteribus plerisque arbitramur Mosis verba respici, sed ita ut simul refellatur prava interpretatio eorum qui ex obedientiâ Legis illius, quæ propria erat Judæorum, non tantum vitæ hujus comoda, sed & Regnum cœleste sibi spondebant, neglectis

Sermonem Domini. Matt. 5. 247

neglectis Naturæ & Caritatis legibus, etiam horum verborum sensum in Mosis Lege exstare non dubitamus. Jubentur quidem in eâ Lege Judæi beneficia quædam vulgaria præstare etiam inimicis, Exodi 23. 4. sed popularibus scilicet, quod collatus locus qui est Deut. 22. 1. apertum facit. Rursum vero Exodi. 34. 11. & Deut. 7. 1. vetantur Hebræi cum septem illis populis, Hettæo, Girgasæo, Emoræo, Cananæo, Perizæo, Chivæo, & Jebusæo, affinitatem jungere, fedus facere, aut etiam eorum misereri. Habemus ergo hostes, habemus & odium, non tamen ferinum, sed certis limitibus circumscriptum. Nam his ipsis populis pacis conditiones offerri debuerunt, ut, si vellent, exitium imminens servitute redimerent; quemadmodum recte ab Hebræis annotatum est ad locum Deut. 20. 10. Et quod post pacem repudiatam sine ullâ veniâ jubentur internectione deleri, ad ejus ætatis homines, non etiam ad eorum posteros pertinet: nam eos in servitutem Solumo recepit laudatissimis Regni sui temporibus, 1 Reg. 9. 20. His septem populis ascribi possunt Amalecitæ, in quos Hebræi jubentur habere πόλεμον *ἁπλοῦς* *bellum impacatum*, atque eorum memoriam delere funditus, Exodi 17. 16. Deut. 25. 19. quod itidem intelligendum puto, ut aut occidione deleantur, aut dedititiorum essent numero. Ammonitarum & Moabitarum paulo esse alia videtur ratio. Nam quod de illis dicitur Deut. 23. 6. nolim cum Hebræis quibusdam ita accipi quasi arma illis inferri possent priusquam ad pacem invitarentur. Neque enim jus ullum Hebræis Deus in illorum populorum terras concesserat, ut liquet Deut. 1. 19. Sed nec Jephthes Ammonitis bellum intulit nisi post tentatas æquæ pacis vias, Judic. 11. 14. & David pacem cum iis servavit usque dum atrocissimis injuriis laceffe-

lacefferetur, 2 Sam. 10. Quare illis Deuteronomii verbis sola federa *συμμαχίας confociationis armorum* vetari existimo, aut, ut alii volunt, prohiberi Israelitas pacem ab illis pscere, si illi bellum coeptassent.

Videmus igitur quousque Hebræi illos populos odisse, aut etiam, ut Moses loquitur dicto Deuteronomii loco, abominari potuerint. Neque vero ea præcepta cum Lege Naturæ pugnant; nam ut fontes justâ poenâ afficiantur cum Jure Naturæ non pugnat, quin potius ei valde est consentaneum. Sicut autem quælibet potestas publica in sui imperii subditos id jus habet, ita in Reges ac populos summus omnium Rex Deus: qui hanc poenæ executionem, quam per se facere potuerat, maluit Hebræo populo mandare, idque post longissimi temporis patientiam, cum jam ipsarum gentium sacrilega sacra, ferina crudelitas, incesta libido ad summum pervenissent, ut legere est Levit. 18. 24. & facunde explicatur libro Sapientiæ qui dicitur capite 12. & 13. Quare hoc ejus ex speciali Dei sententiâ venit, non ex lege aliquâ communi, ac proinde in cæteros ἀλλοφύλους *alienigenas* idem non licuit. Quod ut rectius intelligatur, distinguenda sunt tria ἀλλοφύλων *alienigenarum* genera.

Alii enim sunt qui cum Circumcisione Judaïsmum recipiunt, qui vocabantur *προσήλυτοι Proselyti*, ac proinde pari ferme cum Hebræis jure erant, hoc inter alia excepto quod qui ex Ammonitis & Moabitibus facti erant *προσήλυτοι* ad honores non admittebantur. Justinus recte, *Προσήλυτος ὁ περιτομώμενος εἰ τῷ λαῷ προσκεχώρηκέν ἐστιν ὡς αὐτόχθων*, *Proselytus circumcissus qui se populo adjunxit, æquatur indigenæ*.

Erant alii qui à falsorum Deorum cultu abstinebant, & cæteris parebant quæ in commune Adami Noæque posteris erant imperata, liberi tamen

Sermonem Domini. Matt. 5. 249

à peculiaribus Hebræorum institutis. His quoque permissum erat inter Hebræos vivere, quod ostendit aperte lex Deut. 14. 20. ubi de cadavere bestię suo pte fato emortuę ita imperat Moses, *Peregrino qui intra portas tuas est illud dabis ut comedat, aut vendas extraneo.* - Ubi *peregrinus* est ἀλλόφυλος *alienigena* cum Judæis habitans, sed jus non habens civitatis; *extraneus* autem cui extra fines Judæorum domicilium erat. Judæi igitur veteres incolas istos Judæismum non professos, sed pios tamen, quos vocabant חסידים *Pios ex Gentibus*, ut non lædebant, ita nec communioribus excludebant; At postquam summâ potestate ad extraneos delatâ non potuere discerni qui Noë pręcepta observabant ab eadem non observantibus, institutum fuit, vitandi contagii causâ, ne quis eos extra necessitatem accederet, aut alloqueretur, ut apparet Act. 10. 18.

Cæterum quicumque falsorum deorum cultu se inquinabant, eos Judæi, qui Christi vivere temporibus, nullo discrimine pro hostibus habebant, neque eos aut necare aut spoliare, si qua possent, religio erat: quod fatetur atque etiam defendit Josephus Albo in disputatione adversus Christianos, hanc rationem adferens, quod qui sine Lege vivat is communis omnium hostis merito habeatur, ideoque in eum nihil sit illicitum. Vere igitur Tacitus dixerat esse Judæis *adversus alios omnes* (nam omnes populi à vero Deo desciverant) *hostile odium*. Addit is quem dixi Josephus Albo idem Philosophis placuisse. Et sane sunt quædam apud Philosophos talia. Nam Democritus plane maleficos homines quosvis feris & serpentibus comparabat, atque ideo qui eos occidisset innocentem pronuntiabat, sive id fecisset privatâ manu, sive jussu publico. Neque longe hinc abit Aristoteles, qui ait τὴν πολεμικὴν εἶναι φύσιν κτητικὴν *bellum,*

bellum esse acquirendi modum naturalem, & cum Euripide, Græcos in id natos ut Barbaris imperent, quâ in re creditur Philippo & Alexandro bellum in Afiam molientibus ultra æquum gratificatus.

Neque Judæi soli tales fuere in externos, sed & Græci, ut Thucydides ex Homero probat. Quin & in Romanorum Jure inhumanitatis istius extant vestigia: censebant enim suum fieri quod ad se pervenisset ex populo non federato, nec quodvis fedus adversus hoc jus proderat, sed id demum in quo de amicitia aliquid convenerat: plane quasi Natura nullam inter homines amicitiam constituisset. Sed lux artium & disciplinarum Legem Naturæ sub pravis moribus sepultam paulatim resuscitavit.

Verum ad Hebræos posteriores ut redeamus, receptam fuisse apud ipsos sententiam recte occidi ac spoliari eos qui Idolis serviebant, ipsorum scripta ostendunt. Atqui in Lege Moſis Deus certos populos nominatim puniendos delegans satis ostendit in alios quamvis falsis cultibus implicatos non idem juris esse, præsertim cum temporis maturitatem sui voluerit esse arbitrii. Quanquam enim valde corrupti erant istarum gentium mores jam Abrahami temporibus, tamen nondum eum impleverant modum, quem Divinæ lenitati visum erat opperiri, ut Moſes nos docet Gen. 15. 16. Jam vero ut de Idu-mæis taceam, Ægyptios constat ante Hebræorum exitum Bovis simulachrum coluisse: nam inde exemplum foedæ superstitionis ad Hebræos manavit: Neque tamen permittit Lex Hebræos nocere Ægyptiis. Sed & meliorum temporum consuetudo legis interpretes Judæis adversatur. Nunquam enim aut populus Hebræus aut boni Principes in populos quantumvis superstitiosos bellum moverunt, nisi novis causis provocati. Mendose igitur Judæi quod in
populos

Sermonem Domini. Matt. 5. 251

populos definitos à Deo constitutum erat, aliover-
sum traxere.

Sed illud quoque notari convenit, non omnia
præcepta Divinæ Legis omnium fuisse temporum.
Nam quæ de prædiis erant constituta, ea certum
est in exilio Babylonico non potuisse observari,
cum prædia victor obtineret. Sic etiam post trans-
latam in Romanos summam imperii, etsi manebant
aliqua veteris Reipublicæ vestigia, leges tamen de
bello indicendo gerendoque filebant, quia eminent-
ior illa potestas, quæ armorum movendorum jus
in se complectitur, ad Romanos transierat. Non
erat ergo quod Christi tempore Judæi leges ejus
generis suo in alias gentes odio obtenderent. Sub-
latis igitur illis exceptionibus quas certis causis Deus
præscripserat, integrum manebat Jus Naturæ, quod
homines omnes hominibus commendat. οὐδὲς ἐχθρὸς
τῷ ἀγαθῷ, *Nemo hostis viro bono*, veteres sapientes
dicere solitos ait Hierocles. Huc Christus Judæos
retrahens præcipit aliquid majus Lege Civili Ju-
daicâ. Ideo non male Tertullianus, *Lex vetus amo-
rem docet in proximos, Nova in extraneos*. Neque ta-
men quod Christus docuit cum Lege Mosis pugna-
bat, imo & apud Mosem Juris istius perpetui non
obscura exstabant vestigia. Nam eo jure vixerant
Abrahamus, Isaacus, Jacobus, Josephus, homines de-
merendis hominibus nati, qui omnem beneficii col-
locandi occasionem ponebant in lucro; quanquam
illorum temporum dilectio non talis ac tanta erat
quantam Christus præcepit & exemplo suo mon-
stravit: Ideo hæc præcepta non nisi apud Christia-
nos reperiri, ait Nazianzenus.

44. Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς, *diligite inimicos vestros,*]
ἐχθροὺς inimicos vocat eosdem quos μισῶντας odio ac-
censos, qui hostili in nos sunt animo: potestque id

de totis populis intelligi, ut quod sequitur *μισῶντες* ad singulos pertineat. Præceptum diligendi inimicos nos didicisse per Evangelium ait Ambrosius De Josepho cap. 1. Docet Christus delicto alterius non tolli naturam, & propterea benevolentiam in neminem debere claudi. Neque fane ulla potest esse præclarior victoria quam si, cum ab altero coeperit injuria, à nobis beneficium incipiat. Plutarchus libro De utilitate ex inimicis capiendâ, *Εχθρὸς δὲ καὶ τὸ πλεονέκτην ὡς ἀλιπτὸν ἐν καιρῷ ὡς θαυρόν* ὁ Περικλῆς ἐστὶ. Τὸν ἢ ἐπὶ παλαιῶν συμπάθησεν καὶ δεηθέντι συλλαβόμενον, ἐπεὶ περὶ ἐχθρὸς καὶ οἰκείῳις πρᾶγμασιν ἐν χρεῖα γρομύνης ἀπεδύετο. *Ἐπεὶ θυμὸν ἐνδείκνυται, ὅστις ὁδὸν ἀγαπᾷ τῆς εὐδοκίας, ἐκείνῳ ἐξ ἀδάμαντος ἢ σιδήρεος κεχάλασται μέλαιναν καρδίαν.* Est & illud humanitatis, ultionem de inimico cuius occasio se dedit prætermittere. Quod si quis præterea infortunio ejus moveatur, & precantem sublevet, & liberis inimici aut rebus ipsius sic exigentibus promptum ostendat animum: Qui talem bonitatem non amat, is cor habet nigrum ex adamante aut ferro fabricatum.

Εὐλογεῖτε τὰς κατὰ ρωμῆας, benedicite maledicentibus, Per gradus scandit oratio, ab effectu ad verba, à verbis ad res ventura. Ut autem differat τὸ εὐλογεῖν benedicere ab eo quod sequitur *προσεύχεσθαι* precari, omnino putem εὐλογεῖν benedicere hic esse benignis verbis compellare, quo sensu & Hebræum *ברך* poni solet. Nam & Paulus εὐλογία benedictiæ vocem ita videtur usurpare Rom. 16. 18. Et κατὰ ρωμῆας, quæ maledictum, quod τῇ εὐλογίᾳ benedictiæ directe opponitur, tum hic tum Rom. 12. 14. & Jac. 3. 10. frequenter idem valet quod Latine *maledicti* voce exprimitur. Certe Paulus quoque opposuit inter se εὐλογεῖν & λοιδορεῖν maledicimus & benedicimus 1 Cor. 4. 12. Recte ergo verteris benedicite maledicentibus, non tamen ex vulgari usu earum vocum, sed quomodo Plautus & Cicero loquuntur.

Προσεύ-

Sermonem Domini. Matt. 5. 253

Προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεάζοντων ὑμᾶς, καὶ διωκόντων ὑμᾶς.
Orate pro persequentibus vos & calumniantibus vos.]
 Quod olim Moyses fecit, postea Christus, ejusque exemplo Stephanus, Paulus, alii. Differunt enim διώκειν & ἐπηρεάζειν ferme quomodo *injuria & contumelia*. Quod fit διώκειν supra diximus. ὁ δὲ ἐπηρεάζων φαίνεται κατὰ ὀφρεῖν, qui contumeliā aliquem afficit ostendit eum à se contemni, ut Aristoteles nos docet Rhetoricorum 2. cap. 11. Vetus Glossarium ἐπηρεάζειν vertit *calumniari*. Narrant Hebræi inter Hasidæorum instituta fuisse ita precari Deum, *Remitte & condona omnibus qui vexant nos*. Hi Hasidæi, iidem qui aliis Esseni, potissima sementis Christianorum in Judæâ. Justinus Apologetico altero de Christianis, ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν ἐν ὁνόματι, καὶ τὰς ἀδικίας μισῶντας πείθειν πειρώμενοι, *precantes pro inimicis, & conantes mitigare eos à quibus injuste odio habentur*.

45. Ὅπως γένηθε ὑπὸ τῷ πατρὶ, *Ut sitis filii Patris,]*
Filii Patris, id est, similes Patri, ut supra explicavimus commate 5. quod ostendit & collatio verborum quæ infra sunt commate 48. Unde etiam factum ut in quibusdam codicibus pro ὑπὸ *filii* legeretur ὅμοιοι *similes*, interpretamento in textum recepto, quod ex Chrysostomo apparet. Ergo illud ὅπως γένηθε *ut sitis* non finem sed connexionem significat; ut si cui dicam, *Præsta te bonum civem ut patrem imiteris*.

Ὅτι τὸν ἥλιον αὐτὸς ἀνατίλλει ὅτι τὰς πονηρὰς, *qui Solem suum oriri facit super malos]* Seneca ad rem eandem eodem utitur argumento, *Sceleratis*, inquit, *Sol exoritur*. Et alibi, *Quam multi indigni luce sunt, & tamen dies oritur*. Rursus alio loco, *Ne Deos quidem immortales ab hac tam effusâ benignitate sacrilegi negligentesque eorum deterrent: Utuntur naturâ suâ, & cuncta, interque illa ipsos munerum suorum malos interpretes, juvant*. Plinius Panegyrico, *Sol & dies non oritur nisi*

et alteri, sed omnibus in commune. Adde & Jobum 25. 2.

Ανατέλλειν autem etiam apud Homerum est μετα-
 Γαλκόν transitivum. Et solent alioqui Hellenistæ
 omnia verba per se ἀμετάβατα neutralia eo significatu
 usurpare, ut exprimant Hebræum Hiphil. Itaque
 & in Psalmo 148. הַמַּשְׁמֵחַ vertitur τῷ ἐξαναπύλλοντι
 oriri facienti: ita supra 15. καίουσιν est faciunt ut ar-
 deat. Sensem hunc Hierocles non male expressit de
 viro bono in hunc modum loquens, Μιμέωδμος ἐν τοῖς
 τῇ Φιλίας μέτροις τῇ Θεῷ, ὃς μισεῖ μὲν ἄδικα ἀνθρώπων, τῇ δὲ
 ἀγαθῇ ἀσφαιρόντως ἀσπάζεται. *In amicitia mensuris Deum*
imitans qui neminem odit, sed viros bonos eximie amat.

Βρέχει, pluit] Mos antiquissimus omnium prope
 gentium naturæ effectus referre ad naturæ auctorem.
 Ita Romani veteres Jove tonante, Jove fulgurante di-
 cebant; nec aliud intelligitur cum καὶ ἔκκευεν per
 defectum dicimus, pluit, tonat.

Επὶ δίκαιος καὶ ἀδίκος, super justos et injustos] Re-
 strictæ igitur intelligendum est quod dicit Scriptor
 Syrachidæ cap. 12. μὴ δὼς ἀσέβει ne des impio, & quod
 bis ponit μὴ ἀντιλάβῃ ἀμαρτωλὸν ne suscipias peccatorem:
 ut sensus sit, aut si tale sit liberalitatis genus quod
 in multos spargi nequeat ut tum præferatur vir
 melior, aut etiam ne mali adversus justa Judicia
 protegendæ suscipiantur. Hierocles, Ἐν ταῖς δὲ τῇ
 πρεπέσει καὶ τῇ Φιλίας μέτρῳ ποιητέμεθα, τὰς μὲν ἀγαθὰς,
 ὡς δοτοῦντας τὴν τῷ ἀνθρώπῳ τελειότητα, καὶ ἀπὸ τῆς φύ-
 σης καὶ τῆς γνώμης πάντως ἀσπάζομενοι τὰς δὲ φαύλας,
 ὡς μηδὲν δότῃ γνώμῃς εἰς αἵρεσιν Φιλίας ὑπέχοντες, ἀλλὰ ὅ
 μόνον τὴν κοινὴν φύσιν ἀγαπῶντες, *Amicitia mensuras in*
suo ordine servabimus: bonos quidem viros, ut qui in se
servent id quod homines perfectos facit, et ob indolem et
ob animi propositum summe amantes: malos autem dili-
gentes ob solam communem naturam, cum ipsi ex suo
ingénio nihil exhibeant de cætero quod dignum sit ami-
citiâ.

Sermonem Domini. Matt. 5. 255

ciatâ. Est in hanc rem notabilis Senecæ sententia.

46. Τίνα μισθὸν ἔχετε; *quam mercedem habebitis?*] Nimirum apud Deum. Nam apud homines habent ista mercedem. Vide quæ sequuntur infra 6.

Οἱ τελῶναι, *publicani*] Publicanos Judæos fuisse male negat Tertullianus; quem & Matthæi & Zacchæi exemplum revincit. Quanquam existimo etiam in Judæâ, ut in aliis provinciis Romanis, mancipēs fuisse Equites Romanos: sed quia illi per se exercere publicum non poterant, Judæis elocasse, aut certe eos admisisse in partem quæstûs: quod ipsum nos docet Gemara Thalmudica De damno dato libro 1. cap. 10. Quanta autem fuerit Publicanorum improbitas, tum Baptistæ ad ipsos sermo docet, tum & Jurisconsulti, in quorum numero Ulpianus, *Quantæ audaciæ, quantæ temeritatis sint Publicanorum factiones, nemo est qui nesciat.* Exstat apud Livium narratio de Posthumio publicano qui multis annis parem fraude avaritiâque neminem habuerat. Apud Plutarchum est de Græcis, Τὸ τελωνεῖν ὄνειδος ἡγοῦνται *Vedigal conducere probro ducunt.* Verum Judæi non tantum improbitatem quæstui plerumque connexam, sed ipsum etiam quæstum execrabantur: nimirum quod indignum crederent Judæo homine instrumentum fieri externæ servitutis, quam ipsi ægerrime tolerabant, adeo ut multi ipsa etiam tributa & vectigalia specie pietatis abnuerent, ut Josephus nos docet & Evangelii historia. His de causis Publicani plane eodem loco habebantur quo ἐθνικοὶ *Gentiles*, id est, ἀλλόφυλοι *alienigenæ* à Deo alieni. Et quia ἁμαρτωλοὶ Hebræorum Magistris dicti *ῥ'אשן* hoc est *אֲשָׁמוּם, אֲשָׁמוּם, exleges, dissoluti*, qui neque Legis neque disciplinæ Judaicæ ullam habebant rationem, propterea Publicani modo junguntur ἐθνικοῖς *Gentilibus*, modo ἁμαρτωλοῖς *peccatoribus*, ac nominatim

ταῖς

πῶς πορνᾶς meretricibus, ut multis in locis videre est. Et hunc ipsum locum designans Justinus Apologético secundo, pro eo quod hic est πελῶνας Publicani ponit πορνοὶ cinædi, exoleti, quia pariter isti omnes impuri atque intestabiles habebantur, neque Sacris tantum, sed & communi convictu indigni, ut alibi apertum fiet. Ac ne ad testimonii quidem dictionem admissos fuisse Publicanos apud Judæos Judices in Pandectæ Thalmudico præscriptum est. Atque hinc etiam factum reor, ut sequenti commate pro οἱ πελῶνας publicani quidam codices scriberent οἱ ἔθνη Gentiles, tanquam ista tantundem valerent. Optime autem Christus ostendit quam exiguæ virtutis sit benemerentibus benefacere, quando idem faciunt non modo Legisperiti & Pharisei, quos longe superandos à nobis antea dixerat si in cœlum ingredi vellemus, verum ipsi etiam profani & vitæ alterius securi homines, quales vulgo existimabantur esse Publicani. Talium enim est ista sententia,

μισῶντα μίσῃ, καὶ φιλεῖν ὑπερφίλει.

Malis malevolo sis, amantem plus ames.

Et quæ alia sunt ad eam normam.

47. Απαλάσθε οὖν ἀδελφοί, salutaveritis fratres vestros] Recte interpretatur Syrus de blandâ compellatione, qualis est ista, *Ut vales? Rectene omnia?* Vide 2 Regum 9. 17, 18, 19, 22. Id enim proprie est quod Hebræi & Syri dicunt *de pace interrogare*. Hæc autem officia Judæi solis fratribus, id est, Judæis præstabant; cæteros indignos habentes quos salutarent: quos Christiana disciplina adversus eos solos observavit qui Christum professi postea ab eo defecerant, ut docemur Epistolâ Johan. 2. commate 10. Quod hic quidam codices habent φίλους *amicos* ex interpretamento est.

Περὶ ἄλλων, *amplius*] Scilicet ἢ πελῶνων *quam publicani*:

sicut

Sermonem Domini. Matt. 5. 257

sicut in Phariseorum comparatione τὸ περισσεύειν abundare supra usurpavit.

48. Ἔστωτε ὡς ὑμεῖς τέλει, *Estote ergo vos perfecti*] Fuerit forte in Hebræo Matthæi סְוִיָּר סְוִיָּר *sancti*, ut sumpta sit sententia ex Levit. 11. 44. 19. 2. 20. 7. unde eam Petrus accepit, ut videre est priore Epistolâ 1. 16. aut סְוִיָּר *perfecti*, ut Deuter. 18. 13. Valde affinis sunt significationis אֱמֻנָה *sanctus* & תֵּלֵם *perfectus*, unde & πελειῶν *perficere* Græcis & Scriptori ad Hebræos est ἀγιάζειν *sanctificare*. Proprie autem τὸ τέλει sive sanctitatem hic Christus vocat bonitatem veram atque sinceram, quæ sit ἐν τῷ εἶναι in re ipsâ non ἐν τῷ δοκεῖν in eo quod appareat. Nam & סְוִיָּר *perfectum*, LXX modo vertunt τέλει, ut Gen. 6. 9. modo ἀπλάουν, ut Gen. 25. 27. Josephus non male in hanc sententiam dixit de Mose agens, ὁ ἡμέτερος νομοθέτης ἀκραφυνῇ καὶ καθαρόν τι τὸ δέξιόν ἔχοντα τὸ θεὸν διποφύνας αἰσθῆναι δὲ τὰς ἀνθρώπους ἐκείνης πειράσασθαι μεταλαμβάνειν, *Nostrarum legum auctor cum docuisset in Deo esse sinceram puramque virtutem, existimavit hominibus hoc agendum ut ejus virtutis fierent participes*. Rem ipsam antiquissimi Scriptoris ad Diognetum verbis rectius quam meis explicabo, ὅτις τὸ τῆς ἀληθείας ἀναδέχεσθαι βάρος, ὃς ἐν ᾧ κρείσσων ἐστὶν ἔπρον τὸν ἐλαττέραν εὐεργετῆν ἐλεῖν, ὅσα ὡς τῆς θεῆς λαβὼν ἔχει ταῦτα τοῖς ἀπιδεικνύουσιν χορηγῶν, θεὸς γίνεται τὸ λαμβανόντων, ὅπως μιμητὴς ἐστὶ θεῶν, *Quisquis onus proximi in se suscipit, qui in quo plus valet in eo minus valenti opitulari vult, ea quæ à Deo accepta habet aliis indigentibus impartiens, Deus fit accipientium in eo quod Deum imitatur*. Ita optime cohæret hoc ἀπιδεικνύουσα hæc acclamatio monitis superioribus, simulque sequentia connectit. Confirmat eandem interpretationem Lucas qui quod hic est τέλει *perfecti* exponit οἰκτιρμονες *misericordes*, quod est benefici: Sic &

Justinus Martyr pro eo quod hic scribitur *τέλειοι perfecti* posuit *χρηστοὶ καὶ οἰκτίρμονες benigni ac misericordes*. Ita enim Hellenistæ eam vocem usurpant. In Dei imitatione summam hominis felicitatem esse positam quidam etiam Philosophorum viderunt. Plato dicebat, *τέλειον τὸ ἀγαθὸν τὸ ὁμοιωθῆναι Θεῷ κατὰ τὸ διωατὸν. ὁμοίωσιν ἡ δίκαιον καὶ ὅσον μὲν φρονήσεως ἡμέωξ*. *Finis bonorum Deo similem fieri quoad fieri potest. Similitudo vero in eo consistit ut iusti & sancti simus accedente & prudentiâ*. Idemque optimus est Dei cultus, ut Pythagorei dicebant, *τιμήσεις τὸ θεὸν ἀρετὰ ἐὰν τῷ θεῷ τῷ Διόνειαν ὁμοιώσης, Optime Deum honorabis si ei mente sis similis*. Hanc autem imitationem Pythagorei peculiariter etiam spectari volebant in beneficentiâ erga homines quosvis. Nam vir bonus, inquit Hierocles, *μιμῆται καὶ ἐν τοῖς τῇ φιλίας μέτροις τὸ θεόν, ὅς μιστὶ μὲν ἐδὲνα ἀνθρώπων, τὸ τῇ φιλανθρωπίας ἀγαθὸν κοινῶ τῷ ἡμέω πρεσβύων, etiam in amicitie mensuris Deum imitatur, qui neminem hominum odit, toti generi porrigens bonitatis suæ munera*. Iamblichus, *εὐδαίμων ἐστὶν ὁ θεῷ κατὰ τὸ διωατὸν ὁμοίος, Felix est qui Deo quantum pote est similis*.

Errant autem qui hinc colligunt ea quæ in his sermonibus à Christo dicuntur, consilia esse non præcepta, aut certe præcepta peculiariora τοῖς τελειώτερος ἐφιεμένοις, *ad perfectionem tendentibus*. Verba enim apertiora sunt quam ut negari possit præcipi hæc, & quidem omnibus qui intrare cupiant in Regnum coeleste. Ita & Paulus omnes Christianos vult esse *τελείους perfectos*, 1 Corinth. 14. 20. Coloss. 1. 28. & 4. 12. & imitatores Dei, Ephes. 5. 1. Adde Lucæ 6. 36. Jac. 1. 4. & 3. 2. 1 Joh. 1. 7. & 3. 3. 1 Pet. 1. 15. Sed & Justinus in dialogo cum Tryphone *τέλειον ἡμέωξ perfectum fieri* ipse interpretatur Christianum fieri. Quanquam scio alibi vocem *τελείους perfecti* Christianorum inter se comparatione accipi: sed hic ei significationi locus non est.

HUGO.

HUGONIS GROTHII

ADNOTATIONES

A D

Sermonem Dⁿⁱ in Monte habitum.

MATT. Cap. 6. Vers. 1.—4. Sect. IX.

1. **Π**ροσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιῆν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὥστε τὸ θαῖναι αὐτοῖς· εἰ γὰρ μήγε, μισθὸν οὐκ ἔχετε ὡς τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

2. Ὅταν ᾖς ποιῆς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσσης ἔμπροσθέν σου, ὡς οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν τῇ συναγωγῇ καὶ ἐν τῇ ῥύμῃ, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. ἀμὲν λέγω ὑμῖν, ἀπέχσθαι τὸ μισθὸν αὐτῶν.

3. Σὺ δὲ ποιῶντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ δεξιέρα σου τί ποιεῖ ἡ δεξιέρα σου.

4. Ὅπως ἡ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ· ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

1. **A**tendite ne justitiam vestram faciatis coram hominibus, ut videamini ab eis: alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum qui in cœlis est.

2. Cum ergo facis eleemosynam, noli tubâ canere ante te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in vicis, ut honorificentur ab hominibus: Amen dico vobis, receperunt mercedem suam.

3. Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua:

4. Ut fit eleemosyna tua in abscondito, & pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.

Adnotationes ad Sectionem nonam.

I. **T**H^N δικαιοσύνην ὑμῶν, *Justitiam vestram*] Cum ita legisse Syrum & Arabem appareat, nec desit librorum auctoritas, omnino hic accidisse arbitror quod alibi sæpe in his libris, ut altera lectio ex interpretamento glossæmatis nata sit. Quia enim δικαιοσύνη *justitia* in sensu ἐλεημοσύνης *misericiordiæ* erat glossæma, id est, vox minus usitata, & Judæis Hellenistis quam Græcis notior, ideo ascripta est vox altera usûs frequentioris. Docet hic Christus exemplis beneficentiæ, precationis & jejuniorum, non posse Deo probari quæ ideo fiunt, ut aut laus capetur aut gratia. Quam sententiam Philo facunde, ut solet, his verbis expressit libro de Caino: Εὐχόμενος πίνω σκοπῶν ἅπαντας ἔσθω λεγεμῆρας χαρίζομαι πηχάσκοντας μᾶλλον ἢ δωρεμῆρας, καὶ ἔς οἰόμεθα λαμβάνειν χάριτας, πρὸς ἀλήθειαν ὠνεμῆρας· οἱ μὲν γὰρ διδόντες ἀμοιβὴν ἐπιτελεῖν ἢ τιμὴν θηρώμενοι, ζητῶντες χάριτος ἀντίδοσιν, εὐπερπεῖ δωρεῖας ὀνόματι κυρίως πρᾶσιν ἐργάζονται. Si recte consideres, invenies plerosque eorum qui benefici dicuntur vendere magis sua quam donare, & eos qui accipere putantur, ea emere verius: Nam qui pro datis repensationem venantur honoris aut laudis, ac sic beneficio vicem expetunt, sub honesto liberalitatis nomine auctionem potius faciunt: & quæ sequuntur. Sic & Abenefsdra ad Decalogi initium: Siquis, inquit, pauperi largiatur aliquid, ne id faciat spe gloriæ ab ipso consequendæ, aut ut hominibus se jactet: nam si id faciat, potiolem ducet gloriam quæ est apud homines quam eam quæ à Deo est opum largitore. Est in hunc sensum insignis locus in secundo de Republicâ Platonis, ubi τὸ δικαίον *justum* describit ἀνδρα ἀσπλῆν καὶ γυναικῶν, κατ' Αἰσχύλον, ὃ δόκειν ἀλλ' εἶναι ἀγαθὸν ἐθέλοντα, *virum sincerum atque generosum, qui secundum Æschylum bonus non videri sed esse velit*. Nam, inquit,

αὐταρεττον

Sermonem Domini. Matt.6. 261

ἀφαιρετὸν τὸ δοκεῖν· εἰ γὰρ δοῖται δίκαιος εἶναι, ἵστανται αὐτῷ τιμὴ καὶ δαρεαί, δοκεῖν τιμᾶται εἶναι· ἀδελφὸν ἔν ἐπεὶ δὲ δίκαιος ἐπὶ τῷ δωρεῶντι καὶ τιμῶν ἕνεκα τοῦτο εἶναι· γυμνωτὶς ὅτι πάντων ὧν δίκαιοσύνης, *Removendum est illud Videri velle. Si enim justus esse videri velit, honores & munera eius erunt qui justus esse videtur; incertumque evadet, siue ille ejus quod justum & rectum est, an vero honorum & munerum causā talis. Exuendus ergo præter justitiam omnibus, & quæ sequuntur. Æschyli versus quos respicit noti sunt, de Amphiarao quidem dicti à Poetâ, at de Aristide Athenis intellecti:*

Οὐ γὰρ δοκεῖν ἀριστος ἀλλ' εἶναι θέλει,
βαθεῖαν ἄλοκα διὰ φρενὸς καρπὸν ἔμμεν,
Ἀφ' ἧς τὰ κεδνὰ βλαστίνει βλεψύματι.
*Namque allaborat esse, non credi, optimus,
Sulcos profundos mente demersos gerens,
Unde illa sese pulchra consilia exserunt.*

Quibus addere liceat & hos Philemonis versus:

Ἄνθρωπος δίκαιός ἐστιν, ἔχῃ ὁ μὴ ἀδικῶν,
Ἀλλ' ὅστις ἀδικεῖν δυναμὸν μὴ βέλεται.
Οὐδ' ὅς τινι μικρὰ λαμβάνειν ἀπέχετο,
Ἀλλ' ὅς τινι μεγάλα καρτερεῖ μὴ λαμβάνων,
Ἐχέει δυναμὸν καὶ κρατεῖν ἀζημίως·
Οὐδ' ὅς τινι πάντι διὰ θηρώμεν,
Ἀλλ' ὅστις ἀδολὸν γνησίαν τ' ἔχων φύσιν
εἶναι δίκαιος καὶ εἰ δοκεῖν εἶναι θέλει.
*Non justus omnis abstinens injuriæ est,
Sed qui nocere cum potest tunc abstinet;
Nec qui recusat parva, sed qui maximis
Tentatus, animi robur invictum gerit:
Nec quisquis ista quolibet præstat modo,
Sed qui dolosi nescius fuci, integrâ
Probitate, justus esse, non credi, cupit.*

Et illa egregia Hieroclis: Πᾶν γὰρ ὁ ἀμενόμενος πλὴν ψυχῆς
πῶς τὰ τοιαῦτα δεῖται καὶ φιλοσοφίας νόμος. Τὰ δὲ μόνον παρὰ
ἀνθρώπων

ἀνθρώπων ἐὺχρημοσύνη πίνοντα, δειλοπρεπὴ ἐστὶ σοφίσματα
 ἔστι σκιαγραφία τῶν καλῶν, ἢ ὡς τὰ πολλὰ ἐπαίνον θηρώμενη,
 ἔστι δὲ δοκεῖν μόνον αὐτὸν εἶναι ἀγαθὸν τὴν πᾶσαν περιμύθη φρον-
 τίδα, *Omne enim id quo melior redditur animus, hoc vir-
 tus est & lex Philosophiæ. Quæ vero in hoc tendunt, ut
 apud homines speciosi simus, serviles sunt fallaciæ & re-
 rum honestarum adumbrationes, quæ laudem ab aliis ve-
 niantur, & omnem curam in eo ponunt, ut quis bonus vi-
 deatur. At plerisque hominum, ut dicebat ille, major
 fama sitis est quam virtutis. Quod autem Christus
 cohærenter hic posuit opera misericordiæ, preces,
 & jejunium, fecit hoc quoque non sine exemplo.*
 Passim enim ista ut ὁμογενῆ congenera jungi solebant.
 Vide Tobia 12. 9.

Μισθόν, mercedem] Voces Hebrææ quæ Græcæ huic
 sæpe respondent מֶשֶׁךְ & מֶשֶׁכֶּת promiscue mercedis
 & doni habent significationem, quo magis apparet
 non eam esse vim hujus vocis ut æqualitatem inter
 factum & rem desideret. Sed neque Latina vox id
 exigit. Est quidem *merces*, ut Varro vult, à *merendo*:
 at *merere* & *mereri* Latinis veteribus erat *consequi pro
 re aliqua*. Terentius, *Egone illam cum illo ut patiar
 nuptam unam diem? nil suave meritum est*. Cicero:
Quid enim mereas, ut Epicureus esse desinas, & similia.
 Merces illa quam Deus rependit obedientiæ nostræ
 fundamentum habet in liberali ac misericordi ipsius
 promissione. Alioqui non digna sunt quæ hic pati-
 mur (est autem patientia pars nobilissima obedi-
 tiæ nostræ) glorioso præmio quod nobis obventu-
 rum est: Breviter & bene Salvianus: *Indignum est
 ad futuræ gloriæ comparisonem omne opus humanum.*
 Sed de his plenius ad Lucam capite 17.

2. Μὴ σαλπίζης, noli tubā canere] Recte post Chry-
 sostomum Theophylactus notat non moris id fuisse
 apud Judæos, sed locutionem esse παροιμιώδη prover-
 bialem.

Sermonem Domini. Matt. 6. 263

bialem. Nam tubâ convocare populum Hebræi solebant, ut Moses nos docet: atque inde ad Tyrios, à Tyriis ad Tyrrhenos, qui & ipsi propago sunt Tyrriorum, ut nominis vestigium indicat, à Tyrrhenis ad Græcos tubæ usus pervenit. Est autem *σαλπιγγί* *tubâ canere*, populum testem quærere. Basiliius facunde dixit, ut solet, *τῇ εὐπορίᾳ σαλπιγγιδίῃς ὁ Φεῖλος ἔδεν*, *beneficentiæ quasi per tubam proclamata nullus usus.*

οἱ ὑποκριταί, hypocritæ] Quorum sunt, ut cum Poetâ loquar, *mores personati.* Vetus dictum est: *Totus mundus exercet histrioniam.*

ἐν τῇ συναγωγῇ, in synagoga] Recte transferas *in circulis.* Latissime enim patet vocis usus: neque hic restringi debet ad Proseuchas, quod & sequentia ostendunt. Quin & nunc Judæi liberalitatem suam maxime ostentant in exsequiis mortuorum.

ἀπέχουσι, receperunt] Ita & Latine dicimus *habeat sibi*, id est, nihil ultra exspectet. Apud Arrianum Epicteto: *ἀπέχεις πάντα, habes omnia.* Plutarchus Solone: *ὁ ἐν γάμῳ παρορῶν τὸ καλὸν ἔ τῶν τέκνων ἕνεκα δὴλός ἐστιν, ἀλλ' ἡδονῆς ἀρόμενος γυναῖκα, τότε μισθὸν ἀπέχει,* *Qui in nuptiis id quod honestum est prætervidet, ostendit uxorem se ducere voluptatis non liberum causâ: habet ergo mercedem.* Directe opponitur hoc Christi enuntiatum opinationi Hebræorum sentientium opera misericordiæ quæ fiunt invocato Deo, spe tamen & respectu humanæ laudis, minus habitura mercedis apud Deum, neque tamen mercede caritura. At Christus docet habituros eos quod voluerunt, inane scilicet gloriam nec quicquam præterea.

3. *Μὴ γνώτω ἡ δεξιτερὰ σου, nesciat sinistra tua*] Est & hoc è proverbio sumptum, cui non dissimile illud Imperatoris, qui interrogatus quando signum itineri daret, dixit se tunicam quoque abiecturum si consciam putaret. Sensus est. Benefac quam potes occultissime.

4. Ὅπως ἢ σὺ ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ, *Ut sit eleemosyna tua in abscondito*] ἢ *fit* id est γήται fiat, & ἐν τῷ κρυπτῷ *in abscondito* expressum est ex Hebræo. Nam quod Græci uno verbo dicerent κρύφα *clam*, id Hebræi dicunt שְׁכֵל, atque ita cætera ejusdem formæ. Græci quidam Jud. 4. 41. שְׁכֵל vertunt ἐν κρυφῷ *abscondite*. Vocem hanc ἐλεημοσύνης *eleemosynæ* impie irridet Julianus.

Ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, *qui videt in abscondito*] Deest Articulus, ut sit ὁ βλέπων τὸ ἐν τῷ κρυπτῷ, *qui videt id quod clam est*, quod est, ut diximus, τὸ κρύφα γρόμδον *quod clam fit*. Sic quod infra 22. 30. dicitur ἐν ἑρανω *in caelo*, Marcus addito articulo explicat, οἱ ἐν ἑρανω *qui in caelo*. Sic infra 10. 23. ἐν τῇ πόλει, *in civitate istâ*, positum est pro οἱ ἐν τῇ πόλει *ii qui in civitate istâ*. Marci 8. 26. ἐν τῇ κώμῃ *in vico*, pro τῇ ἐν τῇ κώμῃ *eorum qui sunt in vico*.

MATT. Cap. 6. Vers. 5. — 15. Sect. X.

5. **Κ**ΑΙ ὅταν προσεύχη, ὥσπερ οἱ ὑποκριταί· ὅτι φιλεῖσιν ἐν τῇ συναγωγῇ καὶ ἐν γωνίαις τῶν πλατῶν ἐστῶτες προσεύχεσθαι, ὥπως ἀνθρώποις τῶν ἀνθρώπων. ἀμὲν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀπέχουσι τὴν μισθὸν αὐτῶν.

6. Σὺ δὲ ὅταν προσεύχη, ἕλθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ κλειψὺς τὴν θύραν σου, προσεύχου τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, δοτεῖ σοι ἐν τῷ φανερῷ.

7. Προσευχόμενοι ἢ μὴ βαττολογήετε, ὥσπερ οἱ ἐθνικαί· δοκεῖσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολλολογίᾳ αὐτῶν εἰσακούσονται.

8. Μὴ ὅν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς· ἵδε γὰρ ὁ πατήρ ὑμῶν ὃν χρεῖαν ἔχετε, πρὸ ὅτι ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.

9. Οὕτως ὅν προσεύχεσθε ὑμῖς· Πάτερ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς ἁγανοῖς· ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου·

10. Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· ἁγιασθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆ γῆς.

11. Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἡμερῶν δός ἡμῖν σήμερον.

12. Καὶ ἄφεσ ἡμῖν τὰ ὀφειλόμενά ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.

5. **E**T cum oratis, non eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis & in angulis platearum stantes orare, ut videantur ab hominibus: amen dico vobis, receperunt mercedem suam.

6. Tu autem cum oraveris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio, ora patrem tuum in abscondito: & pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.

7. Orantes autem, nolite multum loqui, sicut ethnici: putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur.

8. Nolite ergo assimilari eis. scit enim pater vester quid opus sit vobis, antequam petatis eum.

9. Sic ergo vos orabitis. Pater noster qui es in cœlis, sanctificetur nomen tuum.

10. Adveniat regnum tuum. Fiat voluntas tua, sicut in cœlo, & in terra.

11. Panem nostrum substantialem da nobis hodie.

12. Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.

L I

13. Καὶ

13. Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡ-
μᾶς εἰς πῆρας μόν, ἀλλὰ ῥύσαι
ἡμᾶς ἀπὸ ἑ πονηρῶν· ὅτι σὺ εἶπες
ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ
δοξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

14. Εάν γὰρ ἀφῇτε τοῖς ἀν-
θρώποις τὰ ὡς πληώματα αὐ-
τῶν, ἀφήσῃ καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑ-
μῶν ὁ ἐξ ὀρανοῦ.

15. Εάν δὲ μὴ ἀφῇτε τοῖς
ἀνθρώποις τὰ ὡς πληώματα
αὐτῶν, ἔσθ' ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσῃ
τὰ ὡς πληώματα ὑμῶν.

13. Et ne nos inducas in
tentationem. Sed libera nos
a malo: quia tuum est reg-
num, & potentia, & gloria in
secula. Amen.

14. Si enim dimiseritis ho-
minibus peccata eorum: di-
mittet & vobis pater vester
coelestis delicta vestra.

15. Si autem non dimise-
ritis hominibus: nec pater ve-
ster dimittet vobis peccata
vestra.

Adnotationes ad Sectionem decimam.

5. **E**N τῶν γωνίαις τῶν πλατῶν, in angulis platearum]
Latine in compitis, ut Cicero atque alii lo-
quuntur. Eodem sensu dicitur in triviis.

Catullus,

Omnibus in triviis vulgatur fabula passim.

Musæus,

— ἐν δὲ σιῶπῇ

Ἔργον ὅπερ πλέει τις ἐνὶ τριβόδοισιν αἰετῇ.

— in caligine siquid

Fecerit, in triviis hoc idem protinus audit.

Solebat enim plebis concursus esse in triviis: inde
verba trivialia.

Ἐστῶτες, stantes] Stantes orabant Judæi nisi lucis
tempore: tunc enim orabant prout aut in genibus.
Vide Dan. 9. 20. Imitati hoc Christiani: nam in
Quadragesimâ, quod tempus poenitentiae dicatum,
orabant in genibus. Diebus Dominicis & in Pente-
coste, id est totis Quinquaginta diebus post Pascha
non nisi stantes: ut docet Tertullianus De coronâ
militis, & Canon ultimus Synodi magnæ Nicæensis.

Sermonem Domini. Matt. 6. 267

Et qui poenitentiam agebant delictorum intra præstituta tempora erant *προπύπτοντες*, postea *συνεστῶτες*. *Statio* igitur apud veteres non quemvis sed receptissimum orandi modum significat. Ita Marci 9. 25. *ἵσταν στήθετε προσευχόμενοι*, & cum stabitis ad orandum. Lucæ 18. Phariseus stans orat. Et apud Nehemiam 9. 5. populus ad preces jubetur consurgere. Et Gen. 18. 22. ubi in Hebræo est *Abraham stabat coram Deo*, Chaldæus vertit *orabat*. Neque aliter verbum *standi* usurpatur Jerem. 15. 1. 18. 19. & Job. 30. 20. Atque ita vocem *stationis* usurpant tum Judæi tum Christiani veteres; interdum & *συνεκδοχικῶς* per complexionem pro piorum conventu. Loca passim obvia apud Hermiam, Tertullianum, Cyprianum, qui libro de Oratione, *quando stamus ad Orationem*.

6. *Εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, in cubiculum tuum*] Agit hic Christus maxime de precibus quæ non in commune fiunt, sed in usus peculiares; quales erant illæ Cornelii Centurionis. Alioqui *δοξολογίας* laudationes & preces pro bono communi non vetat palam in conventibus fieri, imo alibi etiam jubet, ut infra 18. 19. Præterea omnia ista quæ de conclavi & observando ostio dicuntur sunt desumpta ex communi usu ad ea denotanda quæ sine strepitu fiunt. Vid. Esai. 26. 20.

Τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ qui est in abscondito:] Placet hæc lectio, quam & infra commate 18. ipse Latinus interpres sequitur; ut id notet quod ex Hebræorum literis hausit Orpheus ita de Deo unico loquens,

— *ἔδὲ τις αὐτὸν*

Εἰσορῶν θνητῶν· αὐτὸς γὰρ ὃ πάντας ὁρᾷται.

— *nec conspicit illum*

Mortalis quisquam; videt ipse sed omnia solus.

Sed & Philemoni idem est,

Ὁ πάντ' ὁρῶν τε καὶ αὐτὸς ἔχ' ὁρώμενον.

Qui cuncta cernit, ipse sed non cernitur.

Est locus huic loco non dissimilis in Epiſteto Ar-
riani 1. 14. Ὅταν κλείσητε τὰς θύρας καὶ σκότος ἔνδον ποιή-
σητε μέμνησθε μὴδέποτε λέγειν ὅτι μόνοι ἐστέ· ἐδὲ ἐστὶ, ἀλλ' ὁ
Θεὸς ἔνδον ἐστὶ. Ubi ostia occluseritis, & tenebras feceritis
intus, nolite dicere Solos vos esse: nam Deus intus est.

7. Μὴ βασιολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί· nolite multum lo-
qui, sicut ethnici:] Non vetamur aliquandiu conti-
nuare orationem, quod fecit Christus & Apostoli,
neque id quod sollicitè expetimus repetere aliquo-
ties, quod itidem Christum fecisse videmus, præ-
sertim in supremâ illâ pro Apostolis & credentibus
precatione, ut & Paulum; sed prohibemur Deo
verba annumerare, quasi ille preces ex prolixitate
potius & labore externi istius operis quam ex intimo
animi affectu, cui excitando non indicando in pre-
cibus verba inserviunt, metiretur: *Ne agmine ver-
borum adeundum putemus ad Dominum*, ait Tertullia-
nus. *Aliud est sermo multus, aliud diuturnus affectus*,
ait Augustinus Epistolâ 121. Erant autem huic vi-
tio minus obnoxii Judæi, ut qui potius docerent
preces concisas esse debere; quod hodieque existat
apud Abenesdram initio ad Ecclesiasten, & in aliis
ipsorum libris: & apud Sirachiden est, Μὴ δὲ περισ-
σῆς λόγον ἐν προσευχῇ σου, non iteres verbum in oratione
tuâ: ubi δὲ πρὸν τὸν λόγον iterare verbum idem est quod
hic βασιλογεῖν, petitionem commendandam modeste Deo
tumultuosâ loquacitate jactare, ut loquitur Cyprianus
sermone De oratione Dominicâ. Ideo Christus
exemplum vitandi moris ab exteris gentibus petiit,
quibus id erat perquam familiare. Unde illud in
Comœdiâ.

Obe jam desine deos, uxor, gratulando obtundere,
Tuam esse inventam gnatam: nisi illos tuo ex ingenio
judicas,

Ut nil credas intelligere nisi idem dictum est centies.

Con-

Sermonem Domini. Matt. 6. 269

Contra eum morem est illud Plauti in Pœnulo,

Paucis verbis rem divinam facito.

Centies idem dicere est βασιλογεῖν. Quod vero ibi de gratiarum actione dicitur, idem in precibus fieri consueſſe ostendunt hymni Græcorum, & quæ in eam rem differunt Plato, Juvenalis, Persius.

Ἐθνικὰς *Gentiles* autem Judæi Hellenistæ vocabant τὸν ἀλλοφύλῃς *alienigenas* ex strictiore usu ejus vocis. Quanquam enim significatu laxiore etiam Judæi ἔθνος *gens* vocantur Joh. 11. 51. Act. 10. 22. 24. 10. & alibi; receptius tamen erat ut Judæos vocarent λαὸς *populum*, cæteros ἔθνη *gentes*, quomodo Hebraice illi עַם, isti עַמִּים vocabantur. Atque ita opposita inter se inveniuntur λαὸς καὶ ἔθνη *populus & gentes*, Act. 26. 17, 23. Causa distinctæ appellationis hæc, quod ἔθνη *gentes* vocarent quamvis hominum multitudinem, λαὸν *populum* autem coetum jure ac legibus sociatum, quod in Judæos eximie competebat. Quo sensu Deus gentes profanas ad Evangelium vocans dicitur sibi comparasse λαὸν ἐξ ἔθνων *populum ex gentibus*, Act. 15. 14.

Εν τῇ πολυλογίᾳ, *in multiloquio suo*] Id est, πολυλογίας ἕνεκα *longæ orationis causâ*. Sperant, inquit, profanæ illæ gentes ideo se exauditum iri quia longæ orationis tædio se defatigant: πολύλογοι *multiloqui* autem solent iidem esse βασιλόλογοι *verborum repetitores*, quia ut multa dicant necesse habent sæpe jam dicta repetant. At quæ nihil nisi quod opus est complectitur oratio non potest πολυλόγῳ *verbosa* dici. Facete Philemon,

Τὸν μὴ λέγοντα τὸ δέοντα μὴδὲ ἐν
μακρὸν νόμιζε, καὶ δὴ ἔπη συλλαβὰς.
Τὸν δὲ εὖ λέγοντα μὴ νόμιζ' εἶναι μακρὸν,
μὴδ' ἂν σφόδρ' ἔπη πολλὰ καὶ πολὺν χρόνον.
Τεκμήριον ὃ τῷδε τὸ Ὀμηρον λάβε.

Οὕτως

οὕτως γὰρ ἡμῖν μυριάδας ἐπὶ ὧν γράφει.

Αλλ' ἔδ' εἰς Ὅμηρον εἰρηκεν μακρόν.

Quicumque dicit ad rem quæ non pertinent,

Duas locutus syllabas prolixus est :

At bene dicentem ne prolixum dixeris,

Quantumvis dicat multa & multo tempore.

Ab Homero sume testimonium tibi ;

Is cum exarârît versuum tot millia,

Nemo est Homerum qui prolixum dixerit.

8. Οἶδε γὰρ ὁ πατήρ ὑμῶν ὧν χρεία ἔχει, scit enim *Pa-
ter vester quid opus sit vobis*] Solebant Græci Roma-
nique etiam scelerata & inhonesta à Diis suis petere,
votis clam conceptis, ut passim docemur. Christus
tamen eo non respicit, sed quod non contenti in
genere se suaque commendâsse, longo verborum am-
bitu exprimerent quæ bona sibi vellent dari, vitam
longam, robur corporis, formam, victoriam, elo-
quentiam, gratiam potentium ; quæ omnia late ex-
sequitur Juvenalis. At Plato potius ita orandum
ait ut Poëta quidam præscripserat,

Ζεῦ βασιλεῦ, τὰ μὲν εὐθλὰ καὶ εὐχομένους καὶ ἀνέγκους

ἄμμι δίδου· τὰ δὲ δυνά καὶ εὐχομένους ἀπαιτέων.

Da, Deus, hæc nobis quæ sunt bona, sive precemur

Seu non ; quæ mala sunt, etiam illa precantibus aufer.

aut ut Lacedæmonii τὰ καλὰ Ἰπὶ τοῖς ἀγαθοῖς σὺ θεὸς
διδόναι, ut *honestæ cum bonis det Deus* : nec quicquam
addendum ultra. Consentit Platoni vetus Poëta cu-
jus hic est versus,

Μὴ μοι γίνεθ' ἂ βέλους ἀλλ' ἂ συμφέρι.

Ne sit mihi quod opto, sed quod expedit.

Quos secutus Juvenalis, cum dixisset,

Evertère domos totas optantibus ipsis

Dî faciles.

idque multis comprobâisset exemplis, tandem ita con-
cludit,

Si consilium vis,
Permites ipsis expendere numinibus, quid
Conveniat nobis rebusque sit utile nostris.
Nam pro jucundis aptissima quæque dabunt Di.
Carior est illis homo quam sibi; nos animorum
Impulsu & ceca magnâque cupidine ducti
Conjugium petimus, partumque uxoris; at illis
Notum qui pueri, qualisque futura sit uxor.

Addit & formulam precandi,

Orandum est ut sit mens sana in corpore sano.

Ex quibus satis apparere arbitror, quomodo hæc
Christi verba cum superioribus cohæreant. Quid,
inquit, multis verbis opus est ea commemorare quæ
ad vitæ hujus usum pertinent? satis sit generaliter
optare id quod expedit. Nam quid cuique expe-
diat plerumque ipsi homines nesciunt; at scit Deus.
Adde quod infra est commate 32. Ex hoc loco sum-
sit Julianus quod dicit, *Πάντων οἱ Θεοὶ τὰς εὐχὰς, Dii*
preces anteveniunt, ut illud quod apud eundem sequi-
tur, *καὶ αὐτοὶ ἀντίποινα τῇ θεῷ δόξης εἰδὲ τῇ ἀνδραγαθίᾳ ἐπι-*
ποιοῦν, & prius ei dederint quæ divina sunt, ne ea qui-
dem quæ humana sunt negarunt, est ex eo quod infra
est commate 33. Hoc enim ille agebat, sed irritò
consilio, ut Christianorum bene dicta factaque ad
Paganos transferret.

9. *Ὁρθως, Sic*] In hunc sensum. Non enim præci-
pit Christus verba recitari (quod nec legimus Apo-
stolos fecisse, quanquam id quoque fieri cum fructu
potest,) sed materiam precum hinc promere. Et sane
nihil est dignum oratu, quod non in partes hujus
formulæ tanquam in locos suos recte digeri possit.
Oratio enim hæc, ut Tertullianus loquitur, *quantum*
substringitur verbis tantum diffunditur sensibus. Docent
autem nos ea quæ ex Hebræorum libris ab aliis sunt
citata, non tam formulam hanc à Christo suis ver-
bis

bis conceptam quam in eam congestum quicquid in Hebræorum precibus erat laudabile: sicut & in admonitionibus passim utitur notis eo seculo proverbiiis. Tam longe absuit ipse Dominus Ecclesiæ ab omni affectatione non necessariae novitatis.

Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς ὕψουσιν. *Pater noster qui es in caelis:*] Vide quæ supra à nobis dicta sunt.

Ἀγιασθήτω τὸ ὄνομα σου, *Sanctificetur nomen tuum*] Re-cte Hebræorum Magistri τὸ ἁγιασμὸν τοῦ ὀνόματος Θεοῦ, *sanctificationem Divini nominis*, ad pietatis opera referunt. Vide quæ habuimus supra 5. 16. 2 Pet. 2. 12. & Hebræos ad Psalm. 68. 35. Rabbinum Israelem De Animâ cap. 7. Bene autem notant veteres, primis his tribus membris pia desideria potius exprimi quam petitiones; neque vero opus est ut singulis sensus proprios atque distinctos assignemus. Nam & Lucas videtur tertium omisisse ut prioribus comprehensum.

10. Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. *Adveniat Regnum tuum:*] Non puto eum esse sensum quem nonnulli arbitrati sunt, quasi rogare jubeamur ut gloria vitæ alterius quam celerrime adveniat. Quare magis est ut hoc pertineat ad ejus doctrinæ quæ tum Judæam duntaxat personabat propagationem per omnes terras. Vide Luc. 9. 27.

Γενηθήτω τὸ θέλημά σου, *Fiat voluntas tua*] *In hoc dicto ad sufferentiam nos ipsos admonemus*, inquit Tertulianus. Neque aliter hoc loquendi genus usurpatur infra 26. 42. Lucæ 22. 42. Actuum 21. 14. Sed quæ sequitur comparatio videtur ad imperia potius Divina pertinere, non excluso tamen eo quem dixi sensu. Nam & hoc inter imperata est, ut quicquid de nobis statuerit Divina providentia æquo feramus animo. Quo pertinet Cleanthis illud sane intellectum,

Sermonem Domini. Matt. 6. 273

Αγε δή με, ὦ Ζεὺς, καὶ σὺ γ' ἡ πεπρωμένη,
ὅποι ποθ' ὑμῖν εἶμι Διαιταγμένη.

Ὡς ἔφομα γ' ἄοκνη· ἦν δέ γε μὴ θέλω,
κακὸς ἡρόμην, εἰδέν ἦτον ἔφομα.

*Duc me, Parens celsique dominator poli,
Quocunque placuit, nulla parendi mora est,
Assum impiger, fac nolle; comitabor gemens,
Malusque patiar quod pati licuit bono.*

Et vetus Epigramma,

Εἰ τὸ Φέρον σε Φέρε· Φέρε ἔ· Φέρε· εἰ δ' ἀρῶακτῆς,
καὶ σῶντὸν λυπῆς καὶ τὸ Φέρον σε Φέρε.

*Si quem Fors agat atque ferat, ferat atque feratur;
Sin minus, & feret hunc Fors magis & feriet.*

Ex Pythagoræ scito quod apud Iamblichum, Επιση-
μενὸν τὸτο ἔ· εὐνώμεν, τὸ μὴ ἀντέπειν καὶ παρῶακτῆν
τῇ θεῖᾳ παρῶα, Sapientiæ & æquitatis est, non contra
niti nec irasci Divinæ providentiæ. Vide si lubet Hie-
roclēm ad illa Aurei carminis,

Ὅσα τε δαιμονίασι τύχαις βροτὸι ἀλγέ' ἔχουσιν,

Ἦν ἂν μοῖραν ἔχης πράως Φέρε, μηδ' ἀρῶακτῆ.

Qui veniunt homini Divinâ lege dolores

Fer placide atque irâ sine quæ tibi contigerit pars.

Quam sententiam Christiane admodum hunc in mo-
dum explicat Clemens Alexandrinus, εἴη δ' ἂν ἡ τε-
λεία εἰρηνopoίησις, ἡ ἐπὶ παντὶ τῷ συμβαινόντι ἀρεπίον φυ-
λάσσει τὸ εἰρηνικόν, ἀρίαν τε καὶ καλῶ τὴν διοίκησιν λέγεται,
εἰ ἐπισήμη θεῶν καὶ ἀνθρωπίνων πραγμάτων καθεστῶσι, δι'
ἧς τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ἐναντιότητος ἀρμονίαν κτίσας καλλίστην
λογίζεται, *Perfecta pax animi est quæ circa omne quod
evenit immutabilem servat tranquillitatem, sanctam &
pulchram dicens talium dispensationem, ipsâ firmam se
tenens in notitiâ Divinarum Humanarumque rerum; unde
quæ in Mundo inter se sunt contraria pulcherrimum re-
rum conditarum consensum esse judicat.*

Ὡς ἐν ἑξαῶ, καὶ ἐπὶ τ' γῆς. sicut in cælo, & in terrâ.]

M m

Hic

Hic ἐὶ vim habet ἀποδοτέως redditionis in Comparatione. Plutarchus similiter, ὡς γὰρ δι' ἐμύχλης τὰ σώματα, ἐὶ δι' ὀργῆς τὰ πρᾶγματα μείζονα φαίνεται, sicut corpora per nebulam, & per iram res majores quam sunt apparent. Illud ἐν ἔργῳ in cælo possis de Astrorum cursu interpretari: ἐν ἔργῳ ἔδεν δὲ αὐτομάτῃς γίνεται in cælo nihil casu fit inquit Aristoteles. Sic & Lucanus sapientis animum ita se habere ait,

— Sicut cælestia semper

Inconcussa suovolvuntur sidera motu.

Sed probabilius est de Angelis sensisse Christum, & spectatum ab eo Psalmi locum 103. 21. *Laudate Dominum omnes exercitus ejus, ministri facientes voluntatem ejus.* In Clementis Constitutionibus lib. 2. cap. 56. ὅπως ὡς αἱ ἐπερχόμεναι φύσεις τῶν ἀσωμάτων δυνάμεων πᾶσι δοξάζουσι τὸ θεὸν συμφάνως, ἕτως ἐὶ τῇς πάντες οἱ ἀνθρώποι ἐν ἐνὶ σώματι καὶ μιᾷ λαλῶσι δοξάζουσι τὸ μόνον θεόν. ut, quomodo supercælestes Naturæ virtutum incorporalium omnes concorditer Deum celebrant, ita & qui in terrâ sunt homines omnes uno ore parique proposito unum celebrent Deum.

II. Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸ Πῦσιον, *Panem nostrum crastinum*] Longe aliud est πείσιος eximius, quod LXX usurpant ut significant τὸ ἐξαιρετικόν, aliud Πῦσιον, quod eo sensu nec iuvenitur neque reduci potest ad ejus significationis originem. Quod si voluisset Scriptor dicere *super substantialem*, dicendum fuerat ὑπερσώδη. Nam Πῦ in compositionibus eam significationem non habet. Adde quod Πῦ in compositione ante vocalem literam, solet amittere. Itaque Platonici ἐπεσώδεις vocant quod *substantiæ accedit*; quæ significatio præterea hic locum non habet. Denique non patiuntur Grammaticæ leges Πῦσιος aliunde deduci quam à nomine Πῦσιου quod *diem posterum* significat, ut monuit Ambrosius. Hoc vero quanquam

per

Sermonem Domini. Matt. 6. 275

per se sufficere debebat, accedit tamen maximi ponderis argumentum ab Hieronymi testimonio, qui consultum à se scribit Hebræum Evangelii codicem quo Nazareni, hoc est, Christiani *ἑβραῖοι* *Hebræi utentes lingua*, utebantur; atque ibi reperisse *מחר*, id autem est *crastinum*. Quare *ἄχρι τῆς λέξης* de vocabulo amplius quæri non debet: tantum restat videamus quæ sit *τῆς λέξης* significatio. Mirum enim videtur, cum Christus vetet nos esse sollicitos pro crastino die, hic tamen ab eo præcipi ut oremus dari nobis panem crastinum. Sed sciendum est, quod & ab Hieronymo est annotatum, *מחר* Hebræis non significare stricte *diem proxime sequentem*, sed *quicquid futurum imminet*, ut Exodi 13. 14. ubi LXX habent *מחר* *post id*: Exodi 19. 10. Jos. 4. 6. Proverb. 27. 1. quibus locis servârunt LXX vocem *αύριον* *cras*: quo sensu & *αύριον* usurpat Lucas 13. 33. Sicut & exactum tempus Hebræis dicitur *מחר*, id est, *heri*. Est ergo *ἡπείσω* omne id spatium vitæ quod nobis emetiendum restat, incognitum nobis, Deo cognitum; *ἡπείσω* id quod ei spatium sufficit. Multi homines incerti quamdiu sint victuri, senectutis expectationem avaritiæ prætendunt: & sæpe quo minus est viæ eo plus quæritur viatici. Vult Christus nos Deo hanc curam committere, ut quantum vitæ superest tantum nobis suppeditet alimentorum: neque ita tamen ut poscamus id omne nobis repræsentari. Est enim valde illiberalis animi non credere Deo nisi sub pignore. Quemadmodum igitur hi qui in potestate sunt patris familias & boni & sapientis & divitis, non postulabunt ut alimenta in multos annos sibi in cellis recondere liceat, sed contenti erunt dimenso diurno: ita & Christus abesse vult à nostris precibus tum diffidentiam, tum aviditatem. Est ergo hic *σήμερον* *hodie* positum pro eo quod ple-

niore Hebraismo diceretur *σήμερον σήμερον hodie hodie*, id est Lucâ interprete τὸ καθ' ἡμέραν *in diem*: unde Græce καθημερινός, & ἐφ' ἡμέραν έχοντες apud Herodotum libro 1. Latine *in diem viventes* dicuntur, qui contenti sunt præsentibus neque in longum sunt solliciti. Sic & τρεφὼ καθ' ἡμέραν *victum in diem* dixerunt Alexis & Antiphanes. Quod Græci interpretes Dan. 1. 5. dixere τὸ τ' ἡμέρας καθ' ἡμέραν *id quod est de die in diem*. Ita optime cum hâc prece consentit præceptum Christi quod infra est commate 34. Omninoque idem nobis aperte significat quod quotidianâ Mannæ largitione olim adumbrabatur, quam historiam ita explicat Philo ut vice interpretis sit ad hæc Christi verba, καλὸν τὸ ἐναεθμον ἔμεμετημύον, ἔμὴ τὸ ὑπὲρ ἡμᾶς λαμβάνειν πλεονεξία· τὸ τ' ἡμέρας ἔν εἰς ἡμέραν σωμαχάγεται ἡ ψυχὴ, ἵνα μὴ ἐαυτῷ φύλακα τ' ἀγαθῶν, ἀλλὰ τ' φιλόδορον θεὸν δοτοφύω, *pulchrum est id quod in numero ac mensurâ consistit, & non ex aviditate id sumere quod modum excedit. Congreget ergo anima id quod de die in diem sufficit, neque se bonorum custodem censeat, sed liberalissimum Deum.* Ἀρτον panem autem dixit Interpres, ut exprimeret Hebræum לֶחֶם, aut Syriacum ܠܚܡܐ, quod *cibum* significat, & peculiariter pro ciborum præcipuo, pane usurpatur: imo, si Athenæo credimus, Syri panem non merum sed cum lacte, oleo & sale λάχμαν vocabant. Sed & apud Scriptorem Tobiae 1. 10. ἄρτοι τ' ἐθνῶν sunt *edulia Gentium*; quod patebit si conferas locum Danielis 1. 8. Laxior usus ad ea omnia protulit

Quæis humana sibi doleat natura negatis.

Ἀγρεφᾶς scilicet ἔσκεπάσματα alimenta & quibus tegamur, ut Paulus loquitur 1 Tim. 6. 8. aut ut Philo loco quem infra adducemus, τρέφω ἔσκεπω *alimentum & tegumentum*. Æque late patet in Jure Romano *victus*

Sermonem Domini. Matt. 6. 277

victus appellatio: comprehendit enim ea *quæ esui, potui, cultuique corporis, quæque ad vivendum hominibus sunt necessaria*, ut tradidit Ulpianus. Hæc sola nobis in Novo Federe Deus promittit, hæc sola vult à nobis postulari, neque in antecessum, sed quantum in præsens sat est; cum contra Judæi à Magistris suis didicissent magnam sibi opulentiam precari. Sensus ergo horum verborum est. Da nobis Deus victum qui ætati in posterum agendæ sufficiat: & si non placeat dare annua, da menstrua, da saltem diurna: quicquid ultra dabitur, id erit adventitium.

12. Ἀφες ἡμῶν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, *dimitte nobis debita nostra*] Sicut Græci dicunt ὀφείλω δίκην, Latini *pœnas debere*: ita Hebræis כִּנּוּן, quod *debitorem* significat, etiam de his qui pœnæ obstricti sunt usurpari solet, ut Dan. 1. 10. Tertullianus, *Debitum in Scripturis delicti figura est, quod perinde iudicio debeatur & ab eo exigatur*. Quod ergo hic Interpres κατὰ λέξιν verbo tenuis expressit, id ἐλληνικώτερον magis Græce reddidit Lucas cum posuit ἀμαρτίας *peccata*. Sic idem Lucas in eodem sensu, cum prius dixisset ἀμαρτωλὸς *peccatores* mox posuit ὀφειλέταις *debitores* 13. 2, 4. ἀφίεναι autem ἀμαρτίας *dimittere autem peccata* opponitur τῷ κρατεῖν *ei quod est retinere*. Est autem utrumque dictum de Deo ἀνθρώπου πτωχῶς *more humano*, quia homines ea quæ bonâ fide condonant, quasi ex animo projiciunt; quæ condonare nolunt, asservant. Similia sunt *non meminisse delictorum*, Jerem. 31. 34. & *in mare delicta projicere*, Mich. 7. 19. Sic etiam inter se opponuntur χαρίζεσθαι *condonare* & λογίζεσθαι *imputare*, sed apertius ductâ tralatione à debitis pecuniariis. Servius ad 11. Æneidos, *Luiſti supplicium: furis verbo usus est*. Luere enim debitor dicitur, qui pecuniam solvit; quod hic usurpatum est in capitalem pœnam.

nam. Illud usurpatum est, Servio significat λελεγεμῶν καταχρηστικῶς dictum per abusum. Errasse autem eos qui putarunt hanc precationem ad paucos duntaxat pertinere, aut debere quidem omnes ita precari, non tamen pro se aut à quibusdam hoc pronuntiari etiam pro se humiliter non veraciter, docet nos optimus Christi interpretes Johannes Epistolâ 1. cap. 1, 8, 9, 10. Ex quo simul intelligimus hanc orationem non esse alligandam ad sola peccata quæ fiunt post datum nomen Christo, sive illa sint ἁμαρτίαι peccata stricte nominata, de quibus Johannes pergit agere 2. 1. sive πλάσματα offensiones, de quibus agit Jacobus 3. 2. & quæ potissimum hic respici putat Augustinus, sed referendam insuper ad delicta quæ Christianam professionem antecesserunt. Quanquam enim Novi Federis ictu promisit Deus veniam antecedentium delictorum omnibus in Christum credituris, eamque etiam in animis credentium obsignat, noluit tamen ejus juris effectum, id est, liberationem à morte, cui connexa est gloria æterna, nobis contingere, nisi hâc Lege ut dum in hâc vitâ sumus demisse semper coram Deo agnoscamus etiam exacti temporis culpam, & in petendâ eo quoque nomine veniâ perseveremus. Vide Paulum 1 Cor. 15. 9. & 1 Tim. 1. 15. ubi se vocat τὸν ἁμαρτωλὸν πρῶτον primum inter peccatores, quæ pia est ὑπερβολή Superjectio, qualis & illa in Epistolâ Barnabæ, ὅτι ἐξελέξατο ὁ κύριος ἰησοῦς ὄντας ὑπὲρ πάντων ἀνομιῶν ἀνομιωτέρους, quia elegit Jesus Apostolos suos cum essent super omnem improbitatem improbi. Utilia ad hanc rem habet Chrysostomus oratione De Statuis duodecimâ. Hieronymus 3. dialogo contra Pelagium, De Baptismatis fonte surgentes & regenerati in Dominum Salvatorem, impleto illo quod de se scriptum est, Beati quorum remissæ sunt iniquitates & quorum tecta sunt peccata, statim in primâ corporis

Sermonem Domini. Matt. 6. 279

corporis communione Christi dicunt, *Et dimitte nobis debita nostra, quæ illis fuerant in Christi confessione dimissa.*

Ως & ἡμεῖς, sicut & nos] Sensus est. Non frustra hanc indulgentiam à te speramus, cum nos filii tui tuo exemplo simili indulgentiâ homines alios prosequamur, id est, læsi vindictam nec facto nec voto expetamus. Idem plane Lucas voluit cum dixit, & ὅ αὐτοὶ ἀφείδω παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν, *siquidem & ipsi dimittimus omni debenti nobis.* Sunt autem ὀφειλέται five οἱ ὀφείλοντες *debitares, qui in nos deliquerunt.* Sensus idem apud sapientem Hebræum Eccles. 28. 2. Ἀφες τὸ ἀδίκημα τῷ πλησίον & τότε δεηθέντος σε αἱ ἀμαρτίαι σε λυθήσονται, *relinque proximo tuo nocenti te, & tunc deprecanti tibi peccata solventur:* ubi & quæ sequuntur vide.

13. Μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμὸν, *ne nos inducas in tentationem*] Frequens Hebræis אֵל תְּבִיאֵנוּ לִיד נִסִּין. Non hic sensus est, ne Deus nos permittat πειρασμοῖς πεπλήσιν *objici tentationibus*, quæ communis fors est Christianorum omnium, ac maxime eorum qui plurimum in Christi doctrinâ profecerunt, Jac. 1. 2, 3. sed, ne nos sinat oneri succumbere. Nam כַּמְסָה בֵּא *intrare in tentationem* significat ita involvi illecebris aut periculis ut non extrice-
ris, infra 26. 41. Mar. 14. 38. Luc. 22. 40, 46. Ple-
nius interdum dicunt Hebræi, *intrare in manum ten-
tationis*, hoc est in potestatem ejus ac dominium. Hinc in formâ Hiphil dicitur Hebraice הִבִּינִי. Sy-
ris (nam illis ܒܝܐ valet בֵּא) ܒܝܐ, quod & hic re-
peritur & apud Danielem σὺν ἐπερῆσει *cum insertione
literæ, ܒܝܐ, facere intrare*, quod Hellenistæ vertunt
εἰσφέρειν. Certum autem est & ab Hebræis traditum
verba ejus formæ quam Hiphil vocant non semper
significare actum κατὰ φωνὴν *affirmativum*, sed sæpe
ἀποφατικὸν *negativum* duntaxat, sæpe etiam non causam

sed occasionem eâ flexione indicari. Deus non tantum homines impios vitiis suis sæpe relinquit, *δίδως ἐν τῇ Πειρασμῶν τῇ καρδιῶν αὐτῶν, tradens eos in desideria cordis eorum*, ut loquitur Paulus Rom. 1. 24. sed eos etiam qui viribus suis plus æquo confidunt ad tempus velut abdicat. Hoc jubemur agnitione infirmitatis nostræ & assiduis precibus antevertere, ut apparet iis quos jam adduximus locis. Cyprianus ostendit in veteri Latinâ versione fuisse, nisi forte ipse ita vertit, *ne nos patiaris induci*.

Ἀλλὰ ὅσους ἡμᾶς δοτὶ & πονηρῶς *sed libera nos à malo*:] Hebræi dicunt *חַצְלֵנוּ מִכָּל רָע*. Membrum hoc priori opponitur. Ita Petrus dixit *ῥύεν ἐκ πειρασμῶν eripere de tentatione*, & Johannes *τηρεῖν ἐκ τῆς ὥρας & πειρασμῶν, servare ab horâ tentationis*, Apocalyp. 3. 10. Facit autem hoc Deus, aut explorationem clementer temperando ad eas quas accepimus vires, aut vires etiam augendo arcanis & ineffabilibus auxiliis. Nam utroque modo præstatur τὸ διώσασθαι ἡμᾶς ὑπερβύκειν ut *possimus sustinere*, ut loquitur Paulus 1 Cor. 10. 13. Utrum autem sit potius, paternæ Dei providentiæ permittendum est. Quanquam vero multi *πειρασμοὶ* multæ *tentationes* sint ἐκ τῆς Πειρασμῶν ex *concupiscentiâ*, Jac. 1. 14. multi etiam ab hostibus nostræ professionis, Luc. 8. 13. solet tamen utrumque genus τῷ πονηρῷ *malo*, diabolo scilicet, ascribi, quia ille miris artibus & cupiditates inflammat, & hostes instigat; unde ὁ πειράζων *tentator* dicitur. Ita 1 Cor. 7. 5. ὁ πειρασμὸς ἐξ ἀκρασίας *tentatio ex incontinentiâ* ad diabolum refertur, neque minus gravioris metûs incussio Luc. 22. 31. Hæc quanquam vera sunt, tamen non refrager istud & πονηρῶς à *malo* volenti sumere paulo generalius ab eo quod est τὸ πονηρὸν *malum* in neutro, hoc sensu nimirum, ut jubeamur precari non immunitatem ab incommodis omnibus sed *animum*
invictum

Sermonem Domini. Matt. 5. 281

inictum adversus tentamenta. Nam & Hebræi ita dicere solebant. *Ne nos inducas in manum tentationis, sed nos libera ab occurſu mali*, ut ab aliis observatum est.

Quod sequitur, *Quoniam tuum est Regnum, potestas, & gloria in secula seculorum*, cum in vetustissimis exemplaribus Græcis non exstiterit, exstet autem & in Syriaco & in Latino contextu & in Arabico, argumentum nobis exhibet unde discamus non Arabicam tantum & Latinam versionem, sed & Syriacam factam postquam Ecclesiarum λειτουργία formula sacram actionum formam certam acceperat. Nam ex Græciæ consuetudine coepta est ascribi hæc δοξολογία concelebratio magis quam pars precationis, Latinis omnibus ignota.

Sed & *Amen* apparet non à Christo additum, sed ex more veteris Ecclesiæ publicam vocum recitationem eâ voce approbantis. Id enim factitasse Christianos veteres docemur 1 Cor. 14. 16. idque, ut multa, exemplo Hebræorum, Deut. 27. 15. & deinceps. Sic & in Latinis codicibus ex Rituali Latino multa adhæserunt, ut infra 21. 17. hæc verba, & docebat eos de Regno Dei. Luc. 18. 13. *Amen*, in quibusdam exemplaribus.

14. Εὰν ᾗδ' ἀφῇτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ ὀφειλόμενα αὐτῶν, Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum] Est quidem ubi ὀφειλόμενα lapsus oppositum τῇ ἀμαρτία peccato significet delicta minora, ut Ephes. 2. 1. Sed & hoc loco, quod præcedentia quoque evincunt, & alibi, ut Rom. 4. 25. Coloss. 2. 13. omnia delictorum genera complectitur. Docet hic Christus, sicut Regnum cœleste, ita eam quæ Regnum præcedit peccatorum indulgentiam, non patere nobis nisi sub conditione novæ obedientiæ, cujus pars magna sit lenitas in condonandis injuriis. Non vetat Christus

παυδείαν καὶ νουθεσίαν institutionem & castigationem quam parentes liberis, imo & alii aliis debent; neque, ut supra ostendimus, Judiciorum leges tollit, quamquam certum est in illis etiam exercendis clementiam requiri; sed vult nos ab ultione animo esse alieno, ita ut eam nec exigamus ipsi, nec à Judice, imo ne à Deo quidem postulemus, sed, ut modo dicebat, beneficiamus iis qui nos læserunt. Beneficium autem est etiam precibus ipsos apud Deum adjuvare. Neque vero, ut quidam putant, præstandum hoc est iis solis qui poenitentiam factis testantur, sed illis etiam qui errore quodam in nos sæviunt, Christi exemplo Luc. 23. 34. Illi vero qui maligno animi proposito inexcusabiliter peccant, Deo permittendi sunt, Rom. 12. 19. Danda autem est opera ut delicta aliorum quam benignissime interpretemur, præsertim quæ in nos sunt commissa, cum alioqui in partem sequiorem nimium suâ sponte provergat dolens animus. Est autem hæc etiam Christi sententia ex veterum Hebræorum placitis: quod & apud Thalmudicos legitur & apud sapientem Hebræum Eccles. 28. 3. Ἄνθρωπος ἀνθρώπῳ σωτηρεῖ ὀργήν, καὶ ὡς κελεύς ζητεῖ ἰασίν, καὶ ἐπ' ἀνθρώπον ὁμοίον αὐτῷ οὐκ ἔχει ἔλεον, Ἐπεὶ τὰ ἁμαρτιῶν αὐτοῦ δέσται· αὐτὸς σὺν ᾧ ἀναστήσει μῆνιν, καὶ τίς ἐξιλάσεται τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ; *Homo homini reservat iram, & à Deo quarit medelam: In hominem similem sibi non habet misericordiam, & de peccatis suis deprecatur. Ipse, cum caro sit, reservat iram, & quis exorabit pro delictis ejus?* Ubi tacite ex nomine hominis & similis & carnis datur intelligi Deus tanto major, sicut hic ex voce Patris cælestis intelligitur oppositum terrestribus & fratris. Senecæ est, *Ut absolvaris, ignosce:* & in Tragoediâ,
Det ille veniam facile, cui veniâ est opus.

MATT. Cap. 6. Vers. 16.—18. Sect. XI.

16. **Ο**ταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὡς οἱ ὑποκριταί, σκυθρωποί· ἀφανίζουσιν γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες· ἀμὲν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀπέχρηστον ἔστι μισθὸν αὐτῶν.

17. Σὺ δὲ νηστεύων ἀλείψαι σε τὸ κεφάλειόν σου, ὡς τὸ πρόσωπόν σου νίψαι·

18. Ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρὶ σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

16. **C**UM autem jejunatis, nolite fieri sicut hypocritæ, tristes : exterminant enim facies suas, ut pareant hominibus jejunantes. Amen dico vobis, quia receperunt mercedem suam.

17. Tu autem cum jejunas, unge caput tuum, & faciem tuam lava :

18. Ne videaris hominibus jejunans, sed patri tuo qui est in abscondito : & pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.

Adnotationes ad Sectionem undecimam.

16. **Ο**ταν δὲ νηστεύητε, Cum autem jejunatis] Proprie agit hic Christus non de communibus populi jejuniis, quale erat à Deo præceptum solenne unum circa dies Sacri piacularis, & tria alia addita Exfilii temporibus, sed de his quæ privatim sibi quisque indicebat, five per continuos aliquot dies extra ordinem, five perpetuo quodam more statis diebus, nimirum Lunæ & Jovis, ut plerique Pharisei, quorum qui videri volebant religiosiores etiam Martis & Veneris diem adjungebant. Erat autem severa admodum Phariseorum ἀπασία inedia : nam cibum plane nullum sumebant ante Solem occasum, & tunc quoque non nisi oleribus aut ovis vescabantur. Sed & in cubitu erant in se duriores : neque enim tantum ab uxoribus secubabant, sed alii servabant χαμαινίας humi cubationes, alii, Epiphanio teste, etiam

spinas sibi substernebant quominus conquiescerent. Christus ut non improbat jejunii exercitationem, ita eos hic notat qui per talia famam sanctimoniarum aucupabantur. Quod præcipue in Phariseos convenit, qui nomen etiam inde acceperant, quod non contenti implere ritus Lege præceptos, aliis severioribus institutis à reliquâ plebe discernerentur. Vide Luc. 18. 12.

Σκυθραμοί.] *Tristes*: bene Vulgata versio. Vide Luc. 24. 17. Adde Græcos interpretes Gen. 40. 7. Dan. 1. 10.

Ἀφανίζουσι τὸ πρὸς ὡπτα, *exterminant enim facies suas*] *Deformant*: quomodo faciem neglectam perire dixit Ovidius. Citantur ex Euploceâ Antiphanis apud Stobæum hi versus,

Ὡς περ πονηρῶ ζῶντάφω τὰ χρώματα

Πρώτιστον ἀφανίζουσιν ἐκ τοῦ σώματος.

sed legi debet Πόνηρα δ' ὡς περ ζῶντάφωι. Sensus est,

At res adverse, quomodo pactor solet,

Primum colorem delinunt de corpore.

Sic & fucis ac pigmentis ἀφανίζουσι τὰς ὁφθαλμοὺς *deformari faciem* ait Nicostrotus. Cæterum Christus hic non tam agit de macie & pallore, quæ in ediam naturaliter comitantur, quam de affectatâ quâdam vultus tristitiâ & gestibus, quales describit graphice Jeremias 58. 5. Mirari hoc in Phariseis eo minus debemus, quod iidem & spinas inseruerint vestibus suis ut sibi sanguinem elicerent, & capita alliserint parietibus.

17. Ἀλειψαί σε τὸν κεφαλὴν, καὶ τὸ πρὸς ὡπτα σε νύμφαι
[*unge caput tuum, & faciem tuam lava*] Hoc est præfer vultum & habitum quotidianum. Nam & lavari & ungi solebant Judæi eorumque vicini extra luctus tempora; præcipue vero quoties solito erant lætiores, ut diebus festis, Ruth 3. 3. 2 Sam. 12. 20. 14. 2. 2 Reg. 4. 2, Esth. 2. 12. ad unctionem autem plerique

Sermonem Domini. Matt. 6. 285

que utebantur oleo, Psalmo 104. 15. sic apud Homerum Odyss. 2.

Χρῶν' ἀπορίκλειαν ἐ ἀπορρίειδ' ἀλοιφῇ,

Corpora mundari lymphis oleoque perungi,

Scholiasτες ἀλοιφῇ interpretatur ἐλαιον oleo: nitidiores aliis etiam unguentis. Vide Judithæ historiam 10. 3. & 16. 8. Christiani quoque veteres unguentis non in totum abstinuerunt: quâ de re videndus Clemens Pædagogus 2. cap. 18. ubi τὸ μυρεῶλαιφον pigmentari improbat, τὸ δὲ ῥείειδ' τῷ μύρω ungi unguento ostendit usus honestos interdum habere, etiam nobile illud Aristippi dictum referens, *Pereant cinædi qui rem tam bonam infamârunt.* Sed rerum ejusmodi honestas aut turpitudine non tam ex ipsarum naturâ quam ex gentium moribus æstimanda est. Valeat hic illud,

Νόμοις ἐπειδὴ τῶν ἐγχώρις καλόν.

Leges honestum patrias semper sequi.

Justinus, aut quisquis est Scriptor vetustissimus ad Diognetum, Christianos ait vivere ubique terrarum inter Græcos & Barbaros τοῖς ἐγχωρίοις ἔχουσιν ἀκαταστάτους ἐν τῇ ἐσθίῃ καὶ διαίτῃ ἐ τῷ λοιπῷ βίῳ, *utentes moribus locorum tam in veste ac victu quam in vitâ ceterâ.*

18. Ἀποδώσ' σοι, reddet tibi] Habet ergo jejunium suam quoque mercedem, nimirum non seorsim spectatum (nam σωματικὴ γυμνασία corporalis exercitatio, exiguum per se usum habet sed quatenus pietati inservit, quæ promissiones habet vitæ præsentis & futuræ, 1 Tim. 4. 8. Usus jejunii non male explicat Salvanus libro 1. de Divinâ providentiâ, *Non imprudenter quidam hoc loco dixit, quod si repugnante corporis fortitudine quæ optamus facere non possumus, infirmum nobis sit carne ut optata faciamus. Infirmitas enim carnis, inquit, vigorem mentis exacuit, ut affectis artubus vires corporum in virtutes transferantur animorum, non turpibus flammis medullæ aestuent, non malesanam mentem*

mentem latentia incentiva succendant, non vagi sensus per varia oblectamenta lasciviant, sed sola exsultet anima, leta corpore affecto, quasi adversario subjugato.

Εν Φανερῷ. in aperto] Quod pauciores codices hic addunt, ex locis superioribus repetitum est.

MATT. Cap. 6. Vers. 19.—24. Sect. XII.

19. ΜΗ θησαυρίζετε ὑμῖν
θησαυροὺς ἐπὶ τῆ γῆς,
ὅπως σὴς καὶ βρώσις ἀφανίζῃ,
καὶ ὅπως κλέπται διορύσσουσιν καὶ
κλέψουσιν.

20. Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν
θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπως ἔτε
σὴς ἔτε βρώσις ἀφανίζῃ, καὶ
ὅπως κλέπται καὶ διορύσσουσιν ἔσθῃ
κλέψουσιν.

21. Ὅπως γὰρ ἐστὶν ὁ θησαυρὸς
ὑμῶν, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν.

22. Ὁ λύχνος ἔστι σώματος
ἐστὶν ὁ ὀφθαλμός· εἰς ἃν ὁ ὀφ-
θαλμός σε ἀπλῆς ᾖ, ὅλον τὸ
σῶμά σε φωτὴν ἔσται.

23. Εἰς ἃν ὁ ὀφθαλμός σε
πνηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σε
σκοτὴν ἔσται. εἰ ἃν τὸ φῶς
τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος
πόσον;

24. Οὐδεὶς δύναται δυοῖν κυ-
ρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸ ἓνα μι-
σησέτω, καὶ τὸ ἕτερον ἀγαπήσεται· ἢ
ἐνὸς ἀνδρῆς ἐσται, καὶ ἕτερος κα-
ταφρονήσεται. καὶ οὐ δύναται Θεῷ δου-
λεύειν καὶ μαμμωνᾷ.

19. Nolite thesaurizare vo-
bis thesauros in ter-
ra: ubi ærugo & tinea demo-
litur, & ubi fures effodiunt
& furantur.

20. Thesaurizate autem vo-
bis thesauros in cælo: ubi
neque ærugo neque tinea de-
molitur, & ubi fures non ef-
fodiunt nec furantur.

21. Ubi enim est thesaurus
tuus, ibi est & cor tuum.

22. Lucerna corporis tui
est oculus tuus. Si oculus tuus
fuerit simplex: totum corpus
tuum lucidum erit.

23. Si autem oculus tuus
fuerit nequam: totum corpus
tuum tenebrosum erit. Si ergo
lumen quod in te est, tenebræ
sunt: ipsæ tenebræ quantæ
erunt?

24. Nemo potest duobus
dominis servire: aut enim u-
num odio habebit & alterum
diliget: aut unum sustinebit,
& alterum contemnet. Non
potestis Deo servire & mam-
monæ.

Adno-

Sermonem Domini. Matt. 6. 287

Adnotationes ad Sectionem duodecimam.

12. **M**Η θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς, *Nolite thesaurizare vobis thesauros*] Putavit Coelestius hoc & aliis Evangelii locis omnem rerum non necessariarum possessionem, quas divitias vocamus, prohiberi. Quod valide refutatur Pauli verbis 1 Tim. 6. 17. Sed in alteram quoque partem errari potest, ut si hic aut eos tantum putemus notari qui genium suum fraudantes auro defosso incubant, aut qui per vim dolumque malum lucra sectantur, quorum illud vitium φειδωλίαν *tenacitatem*, hoc πλεονεξίαν *fraudationem* aliorum distincte Græci vocant: cum hic potius notetur vitium τῆ φιλαργυρίας, *pecuniae studium*, ut Salustius loquitur, quod commatis 25. & sequentium cum his antecedentibus connexio manifestum facit. Hi sunt quos Paulus jam dictâ Epistolâ 6. 8. vocat οὗ βελομήδης πλεονεξέειν *qui volunt divites fieri*, quosque ait illaqueari multis irritamentis, ac tandem in exitium solere demergi: ubi βελεάειν *velle* ita ferme sumitur quomodo βελεάειν τὴ τῶν Συρακουσίων *velle ea quae sunt Syracusanorum* dicuntur οἱ τὴ αὐτῶν φρονέοντες *qui ipsis student*. Est quidem vox θησαυρίζειν *thesaurizare* per se media, ita ut & de factis laudabilibus 1 Cor. 16. 2. aliisque non in vitio positis usurpetur 2 Cor. 12. 14. Sed ei voci accidit quod aliis pluribus, ut interdum πρᾶξιν *actionem*, interdum vero, ut hic, πλὴν *permanentem animi affectionem* significet, cui conjuncta esse solet tenacitas erogandæ in alienos usus pecuniæ. Nam qui hoc agunt ut quamplurimum habeant, aut id faciunt ut ipsi lautius mollius ac superbius vivant, aut nudâ possessione delectentur. Utrumque autem obstat beneficentiæ. Eodem sensu sumitur τὸ θησαυρίζειν *thesaurizare* Luc. 12. 21. & Jacobi 5. 3.

ὅπῃ οὗτος καὶ βρώσις ἀφανίζεται, ubi *ærugo* & *tinea* demolitur] Hebræi כָּלָה, quod Græco βρώσκειν comedere respondet, usurpant de quavis consumptione, etiam per ignem aut gladium. Hinc factum ut id præcipue quod rem intus depascitur diceretur כָּלָה, quod hic posuit Syrus, id est, βρώσις *adesio*: unde ση-τόβρωται quæ à tineis depascuntur Jac. 5. 2. Hoc vero loco cum οὗτος *tinea* specialiter nominetur, generis vox ad omnes alias ejusdem generis species referenda est, ut id quod Græci ἰὸν, Latini pro materiæ diversitate *æruginem*, aut *ferruginem* vocant. Nam quod οὗτος est in vestibus, hoc ἰὸς sive βρώσις est in metallis: unde ista frequenter conjungi solent, ut apud Menandrum,

Καὶ πάντα τὰ λυμηνόμην' ἔνεσθ' ἐνδοθεν,
 Οἷον ὁ μὲν ἰὸς τ' σίδηρον ἀν' σκοπῆς,
 Τὸ δ' ἰμάτιον οἱ σῆπες, ἢ τ' θεῶν ξύλον.
Et rei cujusque perniciēs intus latet:
Hoc est ferrugo ferro, si consideres,
Ligno teredo, tineæque vestibus.

Quin & ipse Jacobus Apostolus haud dubie hæc Christi verba respiciens τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωται γίνονται ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἀργυρὸς κατρώται, *vestimenta vestra à tineis comesta sunt: aurum & argentum vestrum æruginavit*, dicto capite 5. 2, 3. ἀφανίζεται demoliri hic est quod Menandro λυμηνέσθαι, Lucæ ἀσφείρειν.

Καὶ ὅπῃ κλέπτει ἀρνούσασθαι καὶ κλέπτειν & ubi fures effodiunt & furantur] Simili argumento Martialis homines ad liberalitatem invitat: nam cum enumerasset casus quibus subiecta esse solent quæ possideamus, atque inter cætera dixisset quod huic loco aptissime convenit,

Callidus effractâ nummos fur auferet arcâ,
tandem concludit,

Quas dederis, solas semper habebis opes.

In

Sermonem Domini. Matt. 6. 289

In Menandri etiam Dyscolo filius patrem ad beneficentiam hortatur ex eadem possessionum instabilitate,

Περὶ χρημάτων λαλεῖς, ἀδεσδαίς πράγματος.

Εἰ μὴ γὰρ εἶδα ταῦτα ὡς αἰνιγματίζοντά σοι

Εἰς πάντα τὸ χρόνον, φύλαττε μηδένι

Ἄλλω μεταδιδάς· αὐτός ὢν ἢ κύριος

Εἰ μὴδ' ἑαυτῷ, τὴν τύχης ἀπαντ' ἔχεις,

Τί ἂν φησίν, ὦ πάτερ, τέτων πνί;

Αὐτὴ γὰρ ἄλλω τύχην ἀναζήσω πνί

Παρελομένη σε πάντα παρορήσῃ πάλιν.

Διόπερ ἐγὼ σε φημὶ δεῖν, ὅσον χρόνον

Εἰ κύριος, χρησάμῃ σε γυναικίως, πάτερ,

Αὐτὸν ἰπικχεῖν πᾶσιν, ἐν πόρῃ ποιῆν

Ὡς ἂν δώῃ πλείους ἢ αὐτῷ τὸ φίλων.

Divitias mihi commemoras, rem fluxâ fide:

Quas si perennaturas es certus tibi,

Non intercedo quo minus custodias,

Nec quicquam partiaris: sin nec tui

Es ipse dominus, quæque habes sibi vindicat

Fortuna, cur ista aliis inideas, pater?

Atque illa, ut levis est, jam tuis pecuniis

Indigniores forte munerabitur.

Quare, me si audis, dum te pro domino geris,

Mi pater, utêris illis liberaliter,

Opem ferēs pauperibus, & quantos potes

Amicos opulentabis ex opibus tuis.

Laus hæc perpetua, & siquid eveniat secus,

Idem expectabis quod tute ante feceris.

Adde quæ jam ex Xenophonte adferemus. Rabinus dixit, *Hoc habeo, quodcunque dedi.* Seneca De vitâ beatâ, *Nihil magis possidere me credam quam bene donata.*

20. Θησαυρίζετε ἢ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, *Thesaurizate autem vobis thesauros in cælo* οὐρανὸν cælum hic & aliis

aliis aliquot in locis dixit quod frequentius ἑρπῆς
caelos. Sensus est, *apud Deum*: quomodo baptisma
 Johannis dicitur fuisse ἐξ ἑρπῆς *ex caelo*, id est, à Deo,
 Luc. 20. 4. Penu autem istud quod Christus recondi
 jubet sunt opera bona, ut Paulus interpretatur,
 1 Tim. 6. 17, 18. ut quæ Deus in memoriâ suâ asser-
 vet olim nobis profutura, ut ibidem à Paulo expo-
 nitur. Inter hæc autem bona opera eximium quen-
 dam locum obtinent benefacta in pauperes, quæ
 peculiariter θησαυρὸν ἐν ἑρπῇ *thesaurum in caelo* Christus
 vocat Luc. 18. 22. sed & Tobia Scriptor, ut appa-
 reat & hoc ex veteribus esse dictis Hebræorum. Est
 autem locus plane huic similis apud Xenophontem
 De Cyri institutione libro ultimo, ubi Cyrus ait
 longe alios à se thesauros comparari quam à cæteris
 Regibus, tales nempe qui non marcescant, nisi quod
 ille hæc ad hujus vitæ præsidia, non ad vitam me-
 liorem refert. Verba sunt, Ὁρᾶς, ὦ Κροῖσε, ὡς εἰσὶ ἐ-
 μοὶ θησαυροί· ἀλλὰ σὺ μὲν κελεύεις με περὶ ἐμοὶ αὐτὸς συλ-
 λέγοντα φρονεῖναι τε δι' αὐτὸς καὶ μοσιῶν, καὶ Φύλακας αὐτοῖς
 ἐπιστάτας μισθοφόρους, ταῖς πιστεύει· ἐγὼ δὲ σὺ Φίλως παλ-
 σίως ποιῶν, ταῖς μοι νομίζω θησαυροὺς, ἐ Φύλακας ἀμα ἐμῇ
 τε καὶ τῇ ἡμετέρων ἀγαθῶν πιστότερους εἶναι ἢ εἰ φερούς μισθο-
 φόρους ἐπιστομίμην, *Vides, Cræse, esse & mihi thesaurus.*
Tu vero suades ut eos apud me coacervans invidiam in me
& odium accersam, & custodibus appositis conductitiis eos
committam: Ego vero amicos ditans, hos mihi thesauros
existimo, & fidos magis ad mea meorumque bona custo-
dienda quam ii quos mercede conducere. Mox, Εγὼ
 δὲ ὑπερηγῶ μὲν τοῖς θεοῖς, καὶ ὀρέγομαι αἰεὶ παλαιόντων· ἐπεὶ δὲ
 δὲ κτήτωμαι ἂν ἂν ἴδω πλεῖστα ὄντα τῷ ἐμοὶ δόξαντων, ταῖς
 τὰς τ' ἐνδεείας τῷ Φίλῳ ἐξαρκῆμαι, ἐ παλαιῶν καὶ εὐεργετῶν
 ἀνθρώπων εὐνοίαν ἐξ αὐτῶν κτῶμαι καὶ Φιλίαν, ἐ ὅκ ταῖς
 καρπῆμαι ἀσφάλειαν καὶ εὐκλειαν, ἂν ἔτε κατασπῆται ἔτε ὑπερ-
 πληρῶνται λυμάνεται, *Ego vero Deis quidem inservio, &*

Sermonem Domini. Matt. 6. 291

majora in id expeto; quæ affecutus ubi ea superare video id quod mihi satis est, inde amicorum necessitatibus subvenio, & hominibus bene faciendo eosque ditando benevolentiam & amicitias mihi acquirō: & ex his consequor vitam tutam & laudem, quæ neque putrescunt, neque sui abundantia corrumpuntur. Locutio huic nostræ non dissimilis apud Philostratum de Herode Sophista, ἡ θησαυρὸς ἐστὶ τὸ πλεονέκτων ἐν αὐτῷ γνώμας, divitiarum thesaurum reponebat in animis eorum quos reddebat participes.

20. Οὗτος γὰρ ἐστὶν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν. ἐκεῖ ἐστὶ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν. Ubi enim est thesaurus vester, ibi erit & cor vestrum.] καρδία cor, id est, vester animus, ut Justinus hunc locum profert Apologetico 2. Verissimam esse hanc sententiam ostendit Aulularia Plauti. Diligenter asservare ea demum solemus quæ magni facimus. Hoc ergo vult Christus, Prout de rebus judicamus, ita nos erga eas affici. Si in divitiis positam credimus felicitatem, futurum ut nihil prævertamus conquiendæ pecuniæ studio; sin veram virtutem solidum credimus bonum, ei nos omnem daturus operam. Et sane verum est, quod Philosophi etiam docent, ex decretis in animo conceptis sequi τὰς ὁρμὰς & τὰς ἐκκλίσεις, impetus & fugas. Epictetus, ut solet, nerveose, Οὗτος τὸ συμφέρον ἐκεῖ καὶ τὸ εὐσεβές, Ubi utilitas, eo fertur veneratio. Unde etiam monent sollicitos nos esse debere ut discamus rem quamque suo pretio æstimare. Bene ergo Horatius,

—— quod magis ad nos

Pertinet, & nescire malum est, agitamus, utrumne

Divitiis homines, an sint virtute beati.

atque alibi avaritiæ Staberii hanc causam adfert,

—— quoad vixit, credidit ingens

Pauperiem vitium, & cavet nihil acrius, ut si

Forte minus locuples uno quadrante periret,

Ipse videretur sibi nequior.

Neque

Neque tamen excusanda sunt vitia, quia ex corruptis judiciis nascuntur: nam ut recte dicit Hierocles, τὰ δεινύμματα ὑπὸ τῶ Θεῷ οἱ πολλοὶ ἔχ' ὁρῶσι, διὰ τὸ μὴ ὀρθῶς χρῆσθαι τῆς κοινῆς ἐννοίας ἀς προσέφυσεν ὁ δημιουργὸς τῷ λογικῷ γένει πρὸς ὑπὲρ γνῶσιν ἑαυτῶ, *quæ à Deo ostenduntur multi non vident, quia non recte utuntur communibus notitiis, quas Deus in sevit ratione utentibus ad sui cognitionem.* Ergo nostri officii τὸν νοῦν προσέχον diligenter attendere, & pravas illas judicationes aut non admittere, aut admissas ejicere; quam ad rem datæ nobis sunt illæ κοιναὶ ἐννοιαὶ *communes notitiæ* sive προλήψεις *anticipationes*, ut ad earum trutinam minime fallacem opinationum pondera examinemus, ad quas Christus hic provocat.

22. Ο λύχνος τῶ σώματος ἐστὶν ὁ ὀφθαλμὸς, *Lucerna corporis est oculus,*] Hinc oculi φάεα Græcis, Latinis *lumina*. Comparat autem Christus judicium oculis, animum corpori, similitudine etiam apud Philosophos usitatâ. Aristoteles Topicorum 1. 14. ὡς ὁ ὤψις ἐν ὀφθαλμῷ, νῆς ἐν ψυχῇ, *Ut visus in oculo, ita in anima mens.* Aristides, καὶ γὰρ ἐν ἑαυτῷ ὡς ἀπολήσιον ὁ νῆς τῇ ἰψεί ὡς ὃ ἐκείνη διεφθαρμένη μὴ ἔδεν ἔδ' ἑ τ' ἀλησιαιάτα ἰρα, ὑμῆς δ' ἔσσι μέχρις ἑρακῶς τε ἑ ἀστέρων ἐξικνεῖται, ταυτὸ δ' ἡ τῆτο ἡ μὴ τῶ φρονίμης ἀλάνοια καὶ πάντας ἀνθρώπους ἰκανῇ γνέται διοικεῖν, ἡ δ' ἐ τῶ ἀφρονῶς ἔδ' ἐν σῶμα τὸ ἐκείνης δύναται φυλάττειν, ἔδ' ἐνα οἶκον, *Habet enim simile aliquid mens visui; sicut enim hic ubi corruptus est nihil videt etiam eorum quæ sunt proxima, contra ubi sanus est ad cælum & sidera pervenit: pari modo prudentis intellectus vel omnes homines recte reget, imprudentis vero ne corpus quidem unum aut domum unam præstet incolumem.* Plutarchus Quæstionibus Romanis, ὡς γὰρ ἐστὶν ἡ ἐντὸς ψυχῇ *lux enim est anima interior.* Iamblichus in Symbolis Pythagoricis, ὁ κατὰ φρόνησιν νῆς τῷ φωτὶ ἔοικε τῇ ψυχῇ, καὶ ἀόρατον ἔσται αὐτῷ ὁρᾶται, *περιλάττει* πᾶσι ὡς περ

Sermonem Domini. Matt.6. 293

ὡςπερ ἐκ σκοτῆς εἰς φῶς, *Mens prædita prudentiâ velut lux est animæ, & eam per se indefinitam definit, & quasi transfert ex tenebris in lucem.* Proclus ad libros Platonis De Republicâ comparat oculis τὸ ὄμμα τῆ ψυχῆς ὡς δὴ νοεῖ, *oculum illum animæ per quem anima videt.* Galenus similiter, ὡςπερ ὀφθαλμὸς τῷ σώματι, τοῦτο ἐν τῇ ψυχῇ νῆς, *Sicut in corpore oculus, ita se habet mens in animâ.* M. Antoninus libro 12. Ἡ τὸ μὲν τῆ λύχνος φῶς μέχρι σβέσθῃ φαίνεται, ἐπεὶ αὐτὴν οὐκ ἀποσβάλλει· ἢ ἐν σοὶ ἀλήθεια ἐδικαιοσύνη ἐσωφροσύνη περαποσφύσεται; *An vero lucernæ lux donec exstinguatur lucebit, & fulgorem suum non amittet; quæ vero in te est veritas & justitia & modestia ante evanescet?* Sic & de Pythagorâ agens Ovidius,

———— *Et quæ natura negavit*

Visibus humanis, oculis ea pectoris hausit.

Sed & apud Judæos, Philo De Mundi conditurâ, ὡςπερ γὰρ νῆς ἐν ψυχῇ τῆς ὀφθαλμοῦς ἐν σώματι, *Quod mens in animâ, id in corpore oculus.* Postea, τὸν ἀνθρώπον, ὡς νῆν ἐξείρετον ἐδώρετο (ὁ θεὸς) ψυχῇ τινα ψυχλὴν, καθάπερ κέριον ἐν ὀφθαλμῷ, *hominem dico, cui Deus eximium illud dedit mentem, quasi animæ ipsius animam, qualis in oculo est pupilla.* Clemens in Epistolâ ad Corinthios, ἐκλέψωμεν τοῖς ὄμμασι τῆ ψυχῆς εἰς τὸ μακρόθυμον αὐτῆς βέλομα, *Intueamur animi oculis in lenem ejus voluntatem.* Chrysostomus in prioris ad Cor. cap. 4. oculo comparat τὸ τῆ Διανοίας θεωρητικὸν *vim animi providam.*

Ἀπλῆς, *simplex*] Ἀπλῆς est oculus qui non fallit, cui opponitur πονηρὸς, oculus fallax. Hebræis ille, **עין**, hic **γρ**.

Φωτὴν ἔσται. *lucidum erit*] Φωτὴν hic valet πεφωτισμένον *illustratum*; ut σκοτὴν, ἐσκοτισμένον *tenebris involutum.* Pleræque corporis actiones ductu oculorum diriguntur: ideo corpus dicitur oculis recte se habentibus,

habentibus, illustrari; ægrotantibus, tenebris involvi.

Hierocles, ὡς περ γὰρ ὁφθαλμοῦ ληπεῖν ἐστὶ κακαῖα περιέχοντα καὶ σφόδρα φατῖνα ἰδεῖν ἐχ' οἷόν τι, ἕτως καὶ τῇ ψυχῇ μὴ ἀρετῇ καὶ ἡμεῖς τὸ τῆς ἀληθείας ἐνοητέοντα καλῶς, Sicut enim oculus lippiens & impurus etiam maxime lucētia videre non potest, ita & anima virtute non prædita videre nequit veritatis pulchritudinem.

23. Εἰ ἐν τῷ φῶς τὸ ἐν τοῖς σκοτίῃ ἐστὶ, si ergo lumen quod in te est tenebræ sunt] Judicium, ut diximus, οὗτος τῆς Διανοίας visus animi, Socrati in Symposio: ὁμμα τῆς ψυχῆς oculus animi Hierocli: ὁφθαλμοὶ τῆς Διανοίας oculi cordis Paulo Ephes. 1. 18. Σκότῃ tenebræ autem positum est pro σκοτεινὸν tenebricosum more Hebræo.

Τὸ σκοτῇ πόσον; ipsæ tenebræ quanta erunt?] Quam cæcos affectus necesse est sequi iudicio mentis corrupto? Præclare Hierocles, Ἐπεὶ ἐν τῷ δεῖξαι ὁποῦ δύο παρσώπων ἐνεργείας εἰς αὐτὸ δραμύσας ἐμφαίνει, (πῶς γὰρ ἂν δείξαις τυφλῷ, καὶ μυριάκις παρσώφους ὁ βάλῃ δεῖξαι, ἢ πῶς ἂν τῷ ὁρῶντι δείξαις μηδὲν παράγων;) ἀμφοτέρω ἐν παρῆναι δὲ, τὸ πῶς τῷ δεκνύτῃ παρσώφον ἀγαθόν, καὶ τὸ πῶς τῷ ὡς δεκνύτῃ διαρῆκον ὅμμα, ἵνα ἐκείθεν μὲν τὸ ὁρατὸν, ἐκταῖ δὲ ἡ ὁρατὴς συνδράμη πρὸς τὸ δὲ δεῖξαι συμπλήρωσιν, Nam ostendere aliquid significat duarum personarum efficacias in idem concurrentes, (quomodo enim ostendas cæco, etiamsi millies proferas id quod velis ostendere? aut quomodo visu prædito homini ostendas id quod non proferat?) utrumque igitur adesse oportet, tum bonum quod ab ostendente producitur, ac præterea ejus cui fit ostensio præditus visu oculus, ut illinc res visibilis, hinc vero visio ipsa concurrat ad ostensionis effectum.

24. Οὐδεὶς διώσται δυοῖς κυρίοις διαλέσθαι. Nemo potest duobus dominis servire] Occurrit Christus, ut mos est ipsius, objectioni tacitæ. Facile enim ὁ φιλάργυρος habendi

Sermonem Domini. Matt. 6. 295

habendi studio qui flagrat vitio suo hunc in modum patrocinetur, Fateor intendi à me animum ad divitias parandas; verum interim nec omittam ea quæ Divini sunt cultûs. Respondet Christus, Non posse quenkumque duobus dominis servire; futurum enim ut aut hunc amet, illum oderit, aut certe alterum curet neglecto altero. Intelligendum est hoc proverbium de dominis in solidum, quomodo & Jurisconsulti dicunt non posse duos esse dominos ejusdem rei. Sunt autem tales domini, Pietas & φιλοχρηματία Habendi studium: utraque enim totum sibi hominem postulat. Nam si studia literarum & opum cupiditas in unam sedem convenire non possunt, ut Juvenalis contendit,

*Quis locus ingenio: nisi cum se carmine solo
Vexant, & dominis Cyrrha Nisæque feruntur
Pectora vestra, duas non admittentia curas?
Magna mentis opus, nec de lodice parandâ
Attonita.*

Et Quintilianus, Neque enim se bonâ fide in multa simul intendere animus totum potest, & quocunque respexerit, desinit intueri quod propositum fuerat: & alibi, Mentem tantæ rei intentam vacare omnibus aliis etiam culpâ carentibus vitiis oportet. Quanto minus unus idemque homo poterit & pietati se quantum opus est impendere, & simul circa divitias quærendas servandasque perpetuâ sollicitudine distrahi? Ælianus libro 2. cap. 27. Αδιωκτόν ἐστι, τὸν εἰς μικρὰ ἔτῳ καὶ ἄνεως ἄξια πσάυτῳ φροντίδα καταπηρόμενον, ὑπὲρ μεγάλων πνῶν ἀσχολάσῃ· πῶσαν γὰρ αὐτῷ τῷ ἀλέγειν εἰς ἑκάστα ἀπαιτεῖσθαι ἀνάγκη ὀλιγωρεῖν τῷ ὄντως θαυμάζεσθαι δικάων, Fieri non potest ut qui curam ponit in rebus exiguis & nihili faciendis, idem magnis se rebus intendat. Nam qui cogitationem ad ista dejecit, ei necesse est negligens fiat eorum quæ digna sunt consideratu. Epictetus, τὸ εἶπερ ἑπιμελέμεν τὸ εἶπερ ἀμελεῖσθαι πῶσαι ἀνάγκη, Omnino

Omnino necesse est ut qui alteri se impendit negligat alterum. Perlius,

—— duplici in diversum scinderis bamo.

Huccine, an hunc sequeris? subeas alternus oportet
Ancipiti obsequio dominos.

Arrianus Epicteto 4. 2. εἰς τὸ ἐπαμφοτέρωθεν διδάσκειν προσήκει, nemo alternans proficere potest.

Μαμμωνά. Mammonæ.] Vocem hanc Syriacam esse omnes testantur, & ostendit hoc etiam loco Syriaca interpretatio. Quod si Syriaca est, etiam Punica, ut nos Augustinus docet sermone 35. De verbo Domini, ubi *lucrum* interpretatur. Nam Poeni Sarrâ oriundi. Idem dicit Augustinus De sermone Domini in Monte libro 2. Vide & Chaldæum interpretem Psalmo 44. 13. Quidam & Hebræam arbitrantur, sed corruptam ex ממון quod est *thesaurus*. Id si verum est, optime hæc cohærent cum superioribus, οὐκ ἐστὶν μὴ θησαυρίζειν de non *thesaurizando*. Hesychius certe μαμωνά, θησαυρόν, *Mamonan, thesaurum* interpretatur. Apud Thalmudistas sæpe vox hæc occurrit: nam illis ריני ממוןא sunt *judicia pecuniarum*. Non longe abest vox Chaldæa מרמני, quam pro *thesauris* usurpat Daniel 11. 43.

MATT.

MATT. Cap. 6. Vers. 25. — 34. Sect. XIII.

25. **Δ**ΙΑ ΤΑΥΤΟ ΛΕΓΩ ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε καὶ τί πίητε· μή· οὐδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσασθε· ἔχει ἡ ψυχὴ πλεονέκτημα ἢ τὸ σῶμα· ἔνδύματα ἔχει·

26. Εμβλέψατε εἰς τὰ πεπνυμένα τῶ θραυσθῆναι, ὅτι ἔσπερσον, ἔσθ' ἐρελίσσων, ἔσθ' ἐσυναγασθῆναι εἰς δοθηκάνας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οὐ θραύσει τὰς τρίβους αὐτῶν. ἔχει ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρειτε αὐτῶν·

27. Τίς ἢ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν διώματα θεωρεῖναι ὑπὲρ τῆς ἡλικίας αὐτῶν πῆχυον ἓνα·

28. Καὶ οὕτως ἐνδύματα ἔχει· τί μεριμνᾶτε, καταμάχεσθε τὰ κρίνα τῆς ἀγρῶς πῶς αὐξάνει, καὶ κοῦρεται, ἔσθ' ἐν ἡμέρᾳ·

29. Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ἔσθ' ἐν Σολομῶν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτῶν περιεβάλετο ὡς ἐν ταύταις.

30. Εἰ ἢ τὸν χόρτον τῆς ἀγρῶς, σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς ὕψους ἀμφιένυσσιν, καὶ πολλὰ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι·

31. Μὴ ἔν μεριμνήσητε, λέγοντες· Τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περιβαλώμεθα·

32. Πάντα γὰρ ταῦτα τοῖς ἐθνεσίν ἐπιζητεῖ· οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν οὐ θραύσει τὰς τρίβους αὐτῶν·

25. **I** Deo dico vobis, ne solliciti sitis animæ vestræ quid manducetis, & quid bibatis; neque corpori vestro quid induamini. Nonne anima plus est quam esca: & corpus plus quam vestimentum?

26. Respicite volatilia cœli, quoniam non serunt neque metunt, neque congregant in horrea: & pater vester cœlestis pascit illa. Nonne vos magis pluris estis illis?

27. Quis autem vestrūm cogitans, potest adjicere ad staturam suam cubitum unum?

28. Et de vestimento quid solliciti estis? Considerare lilia agri quomodo crescunt: non laborant neque nent.

29. Dico autem vobis, quoniam nec Salomon in omni gloriâ suâ coopertus sicut tunum ex istis.

30. Si autem fœnum agri, quod hodie est, & cras in clibanum mittitur, Deus sic vestit: quanto magis vos minimæ fidei?

31. Nolite ergo solliciti esse, dicentes, Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?

32. Hæc enim omnia gentes inquirunt. Scit enim pater vester quia his omnibus indigetis.

P p

33. Ζητεῖτε

33. Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προσεθήσεται ὑμῖν.

34. Μὴ ἔν μερμνήσητε εἰς τὴν αὔριον ἢ ὃ αὔριον μερμνήσῃ τὰ ἑαυτοῦ. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτοῦ.

33. Quærite ergo primum regnum Dei & justitiam ejus: & hæc omnia adjicientur vobis.

34. Nolite ergo solliciti esse in crastinum. Crastinus enim dies sollicitus erit sibiipſi, sufficit dici malitia sua.

Adnotationes ad Sectionem decimamtertiam.

25. Δ ΙΑ ΤΕΤΟ, *Ideo*] Quia scilicet non potest animus simul in pietatis & divitiarum studia intendi.

Μὴ μερμνᾶτε, *ne solliciti sitis*] Vox μερμνᾶν sollicitum esse, & nomen μερμνα sollicitudo sive cura haud dubie mediæ sunt significationis, 1 Corinth. 7. 32, 33, 34. 2 Corinth. 11. 28. Philippens. 2. 20. Neque hic per se videtur poni in partem sequiorem, quia infra sequitur, Ἡ αὔριον μερμνήσῃ τὰ ἑαυτοῦ, *crastinus dies sollicitus erit sibi ipſi*: sed additæ circumstantiæ vitium denotant. Nam ista τί φάγητε, τί πίνητε, τί ἐνδύσθητε, *quid manducetis, quid bibatis, quid induamini*, ad tempus futurum referenda sunt. Unde apparet hoc commate & infra commate 31. sollicitudinem quæ modum finemque nesciat describi: quo sensu eadem vox usurpatur Philipp. 4. 6. & 1 Pet. 5. 7. Lucas idem vocat μετῴχεσθαι, hoc est, *suspensio esse animo*. Res ut intelligatur, sciendum & hic Christum suo more objectionem tacitam solvere. Esto enim dicat aliquis, ut de supervacuis non sit laborandum,

Επεὶ τὰ γ' ἀρκετῶς ἵκανὰ πῶσι σώφροσι

Animo modesto quod sat est, semper sat est;

at eorum quæ natura desiderat non eam habeo copiam quæ in vitam omnem possit sufficere: quam ubi sum habiturus finem faciam studio habendi.

Christus

Sermonem Domini. Matt. 6. 299

Christus hanc objectionem ostendit procedere ἐξ ἐλιγοπιστίας *ex modicâ fide* infra commate 30. quia de bonitate ac potentiâ Divinâ minus quam oportet magnifice sentiamus. Nam Deum nobis & posse & velle prospicere de necessariis, etiamsi nos, obiter tantum curantes ea quæ præsens usus requirit, omnem animi vim intendamus in studium pietatis: quod illustribus argumentis fulcit. Laudat alicubi Seneca animum curiosum ad corpus pertinentium, non anxie tamen.

Τί φάγητε, καὶ τί πίνητε *quid manducetis & quid bibatis*] Assentior codicibus ita scribentibus. Græcus Poëta,

Ἐπεὶ τί δὲ βροτοῖσι πάλιν δυοῖν μόνον,

Δήμητε ἀκτῆς, πώματι δ' ὑδρηχόσ;

Homini quid est necesse, præterquam duo,

Cereale germen atque limpharum latex?

Et Latinus,

Satis est populis fluviusque Ceresque.

Neque obstat quod sequitur τροφῆς *victûs* solius mentio. Nam eo nomine, ut & Latino *cibariorum*, potus etiam comprehenditur.

οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεόν ἐστι τῆ τροφῆς, ἢ τὸ σῶμα τῆ ἐνδυμᾶτι; *nonne animus plus est quam esca, & corpus plus quam vestimentum?*] Recte Aristoteles, κρείττον τὸ δι' ἑαυτὸ αἰρετὸν ἢ διὰ ἑτέρον, *Melius est quod propter se expetitur quam quod propter aliud: & trita est regula, Qui finem vult idem vult & necessaria ad finem.* Πλεόν *plus*, hoc est ἡ πλῆ, *pluris faciendum: ψυχῆς animæ* nomine hic perspicuum est vitam intelligi, σώματι voce corpus ipsum. Ad vitam sustentandam cibariis opus est, vestitu autem ad defendendum corpus contra cœli injurias; Deus autem est qui vitam & corpus nobis dedit: Quid ni igitur dare & possit & velit bonis quæ ad utrumque tuendum sunt necessaria? Confer Philonis locum De præmiis,

ΠΛΑΤΩ δὲ ὁ μὲν τῇ φύσεως εὐτελὲς ἐστὶ τροφή καὶ σκέπη·
 Τροφή μὲν ἔν ἁβίῳ ἔναμαλιαῶν ὕδαρ, ἀ πανταχῶς τῇ εὐ-
 κερμύνης ἀνακέρχεται· σκέπης δὲ διπλὴν εἶδός, τὸ μὲν ἀμπε-
 χόνη, τὸ δὲ εἰκία, ἀλλὰ τὰς ἀπὸ κρυμῶ καὶ θάλασσας πῶς ἀπο-
 λαθῆσας ζημίας, ὧν ἐκάπερ, εἴπς ἐτελησθε τὴν πῶς ἐργον καὶ
 πῶς ἐπὶ τὴν ἀφελὲν πολυτέλειαν, εὐπορεῖσθαι, *Divitiæ natu-
 rales quidem parabiles sunt, victus & tegmen. Victus
 nempe panis & aqua de fonte, quæ ubique terrarum pa-
 tent. Tegminis vero duplex genus, vestis & habitatio ad
 vitanda mala quæ ab æstu & frigore imminet: quorum
 utrumvis paratu facile, si quis supervacuo & inutili appa-
 ratu abstineat.* Aristides, Εὐθὺς γὰρ οἶμα ἔσκειπης καὶ
 τροφῆς δέομεθα, *Vestitu, & tegmine & victu nos puto in-
 digere.*

26. Τὰ πτείναντα ἔρεαν, *volatilia cæli*] Ex Hebræo
 עֲמֻשָּׁה הַיָּע, Psalmo 104. 12. Lucas speciem po-
 suit κέρανος corvi, nimirum quod id animal in volu-
 crum genere cibi sit avidissimum.

Οὐδὲ συνάγασιν εἰς ἀποθήκας, *neque congregant in horrea*]
 Non reprehendit hic Christus omnem συγκομιδὴν
comportationem, non magis quam sementem & mes-
 sem; sed argumentum est à majori: Si Deus volu-
 cribus prospicit adversus inedia, quibus non est ea
 industria quæ est hominibus, quanto magis homi-
 nibus prospiciet? Simile est argumentum infra com-
 mate 28. In Thalmudico libro Kidduschim recita-
 tur dictum Simeonis Eleazaridæ, *Vidistine unquam
 bestiam vel avem quæ tenuerit artificium aliquod? & ta-
 men aluntur, neque difficulter.*

Μᾶλλον ἀφαιρετε, *pluris estis*] Μᾶλλον hic παρέλκει ab-
 undat, ut & Marci 7. 36. 2 Cor. 7. 13. Aristoteles
 αἰρετώτερον μᾶλλον eligibilius & μᾶλλον κάλλιον pulchrius
 dixit. Sed & apud Demosthenem & Platonem simi-
 lia reperiatis.

27. Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν διώσκει πρὸς τὴν
 ἡλικίαν

Sermonem Domini. Matt. 6. 301

ἡλικίαν αὐτῶν πῆχυς ἓνα; Quis autem vestrum cogitans potest adjicere ad staturam suam cubitum unum? Argumentum est à minori ad majus, quod nos docet Lucas 12. 25. 26. Redit Christus ad id quod dixerat περὶ ψυχῆς ἔσωματος de animâ & corpore. Hæc extra controversiam pluris sunt quam mensura corporis: parum enim refert quâ quis sit staturâ. Quod si hoc quod minus est Deus efficit citra studium nostrum, quanto magis citra anxiam nostram sollicitudinem illa potiora in nobis conservabit, ac proinde largietur quæ ad conservationem eorum sunt necessaria? Vocem ἡλικίας pro staturâ reperies apud Aristotelem de Plantis 1. 4. & Plutarchum De pueris instituendis, apud Lucianum de Verâ narratione & de Deâ Syriâ, apud Constantinum Porphyrogennetam capite De castro Chersonis. Sic & Lucæ 2. 52.

28. Καταμάθετε τὰ κελύα τῶ ἀγροῦ, considerate lilia agri] Μετεβαστικῶς transitive, ut recte verterunt Syrus & Latinus interpretes: ita καταμανθάνειν τὴν φύσιν, naturam rerum considerare, dixit Plutarchus.

29. Σολομών, Solomon] Solomonem nominat quia ejus temporibus ob longam pacem & navigationem in terras auríferas res Judæorum fuerunt florentissimæ.

Εν πίσση τῇ δόξῃ αὐτῶν, in omni gloriâ suâ] Id est, cum augustâ specie in folio eburno aurato sedens (de quo vide 2 Paralip. 9. 17.) jura daret civibus, aut responsa externis. Vocatur enim illud folium θρόνος δόξης thronus gloriæ, quo alluditur infra 19. 28. & 25. 31. aut etiam πῆχυς θρόνος thronus Judicii, id est, folium Judicii. Moris autem erat apud omnes ferme populos ut Rex folio insidens trabeâ auratâ fulgeret. Sed illam quoque trabeam Christus ait pulchritudine liliorum superari, quia nimirum ars nulla potest cum naturâ contendere. Simillimum huic Christi dicto

dicto est Solonis illud, qui cum Regem Croesum in throno sedentem conspicatus interrogaretur, num pulchrius ullum vidisset spectaculum, Vidi, inquit, gallos scilicet, pavones & phasianos: *Φουσικῶν γὰρ ἄνθη κεχέσμενται καὶ μωρὰ καλλίονι*, ornantur enim nativâ elegantia & quidem multo pulchriore: quod ipsum facunde ad hunc locum explicant Chrysostomus & Hieronymus.

Περιεβάλετο, coopertus est] Ita verti solet Hebræum *שָׁלַח*.

30. *Χόρτον, fœnum*] Ita vocat ipsum lilium. Nam Hebræi τὰ φυτὰ plantas distribuunt in duo genera, *שֵׁבַע* & *צֶבַע*, ut videre est Genes. 1. 11. Hellenistæ cum voces Græcas non haberent æque late patentes, *צֶבַע* verterunt *ξύλον*, quo continentur arbores, frutices, & similia: *שֵׁבַע* autem est etiam *רִצְחָה*, *χόρτον*, quod Thalmudistæ scribunt *כִּרְחִי*, in quo genere sunt farra, herbæ, flores. Hoc sensu ita *δένδρον arbor* & *χόρτος fœnum* pariter posita comprehendunt omnia ea quæ terrâ nascuntur, Apocalypseos 8. 7. Et apud Jacobum idem vocatur *ἄνθος* & *χόρτος flos* & *fœnum*, & conjunctim *ἄνθος χόρτος flos fœni* 1. 10, 11. quod & apud Petrum est 1 Epist. 1. 24. Qui loci desumpti sunt ex eo quod est apud Esaïam 40. 6. ubi in Græco est *χόρτος fœnum*, in Hebræo *רִצְחָה*, quod, ut dixi, Thalmudistæ voce à Græcis acceptâ *כִּרְחִי* interpretantur.

Σήμερον ὄντα, quod hodie est] Brevis duratio indicatur, ut Psalmo 90. 5, 6.

κλίβανον, clibanum] Bene Syrus *كَلْبَان*, ut Genes. 15. 17. Exodi 8. 3. Levit. 2. 4. 26. 26. Psalmo 21. 10. Neque enim solere semper distingui subtiliter *ἵπνον* & *κλίβανον furnum* & *clibanum* recte ab aliis est annotatum. Quin & Græci quidam *κλίβανον* exponunt *καμινον caminum*, ut Scholiastes Acharnensium Aristophanis,

Sermonem Domini. Matt. 6. 303

phanis, & Hebræi quidam פורני *exponunt*, id est, *furnum*, quamquam Kimchi istud distinguit. Solebant autem furni incendi non tantum ramalibus arborum, sed & floribus postquam exaruerant, quemadmodum & paleis & lolio. Ulpianus, *Lignorum appellatione in quibusdam regionibus, ut in Aegypto, ubi arundine pro ligno utuntur, & arundines, & papyrus comburitur, & herbulae quaedam vel spinæ vel vepres continebuntur.* Exstat 50. 55. D. de Leg. 111. ubi & framenta, & superamenta materiarum, & vitium stirpes dicuntur venire *ligni* nomine, si voluntas non refragatur.

Ολιγόπιστοι; *modicæ fidei*] אמנה Hebræis etiam vocantur hi qui cum in præsens habeant satis, futuri incertitudine cruciantur. Vox autem אמנה *fides*, quam exprimit vox πίστεως, præsertim in usu Hellenistarum, non semper significat persuasionem quâ credimus vera esse quæ dicuntur, sed sæpe fiduciam quam in alicujus bonitate ac potentiâ ponimus, etiam si verba nulla intercesserint: quæ significatio hoc loco videtur amplectenda. Quanquam enim promissiones exstant in Lege ad hanc rem pertinentes, non tamen inde argumentum ducit Christus, sed à manifestis bonitatis potentiæque Divinæ testimoniis.

32. Πάντες γὰρ ταῦτα τὰ ἐξ ὑμῶν ζητεῖτε. *Hæc enim omnia Gentes inquirunt*] Πάντες *omnia* significat copiam sufficientem in omne tempus, & ζητεῖτε *inquirere* vehemens quoddam studium designat.

Ὅτι χρειζετε, *quia indigetis*] Opus esse vobis illis rebus ad vitam & valetudinem tuendam. Sunt enim hæc in genere τὰ πρὸς ἀναγκαίαν *eorum quæ certo sensu necessaria sunt*, ut loqui amant Philosophi.

33. Ζητεῖτε δὲ πρῶτον, *Quærite ergo primum*] Hoc agite, ut in Sacris dici solebat. Neque enim con-

tentus est Deus aut perfunctoriâ aut dimidiatâ operâ: sed vult in sui cultu præcipue nos esse occupatos. Nam plerique hominum

Τὸ μὲν πάρεργον ἔργον ὡς ποιεῖμεθα,

Τὸ δὲ ἔργον ὡς πάρεργον ἐκποιεῖμεθα.

Operose id agimus, agere quod non est opus;

At in eo quod opus est, opera perfunctoria est.

Atqui egregie dictum est à Poëtâ,

Nec propter vitam vivendi perdere causas.

A Platone autem, Επιμελῆσθαι τοῦ σώματος ἵνα ἀρμονίᾳ, *Cura habenda corporis ad concentum animi.* Nam certe, ut alter Poëta cecinit,

— *pars hæc pretium corpore majus habet.*

Respicitur non obscure id quod est in historiâ Solomonis, cui sapientiam optanti, & sapientia data est, & ea quæ non optaverat, 1 Regum 3. 11.

Τὴν βασιλείαν ἔθηκε, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτῷ, *Regnum Dei, & justitiam ejus*] *Regnum Dei* sive *Regnum cœleste*, ut metam: *Justitiam*, id est, viam quâ ad *Regnum* perveniatur, quomodo hæ voces supra ponuntur 5. 20.

Προσθήσεται ὑμῖν, *adjicientur vobis*] Significanter admodum: nam προσθήκην Græci vocant quod & Πρόσθεον, πρόσθεμα, Πρόματρον, Latini *corollarium*, *accessionem*, *auctarium*, *matissam*. Habet quidem pietas promissa utriusque vitæ 1 Timoth. 4. 8. Marci 10. 30. Sed principale est gloria vitæ alterius: quæ ad hanc vitam desiderantur accessionis habent vicem, quapropter etiam parcius solent piis contingere, quo magis illis rebus honos & pretium detrahatur. Atque adeo ipso etiam Veteris Legis tempore, sicut mercedis temporariæ gratiâ operantibus constanter Deus præstitit eam ab ubertatem quam Lex pollicebatur: ita his qui Spiritus ductu ad cœlestem patriam anhelabant, interna magis solatia exhibuit

quam

quam rerum exteriorum affluentiam, sine ullo ipsorum damno, cum pro vilioribus meliora acciperent, ut videre est Hebræor. 11. Ac sic in illis paucis anticipata est ea dispensatio quæ post Christi adventum latissime diffusa. Vidit hic nonnihil Plato cum dixit, Διτὰ δὲ ἀγαθὰ ἐστὶ τὰ μὲν ἀνθρώποινα, τὰ δὲ θεῖα, καὶ μὲν δέξεται τις τὰ μείζονα, καὶ τὰ ἐλάττωνα, *Duorum generum sunt bona, Humana & Divina: ac si quis majora amplexus fuerit, acquirit & minora.* Hebræorum est proverbium: כל המקבל עליו עול חרות. מעבירים ממנו עול מלכות ועול ררך ארץ. *Qui suscipit in se jugum Legis, tollitur ab eo jugum onerum publicorum & molestia querenda vitæ.*

34. Eis τὸν αὔριον in crastinum] Id est, Nolite curam in longum promittere. Nam *crastini* appellatione, ut diximus, futurum Hebræis continetur. Simillimum loquendi genus, quanquam in sensum alium, est apud Philetætum Comicum,

Eis αὔριον δὲ μὴδὲ φροντίζεν.

Nec quid futurum cras sit nostrum est querere.

Alludit autem hic ἡ λέξις dictio ad id quod de Manâ, nobili pignore Divinæ providentiæ, legimus Exodi 16. 20.

Κακία, malitia] Bene olim versum fuerat citante Tertulliano *vexatio*, nam in Hebræo proverbio quo Christus utitur est צרה, quod LXX θλίψιν solent vertere. Sic & κακία pro *vexatione* sumi docet Plutarchus libro De legendis Poetis. Græci interpretes sæpe ita usurpant vocem κακίας ut exprimant Hebræum רעה malum, ut Amosi 3. 6. Vide, si placet, Chrysostomum Oratione adversus eos qui dæmonibus ascribunt rerum humanarum regimen.

HUGONIS GROTHII

ADNOTATIONES

A D

Sermonem Dⁿⁱ in Monte habitum.

MATT. Cap. 7. Vers. 1.—6. Sect. XIV.

1. **Μ**Η κρίνετε, ἵνα μὴ κρι-
θῆτε.

2. Ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε,
κριθήσεσθε· καὶ ἐν ᾧ μέτρω με-
τρεῖτε, ἀνιμετρηθήσεσθαι ὑμῖν.

3. Τί ἢ βλέπεις τὸ κάρφος
τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ ἔ' ἀδελφῆ
σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ
δοκὸν καὶ καὶ ἀνοεῖς.

4. Ἡ πῶς εἶπες τῷ ἀδελφῷ
σου· ἄφες ἐκβάλλω τὸ κάρφος
ἀπὸ ἔ' ὀφθαλμοῦ σου· καὶ ἰδὲ ἡ
δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου;

5. Ὑποκριτὰ, ἐκβαλε πρῶ-
τον τὴν δοκὸν ἐκ ἔ' ὀφθαλμοῦ
σου, ἔ' τότε ἀβλέψεις ἐκβα-
λεῖν τὸ κάρφος, ἐκ ἔ' ὀφθαλ-
μοῦ ἔ' ἀδελφῆ σου.

6. Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς
κυσὶ, μηδὲ βάλητε τὰς μαργα-
ρίτας ὑμῶν ἐμπροσθεν τῶν χοίρων·
μήποτε καταπατήσωσιν αὐτὰς ἐν
τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ σπαιφέντες
ρήξωσιν ὑμᾶς.

1. **N**olite judicare, ut non
judicemini

2. In quo enim judicio ju-
dicaveritis, judicabimini: & in
quâ mensurâ mensi fueritis,
remetiatur vobis.

3. Quid autem vides fe-
stucam in oculo fratris tui:
& trabem in oculo tuo non
vides?

4. Aut quomodo dicis fra-
tri tuo, Sine ejiciam festucam
de oculo tuo: & ecce trabs
est in oculo tuo?

5. Hypocrita, ejice primum
trabem de oculo tuo, & tunc
videbis ejicere festucam de
oculo fratris tui.

6. Nolite date sanctum ca-
nibus: neque mittatis mar-
garitas vestras ante porcos,
ne forte conculcent eas pedi-
bus suis, & converfi dirumpant
vos.

Adnotationes ad Sectionem decimam quartam.

1. **M**^H κενέτε, Nolite judicare] Melius transfertur *judicate* quam *condemnate*, quia Lucas cum dixisset μὴ κενέτε nolite judicare addit μὴ καταδικάζετε nolite condemnare. Apparet autem ex sequentibus, non de qualibuscunque judiciis Christum agere, sed de iis quæ rigide exercentur, quomodo & Jacobus εἰς ἡμῶν *misericiordiam* opponit τῇ κρίσει *judicio* 11. 13. Hebræi dicunt כוח לכה נכוח את כל האדם *judico omnem hominem ad lancem innocentiae*. Et de Halidæis, sollicitos fuisse ut judicarent unumquemque lance innocentiae, etiam si quem viderent peccare.

2. Ἀντιμετρήσεται ὑμῖν. *remetietur vobis*] *Remensum vobis ibitur*. Erat autem proverbium hoc quo Christus ad res diversas utitur tritum usu Hebræorum, quod enuntiare solebant במרת האדם מורר בת לריו לו *In mensione hominis metietur illi*, aut brevius מרה כננר *Mensio sicut mensio*. Sunt & qui dicant במרה לך שמרה לי אמר לי *Quâ mensurâ mensus es metiar tibi*. Utuntur & Arabes. Scholiastes vetus ad illud Horatii lib. 1. Sat. 3. *In trutinâ: Idem judicium de ipso erit, & eadem aestimatio: ἀλλήγομαικῶς*. Nam qui ignoscit peccatis alterius, mox eandem veniam consequetur. Polybius ubi de Timæo agit Historico in fragmentis à Valefio editis, Πικρὸς γὰρ γεγονὼς καὶ ἀπαράτητος ἦν τῆς πέρας, εἰκότως ἔν ἐν τῷ πλεονάζον αὐτὸς ἀπαράτητος τυγχάνοι τιμωρίας, *Cum enim censor aliorum fuerit asper & inexorabilis, merito & ipse ab aliis censuram talem feret*. Plane autem statuo de Dei judicio hic agi, non minus quam apud Jacobum cum dicit, Ἡ κρίσις ἀνίλεως τῶ μὴ ποιήσαντι εἰλεος, *Judicium sine misericordiâ illi qui non fecit misericordiâ*, 2. 13. Mos nimirum erat Christo dicta de rebus humanis usurpari solita ad Divinas transferre.

3. Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφον, *Quid autem vides festu-
cam*] Bene videtur mihi apud Hesychium exponi
κάρφον, κεράμα ξύλα λεπτή· *festuca tenuis ligni parti-
cula*. Septuaginta Senes ἡν Genes. 8. 11. vertunt
κάρφος. Quod autem Christus hic explicat prover-
bio inter Judæos frequentato (ut ex ipsorum quo-
que libris apparet) idem ferme Phryx ille fabula-
tor intellectum voluit narratiunculā de duabus man-
ticis, quarum altera alienis vitiis onusta ante oculos,
altera vero nostra ferens vitia retro nos pendeat:
unde illud dictum est,

Sed non videmus mantica quod in tergo est.

Libet hoc illustrare Græcorum Poetarum versibus.
Menandri est,

Ἀπαντὲς ἐσμεν εἰς τὸ νῆτεϊν σεφοί·
Αὐτοὶ δὲ ἀμαρτάνοντες ἔ γινώσκοντες.
*Alios quidem culpare sapientes sumus ;
At nostra nos delicta non agnoscimus.*

Ejusdem,

Οὐδεὶς ἐφ' αὐτῷ τὰ κακὰ σιωποῖ, Πάμφιλε,
Σαφῶς ἐπὶ τῷ δὲ ἀρχιμονοῦντι ὤψεται.
*Quicumque scdum admittit aliquid, Pamphile,
Non videt hoc ipse ; at alius si faxit, videt.*

Alterius ignoti,

Τὸ μὲν ἀλλότριον, ἄνθρωπε βασκανάτῃς,
Κακὸν ὄξυδερχεῖς, τὸ δὲ ἴδιον ὀξυδέπῃς.
*Alienum vitium, quæ tua est malignitas,
Acute cernis ; at tuum præter vides.*

Cicero Tusculanarum tertio, *Stultitiæ proprium est
aliorum vitia cernere, oblivisci suorum*. Seneca, *Aliena
vitia in oculis habemus, à tergo nostra sunt*. Et hæc
quidem proprie pertinent ad vitia quæ nos cum aliis
habemus communia, quæque in aliis severe adver-
timus, cum ignoscamus nobis, ut apud Horatium
Mænius. Certe, ut idem ille canit,

Stultus

Sermonem Domini. Matt. 7. 309

Stultus & improbus hic amor est dignusque notari.

At quorundam malignitas ultra progreditur, ut etiam quæ bonam capiunt interpretationem in pessimam partem rapiat,

At nos virtutes ipsas invertimus, atque

Sincerum cupimus vas incrustare.

Cujus κακότητες pravi moris exempla videre est in eadem Satyrâ lib. 1. 111. Aut etiam, quod ulcus hic proprie tangit Christus, ad minora aliorum vitia perspicaces, ad sua longe majora connivent: qualis ille quem Flaccus ita objurgat,

Cum tua prævideas oculis mala lippus inunctis,

Cur in amicorum vitiis tam cernis acutum,

Quam aut aquila aut serpens Epidaurius?

Et deinde ita admonet,

—— denique te ipsum

Concute; numqua tibi vitiorum in se verit olim

Natura, aut etiam consuetudo mala.

Hoc enim facto appariturum quam nos dedecet rigida illa Censoris persona.

Qui ne tuberibus propriis offendant amicum

Postulat, ignoscat verrucis illius, æquum est

Peccatis veniam poscentem, reddere rursus.

Aliter qui faciunt eos docet legem in se iniquam sancire. Seneca De vitâ beatâ, *Papulas observantes alienas, ipsi obfiti plurimis ulceribus.* At certe, ut idem Seneca in Tragœdiâ dixit, æquum est

Det ille veniam facile cui veniâ est opus.

Porro ex Latinis quos citavimus versiculis apparet quod hic est βλέπειν, & apud Menandrum σιωπαῖν, recte posse verti *videre* aut *cernere*.

3. Οὐ κατανοεῖς; non vides?] Οὐ γνώσκεις non agnoscis, ut Menander loquitur; ἀφ' ὧν βλέπειν, ut aliter Comicus; *prævides*, id est, *prætervides* Horatio.

5. Ὑποκριτῶν, *Hypocrita*] 777 Jobi 8. 13.

Ἐκβαλε

^νΕκβαλε πρῶτον, *ejice primum*] Vetus est proverbium quod in Zemach David refertur sub nomine R. Tarphon five Tryphonis.

Καὶ τότε διὰ βλάβεις ἐκβαλεῖν, *& tunc videbis ejicere*] Non tantum quia culpâ careat oportet qui paratus est in alterum dicere, sed quia severi isti castigatores plerumque habent ulcus in animo latens, quod obstat quo minus æquâ lance aliorum facta examinent, superbiam scilicet, cum contemptu aut etiam odio aliorum. Hunc morbum ubi expulerint, tum demum idonei erunt qui de aliis judicium ferant.

6. Μὴ δώτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ, *Nolite dare sanctum canibus*] Chaldæi, Hebræi, Ægyptii, vetustissimi sapientiæ professores præcepta sua tradebant ἐν συμφοραῖς *sub signis*, ut docet Clemens Alexandrinus. Pythagoras hunc morem in Græciam attulit, five ex Ægypto, ubi vixit aliquandiu, five ex Syriâ, unde erat magister ipsius Pherecydes, &, ut quidam existimant, ipse Pythagoras. Nam Tyrrhenum fuisse multi prodiderunt; alii Tyrium. Sed & Tyrrheni origine, ut diximus, Tyrii erant: &, ipse Judæos adierat, ut complures de eo Scriptores prodiderunt. Neque vero morem tantum præcipiendi sed & ipsa præceptorum verba à Barbaris Philosophis accepit Pythagoras, cujus rei magnum est argumentum quod illud τὸ πῦρ μαχαίρα μὴ σκαλεῦεν *ignem gladio ne fodias*, cujus ut Pythagorici præcepti in Numâ Plutarchus meminit, totidem verbis reperitur in Gnomologico Arabum. Talia sunt & illa, Χελιδόνα ἐν οἰκίᾳ μὴ ἔχῃ. *Tῆς χύτρας ἀφείσης δὸτὸ ἔς πυρὸς ἐν τῇ ποδοῦ τύπον μὴ δότολιπέιν. Αναστάντας ἐξ εὐνῆς συγχεῖν τὰ εἰώματα. Επὶ γῆς μὴ πλεῖν. Κυάμων ἀπέχῃ, Hirundinem domi ne habe. Postquam olla de igne sublata est in cinere notam ne relinquant. Qui de lecto surgunt stratum confundant. In terrâ ne navigato. Abstine à fabis.* Ejusdem generis &

hoc

Sermonem Domini. Matt. 7. 311

hoc est, *Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλετε τὸ μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων*, *Nolite dare sanctum canibus, neque mittatis margaritas vestras ante porcos*: quem sensum Pythagorici hoc dicto exprimebant, *Σίτιον εἰς ἀμίδα μὴ ἐμβάλλειν*, *Frumentum in matellam ne conjice*. Egerat Christus de temerario atque inclemente judicio, ne quis hinc suspicaretur omnem etiam de rebus manifestissimis judicandi libertatem tolli, subjungit præceptum ad eam prudentiam pertinens quam alibi vult cum simplicitate conjungi. Canis in Lege animal erat adeo execrandum ut ne pretium quidem inde redactum consecrare fas esset, & quæ erant profanissima canibus darentur, Exodi 22. 31. Suem edi vetitam Mosis Lege Græcis quoque & Romanis notum erat. Conjunxit hæc duo animalia etiam Petrus 2 Epistolâ 2. 21. & in quo maxime convenient docet, nempe in projectissimâ immunditie. Quod autem in universum de omnibus sapientiæ præceptis dici solebat apud Hebræos, id Christus suæ sapientiæ præceptis, præsertim interioribus applicavit, docens quâ cautione ea aliis sint impartienda, quod erat non Apostolorum duntaxat, sed piorum quoque omnium officium, etsi non æquali jure ac gradu. Sensus ergo est, Prudentiam adhibendam; neque hæc inculcanda iis qui admoniti de apertis manifestisque flagitiis in veteri tamen luto foedarum voluptatum pergerent volutari. Nam & Christus poenitentiae prædicationem prædicationi cœlestis Regni voluerat antecedere. Et cum Apostolos ad docendum mitteret, explorare eos jussit in quâque urbe aut vico, ecquis ibi esset dignus sermone, infra 10. 14. Non dissimilem sensum habet Platonis illa cautio, *Εὐλαβῆ μὲν τοι μήποτε ἐκπίσῃ πῶτα εἰς ἀνθρώπους ἀπαυδύτας· σχεδὸν γὰρ, ὡς ἔμοι δοκεῖ, οὐκ ἐστὶ τέτων πρὸς τοὺς πολλὰς γελαστέρας ἀκέρματα*, *Cave ne hæc*
ad

ad homines imperitos deveniant: nam, ut mihi quidem videtur, sermonibus his apud multos nihil magis ridiculum. Et illud Heracliti, τὰ ἐγνώσθη βαθὺ κρυπτεῖν, ἀπιστῇ ἀρχῇ. *Scientiæ profundum occultare, laudabilis diffidentia.* Et Lyfidis Pythagorici in Epistolâ ad Hipparchum, μὴ κρινὰ ποιῆσθαι τὰ σοφίας ἀρχὰς πῶς ἐδ' ὄναρ τὰν ψυχὰν κικαθαυμένοις, *Ne fac scientiæ bona illis communia qui ne minimum quidem animo purgati sunt.* De his qui contra faciunt idem Lysis sic pronuntiat, ἐγχέριαντι γὰρ ἤθεσι πταρυγμένοις τὰ καὶ θολοῖς θεωρήματα καὶ λόγους θείως, καθάπερ εἰ τις εἰς φρέαρ βαθὺ βορβορὸς πολλῆς ἐγχέει καθαρόν καὶ διεσθῆς ὕδωρ· τόντι γὰρ βορβορὸν ἀντιτρέχει καὶ τὸ ὕδωρ ἠφάνισεν, *infundunt enim moribus turbidis & lutulentis præcepta sermonesque divinos, velut si quis in puteum profundum cæno plenum infundat aquam puram & limpidam: nam is & lutum commoveat & aquam perdat.* Quod si accuratius libet distinguere inter canes & porcos, canes cum Clemente Alexandrino poterimus intelligere eos qui monitis impudenter oblatrant, quales erant Judæi illi Antiocheni ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημῶντες contradicentes & blasphemantes, Actor. 13. 45. qui propterea dicuntur *semet indignos judicasse vitæ æternæ.* Cujus ingenii Judæos etiam Paulus diserte canes vocat Philipp. 3. 2. ac forte iidem sunt qui canes appellantur à Johanne Apocalyp. 22. 15. Nam & Psalmus 22. commate 17. quos canes vocârat, interpretatur συναγωγὴν πονηρῶν ὁμῶν *synagogam malignantium.* Porci autem intelligi poterunt qui non contradicunt quidem, sed vitæ impuritate ostendunt quanto contemptui monita habeant. Nam hos proprie sub porcorum imagine à Judæis intellectos apertum fiet ad caput 8. sub finem. Idque discrimen hic sequitur Chrysostomus. Et sane videntur hoc discrimen requirere quæ sequuntur; nam aliud est datum proculcare, quod porcorum

Sermonem Domini. Matt. 7. 313

porcorum est; aliud porrigentem moribus petere, quod canum.

Καὶ παθεῖντες ῥήζων ὑμᾶς· Ἐ *conversi dirumpant vos:*] Plerumque fit ut obstinati contemtores Divinae veritatis in ejus professores, ut commodis aut gloriae suae adversos, & diversitate morum sua ipsis flagitia exprobrantes, immane odium concipiant, plebemque & Potestates in ipsos concitent: quod in Judæis præsertim Christus ejusque Apostoli experti sunt. Talem Crescentem Cynicum Philosophum noverat Justinus, & ab eo non vanus vates mortis suae causas expectabat. Sicut autem Christus horum solorum causâ non vult proponi sacram doctrinam, ita neque illorum causâ eam vult reticeri. *παθεῖντες* autem hic est *commoti*, ut explicabimus infra ad caput 16.

MATT. Cap. 7. Vers. 7.—12. Sect. XV.

7. **Α**ἰτέτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὕρεσθε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

8. Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, ἔο ζήτων εὕρεσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

9. Ἡ τίς ἐστὶν ἐξ ὑμῶν ἀνθρώπος, ὃν εἰάν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ὑπιδώσῃ αὐτῷ;

10. Καὶ εἰάν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ὑπιδώσῃ αὐτῷ;

11. Εἰ ἔν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἰδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσω μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, δώσῃ ἀγαθὰ τοῖς αἰτῶσιν αὐτόν;

12. Πάντα ἔν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, ἔτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· ἥτοις γὰρ ἐστὶν ὁ νόμος ἔο οἱ ὡς φησὶ.

7. **P**etite, & dabitur vobis: quærite, & invenientis: pulsate, & aperietur vobis.

8. Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, invenit: & pulsanti aperietur.

9. Aut quis est ex vobis homo, quem si petierit filius suus panem, nunquid lapidem porriget ei?

10. Aut si piscem petierit, nunquid serpentem porriget ei?

11. Si ergo vos, cum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris: quanto magis pater vester qui in cælis est, dabit bona petentibus se?

12. Omnia ergo quæcunque vultis ut faciant vobis homines: & vos facite illis. Hæc est enim lex & Prophetæ.

Adnotationes ad Sectionem decimam quintam.

7. **Α**ἰτέτε, ἔο δοθήσεται ὑμῖν· *Petite, & dabitur vobis:*] Diversis modis hæc solent cum superioribus connecti. Mihi videntur multis specialibus præceptis generalia quædam subjungi; atque hic traditur ratio quomodo consequi possimus dona illa quæ ad insistendum constanter hoc iter à Christo monstratum sunt necessaria. Nam de impetrando Spiritu sancto hic agi, recte ex Lucâ probat Maximus Dialogo contra ἀνομολογῶντας εὐς qui *Filium Dei Deo dissimilem dicunt.*

Sermonem Domini. Matt. 7. 315

dicunt. Idem hoc donum sapientiæ nomine videtur Jacobus appellare 1. 5. Paulus utrumque conjunxit, cum pro Ephesiis orare se ait ut *Deus ipsis det Spiritum sapientiæ & revelationis ad cognitionem ipsius, mentis oculos illustratos ad cognoscendum quæ sit illa spes vocationis, & quæ opulentia gloriæ ejus quæ hereditario jure sanctis datur*, Ephes. 1. 17, 18. Nimirum supra dixerat Christus ad affectus recte dirigendos opus esse ut mentis oculi luceant. Ad hanc rem impetrari vult à nobis lumen cœleste, idque contentis precibus.

8. Ο ζητῶν εὐρίσκει, *qui quærit invenit*] Sophocles,

—— τὸ ᾧ ζητῶμεν

Αλωπὶν· ἐκφεύγῃ ᾧ πᾶμελῶμεν.

—— *quicquid quæritur*

Reperire spes est; quod nihil curas, fugit.

Sed hic verbis αἰτεῖν, ζητεῖν, κρᾶεν *petere, quærere, pulsare* idem denotatur, studium scilicet precandi. Non male Hierocles, Εὐχὴ μέγιστον τὸ παρ' ἡμῶν ζητήσεως ἔστι τὸ πρὸς Θεὸν δόσεως, ἐχομένη τὴν αἰτίαν ἡμῶν τὴν εἰς τὸ εἶναι παρὰ Θεοῦ ἡμᾶς καὶ πρὸς τὸ εἶναι τελείσεως, *Precatio confinium est nostræ quæstionis & donationis Divinæ, coherens causæ ei quæ & ad esse nos produxit, & ad bene esse perficit.*

9. Η τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, *Aut quis est ex vobis homo*] Mirum videri potest quod interrogativo τίς alterum interrogativum μὴ *numquid* subjungitur. Sed notandum est apud Hebræos *quis* sæpe poni non tam πνευματικῶς *interrogative* quam ποσικῶς *conditionaliter*, pro *si quis*, ut & infra 12. 2. & 24. 45. Lucæ 11. 5. & 2 Jacobi 3. 13. Sic & in Psalmo 107. 43. & Deut. 20. 8. Neque aliter interpretandum illud apud Aggæum 2. 4. *Quis ex vobis reliquus qui viderit istam domum in gloriâ suâ priore?* Nemo enim videtur Zorobabelis comitum fuisse qui templum à

Solomone conditum videre potuisset: sed hoc vult Propheta, Si quis nunc vestrum esset qui prius templum vidisset, quam valde hoc templum præ illo forderet. Hujus igitur loci sensus est, *Si quis inter vos est quem filius panem poscit, an lapidem ei dabit?* nam τὸ ἐάν si post ὃς qui positum solet παρέλκεν abundare, ut supra cap. 5. commate 19. infra cap. 10. commate 14. 42. 11. 27. 12. 36. 15. 5. 16. 19. 18. 5, 19. 20. 4, 7, 26, 27. & alibi: sed & post ὅσος, ὅ, ὅπῃ quantus, ubi, ubi locorum aliaque relativæ notationis, ut passim in his libris videre est: μὴ numquid autem interrogativum hic est; quo sensu & vox Judaica sed ex Græco sermone veniens ἢ in Gemara & alibi. Adagium autem hoc de pane & lapide ab Hebræis ad alias etiam gentes transiit, ut ex Plauto apparet,

Alterâ manu fert lapidem, panem ostentat alterâ.

11. Πενήροὶ ὄντες, cum sitis mali] Deo scilicet comparati. Vide Jobum 15. 14, 15.

Ἀγαθὰ δόματα, bona data] Dona Spiritûs sancti, ut supra diximus. Vide Jacobi 1. commate 17. & confer cum commate 5. eodem capite. Bene autem verus interpres δόματα data transtulit. Est enim ea vox Latinis etiam substantiva. Glossarium vetus, Δόσις, datum. Plenus datorum de Deo dixit Ausonius.

12. Ὅσοι ἂν θέλητε, quæ vultis ut faciant] Cum de precibus dixisset Christus, jam ea addit quæ conatus nostros excitent. Oportet enim ista conjungi, ὅπως ὁ ἐργαζόμεθα ἔ εὐχόμεθα, ἔ ὁ εὐχόμεθα ἐνεργῶμεν, ut quod operamur ἔ precemur, ἔ quod precamur operemur, ut ex Pythagoræ disciplinâ tradit Hierocles. Jubet autem Christus operam nos dare ut aliis præstemus ea quæ ratio dicat non inique nos ab aliis postulatu-
que

Sermonem Domini. Matt. 7. 317

que rectius videmus quid æquum sit ubi nobis nihil decedit. Laberius hoc voluit,

Homo semper in se aliud fert, in alterum aliud cogitat. Contingit autem hoc ex nimio nostri amore. Euripides,

Ὡς πᾶς τις αὐτὸν ἔπειλας μᾶλλον φιλεῖ.

Quam quisque sese plus amat quam ceteros!

Unde illud Sallustii, *Nemini suæ injuriæ leves videntur.* Atqui æquissimum est id quod idem ille Mimus dixit,

Ab alio expectes alteri quod feceris.

Severus Imperator narratur in ore habuisse nobilem hanc sententiam à Christianis aut à Judæis acceptam, *Quod tibi non vis, alteri ne feceris.* Isocrates ad Nicoclem, Ἀπάχοντες ὑφ' ἐτέρων ὀργίζεσθε, ταῦτα τοῖς ἄλλοις μὴ ποιεῖτε, *Quæ si vobis fierent irascamini, ea aliis ne facite.* Sensus idem in Appii Cæci oratione apud Halicarnassensem. Non frustra autem adjicit Historicus aut à Judeis: nam & illis in ore fuit hoc dictum, Ὅ μισεῖς μηδενὶ ποιήσεις, *Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias,* ut patet Tobix 4. 16. Ergo ut recte judicemus, persona mutanda est: idemque statuendum in altero quod in nobis æquum simus existimaturi.

Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος ὃς οἱ περὶ Θεῶν. hæc enim est Lex & Prophetæ] Hoc est, *Hinc pendet Lex & Prophetæ,* ut infra habetur 22. 40. Per hoc Lex πληροῦται impletur, ut Paulus loquitur Rom. 13. 8. Gal. 5. 14. Hic nimirum scopus est quem sibi Lex proponit: nam quæ præcessit sententia idem plane valet illi sententiæ, *Dilige alterum quemadmodum te diligis.* Quod autem dicitur & hic & apud Paulum in hoc uno præcepto Legis & Prophetarum summa consistere, intelligendum est de Lege & monitis spectantibus mutua inter se hominum officia. Nam quæ ad Dei cultum pertinent altero

altero præcepto comprehenduntur, ut infra apparebit. Cum autem de precibus dixisset, recte subjunxit Christus ea quæ diligentiam nostram excitarent, ob hoc quoque ne otiosi Divinam opem expectaremus,

Τῷ γὰρ πονῶντι καὶ Θεὸς ὑπολαμβάνει.

Et ipse fautor est laboranti Deus.

Quod & sequente adhortatione prosequitur.

MATT. Cap. 7. Vers. 13.—20. Sect. XVI.

13. **Ε**ἰσελθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεία ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγξαι εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοὶ εἰσὶν οἱ εἰσπερχόμενοι δι' αὐτῆς.

14. Οἱ στενὴ ἡ πύλη, καὶ πεθλημμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγξαι εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εἰσπορευόμενοι αὐτῇ.

15. Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἐσθθῆν δὲ εἰσι λύκοι ἄρπαγες.

16. Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς· μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σιφυλλίον, ἢ ἀπὸ τριβόλων σῖκα;

17. Οὕτως πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρπὸς καλὸς ποιεῖ· τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρπὸς πονηρὸς ποιεῖ.

13. **I**ntrate per angustam portam: quia lata porta, & spatiosa via est quæ ducit ad perditionem, & multi sunt qui intrant per eam.

14. Quam angusta porta, & arcta via est quæ ducit ad vitam: & pauci sunt qui inveniunt eam!

15. Attendite à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces.

16. A fructibus eorum cognoscetis eos. Nunquid colligunt de spinis uvas, aut de tribulis ficus?

17. Sic omnis arbor bona, fructus bonos facit: mala autem arbor, malos fructus facit.

18. Οὐ

Sermonem Domini. Matt. 7. 319

18. Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρπὸς πονηρὸς ποιῆν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρπὸς καλὸς ποιῆν.

19. Πᾶν δένδρον μὴ ποιῶν καρπὸν καλόν, ἐκκόπεται καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

20. Ἄραγε ὅτι τῶν καρπῶν αὐτῶν ὁπτιγώσεσθε αὐτούς.

18. Non potest arbor bona malos fructus facere: neque arbor mala bonos fructus facere.

19. Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur, & in ignem mittetur.

20. Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.

Adnotationes ad Sectionem decimam sextam.

13. **Σ**ΤΕΝΗΣ ΠΥΛΗΣ· *per angustam portam:*] Sicut **ΓΓΓ** plerumque apud Hebræos, & ὁδὸς *via* apud Hellenistas, ita & hic **πύλη** *porta* vitæ institutum significat.

Ὅτι **πλατὴ** ἡ **πύλη**, ἢ **εὐρύχωρος** ἡ **ὁδὸς**, *quia lata porta, & spatiosa via est*] Si compares verba membri oppositi, videbitur τὸ **πλατὸν** *latum* opponi τῷ **στενῷ** *arcto*, at τὸ **εὐρύχωρον** τῷ **πεθλιμυδίῳ** *campestre impedito*. Potest *via* aliqua *lata* esse quæ non sit **εὐρύχωρος**, hoc est, *campestris*, sed *confragosa*, nam id valet **πεθλιμυδία**. Puto igitur *viam pietatis angustam* dici, quia suapte naturâ displicet carni; *confragosam* vero, quia externis impedimentis quasi muricibus quibusdam strata est: sed has molestias vincit consuetudo, auxilium Spiritus (Johan. Epistolâ 1. cap. 5. 4.) & spes præmii. De consuetudine est Hesiodi sententia,

Τῆς δὲ δρετῆς ἰδρῶται θεοὶ ποσειδάρονεν ἔθνησαν
Αἰνῆατοι· μακρὸς γὰρ ὁ ὄρεθι οἶμος ἐπ' αὐτῷ,
καὶ τευχὺς τὸ πρῶτον· ἐπὶ δ' εἰς ἄκρον ἵκηται,
Ρηϊδίη δὲ ἤπεται πέλιδ' χαλεπὴ περ ἐξοα.

*Sudorem ante aditum virtutis dî posuerunt;
Et longa huc & celsa simul via ducit euntem,
Ardua principio, sed ubi est ad culmina ventum
Incipiet molli sese submittere clivo.*

quam

quam Silius imitatur, Virtutem, Prodicti exemplo, ita loquentem inducens,

Ardua saxoso perducit semita clivo,

Aspera principio (nec enim mihi fallere mos est)

Prosequitur: labor ad nitendum intrare volenti.

Nec bona censendum quæ fors infida dedisset,

Atque eadem rapuisse valet: mox celsus ab alto

Infra te cernes hominum genus.

Exstant in eandem sententiam versus in catalectis quæ Virgilio subjungi solent De literâ Pythagoræ. Non alienus ab hoc sensu est ille apud Plutarchum De Socratis Dæmone, Εὐρείαν μὲν γὰρ ἀτραπὸν βίων ὀλίγον δὲ διὰς δαίμονες ἀνθρώπους ἄγουσιν, *Late patent vitarum viæ; at paucae sunt per quas dii homines ducunt.*

Πολλοὶ εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς. *multi sunt qui intrant per eam.*] Bias vere πολλοὺς κακὰς εἶπεν *plures dixit malos.* Neque id mirum,

Εὐθλοὶ μὲν γὰρ ἀπολῶς, παντοδαπῶς δὲ κακῇ.

Unica namque bonis est via; multa malis.

Vitia late patent, & quibusvis affectibus famulantur. Pietatis unica via est, non cupiditatibus nostris indulgens, sed Divinis præceptis undique circumsepta.

14. Τί σενή, *Quam angusta*] τί pro ὥς Hellenistarum est. Nam in Psalmo 8. 1. ubi LXX ὥς θαυμαστὸν τὸ ὄνομά σου, *quam admirabile nomen tuum*, alii Græci interpretes habent τί μέγα τὸ ὄνομά σου. Psalmo 31. 20. ubi LXX ὥς πολὺ τὸ πολλὸν τῆς χρηστότητός σου, *quam magna multitudo dulcedinis tuæ*, Symmachus posuit τί πολὺ τὸ ἀγαθόν σου. Ita autem hoc loco legisse Græcos apparet, ita Syrum, ita Latinum interpretem. Nihil igitur mutandum. Simile dictum Philonis libro de Agriculturâ, αἱ δὲ φρονήσεως ἐ σωφροσύνης ἐ τῶν ἄλλων δρετῶν ὁδοί, καὶ εἰ μὴ ἄσφατοι, ἀλλὰ τοὶ πάντως ἀπειρητοὶ ὀλίγον γὰρ ἀρετῆς ἐπὶ τῇ αὐτῇ βαδίζοντων, οἱ πεφύλοσθαι

Sermonem Domini. Matt. 7. 321

λοσφῆκασιν ἀνθρώποις, prudentiæ & temperantiæ & aliarum virtutum viæ non quidem plane inviæ sunt, sed parum tritæ. Exiguus enim est numerus pcr eas incedentium, qui sincere philosophantur.

Οἱ εὐερίσκοντες αὐτῶν qui inveniunt eam] Qui eam assequuntur, ut infra 11. 29. Lucæ 1. 30. & alibi. Quare autem non assequuntur? Quia de rerum finibus viisq; ad finem non recte judicant, neque ut recte judicare possint operam ponunt.

Incerte errat animus: præter propter vitam vivitur. Magna autem hujus rei culpa est penes malos magistros, de quibus consequenter agit Christus. Ulpianus ad Demosthenis Orationem in Leptinen. οἱ ἀγαθοὶ ὀλίγοι ἀναγκαίως καὶ οἱ πολλοί· *boni necessario pauci, quia multi mali.* Opponitur autem hoc dictum, ut & caput 7. Apocalypseos, falsæ Judæorum opinioni, de universali hominum pietate temporibus Messiae.

15. Ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, à falsis Prophetis] Id est, ψευδοδιδασκάλων falsis Magistris, ut interpretatur Petrus 2. cap. 2. 1. Nam Hebræis *Prophetae* dicebantur, non tantum præfagi futurorum, sed & alii qui ad populum docendum procedebant, præsertim si mandata coelitus data præ se ferrent. Qualis erat Simon, & Barjesus quem ψευδοπροφήτῃ *falsum Prophetam*, Lucas vocat Actorum 13. 6. Hos Pseudoprophetas Christus distinguit à Pseudochristis infra 24. 5, 11, 24. qualis erat Barchochebas. Neque tamen hic de quibusvis Pseudoprophetis agi arbitror, sed de iis qui se Christi sectatores profiterentur, ob ea quæ cohærent infra commate 21. *Falsos* autem vocat non ratione missionis, ut ex eodem commate 21. convincitur, sed ob doctrinam falsam atque exitialem. Vide Petrum dicto loco.

Εν ἐσθύμασι περὶ αὐτῶν, in vestimentis otium] Εἰς μὴ λω-
τάς

της in melotis, ut loquitur Scriptor ad Hebræos 11. 37. Namque is ferme habitus erat Prophetarum. At Christus, ut ex opposito membro liquet, sub habitûs nomine omnem exteriorem innocentiae speciem in vultu, verbis & operosis ritibus vult intelligi, præsertim vero illas χρηστολογίας & εὐλογίας dulces sermones & benedictiones, de quibus agit Paulus Rom. 16. 18. idque exemplo Zachariæ 13. 4.

λύκοι ἄρπαγες. lupi rapaces] Non enim Christo serviunt, sed ventri, Roman. 16. 18. & pietatem quæstui habent, 1 Timoth. 6. 5. Sic & in Æsopi fabulis lupo inducitur ovinâ pelle obtectus.

16. Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ὁπγνώπετε αὐτούς. Ex fructibus eorum cognoscetis eos] Ex operibus iniquitatis, ut infra dicitur 23. Atqui, dicat aliquis, jam dictum est pietatem ab istis vel maxime simulari. Sane, sed verum est illud Mimi,

Cito ad naturam ficta reciderunt suam.

Lyfias, ὀλίγον χρόνον διώκει ἂν τις πλάσσειαι τὸν τρόπον & αὐτὸς, Ad modicum tantum potest quis habere fictos mores. Interdum morâ aliquâ, interdum attentione solâ opus est. Secerni, inquit Cicero, blandus amicus à vero, & internosci tam potest adhibitâ diligentia quam omnia fucata & simulata à sinceris & veris. Non diu proficient, inquit Paulus; nam insipientia illorum manifesta fiet. Habent enim speciem pietatis, sed vim ipsam evertunt, 2 Timoth. 3. 5, 9. atque ita revera repudiant Dominum ac Redemptorem suum, 2 Petri 2. 1. Fructus eorum hi esse solent, quod perpeffiones defugiunt; allectant eos qui in vitiis hærent, præsertim opulentiores; quæstiones movent nihil facientes ad profectum pietatis; libenter obtrectant aliis, præsertim in dignitate positis, ut eâ libertatis specie se apud populum jactent: & ad istas res dogmata sua accommodant, ut videre est in utrâque ad

Timo-

Sermonem Domini. Matt. 7. 323

Timotheum, in Judæ Epistolâ & Petri secundâ: atque ita ostendunt se tales esse quales revera sunt, fastuosos, odii & invidentiæ plenos, maledicos, avaros, neque tam alienos à voluptatibus quam existimari volunt, ut iisdem locis videre est. Quæ si quis diligenter conferat cum iis quæ de Cerintho deque Nicolao, aut si Clementi credimus, Nicolai nomen falso obtinentibus Gnosticis & Carpocratitis, aliisque primævæ veritatis adulteris apud Ecclesiasticos Scriptores leguntur, facile inveniet ab illis ferme omnibus summam religionis constitutam aut ἐν τῇ γνώσει in cognitione aut in cæremoniis, multa autem cum Christi præceptis pugnantia posita in numero ἀδιαφόρων rerum mediarum, aut certe necessitatem præceptorum variis obtentibus immitam.

Μήτε συλλέγουσιν, numquid colligunt] Et hic activum personale pro passivo impersonali est positum, ut sæpe. Est proverbium etiam apud Arabas frequens, *Qui serit spinas, non metet cum eis uvas.*

17. Τὸ δὲ σάπρον δένδρον, mala autem arbor] Σάπρον putre est ὄνκ, quod interdum sic, interdum πονηρὸν malum vertunt Græci.

18. Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρπὸς πονηρὸς ποιεῖν, Non potest arbor bona malos fructus facere] Tale est & Menandri illud,

οὐδεὶς πονηρὸν πρᾶγμα χρηστὸς ἂν ποιῇ.

Nemo scelestum facinus vir faciet bonus.

Propius etiam accedit illud M. Antonini, ο μὴ θέλων τὸν Φαῦλον ἀμαρτάνειν, ὅμοιον τῷ μὴ θέλοντι συκῇ ὅπν ἐν πῖσι σύκῳ φέρειν, *Qui non vult peccare hominem vitiosum, par est ei qui nolit in ficu esse sui generis succum.* Causam reddit Christus infra 12. 34. quia ex ubertate cordis os loquatur; quod simili ratione ad facta protendi debet. Philosophi dicunt, actiones similes esse

qualitatibus: quæ omnia ut in moralibus intelligenda sunt *Ἐπὶ τὸ πολὺ ut plerumque.* Hoc ergo vult Christus, Si vere essent isti amantes pietatis, quales haberi volunt, non talia admitterent. Hoc autem non eo perducendum ut dicantur qualitates mutari non posse, recte adversus sui temporis sectarios defendit Tertullianus, cujus verba adscribam ex libro *De animâ, Non dabit arbor mala fructus bonos, si non inseratur: Et bona malos dabit, si non colatur. Et lapides filii Abrahæ fient, si in fidem Abrahæ formentur: Et genimina viperarum fructum pœnitentiæ facient, si venena malignitatis exspuerint. Hæc erit vis Divinæ gratiæ, potentior utique naturâ, habens in nobis subjacentem sibi liberi arbitrii potestatem, quod αὐτῆς ἔσπον dicitur: quæ cum sit Et ipsa naturalis atque mutabilis, quoquo vertitur, natura convertitur.* Chrysostomus 7. ad Romanos, "Ὡς ἂν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ φησὶν, Οὐ δύναται δένδρον οὐ πρὸς καρπὸς καλὸς πλεῖν, ἢ τὸν δὲ κακίας εἰς δρετὴν μεταβολὴν κωλύων, ἀλλὰ τὸν ἐν τῇ κακίᾳ ἀγατίζον, λέγων μὴ δύνασθαι φέρειν καρπὸς καλὸς. ἢ ὅς τις εἶπεν, Οὐ δύναται δένδρον πνηρὸν καλὸν ἡμέρας· ἀλλ' εἴ φέρειν καρπὸς καλὸς ἢ δύναται μόνον πνηρὸν. Sicut ergo in Evangelio dicit, *Non potest arbor mala bonos fructus proferre, non impediens transitum à vitio ad virtutem, sed hoc dicens, perseverantiam in malo talem esse ut bonos fructus proferre nequeat: non enim dixit, Non potest arbor mala bona fieri, sed hoc vult, dum manet mala non posse eam bonos proferre fructus.*

19. Πᾶν δένδρον μὴ ποιεῖν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum, excidetur*] Probat Baptistæ sententiam ex Daniele desumptam. Vide supra 3. 10.

20. Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ὁππῶς ἐστέ αὐτοὶ. *ex fructibus eorum cognoscetis eos*] Cum libenter homines moribus suis convenientia doceant, ex factis istiusmodi suspectos

Sermonem Domini. Matt. 7. 325

suspectos ipsos habete priusquam dogmata sua vobis instillent. Quales enim magistri sunt tales facturi sunt & discipulos.

MATT. Cap. 7. Vers. 21. — 23. Sect. XVII.

21. **Ο**Τ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύ-
ριε, Κύριε, εἰσελεύσεται
εἰς τὴν βασιλείαν τῆς ἡμετέρας
ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πα-
τρὸς μου τὸ ἐν ἡμετέροις.

22. Πολλοὶ ἐρῶσί μοι ἐν ἐκείνῃ
τῇ ἡμέρᾳ· Κύριε, Κύριε, & τῷ
σῷ ὀνόματι προφητεύσαμεν, &
τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβά-
λομεν, & τῷ σῷ ὀνόματι δυνά-
μεις πολλὰς ἐποιήσαμεν;

23. Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐ-
τοῖς, ὅτι ἔδειπτε ἐγνων ὑμᾶς.
ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζό-
μενοι τὴν ἀνομίαν.

21. **N**ON omnis qui dicit
mihi, Domine, Do-
mine, intrabit in regnum cœ-
lorum: sed qui facit volunta-
tem patris mei qui in cœlis est,
ipse intrabit in regnum cœ-
lorum.

22. Multi dicent mihi in
illâ die, Domine, Domine,
nonne in nomine tuo pro-
phetavimus, & in nomine
tuo dæmonia eiecimus, & in
nomine tuo virtutes multas
fecimus?

23. Et tunc confitebor il-
lis, Quia nunquam novi vos:
discedite à me qui operamini
iniquitatem.

Adnotationes ad Sectionem decimam septimam.

21. **Ο**Τ πᾶς ὁ λέγων μοι, Κύριε, Κύριε, *Non omnis qui
dicit mihi, Domine, Domine*] Quanquam ista
locutio Hebræis universaliter negat, hic tamen ma-
nifestum est negationem esse particularem; nam &
qui obediunt Deo comprehenduntur in istâ univer-
salitate dicentium Christo, *Domine, Domine*, id est,
eorum qui se Christi sectatores profitentur, Johan.
13. 13. Communis utrisque est professio Christia-
nismi, secundum quam ἀκροατῶν τῶ λόγῳ *auditores
verbi,*

verbi, dicuntur Jacobi 1. 22. at obedientia eos distinguit.

Ποιῶν, *qui facit*] Ποιεῖν τὸ θέλημα τῆ πατρὸς, *facere voluntatem Patris*, dicuntur qui serium habent obediendi propositum, nimirum οἱ πίσιν ἔχοντες ἔνεργειαν, ἀλλὰ δι' ἀγάπης ἐνεργουμένην, *qui fidem habent non mortuam, sed operantem per dilectionem*. Neque enim rarium est ut agendi verbis significetur studium, sed tale quod datâ occasione actuosum est. Hunc locum in Apologetico ita explicat Justinus, οἱ δὲ ἂν μὴ εὐμακρῶνται βιοῦντες, ὡς ἐδίδαξε, γνωρίζεσθαι μὴ ὅντις Χριστιανοί, καὶ λέγωσι. Διὰ γλώττης τὰ τῆ Χριστοῦ διδάγματα· ἔστι γὰρ τὰς μόνον λέγοντας, ἀλλὰ τὰς καὶ τὰ ἔργα πειράζοντας παρήσασθαι ἔφη, *Qui vero deprehenduntur non ita viventes ut ille iussit, norint se non esse Christianos, etiamsi memoriter recitent Christi documenta. Dixit enim salvos fore non qui dicerent tantum, sed qui & opera facerent*. Idem in Colloquio cum Tryphone refutat noxiam opinionem non Judæorum tantum sed & quorundam qui Christiani dicerentur, οἱ λέγουσιν ὅτι καὶ ἀμαρτωλοὶ ὡς, Θεὸν δὲ γνωσκουσιν, ἔ μὴ λογισθῶσι αὐτοῖς Κύριον ἀμαρτίαν, *qui dicunt etiamsi peccatores sint, at Deum norint, Deum ipsis peccata non imputaturum*. Bene in eandem sententiam Scriptor Responsionum ad Orthodoxos, τὸ ἀγαθὸς ἡμᾶς εἶναι ἢ κακὸς ὁ Θεὸς οὐκ ἐν τῇ γνώσει ἔθηκε τῇ γνωσκομένῳ, ἀλλ' ἐν τῇ αἵρεσει τῇ αἰσχυμένῳ, *Ut boni simus vel mali Deus non in cognitione posuit rerum noscendarum, sed in electione eligendarum*. Vetustior his Ignatius in Epistolâ ad Magnesios; Πρέπον ἐστὶ μὴ μόνον καλεῖσθαι Χριστιανὸς, ἀλλὰ καὶ εἶναι· ἔστι τὸ λέγεσθαι, ἀλλὰ τὸ εἶναι μακάριον ποιῆναι, *Oportet nos non dici tantum sed esse Christianos, neque enim dici, sed esse beatos facit*. Basilius ad Amphiloichium, Εἰάν τις τὸ ὄνομα λαβὼν ἔχει Χριστιανισμῷ, ἐνυθεῖν τὸν Χριστὸν, εἰδὲν ὅφελ' αὐτῷ δοτῆναι

Sermonem Domini. Matt. 7. 327

τῆς πρὸς τοὺς ἄλλους, Si quis nomen Christianismi inducens Christum contumeliâ afficiat, nihil ipsi vocabulum proderit. Eandem sententiam hunc in modum explicat & confirmat Salvianus, Totum in id revolvitur, ut qui Christiani nominis opus non agit, Christianus non esse videatur. Nomen enim sine actu atque officio suo nihil est. Nam sicut ait quidam in scriptis suis, Quid est aliud principatus sine meritorum sublimitate nisi honoris titulus sine homine, aut quid est dignitas in indigno nisi ornamentum in luto? Itaque ut iisdem verbis etiam nos utamur, quid est aliud sanctum vocabulum sine merito nisi ornamentum in luto? & quæ porro sequuntur initio libri 4. De providentiâ. Hi omnes illud εἰσελεύσεται εἰς βασιλείαν τῶν ἁγίων, intrabit in regnum celorum, de æternâ felicitate interpretantur. Neque vero aliter eam locutionem sumi solere à Scriptoribus nostris supra observavimus v. 20.

22. *Εν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ in illâ die]* Refer ad præcedentia. In illâ die quâ intrabitur in Regnum cœleste. **נִיּוֹם הַיּוֹם** dicunt Hebræi.

τῷ σὺν ὀνόματι, in nomine tuo] Hoc est, profitando nos id facere ad testandam potentiam tuam. Ita enim in his libris passim sumuntur ista, τῷ ὀνόματι, ἐν ὀνόματι, ὅτι τῷ ὀνόματι, nomine, in nomine, per nomen. Quorum verborum explicatio petenda est ex Actorum locis 16. 18. & 19. 13. Miror Origenem tantum Philosophum hoc argumento niti, ut contra Aristotelem probet nomina non esse ex instituto, quasi ipsa syllabarum prolatio, & non potius Dei voluntas testatam facere cupientis veritatem syllabis expressam ad miraculum valeret, præsertim cum ipse etiam narret juxta nomen Jesu in exorcismis solitas etiam referri res gestas Jesus præcipuas. Cum vero, ut dixi, miracula in testimonium veritatis data sint, mirum non est, etiam per eos fuisse edita
qui

qui veritatem palam agnoscebant, quanquam animum ad ejus obedientiam non composuissent. Interdum enim non tam ad commendandos eos per quos fiebant quam ad convincendos spectatores adhibebantur: quanquam ipsa Christi promissio quæ exstat Marci 16. 17. præcipue credentes, hoc est poenitentiâ ductos in Christum confisos eique obediens respiciebat, teste Petro Actorum 2. 38. & 5. 32. Justinus Martyr Apol. 2. Πιστεύοντες, μᾶλλον δὲ καὶ πεπησμένοι, κατὰ ἀξίαν τῆς πράξεως ἕκαστον τίσιν διὰ πᾶρος αἰωνίου δικαιοσύνης, καὶ πρὸς ἀναλογία ὧν ἔλαβε διωγμάτων ὡς καὶ Θεὸς, τὸν λόγον ἀπαρήγγελλεν. *Credentes, planeque persuasi, quemque pro actionum merito pœnam passurum per ignem æternum, & rationem redditurum pro modo efficaciarum quas à Deo acceperit.* Origenes, Ταῦτα γὰρ λεγόμενα πολλάκις τὰς δαίμονας πεποίηκεν ἀνθρώπων χωροθλίβειν, ἑμάλισθ' ὅταν οἱ λέγοντες διὰ διέσεως ὑγῆς καὶ πεπιστευκῆς γνησίως αὐτὰ λέγωσι. ποσούτων μὲν γε διώκεται τὸ ὄνομα τῷ Ἰησοῦ κατὰ τὴν δαίμόνων, ὥς ἐστὶ ὅτι καὶ ὑπὸ Φαύλων ὀνομαζόμενον ἀνύειν, *Hæc enim enuntiata sæpe effecere ut demones ab hominibus discederent, præcipue ubi qui ea enuntiant id faciunt ex animo sane & sincere credente. Tantum potest nomen Jesu contra demonas ut interdum etiam à malis hominibus prolatum vim habeat.* Quibus similia sunt apud Scriptorem Responsionum ad Orthodoxos quæstione 5. & in Clementis quæ dicuntur Constitutionibus lib. 8. cap. 11.

Προεφητεύσαι μιν, *prophetavimus*] Cum hic de factis admiratione dignis agatur, plane hic futurorum præfagia intelligenda arbitror.

23. Ομολογήσω αὐτοῖς, *confitebor illis*] Græci hanc vocem isto sensu non usurpant. Sed quia Hebræum הָלַל, quod sæpe valet *confiteri*, latius patet, & quamvis publicam professionem significat, ideo &

Sermonem Domini. Matt. 7. 329

τὸ ὁμολογεῖν Hellenisticus usus eousque extendit.

οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς *nunquam novi vos*] *Nunquam vos pro meis habui*, ut Galat. 4. 9. more Hebræo, apud quos *יָדַע* novit ita sumi solet: Psalmo 1. 6. 2 Tim. 2. 19. 1 Cor. 8. 3.

Εργάζομαι τὴν ἀνομίαν. *qui operamini iniquitatem.*] Ita LXX verterunt in Psalmo 5. 6. *יִן יְעַשׂ*. Lucas vim participii recte vertit per verbale *ἐργάζου* & ἀδικίας operarii iniquitatis. Utitur autem hoc Christi dicto Paulus, dicto jam ad Timotheum loco, ex opposito, hoc modo, *Εγὼ Κύριον Θεὸν ὄντας αὐτοὺς καὶ ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομαζόμενος τὸ ὄνομα Κυρίου. Cognovit Dominus qui sunt ejus: & discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini.*

MATT. Cap. 7. Vers. 24.—27. Sect. XVIII.

24. ΠΑΣ ὃν ἄκουσεν μου
τοῦ λόγου τούτου, &
ποιῇ αὐτὸς, ὁμοιωσάτω αὐτὸν ἀν-
δρὶ φρονίμῳ, ὅστις ἀκοδόμησεν
τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῇ πέτρᾳ·

25. Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ,
& ἦλθον οἱ ποταμοὶ, & ἔπνυσαν
οἱ ἄνεμοι, & προσέπεσον τῇ οἰ-
κίᾳ ἐκείνῃ, & οὐκ ἔπεσε· πε-
ριμελίωτο γὰρ ἐπὶ τῇ πέτρᾳ.

26. Καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου
τοῦ λόγου τούτου, & μὴ ποιῶν
αὐτὸς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μω-
ρῷ, ὅστις ἀκοδόμησεν τὴν οἰκίαν
αὐτοῦ ἐπὶ τῇ ἁμμονῇ·

27. Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ,
& ἦλθον οἱ ποταμοὶ, & ἔπνυ-
σαν οἱ ἄνεμοι, & προσέκλυσαν
τὴν οἰκίαν ἐκείνην· & ἔπεσε, & ἦν
ἡ πῦσις αὐτῆς μεγάλη.

24. Omnis ergo qui audit
verba mea hæc, &
facit ea : assimilabitur viro sa-
pienti qui ædificavit domum
suam super petram :

25. Et descendit pluvia,
& venerunt flumina, & flave-
runt venti, & irruerunt in do-
mum illam, & non cecidit :
fundata enim erat super pe-
tram.

26. Et omnis qui audit ver-
ba mea hæc, & non facit ea,
similis erit viro stulto qui æ-
dificavit domum suam super
arenam :

27. Et descendit pluvia, &
venerunt flumina, & flave-
runt venti, & irruerunt in
domum illam, & cecidit, &
fuit ruina illius magna.

Adnotationes ad Sectionem decimam octavam.

24. [Ὅστις ἀκούει μου τοῦ λόγου τούτου, qui audit verba
mea hæc] Sicut modo ostendebamus ex Ja-
cobo ἀκροατῆς auditores dici eos qui Christianismum
profiterentur, ita hic verbo ἀκούειν audire tota pro-
fessio designatur.

[Καὶ ποιῇ αὐτὸς, & facit ea] Ποιεῖν facere, ut modo
diximus, propositum agendi significat. Atque hic
notandum est discrimen assensionis contemplativæ
tantum, & assensionis activæ. Nam ut assensio fiat
activa hæc tria requiruntur : primum, ut diligenter
consideretur quæ sit via à Christo præscripta, quæ-
que

que difficultates internæ atque externæ eam comitentur; deinde, ut attente itidem expendatur magnitudo æternæ ejus gloriæ quam Christus promittit; tertio, ut bene infigatur animo certa connexio viæ istius cum metâ, & metæ cum viâ, nempe ut constet fieri non posse quin isthac eo veniatur, nec alia eundo eodem posse perveniri. His bene perceptis atque meditatîs, flectitur voluntas in obedientiam intellectæ veritatis, unde insurgit in animo dilectio, quæ radicis & fundamenti vicem præstat, Ephesiorum 3. 17. Confer quæ infra sunt capite 13. & Lucæ 14. 28. Hæc est quæ adversus blanditias voluptatum, formidinem doloris, paupertatis, exilii, ignominia, mortis denique, & novam falsi magisterii disciplinam, assensionem illam priorem & contemplativam, ejusque professionem inconcussam retinet. Contra qui rebus non bene expensis neque jacto tali fundamento veracem doctrinam intellectu atque etiam professione approbant, peccandi illecebris, metu imminentis mali, novitatis lenocinio facile eo adducuntur ut quod lubrici suæ adversatur malint non esse verum, & quovis modo quærentes effugium dubitent primum, paulatim labascant & à professione deficiant. Consequens enim est docente Paulo 1 Timoth. 1. 19. ut qui bonam conscientiam aut non acquirunt aut non conservant, etiam fidei naufragium faciant. Bonæ autem conscientia comitem ante dederat dilectionem sinceri cordis commate 5. Est autem similis ædificii comparatio apud Philonem libro de Caino, οἶκον μὲν ἐν ὁπτήρῳ τὴν ἀόρατον ψυχὴν ὁ ἀσέαυτος θεὸς λέγοντες ἐνδοξως καὶ κατὰ νόμον φήσομεν ἵνα καὶ βέλαιος καὶ περικαλλέστατος εἴη ὁ οἶκος, θεμέλιοι μὲν ὑποβελήσονται εὐφροσύνη καὶ διδασκαλία· δευτέρῃ δὲ μὲν καλῶν πράξεων ἐπικαδομήσονται αὐτῶν. Vere igitur & secundum Legem loquemur, si dicamus invisibilem animam Dei invisibilem

visibilis esse terrestre domicilium. Ut vero hoc domicilium sit quam firmissimum atque pulcherrimum, fundamenta ei substruentur bona indoles & institutio. Ei autem superstruantur virtutes & pulchra actiones. Sensus ferme idem in dicto Hebræorum, Cujus scientia major est quam opera, similis est arbori cujus rami multi sunt, radices paucæ; in quam irruens ventus evellit eam radicibus & subvertit. Accedit illud Plutarchi Sertorio, Ἀρετὴν ἐδικοῦνται καὶ κατὰ λόγον οὐκ ἐκείνην, ὅτι ἐν ποτὶ δόξῃ τοῦ καὶ ἐκείνην πρὸς τὴν ἀρετήν, Sinceram virtutem atque consilio firmatam nulla unquam fortuna videtur in contrarium deflectere posse.

25. Τεθεμελιώτο, fundata enim erat] Ita hæc vox exstat in omnibus codicibus, cum usus postularet ἐνθεμελιώτο. Sic & apud Josephum aliquoties invenies πεποιήκεν.

Επὶ τὴν πέτραν. super petram.] Substrato solo faxeo cui superficies incumbat. Nam ut arcēs intelligamus in rupibus positas non satis patitur id quod sequitur de fluminis impetu. Oppositum est in arenâ edificare, etiam Latino proverbio tritum.

27. Ἡλθοῦσι ποταμοί, venerunt flumina] Inundatio in Psalmis sæpe res adversas significat: quod & βάπτισμα baptismum infra vocatur 20. 22. Sic & Esaia 59. 19. hostilis adventus fluvio comparatur. Et eidem Deus dicitur protectio contra inundationem 25. 4.

Καὶ ἐπὶ τοὺς ἀνέμοις, & flaverunt venti] Compara Daniele 7. 2. Christus contra fluvios & ventos firmum præsidium, Esaia 32. 2.

Sermonis Finis.

MATT.

MATT. Cap. 7. Vers. 28.—29. Sect. XIX.

28. **Κ**ΑΙ ἐγένετο ὅτε συνετέ-
λεσεν ὁ ἰησοῦς ταῦτα λό-
γους τούτους, ἐξεπλάγασοντο οἱ
ὄχλοι ἰδοὶ τῇ διδασκῇ αὐτοῦ.

29. Ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς
ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ ἔρχ ὡς οἱ
γραμματεῖς.

28. **E**T factum est: cum
consummasset Jesus
verba hæc, admirabantur tur-
bæ super doctrinâ ejus.

29. Erat enim docens eos
sicut potestatem habens, & non
sicut Scribæ eorum & Pha-
risei.

Adnotationes ad Sectionem decimam nonam.

29. **Ω**Σ ἐξουσίαν ἔχων, sicut potestatem habens.] Mani-
festum est ex eo quod sequitur, non Pro-
phetis vetustis Christum comparari, quos plebs illa
nunquam loquentes audierat, sed Legisperitis quos
quotidie audiebant Legem interpretantes. Legispe-
riti omni efficacîâ miraculorum destituti, ne ipsi qui-
dem aliud quam doctrinam humanæ institutionis
præ se ferebant, laudantes sententiarum suarum au-
ctores, alii Sameam, alii Hillelem, alii alios: Chri-
stus contra eâ majestate loquebatur, quâ solebant
qui à Deo præfinita mandata acceperant, ἐν δυνάμει
πνεύματος καὶ δυνάμει, in ostensione spiritûs & virtutis,
ut loquitur Paulus. Atque hoc ipsum novum jam &
insolitum erat, quando jam aliquot à seculis Pro-
phetia, certe illa quæ erat ordinaria & quasi publica,
desierat. Solent annotare Judæi ad Esdræ tempora,
Hactenus Prophetæ, deinceps viri eruditi, מְלִיכִים.
Nam hoc erat vice ἐποχῆς notæ temporum. Hinc 1 Mac-
cab. 9. 27. Καὶ ἐγένετο θλίψις μεγάλη ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἥτις
οὐκ ἐγένετο ἀφ' ἧς ἡμέρας οὐκ ὤφθη θεωρήτης αὐτοῖς, *Et*
facta est tribulatio magna in Israel, qualis non fuit ex
die quâ non est visus Propheta in Israel. Et si quid erat
difficilioris controversiæ id indefinitum relinquebant
μέχρι ὅτου θεωρηθῇ θεωρήτης, quoadusque veniret Pro-
pheta,

pheta, ut videre est 1 Maccab. 4. 46. quod eodem libro 14. 41. dicitur ἕως ἢ ἀναστῆναι ὡς Φητιμ πρῶτον. *donec surgat Propheta fidelis*. Hoc igitur est quod narrat Lucas 7. 16. dixisse populum, *Magnus Propheta inter nos excitatus est, & inuisit Deus populum suum*. Atque hinc apparet ἐξουσίαν hic significare *jus ac potestatem extraordinariam*. Vide infra 21. 23. Marci 11. 28. Lucæ 20. 2. Huic autem ἐξουσία *potestati* apposite aliquot locis additur δυνάμεις *virtus* tanquam nota τῆς ἐξουσίας *potestatis* Lucæ 4. 36. & 9. 1. Justinus Martyr Apologetico 2. de Christo, οὐ γὰρ σοφιστὴς ὑπῆρχεν, ἀλλὰ δυνάμεις Θεοῦ ὁ λόγος αὐτοῦ ἦν, *Non enim declamator erat, sed sermo ejus erat virtus Dei*. Hæc explicatio loci Psalmo 45. 4.

F I N I S.

